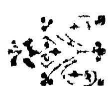
બીરબલ

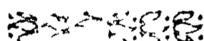
અને

બાદશાહ

ની અતિ રસીલી અને અદભુત વારતાઓ.

ભાગ ૧—૧૮ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

સાંકરલાલ બુલાખીદાસ બુકસેલર.

ઠે. રીચી રોડ.—અમદાવાદ.

શ્રી " સત્યસાગર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં " પટેલ. પોચાભાઈ ચકુભાઈએ છાપ્યું ઠે પારમસારોડ—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૪ થી   પ્રત ૩૨૫૦   સને ૧૯૧૬

કિંમત બાર આના.

આવૃત્તિ ચોથી.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને નમઃ

અમુલ્ય રત્નોનો ભંડાર અને બુદ્ધીનો સાગર.

મનને આનંદ આપનારી અને રડતાને હસાવનારી.

બીરબલ અને બાદશાહ

ની અતિ રંગીલી અને અદભુત વારતાઓ.

ભાગ ૧-૧૮ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

સાંકરલાલ બુલાખીદાસ બુકસેલર.

ઠે. રીચીરોડ—અમદાવાદ.

પ્રત. ૩૨૫૦ સને ૧૯૧૬

કિંમત બાર આના.

અમદાવાદ.-પીરમસાના રોજા પાસે શ્રી “ સત્ય સાગર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં ” પટેલ. પોચાભાઇ ચકુભાઇએ છાપ્યું.

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને નમઃ
અમુલ્ય રત્નોનો ભંડાર અને બુદ્ધિનો સાગર.
મનને આનંદ આપનારી અને રડતાને હસાવનારી.

બીરબલ અને બાદશાહ.

ની અતિ રસીલી અને અદભુત વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો.

અકબર.

અકબર બાદશાહનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૫૯૮ હીજરી સને ૧૯૨૯ તારીખ ૫ મી રજબ માસમાં રવિવાર ઇ. સ. ૧૪૫૨ ના અક્ટોબર મહીનાની તા. ૧૫ મીને દિવસે સિંધમાં આવેલા અમર કોટમાં થયો હતો. અકબરના બાપનું નામ હુમાયુ અને માતાનું નામ મરિયમ મકાની ન્યાય બુ ને હમીદા હતું. રાજ રહિત બનેલા હુમાયુની બુરી દશાના વાગતા પડઘાની વખતે અકબરનો જન્મ થયો હતો. ઉગ્યા તે આથમવાના છે. ખીલ્યાં તે કરમાવાનાજ છે. અને ચઢતી તેની પડતી છે. એજ હુમાયુ એક વખતે દીલ્લીના તખ્તપર બિરાજતો હતો પણ તે ।। કમનસિબના યોગે કરીને તે દુખરૂપી અખાતમાં પડી અતિશય દુખ સહન કરતો હતો. માટે કર્મની ગતી ન્યારી છે. વાસ્તે સત્પુરૂષોએ કહ્યું છે કે, 'ધન અધિકાર કે સંપતીનો મદ ન કુ-

રતાં સકળ જગત નાશવંત છે એવું સમજી સત્યસ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદના ચેશોગાન ગાવા.

હુમાયુએ પાછી કમ્મર બાંધી અને દુશ્મનોની ઉપર ચઢાઈ કરી દુશ્મનોને હરાવી સંવત ૧૬૬૧ માં દિલ્હીની રાજધાની પાછી મેળવી હતી. પણ નશીબમાં સુખ ભોગવવાનું ન હોવાથી ટુંક વખતમાં મેળવેલા સુખનો ત્યાગ કરી પોતાની કરણીનો જવાબ દેવાને ઈ. સ. ૧૫૫૬ ના જાનેવારી મહીનાની તારીખ ૨૪ મીને દીને મરણ પામ્યો તેના મરણ બાદ અકબરની ઉમર ૧૩ વરસની હતી, તોપણ પોતે સારા સલાહકાર મંત્રી બહેરામખાંને રાજનો તમામ કારભાર સોંપી રાજના અદલ ન્યાયને દીપાવતો હતો.

બહેરામખાંની ખરાબ ચાલ જોઇ અકબરે તેના હાથમાંથી રાજની તમામ સત્તા છીનવી લઇ પોતાના હાથમાં લીધી. તુરક અને પઠાણો પોતાના રાજમાં ઉંચા હોદ્દા ઉપર હતા, તેમને બહેરામખાંનનો ભય દુર થતાંજ તેઓ મુગલોને વેરી સમજી તેઓની સાથે ખટપટ અને પ્રપંચથી વરતવા લાગ્યા તોપણ તેની તલભાર પરવા ન રાખતાં અકબરે પોતાની બુદ્ધિ બળના યોગે કરીને ક્ષત્રી અને યવનોને એક સરખા ગણી સરવેના મન જીતી લીધા અને શામ દામ દંડની યુકતીથી દોસ્ત અને વેરીઓને વશ કરી લીધા. ટોડરમલ, જેપુરના રાજા ભગવાનદાસજી અને જોધપુરના રાજા માનસીંહજી, જેવા ચાલાક બુદ્ધિશાળી અને રણધીરોને ખુબ શીક્ષા આપી હરાવ્યા. પોતાના દેશની ચડતી કળા કરવા માટે, પ્રજાને વિવેકી બનાવવા વાસ્તે વિદ્યા હુન્નર વધારવા પુષ્કળ ધનની યાહુતી આપી પ્રજાને સુખરૂપ બનાવી દારૂ, વ્યભિચાર, ગોવધ, સતી થવાનો, ગુલામ કરવાનો અને જજીઆ વેરા વગેરેના દુષ્ટ રીવાજો બંધ કરી પ્રાચીન ગ્રંથોના ત-

રજુમા કરાવી ન્યાયના પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ કૃષિકાર વિદ્યા ગણિત કાવ્યાદિક અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુનઃ સજીવન કરી આ-ર્યભુમીને દીપાવી.

પ્રતાપી અકબરની દરબારમાં બીરબલ ફૈઇજી, અબુલ્ફજલ તાન-સેન ગંગકવી, જગન્નાથ પંડિત વગેરે ઘણાજ હુશીઆર કવીઓ અને બુદ્ધિમાન પુરૂષો શોભતા હતા. આવા મહાન પુરૂષોનો યોગ્ય સત્કાર કરી તેમની સાથે નિરંતર આનંદમાં કાળ ક્રમણ કરતો હતો. તે યવન છતાં સુર્યનો ઉપાસક હતો, એટલુંજ નહી પણ દરરોજ સુ-ર્યના દર્શન કરી હાથમાં માળા લઇ સુર્યનો પાઠ કર્યા પછીજ જ-મતો હતો. આહા! સતસંગની કેવી બલિહારી છે!

એ શુરવીર ગુણવંત અને સરસ્વતિ મંદીરના દેવ ૬૫ દેવાંસી નરને આજે પણ સર્વ કોઇ યાદ કરી હાલના વખતના કુબુદ્ધિવાળા રાજાઓને ધીક્કારે છે. એવો આ મુગલ કુલ દીવાકર અકબર બાદ-શાહ પણ પોતાના પુત્ર જહાંગીરને રાજ સોંપી આખરે ૬૨ વરસ-ની વયે આ ફાની દુનીઆનો ત્યાગ કીધો.

બીરબલ.

હવે બુદ્ધિશાળી બીરબલનો જન્મ કયાં અને કયારે થયો? તે-મજ તેણે કોની પાસે અભ્યાસ કર્યો? મુખ્ય નામ શું હતું? તે વિષે હજુ કશો પત્તો મળતો નથી. માત્ર એટલુંજ અજવાળામાં આવ્યું છે કે તેના બાપનું નામ મહિદાસ કીંવા શીવદાસ કે બ્રહ્મદાસ હતું. કેટલાક તેને બ્રહ્મ ભાટ અને કેટલાક બ્રાહ્મણ માને છે. પરંતુ ઘ-ણાક દાખલા દલીલોથી સીદ્ધ થાય છે કે તે બ્રાહ્મણજ હતો, પરંતુ તે કઈ જાતિનો બ્રાહ્મણ હતો તે સાબીત થઇ શકયું નથી!

બીરબલ ગરીબ પણ કુલીન હતો, હીંદી, સંસ્કૃત ફારસી અને

કાવ્યનું ઉંચુ જ્ઞાન ધરાવતો હતો, તેમજ ઘણો ચંચલ, ચતુર હાજર જવાબી, સમય સુચક, શુરવીર દયાળુ અને ધર્માભિમાની હતો.

એકવાર બીરબલે વીચાર્યું કે, મેં બહુ પ્રયાસ વડે અનેક રત્નોનો ભંડાર એકઠો કીધો છે, પરંતુ તે અમુલ્ય રત્નોની પરીક્ષા કરનાર પુરૂષ મળે તોજ તેની ખુબી અને કીંમત પ્રસિદ્ધમાં પ્રકાશી નીકળે ! મારી ખુબીઓને જાણનાર તો હાલમાં અકબર સીવાય મારા જોવામાં આવતો નથી. તે ગુણીજનોનો દાતાર અને કદરદાન છે. જેથી ત્યાં જવાની જરૂર છે. એવો વીચાર કરી બીરબલ દીલ્હી જઇ દાખલ થયો, તે વખતે તેની પાસે ફક્ત પાંચ રૂપીઆજ હતા. દીલ્હી શહેરનો ઠાઠ માઠ જોઇ બીરબલ ચકીત બની ગયો. આ રંગ બેરંગી નગરની દરબારમાં દાખલ થઇ શકે એવી દશામાં ન હોવાથી તેણે પોતાના મનને ગમતો પોશાક મેળવી મોટા આડંબરથી રાજ દરબારમાં દાખલ થવાને માટે છડીદારને અરજ કરી, પણ છડીદારે તેની દરકાર ન કરતાં બીરબલને દરબારની બહાર હાંકી કાઢયો ! આ જોઇ બીરબલ વિચાર રૂપી સાગરમાં ડુબો ગોથાં ખાવા લાગ્યો હવે શી રીતે બાદશાહની મુલાકાત લેવી ! ગમે તેમ બનો, ગમે તેમ થાઓ, પણ પાછી પાની ભરવી નહીં. કામ કીધા વગર પાછું જવું એતો કાયર માણસનું કામ છે.

બીજે દીવસે બીરબલના જાણવામાં આવ્યું કે, 'દરરોજ સવારના પહોરમાં અકબરે બે કલાક મહેલના ઝરૂખામાં બેસી દરેકની ફરીયાદ સાંભળે છે.' તેથી બીરબલ રાખ ચોળી લંગોટી પહેરી, ફાટેલી ગોદડી અને તુટેલું તુમડું લઇ ઝરૂખા નીચે જઈ બુમ મારી કે, 'ફરીયાદ ! ફરીયાદ ! ! ફરી બોલ્યો કે, 'પાયા હીરા લાખકા, આયા બેચન કાજ, છીના લીયા છકડ લગા, ગોહરી દગાહી બાજ.' આ

દુહો સાંભળી શાહે વીસ્મયતા સાથે પુછ્યું કે, 'મારા નગરમાં તેવા કોણ શીતરંગર છે?' ત્યારે બીરબલે અનેક કવીતાઓ ગાઇ શાહને ખુશી કીધો. શાહે તરત બીરબલને પોતાની પાસે બોલાવીને અમુલ પોશાક આપી દરરોજ પોતાની પાસે આવવાની પરવાનગી આપી. છેવટે બીરબલે રૂશવતખોર છડીદારની વાત જણાવી જોહાકીદાર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વારતાઓ ઉપરથી શાહની સાથે બીરબલને બીજે પ્રકારે મુલાકાત થઇ હોય એમ જણાય છે.

બીરબલની ઉંચા પ્રકારની કવીત્વ શક્તિ જોઇ રાજાએ કવીરાયનો ખેતાબ આપી પ્રધાન મંડળમાં ઉંચી પદવી પર ચઢાવી, રાજા બીરબલનો ઇલકાબ, નગરકોટની મોટી જાગીર આપી બીરબલે ચાતુરી, અને તેની મધુરી અને રસાલીવા રતાઓથી રાજાની પ્રીતી સંપાદન કરી હતી, અને તે વારતાઓ ઘેર ઘેર પ્રસરવાથી જગત જનમાં પ્રીય થઈ પડી છે. અને બીરબલના સહવાસથીજ હીંદુ ધર્મ ઉપર શાહની આસ્થા બેસવા પામી હતી.

બીરબલે કેટલીક લડાઇઓમાં વીરતા દરશાવી વેરીઓનો નાશ કરી વીજય ડંકો વગડાવ્યો હતો. અફઘાનીસ્થાનના રોશનીઆ અને યુસુફઝાઈ પઠાણ લોકોની સામે ચઢાય લઇ ગયો હતો અને મહા યુદ્ધ કરતાં કરતાં સંવત ૧૬૪૧ માં તેનું અકસ્માત મરણ નીપજ્યું હતું અને તે અકસ્માત મરણની ખબર પડતાં શાહનું હૃદય વીંધાઇ ગયું હતું, એટલુંજ નહી પણ તેની દીલગીરી ઘણો સમય સુધી શાહના મનમાં નીવાસ કરી રહી હતી. એજ તેના મહાન્ ગુણોનો ખાત્રી આપનાર દાખલો બસ છે! ૩૧૪ વરસ થયાં છતાં એ મહાન પુરૂષની રમુજ આપનારી વારતાઓ હજુ સુધી ભરતખંડમાં ફુલની સુગંધી પેરે પ્રસરી રહેલી છે.

પ્રીય વાંચક ! શહેનશાહ અને બીરબલ વચ્ચે અનેકવાર અનેક ચાનક આપનારી અને શિક્ષણ આપનારી વારતાઓ થઇ છે તે વારતાઓનો એટલો બધો ભંડાર ભરપુર ભર્યો છે તે ઉલેચતાં ખુટે એમ નથી. આ ભંડારમાંથી જે સાર ગ્રહણ કરવા લાયક વસ્તુઓ મળી આવી છે તે વાંચક તારી સન્મુખ રજુ કરૂં છું.

વારતા ૧ લી.

ઠગવા જતા ઠગાણી.

મધર મકાર હરાયલ કાઠી, તાસં બુદ્ધી ત્રીયાકી માઠી.

અકબરનાં અમલમાં દહાડે દહાડે બીરબલનું માન વધતું ગયું, તેમજ રાજા પણ બીરબલના જ્ઞાન બળથી અંજાઇ જવાથી પોતાના સ્નેહીઓની માફક તેને સદા ચાહતો હતો. બીરબલ પ્રત્યે અકબરનો ઘોડો પ્રેમ જોઈ અદેખાઓના દુષ્ટ અંતઃકરણમાં આગ સળગી ઉઠી. આ આગ ઓલવવાને અદેખાઓએ કાંઇ કચાસ રાખી નહોતી. આવા દુરાચરણીઓની દુષ્ટ ચાલ જોઇને અકબરે તેઓને અનેકવાર તેમ નહીં કરવાને શખ્તમાં સખ્ત ચેતવણી આપી ધુળ ભેગા કરી નાંખ્યા હતાં. છતાં શેઠની શીખામણ ઝાપા સુધી. કુતરાના પુંછડી ગમે તેટલીવાર જમીનમાં દાટો તોપણ વાંકી ને વાંકીજ, પડી ટેવ તેતો ટળે કેમ ટાળી. એ કહેતીને અનુસરીને તે અદેખાઓ પોતાની અદેખાઇની આતશને ઓળવવા માટે વારંવાર હુરમ સાહેબના કાન ભંભેરતા કે, નામદાર ! જેમ એક જાદુગર પોતાની કળાથી જોનારના ચીતને ચોરી લે છે, તેમ આ બીરબલે પોતાની કળારૂપી જાદુના યોગે કરીને બાદશાહને આંજી નાંખ્યો છે, બાદશાહ બીરબલ બીરબલ કરી પોકારી રહ્યો છે, બીરબલ કહે તેજ ખરૂં. અમે આપના ભાઇને વજીરાત મળેલી જોઇ ઘણાં ખુશી થયા હતા- પણ તે ખુશી

ક્ષણવારમાં પાણીના પરપોટાની પેઠે નાશ પામી આ જોઇ આખી સભા દુ:ખમાં ડુબી ગઇ. એટલુંજ નહીં પણ ભર સભાની અંદર આપના ભાઇને દીધેલો વજીરનો ઓહ્દો છીનવી લઈ બીરબલને આપ્યો. એ થોડું અપમાન! એ અપમાન અમને થયું નથી! પણ આપ નામવરને થયું છે? આનો વિચાર તમારે કરવાનોજ છે, આનો બદલો કેમ વાળવો તે તમારા હાથમાં છે. જ્યાં સુધી તમે બીરબલની સત્તા છીનવી લેશો નહીં ત્યાં સુધી તમારા ભાઇની ચઢતી કળાનો કદી ઉદય થનાર નથી?' પોતાના ભાઇનું આવી રીતે અપમાન થયેલું સાંભળીને બહુ ખેદ પામી વિચારરૂપી સાગરમાં ડુબી ગઇ. અને હાથ પછાડીને કહ્યું કે, 'આજે ભાઈનું અપમાન તો કાલે મારૂં અપમાન કરાવશે તો પછી મારે શું કરવું? માટે વેરનો બદલો લેવો જોઇએ.'

એક દહાડે રાજા હુરમના મહેલમાં ગયો અને હુરમના કોમળ કંઠમાં હાથ નાખી વીનોદની વાતો કરતો કરતો રતી રંગ ભુવનમાં દાખલ થઇ આનંદની મોજ લુંટવા લાગ્યો. આ લીલાની તાનમાં તલ્લીન બનેલા રાજાનું મન હરી લઇને બીરબલને પાણીચું આપવાની યુંક્તી રચીને તે બોલી કે, આપ આવી રીતે મને ચાહો છો અને પ્રીતીના પ્રવાહમાં ખેંચવા માટે મારી મનકામના પુરણ કરો છો. છતાં પણ તેવા ગાઢા પ્રેમના પ્રમાણમાં મારા મનને રમાડવામાં બહુજ ભેદ રાખોછો. આ શું ખોટું છે? શુ તમે સ્વાર્થ જેટલી સગાઇ રાખતા નથી? આને સાચો પ્રેમ કોણ કહેશે? એ શુદ્ધ પ્રેમની ખુબનો પ્રકાશ કયાં છે? તમે ગમે તેમ મલકાઓ પણ તમારા હૃદય મંદીરમાં વાસ કરી રહેલાં શુદ્ધ પ્રેમનો પ્યાલો પીવાને હજુ હું નશીબવંત બની નથી. તો પછી આજ વૈભવને શું કરવાનો

છે? આ અમોલીક અલંકારો શું કરવાના છે? એતો પ્રપંચી પ્રેમને આભારી છે. આવા પ્રપંચી પ્રેમનું સેવન કરતાં આ પ્રાણને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સારૂં છે.' આ પ્રમાણે હુરમે અનેક તરેહનાં ચરિત્રો કરી બતાવી રડવા લાગી. આ તરેહનો દેખાવ જોઇ રાજા અકળાઇ જઇ હુરમના મનને જીતી લેવા માટે અનેક યુક્તી રચીને કહ્યું કે, 'અહો દીલભર? જરા આમ જો, મનની ઉદાસીને ઉરાડી નાંખ? આમ શા માટે અકળાય છે? આ પ્રાણ તારા છે તારા પ્રાણ મારા છે, હું તને ચાહુછું અન્યને ચાહતો નથી, છતાં કડુ વચનો કહી મારી છાતી શા માટે ભેદી નાંખે છે? અટક હોય તો કાઢી નાંખ, અટકમાં, હું તારા દુખી દીલનું ઓશડ કરવા તત્પર છું, તો પછી શા માટે મનનું દુખ મનમાં સમાવે છે' રાજાના વચનો સાંભળતાંજ રાણી તરત બોલી ઉઠી કે, 'હવે બસ કરો, બસ કરો, બહુ થયું, આમ મીઠું મીઠું બોલી મને શું સમજાવો છો? હું તો કેદીની સમજી ચુકી છુ કે તમારો આગળ કશુએ ચાલનાર નથી. જો તમે મારા માન મર્તબાની કદર બુજી હોત તો શું મારા ભાઇને આપેલો ઓહ્દો પાછો છીનવી લેત? જો મારા મનને રાજી રાખવું હોત, અને મને ખરા અંતઃકરણથી લાગણીથી ચહાતા હો તો એકદમ બીરબલને આપેલો ઓહ્દો છીનવી લઇ મારા ભાઇને આપો? જો આમ નહીં કરો તો હું તરત ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી દઇશ!' રાણીના આવા કઠોર શબ્દો સાંભળતાંજ રાજા દીગમુંઢ થઇ ગયો, અહા! સ્ત્રીઓ કેવી અજબ ચંડીલીઓ હોય છે? કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સારૂ સારા નરસાનો જરા પણ વીચાર ન કરતાં સર્વનું અકલ્યાણ કરવા યત્ન આદરે છે? ધીકાર છે? સ્ત્રી હઠને? મને તેની હઠને પાર પાડે તેની તલબાર પરવા નથી?

એક જશે તો એકવીશ આવશે, પણ તેની હલકી હઠને આધીન થઇ બીરબલ જેવા રત્નોનો તીરસ્કાર તો હરગીશ કરનાર નથી? કયાં હાથી ને કયાં ઘોડો? કયાં ગુણી ને કયાં અવગુણી? રાંડોવા રાજ રહી શકે એમ નથી? રાંડોથી ગયેલી આબરૂ પાછી મેળવી શકાતી નથી? તો પછી શા માટે રાણીને વશ થઈ બીરબલ જેવા વીરભદ્રનું અપમાન કરૂં? એક રાણીના હઠને માટે આપેલા વચનને ફોક કરૂં? વચન પાળે તે રાય? બાકીનાને તો બાયલાજ સમજવા?' આવી રીતે મનને દ્રઢ કરીને અકબરે હુરમને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'અરે હઠીલી તારી અકલ કેમ ગુમ થઇ ગઇ છે? બુદ્ધિશાળી બીરબલ જેવા રાજસ્થંભને તોડી નાખવા કેમ તત્પર થઇ છે? આવું ઉદ્ધત પગલું ભરવાથી કોને હાની થશે? તેને માટે તેં કંઇ વિચાર કીધો છે? આંખ ઉઘાડી ઉંડાણમાં ઉતરી તપાસી જોયું છે? બીરબલ જેટલી બુદ્ધિ તારા ભાઇમાં છે? બીરબલ જેટલી શક્તી તારો ભાઇ ધરાવે છે। હું કહુંછું કે બીરબલ જેટલો તારા ભાઇમાં નથી અને તું પણ સમજે છે તો પછી મારી આજ્ઞાનો અનાદર કરાવવા કેમ ઉન્મત બની છે? આટલું કહેતાં પણ તું નહી સમજીશ એમાં તારીજ ખુવારી છે. તારા હઠને ખાતર હું મારી અકલ રાજનીતી, ટેક અને નેકને એબ લગાડવા વીવેકી બીરબલનું અપમાન કરીશ નહીં.' રંગ છે આટલા ગુણગ્રાહી નીતીવાન રાજાને!

કોઠી ધુવે કાદવ નીકળે? બહુ તાણવા જતાં તુટી જશે એવો સમય જોઇને રાણીએ વીચાર્યું કે. 'આ તલમાં તેલ નથી શાહની શુદ્ધ પ્રીતી બીરબલ ઉપર છે. તે મારો ખોટી ખટખટથી તુટવાની નથી તો પછી આડો રસ્તો લેવામાં શું લાભ છે? એનાં કરતાં તો શાહને વશ કરો ઉપાય યોજીશ તોજ પાર પડશે.' મન સાથે આવો

ઠરાવ કરી હસ્તા મુખડે શાહને કહ્યું કે, 'તમારા અદલ ન્યાયની મને ખાત્રી થવાથી હું આપના અતીચલ પ્રેમને ધન્યવાદ આપું છું'

અકબરે કહ્યું કે, 'જો આ તારા શબ્દો કપટ રહીત હશે તો તેથી હું ઘણોજ સંતોષ પામ્યો છું. તને સુચવું છું કે જો બીરબલનું બુદ્ધિબળ કોઇ પણ યુક્તિથી માત કરી શકો તેવો ઇલાજ શોધી કહાડો? તો તમારા ભાઇને થયેલા અપમાનનો બદલો વળી શકે.' રાણીએ કહ્યું કે, 'જો આપનો વિચાર છે તો મારી કયાં ના છે. જોઇએ કેવી ગમ્મત પડે છે? આપ મારી ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપ ભુવનમાં નીવાસ કરો અને બીરબલને બોલાવીને કહો કે આજે રાણી પોતાની મેળેજ આવી મને મનાવી જાય. જો આ યુક્તિમાં નહીં ફાવશો તો તમને આપવામાં આવેલો ઓદ્ધો પાછો છીનવી લેવામાં આવશે. આમ થશે તોજ મારી ટેક રહેશે. લાખ જતાં પણ શાખ રહેવી જોઇએ. માત્ર નોકનાજ નાણાં છે. માટે જેમ બને તેમ જલદી કરો. જો બીરબલ મને સમજાવવાને આવશે તોપણ હું સમજીશ નહીં, એટલે પોતાની મેળેજ નીરાશ થઇ લજ્જીત બની ચાલ્યો જશે. જોજો આપ આ ભેદ બીરબલને કહેશો નહીં.

રાણીની આવી પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વીચાર્યું કે, બીરબલ હરેક રીતે રાણીને સમજાવી મારી પાસે મોકલ્યા વીના રહેનારજ નથી એવી મને પુરી ખાત્રી છે.' રાણીની આ કપટી ગોઠવણ અમલમાં મુકવા સારૂ દરબારી લોકો જાણે તેમ રાણીની સાથે તકરાર ઉઠાવી એકમેકથી છુટા પડયા. પછી અકબરે રાણીને સમજાવી લાવવા કહ્યું. આ આજ્ઞા થતાંજ બીરબલે વીચાર્યું કે એમાં શી મોટી વાત છે. ધણીધણીઆણીની તકરાર વધુ વખત નીભવાનીજ નથી. પરંતુ એની મેળેજ રાણી સાહેબ શાહને મનાવા જાય એવી યુક્તિ

રચું તોજ મારૂં નામ બીરબલ ખરૂં ? એટલું કહી બીરબલ રાણીની પાસે જઇ સલામ કરી ઉભો રહ્યો. બીરબલને આવેલો જોઇ રાણી મન સાથે બડબડી કે, 'અરે! મારા ભાઇનું માન ભંગ કરનાર આવી ચડયો છે, ખરેખર આજે એનો ધાટ ઘડી નાંખું? ઘણા દીવસથી માતેલા સાંઢની પેઠે જ્યાં ત્યાં માથું મારી સહુ કોઇને સેક માં દબાવતો હતો. પરંતુ ઘણું કરે તે થોડાને માટે ?' આવા તર્ક વિતર્ક કરી મનમાં કુલાતી હતી તેટલામાં બીરબલે કરી રાખેલ સંકેત પ્રમાણે એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો કે, 'શાહે હુકમ ફરમાવ્યો છે કે થયેલી વાત મુજબ આપણો હેતુ જલદી પાર પાડવા ઠીક સંબંધ ધરાવે છે. માટે એ વિશે બીલકુલ બીજા યત્ન આદરશો નહીં, પણ આપણું ચીતવેલું કામ જેમ જલદીથી સીદ્ધ થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાંન આપવું. નહીં તો વચમાં કાંઇ રાજ ખટપટમાં વીઘન આવી પડશે.' એટલું કહી પટાવાળો ત્યાંથી ચાલી ગયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ રાણીએ ધ્યાન રાખ્યું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વીચારવા લાગી કે, 'એવી તે વાત શું હશે? ગમે તેમ હોય પણ છુપા ભેદથી ભરેલી વાત છે? ઓ બીરબલ! ઓ બીરબલ! આ શું કહી ગયો તે તો મને જરા સમજાવ? આમાં મને કંઈ ખબર પડતી નથી બીરબલે ધીમેથી કહ્યું કે, શાહજાદી! શાહનો એવો હુકમ છે કે આ ભેદ ભરેલ વાતના ભરમ બે દહાડા સુધી કોઇપણ માણસને જાણવા દેવો નહીં તેથી તે ભેદનો ભરમ આપની આગળ ખુલો કરી દેવાને લાચાર છું. ધીરજ રાખો, શા માટે અકળાઓ છો? વાજતે ગાજતે માંડવે આવશે? જુઓ કુદરતનો ચમત્કાર કેવો છે? એક ક્ષણમાં તમારા ચહેરામાં કેટલો બધો ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવે છે? આ જોઇ મારી

અજાયબીનો પાર રહ્યો નથી ? શું કરૂં, સત્તા આગળ શાણુપત ચાલતી નથી. કામના દબાણને લીધે આપની આગળ વધુ વખત રોકાઇ શકતો નથી.' એટલું કહી બીરબલ ચાલી નીકળ્યો. બીરબલને ગયેલો જોઇ રાણીએ ઉંડા નીશાશો નાંખી બોલી કે, હાય ? આતો ધર્મ ધાડ નડી ? તસુ વેતરવા જતાં ગજ વેતરાઇ ગયું ? ઠગવા જતાં હું ઠગાઇ ? શાહે ઠીક શાણુસામાં સપડાવી પોતાનુ કામ કાઢી લેવા નું આ ચોકઠું ગોઠવ્યું છે. મને ફસાવી બીજી રાણી પરણુશે ? અને તે પરણુવા માટે આટલી બધી ખટપટ ઉંડાવી છે ? રંગ છે રાજા તારા પ્રપંચી પ્રેમને ! બીરબલને કાઢતાં હુંજ નીકળી જઇશ. માટે મારૂં ડહાપણ આ વખતે કંઇ કામમાં આવે એમ નથી તો પછી શા માટે ખાવીંદની હજુરમાં જવું નહીં ? નહી જઇશ તો બધી બાજી બગડી જશે અને પસ્તાવાનો પાર નહી રેહે.' આ બોલી રાણી તરત કોપભુવનમાં બેઠેલા રાજા આગળ જઈ બે હાથ જોડી બોલી કે, 'અહો પ્રાણનાથ ! મારા ભાઇને માટે લીધેલી હઠ માટેની બનેલી કસુરની ક્ષમા કરો' રાજાએ રાણીની આવી બનેલી સ્થીતી જોઇને મનમાં બીરબલની બુદ્ધિને શાબાશી આપી.' બોલ્યો કે એ હઠીલી રાણી તારી ચતુરાઇ કયાં ગુમ થઇ ગઈ ? કાં તું ઠગાણી કે બીરબલ ! આ તારી રચેલી યુક્તિમાં તું ફસી કે બીરબલ ફસ્યો ? જોયો બીરબલની બુદ્ધિનો ખેલ ? હવે તુજ વીચાર કરકે વજીરનો હોદ્દો ભોગવવા લાયક કોણ છે ? તારો ભાઈ કે બીરબલ ? જોજે ફરીને મારા કામની આડે આવતી નહીં. રાજાના આ શબ્દો સાંભળતાજ રાણી શરમાઇ ગઇ. અને શાહે બીરબલની યુક્તીનાં વખાણ કરી તેના માનમાં વધારો કીધો.

સાર—સ્ત્રીઓ પોતાના અકલહીણુ ભાઇ સારૂ પતી સાથે કેવું

તોફાન મચાવે છે ? પરપુરૂષોને જડમુલથી ઉખેડી નાખવા સ્ત્રીઓ કેટલી બધી હદની બહાર જઇ કેવી રીતે ખટપટ ચલાવે છે ? માટે પારકી બુદ્ધિએ ચાલનારી સ્ત્રીયોએ સદગુણી પુરૂષોને માન આપી પોતાનાં કરી લેવાં.

પ્રીય વાંચકો પહેલી વાત તે ધ્યાનથી વાંચી હશે? જેમ રાણીએ બીરબલને ઠગવા માટે જે પ્રપંચ રચ્યો હતો તેમાંથી બીરબલ કેવી ચાલાકીથી છટકી જઇ રાણીને પાણીથી પાતળી બનાવી દાખી. તેમ તું જો આ જગતના કાલા માથાના માનવીઓની સાથે કામ પાડતાં શીખશતો તું કદી પણ ઠગાવાનો નથી, ચાલ હવે નીચેની વાત વાંચ

વારતા ૨ જી.

તેરી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ.

ચોપાઇ.

ચાતુર ને ચતુરા પણ ચ્હાય, ભુપ ચતુરની ચહે ભેટ.
મહીમાં મોહની મંત્ર એ નેટ.

સુંદર તેહેવારોની મોજ લુટવા માટે ન્હાના મ્હોટાઓ અણમુલો શણગાર સજી પોતાની મનોહર રમાઓને:રમણું'ક બનાવી મ્હોટા ઉત્સાહથી લીલી લીલોત્રીથી શોભા રહેલા મનહર ઉપવનમાં ઉતરી પડી ગાન તાન અને મૃદંગોના નાદથી આખા ઉપવનને ગજાવી મુક્યું હતું આમ તરેહ તરેહજાતના રમત ગમતમાં મનને રમાડતાં રમાડતાં દીવસને જતા કેટલીવાર લાગે? રાત પડી જવાથી સર્વ કો આનંદની લહેરોમાં ડોલતાં ડોલતાં નગરમાં દાખલ થવા લાગ્યા. આ સમયનો લાગ જોઇ અકબર વેષ બદલી નગર ચરચા જોવા માટે, ચને પ્રજા સુખી કે દુખી છે, તેનો અભીપ્રાય જાણુવાના હેતુથી

થી ચર-

ચાઓ જોતો અને બોલાતી વાતો સાંભળતો ઉભો. એટલામાં એક ગોરી છબીલી ચતુર છેલાને રતી રમવા માટે શોધવા સારૂ આવતાં જતાં પુરૂષોની તરફ એવી નજરથી જોઈ રહી હતી. જોતાં તેણીની નજર રાજાની ઉપર પડતાને વારજ તે રમણીક રંભાએ રાજાને કટાક્ષબાણુ મારયું. આ મોહની મંત્રનો પ્રયોગ થતાજ ચતુર બાદશાહ ચેતી જઇ શું ચમત્કાર બને છે તેનો અનુભવ લેવા માટે તેણીની સાથે રાજા પણ ચાલ્યો થોડે છેટે ગયા પછી તે નીચ નારીએ ખુલ્લી રીતે જણાવ્યું કે મારી શેઠાણીના શેઠ વિદેશ પધાર્યા છે તેથી તેણી કામાતુરી બની છે તે કામ શાંત કરવા માટે આપ પધારો ? એમ કરતાં કરતા બંને જણુ શેઠાણીના રંગ મહેલમાં દાખલ ગયા. આ જોઇ શેઠાણી તરત દોડી આવીને હસ્તે મુખડેથી બોલી કે, અહો કામદેવ ? રંગ વીલાસના ભોગી ? મારા મન મનોરથને સફળ કરનાર ભોગી ભ્રમર અંદર પધારી આ સેજપર બીરાજમાન થાઓ, એટલામાં હું અંદર જઇ હમણા આવુંછું એટલું કહીને દાસીને સાથે લઇને દીવાનખાનામાં દાખલ થઇને દાસીને કહ્યું કે, આવનાર પુરૂષની ચાલાકી જોવા માટે આ ભરેલા દુધના કટોરાને લઇને તેના હાથમાં આપી કહેજે કે આ દુધ શાનુ છે? અરે એ દુધતો ગાયનુ કીંવા ભેંસનું તે એમ કહી રાજા તે દુધ પી ગયો. તે ખબર દાસીએ શેઠાણીને દીધાથી શેઠાણી મનમાં સમજી ગઇ કે એ બીલકુલ મુર્ખ છે ફરી તેની પરીક્ષા કરવા માટે એક ગુલાબના ફુલની છાબ ભરી દાસી સાથે મોકલી, રાજાએ તે છાબ લઈ પલંગ ઉપર ઉંધી વાળી દાસીને પાછી આપી દાસીની આવી હકીકત સાંભળી શેઠાણીએ પોતાનું કપાળ કુટીને બોલી કે, શું આ નર પશુ મારી સોબત કરવા લાયક છે? દાસી? લે આ અતલસના તાકાની ઘડી ઉકેલી નાખી

ખુબ જોશથી ચોળી નાખીને તે આવનાર અણઘડ પુરૂષના હાથમાં આપી કહેજે કે અસલની પેઠે આ અતલસના તાકાની ઘડી કરી આપો. દાસીના હાથમાંથી રાજાએ તે અતલસ લઇ તેની અસલની પેઠે ઘડી કરવાની ઘણી માથાકુટ કીધી પણ તે ન થવાયા કંટાળી જઇ જે અતલસના તાકાને જમીનપર ફેંકી દીધો. દાસીએ તરત સમયસુચકતા વાપરી તરત નીચે નમી જમીનપર પડેલા તાકાને ઉચકી લઇ મો કરમાયા સરખું કરી શેઠાણીના અંગ ઉપર ફેંકીને બોલી કે, શેઠાણી સીદને માથાકુટ કરો છો ? મનને ગમતો હોય તો આલીંગન આપી મોજ માણી લો, અને તેની સાથે સુરંગ લુટવો ન હોય તો તેને રૂખસદ આપી દો ? બાજાની કયાં ખોટ પડી છે ? માર ધક્કા અને કાઢ બહાર; શેઠાણીએ કહ્યું કે, એ ઉપાય ઠીક છે જા ત્યારે, એને પાછો વળાવી નગરના ચોકમાં જા. અને એક ચાલાક નરને શોધી લાવ.' શેઠાણીનો હુકમ થતાંજ દાસીએ રાજાને ઘરના દાદરે નીચે ઉતારી મુકી, બીજાની શોધ કરવા ચાલી. આ જોઈ રાજાએ વીચાર્યું કે, આવી રીતે મને તરછોડી કાઢી મુકયો એનું કારણ શું હશે ? આમા કંઇક ભેદ હોવો જોઇએ ? આ ભેદ જાણવા માટે ધીરજનું કામ છે, અને તેમ ન કરતાં જો દમાણ ચલાવવા જઇશ તો આનું પરીણામ માઠું આવશે. આટો ખાવો ને ભસવું એ કેમ બને ? માટે હવે બીજો કોણ આવે છે ? તે શું કરે છે. ? તે કામ કાઢી જાય છે કે ખાસડા ખાઇને જાય છે ? માટે તે જોવાની જરૂર છે. આવો વીચાર કરી રાજા પાછો ઉપર જઇને દીવાનખાંનાની અંદર સંતાઇ પેઠો. આ વારતાનો નાયક બીરબલ પણ પોતાના સ્નેહીઓની સાથે ફરતો ફરતો અને વાનોદી વારતાઓના રંગમાં સરવેને તરબોલ કરતો કરતો મોડી રાતે નગરમાં દાખલ થ-

યો. જેમ જેમ પોતાના મકાનો આવતા ગયા તેમ તેમ તેઓ છુટા પડતા ગયા છેવટે પોતે એકલો ડોલતો ડોલતો ચાલતો હતો એટલામાં પેલી દાસી તરત તેની પાસે આવી કહ્યું કે, આપ જરા મારા સાથે આવી મારી શેઠાણીની વીરહપીડા મટાડશો ?' રસીક તો રસ લુટવાનો સદા ભુખ્યોજ હોય છે ? તો પછી બીરબલ જેવો વીહારી શા માટે ના પાડે ? હસતે ચેરે બીરબલે તે દાસીને કહ્યું કે, 'ચાલ તારી શેઠાણી કયાં રહે છે તે બતાવ.' દાસીએ તરત આંખ મારી બારબલને પોતાની સાથે લઇ ગઇ અને શાહની પેઠે બેસવા જણાવ્યું. ચાલાક બીરબલે ચોતરફ નજર ફેરવીને તે પલંગ પર ન બેસતા તેની આગળ ઉભો રહ્યો, કારણ કે શાહ જે પલંગપર પહેલા આવી બેઠા હતો તે દાસીનો હતો તેથી તે પલંગપર બેસવું અયોગ્ય ગણી બેઠો નહીં. આ સમાચાર શેઠાણીને થતાંજ આનંદ પામી. રંગમાં આવી મન સાથે બોલી કે, આ કોઇ ગુણીયેલ નર હોય એમ જણાય છે. જરૂર એ મારા મનની વેદના મટાડશે. હવે નીરાશ થવું નહીં પડે હવે રંગ જામશે ખરો. એટલું કહી તે શેઠાણીએ દુધનો કટોરો ભરી દાસીને આપી કહ્યું કે, 'જા, ચતુર નરને આપ.' વારૂ બાઇ ! એટલુ કહી તરત દાસીએ દુધનો પ્યાલો લઇ બીરબલને આપ્યો. તે લઇને બીરબલે કહ્યું કે, 'અહો દાસી તારી રમણીક રમાને કહેજે કે મારૂં દુધ બ્રાહ્મણનું છે.' આ સંદેહ ટાળતાંજ તે છબીલી ઘણીજ ખુશી થઇ અને લહેરે ચઢી ફુલની છાબ ભરી મોકલાવી. તે છાબ લઇ તેમાંથી બે સુંદર ગુલાબના ફુલ ઉચકી લઇને બીરબલે કહ્યું કે, 'તારી ગુણીયલ ગોરીને વીદીત કરજે કે તારા ને મારા સિવાય આ છાની વાત બીજો કોઇ પણ જાણી શકનાર નથી ! બીરબલે આટલી ખાત્રી આપવા છતાં તેણીને પુરતો સંતોષ ન મળવાથી

ફરીને ચોળી નાંખેલા અતલશના તાકાને ધડીબંધ બનાવવાને મોકલ્યો, ત્યારે તે ચોળી નાખેલા તાકાને લઇ બીરબલે બરાબર ધડ બેસાડી કહયું કે, 'જા, તારી ચતુર શેઠાણીને કહે કે, નિર્ભયથી તારી મનકામના પુર્ણ કરવાને તત્પર થા. શીદને અકળાય છે. ઉન્મદ બની મર્યાદા લોપવા જતાં ડર રાખવાથી કદી પણ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ન કરે નારાયણ ને વાતને વા લઇ જશે તો પછી વાતને ઢાંકી દેવાની મારામાં શક્તિ છે. માટે જરા પણ ચિંતા રાખીશ નહીં.' દાસીના મુખેથી સર્વ હકીકત સુણતાંજ તે રમણીક સુંદરી રતી રમવાને માટે અલંકારી આભુષણો સજી ઝાંઝરોનો રણકારો બોલાવતી બીરબલના કોમળ કંઠમાં કમળ સરખા પોતાના નાજુક કરને નાંખી હસ્તે મુખડે ભેટીને ચુંબનો આપી, લઇ મદનભુવનમાં લઇ, જઇ, વિરહ અગ્નિને શાંત કરી આનંદ પામી. આખી રાત કામશાસ્ત્રનો લહાવો લઇ બંને જણ આનંદ પામ્યા. સહવાર પડી, નીરૂપાયે બીરબલને ત્યાંથી જવાની રજા થઇ, રંગ મહેલની બહાર આવી અપરાધ થયો હોય તેની ક્ષમા માગી મસ્તક નમાવી કોમળ સ્વરે કહ્યું કે, 'અહે મદન મુરતી! તમારા ચરણકમળની અભીલાષીણીને ફરીને પધારી કયારે દર્શન દેશો? જો જો ભુલી જશો નહીં? આ તન મન ધન આજથી તમને અરપી ચુકીછું. માટે જુદાઇ રાખશો નહીં. કામ હોય તે બે ધડક હુકમ ફરમાવશો, જરા પણ મનમાં શંકા રાખોતો આપને મારા સમ છે.' આવી રીતે બંને પ્રેમની વારતા કરી આંખોનાં અણીયારાં નચાવતાં નચાવતાં છુટાં પડયાં. રંગ રસમાં તરબોલ થઇ પાછા ફરેલા બીરબલની જે જે બીના બની હતી તે તે સઘળી છુપી રાતે અકબરે જોઇ હતી, તેથી તે દીલગીરીનાં દરયામાં ડુબી જઇ ખેદ પામી મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે, 'રંગ છે

બીરબલ રંગ છે તારી બુદ્ધને ? તારા જેવી બુદ્ધિ જો મારામાં હત તો હું શું મુરખ બનત ? મોમાં નાખેલો કોળીઓ પાછો કાઢવો પડત ? આ પણુ કુદરતની ખુબી છે ! જેના નસીબનું હોય તેજ ભોગવે. મેં તો પ્રથમ કોળીએ માખી જેવું કરયું, હશે બન્યું તે ખરૂં. પણુ એ ખરો અકલબાજ બ્રાહ્મણુ છે ? તેને પુછતા તે ખરી વાત કહેશે કે નહીં ? તે મરતાં પણુ છાની વાત કહે એવો તો નથી ? તેની સાથે કાંઇ ઓરજ ખુબી લડાવી કળા શીખી લઇ તેના જેવો પ્રવીણુસાગર બનું ! ' આવો વીચાર કરતો કરતો બાદશાહ બીરબલની પુઠે જઇ તેના ઘરની બધી નીશાના યાદ રાખી પોતાના મહેલમાં આવ્યો. પણુ મન સ્થિર થયું નહીં. તેથી પોતાના ચટકેલા ચિત્તને શાંત કરવા માટે ત્વરાથી એકાંત મહેલમાં બેઠક કરી પોતાના ખાસ નોકરોને તે બીરબલના ઘરની ચોકસ નીશાનીઓ આપી કહ્યું કે, 'એ નીશાની વાળા ઘરમાં પ્રવીણુ બીરબલ રહે છે તેને તરત માન સહીત અહીં બોલાવી લાવો, હાકેમનો હુકમ થતાંજ હજુરીઆઓ વીજળીના વેગ સમાન દોડી જઇ નીશાનીઓ વાળા ઘરમાં દાખલ થઇ બીરબલને કહ્યું કે. ખુદાવીંદ તમકું બાદશાહ અબીકા અબી બુલવાતે હૈ. ' બીરબલે આ એકાએક બાદશાહનું તેડું આવેલું જોઇ મનમાં વીચારયું કે, 'મારૂં શું કામ હશે ? શું પાપઘડો ફુટી ગયો ? પ્રથમ આવનાર પુરૂષ શાહ પોતે તો નહીં હોય? ગમે તેમ હોય ? પણુ ગયા વગર તો છુટકો થનાર નથી હરી ઈચ્છા બળવાન છે. જો દીવસ પાધરો હશે તો પડશે પાશા પોબાર ? હાર ખાવાની કશી પણુ જરૂર નથી. બીરબલ તરફથી તરત ઉતર ન મળવાથી બાદશા ના અનુચર નો મીજાજ પવનની પેઠે અધર ઉડવા લાગો. અને આગના ભડકાની પેઠે ભડકી ઉઠી બોલ્યો કે, ક્યુંજી

કુછ ખ્યાનમેં આતા હય યા નહીં ? દેર કરનેકા એ બખ્ત નહીં ? ફિર હમારે કુછ કહેના પડે વો અચ્છા નહીં હૈ ? અછી તરહસે ચલોગે તો ઠીક હૈ. નહીં તો બેઇજ્જતસે લે જાને પડેગા। બીરબલે ધીરજથી કહ્યું કે, ખાં સાહેબ ? ચાલો હું તમારી સાથે આવું છું. પછી કંઇ છે. એટલું કહી બીરબલે પોશાક સજી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી તે અનુચરને સાથે લઇ અકબરના મહેલમાં દાખલ થઇ રાજ રીતી પ્રમાણે આશીરવાદ આપી બેઠો. બાદશાહે આનંદી ચેહરેથી પુછ્યું કે, તુમ આયા હૈ. અચ્છા બીરબલ ? કલકી રાત કીધર ઔર કયસી ગુજારી ? ડરના નહીં. ખુશ હોકે સચ્ચા કહેના. યે ઇનસાફી અમકા જમા હૈ. બીરબલ મનમાં સમજી ગયો કે બાદશાહે બધી વાત જાણી છે અને પ્રથમ આવનાર પુરૂષ પણ પોતેજ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે માટે હાથી આગળ પુળો પડયો છે તોપણુ થયું શું ? જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? માથે આવી પડયા પછી પાછી પાની ભરવી એતો કાયરનું કામ છે ? યુક્તી લડાવ્યા વગર છુટકો થનાર નથી. આવો વીચાર કરી બીરબલ ચાલાકીથી ઉતર આપ્યો કે, નામવર આપકા નોકરને કલકી રાત બીછાનેમેં ગુજારી. ઔર મેં કુછભી જાનતા નહીં હું. બીરબલનો આવો ઉડામણો જવાબ સાંભળી લઇ આંખના ભમરો ચડાવી શાહે સીપાઇને હુકમ કીધો કે, યે બીરબલકું મહેલકી પીછલી બારીસેં ઉંધે શીર લટકા દો. જબ કુછ મેરેકુ બાત કહેનેકુ ચાહે તબ ઉસકુ ઉપર ખીંચ લે કે મેરા પાસ લે આના. આવો હુકમ થતાંજ યમરાજ રૂપી સીપાઇઓએ બીરબલને ધડામાં દોરી નાંખી કુવામાં ઉતારે તેવી દશા કરી. આ ત્રાસદાયક બનાવ પેલી રસીક રંભાએ પોતાના મહેલ-ઝરૂખામાં બેઠે બેઠે જોયો અને બારીયે ઉંધે મસ્તકે લટકી

લા કમભાગ્ય નરને તરત ઓળખી કાઢી મનમાં બોલી કે, હા, એજ મારા મનની મુરાદ બર લાવનાર હૈયાનો હાર બીરબલજ છે, અને તેની આવી અવદશા કરનાર પણ પ્રથમ આવી માનભંગ થઇ પાછો જનાર તે નામરદજ હોવો જોઇએ ? હશે હવે તેને આવી દુખદ દશામાથી કોઇ પણ પ્રકારે ઉગારવો. એવો વીચાર કરી પોતાની દાશીને કહ્યું કે, એક રૂપીઆનો ટોપલો ભર પેલો પુરૂષ સામે લટકેલો છે તેની નજદીક જઇ ટોપલો ઠલવી. પાછો ભરી તરત ચાલી આવજે. તરત દાસી ગઇ, અને સુચવ્યા મુજબ કરી પાછી ઘેર આવી. રૂપીઆનો ટોપલો ઠલવી પાછો ભરી ચાલી ગયેલી દાસીને જોઇ બીરબલ સમજી ગયો કે આટલા રૂપીયા ખરચતાં છુટકો થતો હોય તો યત્ન આદરો એમ પ્રેમાળ પ્રીયાએ સુચવ્યું છે. બીરબલે સીપાઇઓને કહ્યું કે, મને ઉપર લો. બાદશાહને મારી પાસે બોલાવો. મારે તેમને કંઇ કહેવાનું છે. બીરબલની આ વાત સાંભળી સીપાઈઓએ બીરબલને ઉપર ખેંચી લીધો. અને રાજાને વાકેફ કીધો? તેથી બાદશાહ તરત તેની પાસે આવી પુછ્યું કે કયા કહેના મંગતા હય! બીરબલે કહ્યું કે, હજુરા યેહી કહેતા હું કે કુછ નજરાણા લેકે ગરીબ બમનકું છોડ દેના ચાહીયે, ઇસમેં ખુદા રાજી હય. બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી બાદશાહ ચીડાઇ જઇ બોલ્યો કે, કયું બદમાસી નહીં છોડતા! બસ તેરેતો વોહી હાલ મુનાસબ હય. લેકર જાઓ ઉસકો, ફીર લટકા દો રાજાનો હુકમ થતાંજ કઠોર અંતકરણવાળા સીપાઇઓએ તરત બીરબલને આંચકો મારી ઉભો કરી પાછો ઉંધે મસ્તકે લટકાવી દીધો. આ જોઇ તે મનોરમાં બહુ ખેદ પામી અને ઉંડો નીશાશો મુકી મનમા બોલી કે, મારી આબરૂ ઢાંકવા માટે આ વીરરત્ન કેટલી બધી વેદના સહન કરે છે, ધન્ય છે એની

જનેતાની કુખનો ઓ વ્હાલા તારૂં દુખ મારાથી જોયું જવાતું નથી લાચાર છું, તું જરા પણ ડરીશ નહીં આ પ્રાણ તારા માટે માટે નીરમાણ થયેલા છે. મારાથી બનશે તેટલી મદદ કરી કાળના મુખમાંથી છોડાવીશ. આમ લવારા લવતી પાછી ઘરમાં ગઈ અને હીરા માણેક જેવા અમુલ્ય રત્નોના ટોપલા ભરી દાસીને મોકલી, પણ તેથી બાદશાહ મોહ ન પામતા પોતાના વચનને પાળવા માટે દ્રઢ રહેલો જોઇ તે કામનીએ આબરૂની દરકાર ન રાખતાં તે સુંદરીએ તરત દહીંની દોણી ભરી દાસીને આપી કહ્યું કે, જા ઝટ જા, અને તે જોઇ શકે તેમ તેની આગળ ઉંધી વાળી ચાલી ગઇ આ છેવટની સમશ્યા થતાંજ બીરબલ મન સાથે વીચાર કરી કહ્યું કે. રમાએ અંધારી વાતને અજવાળામાં લાવવાની રજા આપી ચુકી છે તો પછી આ દુખ શા માટે સહન કરવું, જોઇઓ! આટલું બોલી બાદશાહને અરજ કરવા સીપાઇને જણાવ્યું. સીપાઇએ તરત બીરબલને ઉપર ખેંચી લઇ રાજા સન્મુખ ઉભો કીધો રાજાને જોઇ બીરબલ ફીકા ચહેરે બોલ્યો કે. સિરતાજ! કલ મેં રાતકી વખ્ત ઇશ શહેરમેં ગમ્મત દેખનેકે લીયે નીકલાथा. ઉસ વખ્ત એક ઓરતને આકે મુજે ઇસારા કીયા, મેં ઉસકે પીછે ચલા. ઉસને કહા કે મેરી શેઠાનીકા ખસમ ઘર નહીં હે, ઓર વો ખાવીંદકે શીવાય બડી બેજાર થઇ રહી હે. ઉસ લીયે આપ ચલીયે ઓર વસ્લકી મજાહ ચખીયે? મેં તો ઉસકી સાથ ગયા. મહેલમેં દાખીલ હુવા, બતી જલ રહીથી, એક પલંગ બીછાયા હુવાથા, વ્હાં જાકે મેં તો બેઠ ગયા, પીછે ઉસકી શેઠાનીને એક દુધકા કટોરા ભર કર મેરે આગળ ભેજા, ઓર લોંડી બોલી કે દુધ કીસકા હે. મેને જુવાબ દીયા કે ભેંસકે ગાઇકા હોગા, એસા કહેકર દુધ પી ગયા, ફીર કુ-

લોસે ભરી એક છાબ મેરા તરફ ભેજી, મેં તો વો ફુલોકા બીછા-
ના બનાકર સો ગયા. બાદ એક અતલસકા કપડા મસલકે ભેજા
ઓર કહા કે ઇસકુ અચ્છી તરાહશે જમા કે દો મેને બહોત મહેનત
કી લેકીન ઉસકી ગઠી ન જમનેસે ચીડાકે ફેંક દીયા. યહે સબ હ-
કીકત સેઠાની સુનકર બડી કફા હો ગઇ, ઓર કહેને લગી કે એસે
હેવાન ગધેકું કહાંસે લાઈ ? માર ધકા ઓર નીકાલ દે બહાર. એ.
સા કહેકે લોડીને મુજે આકે ઉઠા કર બુરે હાલસે દાદરસે નીચે ગીરા
દીયા. ઉસ્સે મેરા તો હડી નરમ હો ગઈ, ખુનબી નીકલા મગર કર-
ના કયા ? ઇશકુ બાજી હે બુત પરસ્તે હર દશુરાકાર નેસ્ત, ધોલ
છકુડ લાત મુકી આબરૂ દરકાર નેસ્ત ઓર લેને ગઇ પુત ઓર ખો
આઇ ખસમ વઇસા મેરે પર હાલ ગુજરા કયા કહુ નામદાર સારી
રાત મુસીબતમે નીકાલી ઓર ફજરસે ઉંધે શીરસે લટકત હું ? સુના
હોગા કે રંડીયોકે યાર સદા ખ્વાર, કાંટેકા બીછાના ઓર જુતીઓ
કી માર, ' બીરબલની આવી મુખ વાણી સાંભળતાંજ બાદશાહ ખડ
ખડ હશી પડી બોલ્યો કે, ' વાહ બીરબલ વાહ ? તુને અચ્છી બાત
બનાઇ ? તેરા તો નહીં મગર મેરી તો એસી બે આબરૂ હુ-ઇથી ?
ખુદા જાને કેસી ચાલાક ઓરત ? એસી ઓરત મેને અબતક દેખી
નહીં હેં ? તુને તો ખુબ એસ આરામ લુટ લીઆ ઓર મેને તે
માર ખાયા, નીંદ ગુમાય, મુરખ બનકર મકાનપે આયા ? બીરબલે
ગંભીરતાથી કહ્યું કે, 'જહાંપના ? યું કીશ લીએ કહેતે હો કે આ-
પસે એસી ગુજરી ? તોબાહ ! તોબાહ બાદશાહે કહ્યું કે, ' બીરબલ,
અબ સતાના છોડ દે, બોત હુંઇ, કુછ કહેનેકી બાત નહીં ? અબ
ખુદાકે વાસ્તેજી જલાના નહીં. અબતો તેરીબી ચુપ ઓર મેરીબી
ચુપ. બોત બાત ફેલાનેસે ઇજતપે ધબ્બા પડેગા. લેકીન તેરી બા-

હોસી દેખ કે મેં બહોત ફીદા હુવા હું, ઓર ચહાતા હું કે અબ મેરી ચસ્મોકે આગુસે કભી તું દુર મત રહેના, જો ચહીએ સો લેજા. ઓર હમેશ મેરા રાજકારોભારમેં કાબીલ હોકર મોજ ઉડા, આજસે મેં તેરેકું કોલ દેકર કસમ ખાકર કહેતા હું કે તેરેશે કોઇ તરેહકી જુદાઇ નહીં રાખુંગા ઓર અજીજ દોસ્તકી મુવાફીક નીભાઉગા’ બીરબીલે પોતાના નસીબનો ઉદય થયેલો જોઇ બાદશાહને હાથ જોડી નમ્ર વાણીથી બોલ્યો કે, ‘જેસા આપકા હુકમ, મેંતો આપકા તાબેદાર હું. જો કુછ ફરમાવોગે વોહ ફરમાન બજાનેકે લીયે યે બંદાભી શીર જુકાકે હાજર હે.’ અરસ પરસ સ્નેહની નીકટ ગાંઠ બંધાઇ. ત્યાર બાદ સર્વે વાતે બીરબલ સમૃદ્ધિવાન બની બાદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને બુદ્ધિશાળી ગણવા લાગ્યો.

સાર—સમજાય એવો છે એટલે વધારે લખવાની કશી જરૂર નથી પણ એટલું તો કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે બુદ્ધિશાળી પુરૂષ ને સૌ કોઇ ચાહે છે. અને બુદ્ધિબળે કરીને એક ગરીબ માણુસ પણ ઉંચા પદને પામી મોટું માન મેળવે છે. માટે આ જગતમાં જેમાં બુદ્ધિ અને ચતુરાઇ છે તેજ અમુલ્ય વસ્તુ છે.

વારતા ત્રીજી.

કરણી તેવી ભરણી.

દીલમાં કહી ડહાપણુ જાય ફુલી, તકદીર આગળ તદબીર લુલી.

અકબરની દરબારમાં બીરબલ પણુ એક બુદ્ધીવાન પુરૂષ હોવાથી બાદશાહ તેને બહુ ચાહતો હતો. બીરબલની સંમતીથી રાજકારોબારમાં ફેરફાર અને સુધારણા કરવામાં આવતી હોવાથી, મુસલમાન અમલદારો આગની પેઠે મનમાં બળી ખાક થઇ

જતા હતા. બીરબલને તેના ઓદ્ધા પરથી હાંકી કાઢવા માટે અનેક અનેક પ્રપંચો રચ્યા પણ તે પાંણીના પરપોટા જેવા લાગવાથી બહુ ખેદ પામ્યા. છતાં પણ હીંમત મુકી નહીં 'હીંમતે મરદ તો મદદે ખુદા' એ કહેવતને અનુસરીને પોતાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખી મુસલમાન કારભારીઓએ ઠરાવ કીધો કે દુશ્મન અને રોગ ઉગતાજ છેદાય તો ઠીક. વધારે વખત ગુમાવવાથી સર્વ ઉપાય ફોકટ જવાના અને બીજી જાતનો માણુસ પોતાનો પક્ષ સબળ કરવા પોતાંની જાતનાઓ જ્યાં ત્યાં ગોઠવી દઇ આપણી જાતનું કાસલ કાઢી નંખાવશે માટે તે પહેલાં તેવુ કાસલ કાઢવું એ સમાન બીજો એક ઉપાય સરસ નથી. પરંતુ તે યુકતી શીં રીતે રચવી? બાદશાહ પાસે બીરબલ વગર બીજો કોઇ વાત કરી શકતું નથી. ફકત એક ઇમામ નામનો હજામ નામદારની હજામત કરવા જાય છે તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ થઇ શકે એમ છે. આવો વિચાર કરી તે હજામને પોતાના પાસે બોલાવી લાલચમાં નાખી સમજાવી લીધો અને સરવે હકીકતથી માહીતગાર કીધો. હજામ લોભી હતો પછી પુછવું શું? લોભને કંઇ થોભ છે, અને લોભે લક્ષણ જાય? પૈસા જોઇ મુનીવરનું મન પણ ચળે છે, તો પછી એક અકલહીણ હજામ જેવા માણસનું કાળજું કેમ ઠેકાણે રહે? આ ખટપટીઓનું કામ કરવાની તે હજામે હામ બીડી હા પાડી. એક વખતે તે હજામ બાદશાહની હજામત કરવા ગયો તે વખતે બીરબલને ઘેર હાજર જોઇ. તે તકનો લાભ લઇ બાદશાહને હાસ્યયુક્ત વાતોથી રીઝવીને કહ્યું કે, 'ખુદાવીંદ! આજે આપની હજામત કરતાં મને વીચાર થયો કે આપના વડીલોની ઘણીજ નાજુક પ્રકૃતી હતી, કેમકે આવો હલકો અસ્તરો ફેરાવતાં છતાં પણ સહન થઇ શકતો નહીં, મેં

તેમની બહુ વરસ સુધી સેવા બજાવી છે, અને તે દરમ્યાન કોઇ પણ વખતે મારી પર રીસ કરી નહોતી. તેથી તે મને બહુ યાદ આવે છે, અને આપને પણ આવતા હશે. કેવી કેવી તાજુબીની વાત છે કે તેઓનો કશો સંદેશોજ નહી, તેમ આપે પણ કશી ખબર મંગાવી નહીં ' બાદશાહે હસીને કહ્યું કે, 'અલ્યા અકલના બારદાન શું તું ગાંડો બન્યો છે કે? અરે! મુવેલા તેના સમાચાર શું લોકના માનવીઓ લાવી શકે છે? કદી પણ નહીં. તેમ હલકારા મારફતે ચીઠી કે ખબર મોકલી શકતી નથી.' હજામે કહ્યુ કે, 'જહાંપના, એમ તે હોય? સ્વર્ગવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે પણ એ કામતો બીરબલ જેવોજ બજાવી શકે એમ હું, માનું છું. કારણ કે એક સમે આપનાજ વડીલોએ બીરબલને સ્વર્ગમાં પોતાના વડીલો અને મીત્રમંડળની ખબર કહાઢવા મોકલ્યો હતો તે વખતે ખરચ વધારે થયું હતું, પણ આપના વડીલોના ખબર લાવ્યો હતો. બીરબલને જ્યારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી તેલોથી સ્નાન કરાવી સ્મશાનમાં ચીતા ખડકી મોટી ધામધુમથી અને વાજાના મધુર અવાજ સાથે ચીતામા સુવાડી સળગાવી દાધો હતો, અને તે ધુમાડાની મારફત આકાશે ચઢી ગયો હતો. અહા! શું તેના પુણ્ય અને ચાતુરીની વાત કહું? એવું કામ તો તેનાથીજ થઇ શકે? માટે ગરીબ પરવર! ધર્મના કામમાં ઢીલ કેવી માટે ઉતાવળેથી બીરબલને મોકલી સમાચાર મંગાવો.' હજામનું આવું ચમત્કૃતિ ભરેલું બોલવું સાંભળી બાદશાહે સત્ય માન્યું, મોટા લોકોને કાન હોય છે પણ શાન હોતી નથી તે મુજબ કશો વીચાર ન કરતાં બીરબલને બોલાવી વડીલોની ખબર લાવવાનો બાદશાહે હુકમ કીધો. આ હકીકત જાણી બીરબલ મનમાં સમજી

જઇ મનમાં ને મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'મારૂં કાશલ કાઢવા માટે આ ઘાટ સામા પક્ષવાળાએ ઘડયો છે. ચીંતા નહીં હું ખરો કે તેઓનો ઘાટ ઘડી દુસ્મનોની છાતી એ શુળ સમાન થઇ મળપતો ફરૂં ? પણ આવી રીતે આ વાત ઠસાવનાર કોણ હશે ? તેને ઓળખવો જોઇએ. એવું ધારી રાજાને કહયું કે. નામવર હું એક વખત તમારા વડીલોના હુકમને માન આપી સ્વર્ગમાં ગયો હતો. પણ આ છાની વાત કોઇની આગળ કોઇએ કરવી નહી, એ તમારા વડીલોએ ધમકી આપી હતી. તેથી તેની આજ્ઞાનો ભંગ ન થાય એવા હેતુથી આ વાત મેં જણાવી નહોતી. તો પછી આ વાત આપને કાને કેમ આવવા પામી ? તેથી મને મહા ખેદ થાય છે. જો આ વાત તમારા વડીલોના જાણવામાં આવશે તો તમને શ્રાપ દેશે. બાદશાહે બનેલી હકીકતથી વાકેફ કરી બીરબલને કહયું કે, બની તે બની હવે તેનો શોચ કરવો નકામો છે. માટે તું એકવાર જઇ ખબર લાવીશ. ત્યારે સહુ ઠીક થઇ જશે. ? બીરબલે કહયું કે. સ્વર્ગ લોકમાં જવું એ વાત માનવીને ખરેખરી દુઃખ રૂપ છે પણ મંત્ર બળવડે કરીને તે કામ સફળ થાય છે. તે મંત્રની વીધી હું જાણું છું. આ મંત્રનો પ્રયોગ કરવા માટે માત્ર લાખો રૂપીઆની જરૂર છે તે મળ્યા બાદ અનુષ્ઠાન કરી આજથી છ માસની અંદર તમારા વડીલોના સમાચાર લઇ તમારી પાશે પાછો આવીશ. બાદશાહે બીરબલની સઘળી વાત કબુલ કરી બીરબલ રૂપીઆ લઇ પોતાને ઘેર આવીને એવી યુક્તી રચી કે સ્મશાનથી તે અરધા કલાક સુધી કોઇના જાણવા કે જોવામાં ન આવી શકે તેવી રીતે એક ભોંયરૂં બનાવ્યું અને તેની અંદર એક એવી જાતનું યંત્ર ગોઠવ્યું કે જેની ઉપર પગ મુકતાં

નીચે ઉતરી જઇ બીજે રસ્તે ચાલ્યું જવાય, તેવી પ્રકારની ગોઠવણ કરી બાદશાહને વીદીત કર્યું કે કાલ્ર રાતના મારૂં અનુષ્ઠાન પુરૂં થાય છે માટે ચીતા ખડકાવી જે તૈયાર કરવી છે તે કરી લેવી બીરબલનું કહેવું સાંભળી બાદશાહે હજામના કહેવા મુજબ ચીતા અને સર્વ સામગ્રી સજ કરાવી એટલે બીરબલ્ર તેમાં બેઠો. અને જોવાને ઉલટેલી મેદનીની સમક્ષ સળગાવી દેવાનું કહ્યું તેથી આગ ચીતાની ચોમેર મુકી. ગુગ્રાલ અબીલ્ર ધુપ તથા ચીતાના ધુમાડામાં બીરબલે કરી રાખેલ્રા સંકેત મુજબ પશાર થઇ કોઈ ન જાણી શકે તેવી જગામાં જઇ નીવાસ કીધો. આથી સર્વ કોઇએ જાણ્યું કે બીરબલ્ર પરલોકમાં ગયા. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સરવે સમાચાર મળશે, અને બીરબલ્રના દુશ્મનો પોતાના વચમાંથી સદાનું નડતું કાસલ્ર ગયું એમ જાણી બહુજ ખુશી થયા. અને આવી યુક્તી રચનાર હજામને બક્ષીસો આપી તેની તારીફ કરવા લાગ્યા. છ માસ પુરા થતાં ઇમામની કપટ પટુતાનો બદલો લેવા માટે બીરબલે અદભુત રૂપ ધારણ કરી બાદશાની સમક્ષ જઇ ઉભો અને કહ્યું કે, તમારો બીરબલ્ર તમારા વડીલોના સમાચાર લાવ્યો છે આવા વીચીત્ર વેષધારી બીરબલ્રનું સ્વરૂપ જોઇ રાજા સહીત દરબાર ચકીત બની ગઇ. રાજાએ આદર સત્કાર કરી તમામ હકીકત પુછી ત્યારે બીરબલે જણાવ્યું કે, મારી ચેહને અગનીનો સ્પર્શ થતાંજ અંતરીક્ષથી દેવલોક આવી મારો હાથ પકડી પુષ્પોનો હાર પહેરાવી વીમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગ લોકમાં લઇ ગયા સ્વર્ગની અલૌકીક લીલા નિહાલતાંજ મારા આનંદનો પાર રહ્યો નહીં આંખને આંજી મનનું આકર્ષણ કરી રહેલી અપ્સરાંઓ ? તેના મધુર સ્વરો? તેની દિવ્ય ચિક્ષુઓ ? તેના અદભુત આભુસણો ! તેનો નવલ્ર ના-

દયારંભ! અવર્ણ્ય અમૃતનો સ્વાદ? મનોહર કીન્નરોના ગીત? આંખ સમીપ ચમત્કારીક બનાવો ખડા થાય! અહા! રાજા યોગીએ યજ્ઞ યાગાદી સુકર્મો કરનારા સ્વર્ગ સુખ સંપાદન કરી શકતા નથી તો પછી અધમ પ્રાણી કેમ સંપાદન કરી શકશે? પુર્વના સંસ્કારીજ તે સુખને સંપાદન કરી શકે છે? નામદાર? સત્ય કહું છું કે અ-ભ્યાસે સંપાદન થયેલા તે પરમ સુખ, અમોલ વૈભવો તજી આ દાભીંક દુનીયાના આપ સ્વારથી લોકોના સમાગમમાં આવ્યો છું તે ફક્ત તમારા વડીલોએ દીધેલા સમાચાર તમને આપવાને ખાતર આવ્યો છું જો તમારા વડીલોએ તેમ કરવાની ફરજ પાડી ન હોત તો દગલબાજ દુનીયામાં કદી પણ પાંછો પગ મુકત નહીં? શું કહું? સઘળી વાતે સુખી છતાં દુખી છે. એ દુખનો ડાકટર ત્યાં નથી તેઓ મહા દુખ ભોગવે છે. તેઓએ કહયું છે કે તું જઇને કહેજે કે અમારા માથા પર બાલનો બોજો વધી જવાથી અમારા શરીરને કદરૂપી બનાવી કાંટા પેઠે ડંખ મારે છે. તમારા ઇમામ હજામનો બાપ અહીં છે પણ ઇમામ જેવો હલકા હાથવાલો નથી માટે તરત ઇમામને મોકલાવજે. જલદીથી મોકલાવજે. જો નહીં મોકલાવીશતો તને અને તારા બાદશાહને શ્રાપ દઇશું. માટે તમારા વડીલો પ્રત્યે વહાલ રાખતો હોય અને આશીરવાદ લેવો હોય તો આપણા ઇમામને તરત મોકલી આપો. આ પ્રમાણે બીરબલની કથા સાંભળી રાજાએ તરત ઇમામને બોલાવી સ્વર્ગમાં જવાનો હુકમ કીધો. આ હુંકમ થતાંજ ઇમામના ગાત્ર ગળી ગયા. અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, લેનેકુ ગઇ પુન તો ખોઇ આઇ ખસમ. કરણી તેવી ભરણી. આ કારસ્તાન બીરબલનું છે? કીયા ન હોય તો કર દેખ? પણ એ સજીવન શી રીતે થયો? ઘાટ ઘડવા જતાં માગેજ

માટ ઘડાઇ ગયો. ચોરને કહીયે ચણા ઉપાડયા તેનું આ ફળ પારકાનું કાપવા જતા મારૂંજ કપાઇ ગયું! મારા જેવોબીજો બેવકુફ કોણુ હશે કે સારા નરસાનો વીચાર કરયા વગર લાલચમાં આપ મતલબીઆ, અદેખા અને બીજાનું બુરૂ કરનારાઓની જાળમાં સપડાઈ હોળીનું નાળીયર બની મેં જે આગ સળગાવી છે તેનો ભોગ મારે આપવો પડશે. હવે સમજાવ્યો સમજે એવો રાજા નથી તે પોતાની હઠ પુરી કરશે. નસીબ! એમાં કોને દોષ દેવો! એતો હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં આ પ્રમાણે વીચાર કરે છે તેટલામાં રાજાનો હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ તરત ઇમામ હજામને પકડી સ્મશાનમાં લઇ ગયા અને ચીતા ખડકી, અંદર સુવાડી આગ લગાડી દીધી.

સાર—દરેક કાર્ય આરંભતા પહેલાં વીચાર કરવાની જરૂર છે જે ઉદ્ધત બની અનીષ્ઠ કાર્ય કરવાને તત્પર થાય છે. તેની દશા ઇમામ હજામ જેવી થાય છે. જો બીરબલે પોતાના દુશ્મનોને હરાવવા માટે આ તર્કશકતીનો ઉપયોગ કર્યો ન હોત તો શું તે લાખો રૂપીઆ મેળવી કાલના પંજામાંથી છુટવા પામત! કદી નહી માટે દરેક માણસે પ્રપંચીઓના સહવાસમાં આવતા બીરબલની પેઠે બુદ્ધિને દોડાવી દુનીઆના દગલબાજ લોકોનો નાશ કરી પોતાનો જય મેળવવો.

વારતા ચોથી.

સમય સુચકતા.

કરામત કીરતારની જાણે બુદ્ધિ જરૂર, કૃપા હોય કીરતારની તોજ મળે તતપુર

બાદશાહે ભરાયલી દરબારમાં સવાલ પુછ્યો કે, અત્રે વિરાજમાન થયેલા દરબારીઓનાં મનમા હમણાં શું વીચાર હશે! તે કોઇ કહેશો! આ સવાલ સાંભળી તમામ ઉમરાવો ભયભીત બની ગભ-

રાવા લાગ્યા. તેઓના મુખપરની લાલી ઉડી ગઇ ? સવાલનો જવાબ આપવાની શક્તી ન હોવાથી શું જવાબ આવો અને જો ખોટો આપે તો તો અપમાન થાય ? તેથી દરબારીઓ કંઇ પણ જવાબ ન દેતાં મોં નીચું કરી આનો જવાબ કોણ આપે છે તેની રાહ જોતાં બેઠા. આનો જવાબ આપવાની ઉમરાવોમાં તાકાત નથી એવું સમજીને બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, આનો જવાબ તમે આપી શકશો ? બીરબલે કહ્યું કે, જી, સરકાર ? કહી શકીશ ? પણ દરેકનો જુદોજુદો કહું કે બધાઓનો સાથે કહું બાદશાહે અજાયબ પામીને કહ્યું કે બસ એકજ જવાબમાં કહો ? બીરબલે કહ્યું કે નામદાર ! અહીંઆં બેઠેલા તમામ જનોનો મનમાં એવો જ વીચાર છે કે જયાં સુધી શશી અને રવી તપે છે ત્યાં સુધી તમારૂં રાજ, તમારૂ સુખ, તમારૂ તેજ તપી અવચલ રહી અથાગ સુખનાં ભોગતા થાઓ એવો સઘળાઓનો વીચાર છે. જો મારા જવાબમાં આપને કંઇ શંકા થતી હોય તો આ વિરાજમાન થયેલા અમીર ઉમરાવોને પુછી ખાત્રી કરો ? આ પ્રમાણે ચમત્કારી યુક્તી જોઇ બાદશાહ અને દરબાર બીરબલની ઉપર ફીદા ફીદા થઇ ગયા.

સાર—જો બીરબલે આ વખતે પોતાની બુદ્ધિનો ચમત્કાર દેખાડયો ન હોત તો બાદશાહ અને વીરૂધ પક્ષ એકમત થાત ? માટે દરેકે બીરબલ જેવી ચાતુરી વાપરી પોતાના મીત્ર મંડળમાં કિંવા સભામાં સર્વને સંતોષકારી જવાબ આપી જય મેળવવો.

વારતા પાંચમી,

ફાંસીને બદલે માન.

દુર્જન દાગ લગાડવા કાર્ય કરે પ્રતિકુળ.
પણ ભગવાન પાધરો, મહાજન પણ અનુકુળ.

દીલ્હી શહેરમાં એક હીરાચંદ નામનો દાંભીક, સઠ અને બીજાનું અકલ્યાણ કરનાર માણુસ રહેતો હતો. તેની સાથે તેનો માધુ નામનો એક મહા પાપી મીત્ર રહેતો હતો. તેના તે પાપી મીત્રના પાપની શીક્ષા તેને વધારે પાપી બનાવનાર હીરાચંદને વધારે ધીકારતાં હતા, આનો કાટ કાઢવા માટે નગરવાસીઓએ એવી અફવા ઉડાડી કે, જો સવારમાં કોઇ માણુસ હીરાચંદનું મ્હોં જુએ તો તેને તે દીવસે ખાવાને મળતું નથી ! આ અફવા ફેલાતી ફેલાતી એકદમ રાજાને કાને અથડાઇ, તેની સચાઇ શોધવા માટે બાદશાહે હીરાચંદને સીપાઇઓ પાસે પકડી મંગાવી એકાંત સ્થળમાં બેસાડી રાખ્યો બીજે દીવસે સવારમાં બાદશાહે ઉતાઠ વારજ તેનું મ્હે જોઇ બોલ્યો કે, હવે મને ખાવાનું મળે છે કે નહીં તેની ખત્રી કરૂં. જમવાનો વખત થયો. રાજા જમવા બેઠો. જેવો રાજા કનક થાલમાંથી અન્નનો કોળીઓ ઉપાડી મુખમાં મેલવા જાય છે તેવોજ ઉપરથી ભોજન થાળમાં ઘરોળો પડયો. તેથી બાદશાહને સુગ ચઢી અને ખાધા વગરજ ભોજન ઉપરથી ઉઠી નીકળ્યો, અને બીજી રસોઇ બનાવવાનો હુકમ આપ્યો. આ બનાવથી બાદશાહને ખાત્રી થઇ કે હીરાચંદનું મ્હોં જોયું તેનો આ ચમત્કાર છે? માટે તેવા પાપીનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ માર્ગ છે ! એવો ઠરાવ કરી ચંડાલોને બોલાવી હુકમ આપ્યો કે, આ પાપીને એકદમ ફાંસીએ લટકાવી દો રાજાનો હુકમ થતાંજ ચંડાલો તેને લઇ ચાલ્યા. "પણ રામ રાખે તેને કોણ ચાખે? હજી કંઇક પાપ કરવાનાં બાકી રહ્યાં હશે તેથી રસ્તામાં બીરબલ મળ્યો. બીરબલ આવી દશાએ પહોચેલા હીરાચંદની ભયાનક કથા સાંભળી દીલગીર થયો અને તેથી બીરબલને દયા આવવાથી તેને એકાંતમાં લઇ

જઇને કહ્યું, કે અલ્યા હવે તું જરા પણ ડરીશ નહીં, તને ફાંસીએ લટકાવતી વખતે પુછશે કે તારી શી ઇચ્છા છે ? એમ પુછે ત્યારે તું એટલુંજ કહેજે કે, મારૂ મોંઢું જોવાથી માણસોને ખાવાનું મળતું નથી, પણ રાજાનું મોં જોતાં આજે મને ફાંસીની શીક્ષા થઇ છે, માટે એટલુંજ લોકોના / પરોપકાર માટે જાહેર કરવા માગુછું કે કોઇ પણ બાદશાહનું મો સહવારમાં જોસો નહી, નહીં તો મારા જેવી દશાએ પહોંચશો ! એટલું કહી બીરબલ ચાલી ગયો. હીરાચંદને ફાંસીના માચડા પર લઇ જઇ ચંડાલોએ પુછ્યું કે, બોલ હવે તારી શી ઇચ્છા છે. હીરાચદે બીરલબનું કહેલું કહેવાથી ચંડાલો વીસ્મય થઇ બાદશાહ પાસે જઇ સઘળી બીની વીગત કીધી. આ વાત સાભળતાંજ બાદશાહ ઉલટો અકળાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ માની ચંડાલોને કહ્યું , જાઓ તેને મારી પાસે લાવો રાજાનો હુકમ થતાજ ચંડાલોએ હીરાચંદને લાવી રાજાની હજુરમાં ઉભો કીધો. રાજાએ તેને ઇનામ આપી કહ્યું કે, જા તારા અપરાધની તને ક્ષમા કરવામાં આવે છે, માટે આ વા કોઇની આગળ કરતો નહીં હીરાચંદને વીદાય થયેલો જોઇ,બાદશાહે ચંડાલોને પુછ્યું કે તમને રસ્તામાં કોઇની ભેટ થઇ હતી ? ચંડાલોએ કહ્યું કે, હા. સીરતાજ ? બીરબલજીની બાદશાહ તરત સમજી ગયો કે આ સઘળી ખુબી બીરબલનીજ છે, શબાસ છે એની વીશાલ બુદ્ધિને ? એમ વખાણ કરતો ને મનમાં ને મનમા આનંદમયી બન્યો.

સાર—અક્કલની કેવી બલીહારી છે ? અક્કલવાન મોતમાંથી પણ બચાવી શકે છે. માટે અક્કલ એજ કીરતારની કરામત છે,

વારતા છઠી.

હાજર જવાબ.

એક દીવસે બાદશાહે ભર કચેરીમાં બીરબલને પુછયું કે, દરેક પ્રાણી માત્રની નજરે સુરજ અને ચંદ્ર જણાય છે, તે સુરજ ચંદ્રના પ્રકાશથી સઘળી વસ્તુઓ નિહાળી શકાય છે. પણ કોઇ એવી વસ્તુ હશે કે સુરજ અને ચાંદાના પ્રકાશમાં પણ ન દેખાય?

બીરબલ—નામદાર! તેમના પ્રકાશ પાડવા છતાં પણ આંધળું નજરે જોઇ શકાતું નથી?

બાદશાહ—આ જગતમાં કોનો વિશ્વાસ નહીં કરવો?

બીરબલ—આંખે કાંણો, હાથ ટુંડો, પગે લુલો, અને ટુંક ગરદનીઓએ ચાર નીશાનીવાળાઓથી હમેશાં અલગ રહેવું.

બાદશાહ—નીમકહરામ કોણ?

બીરબલ—આપણું ખાઇ આપણું બુરું કરે તે?

બાદશાહ—નીચમાં નીચ કોણ?

બીરબલ—દેશનો દુશ્મન?

બીરબલના આ હાજર જવાબો સાંભળી રાજા અને કચેરીબીરબલને ધન્યવાદ આપી પ્રસન્ન થયા.

સાર—બુદ્ધિશાળીની ખુબી એજ છે કે હજારો માણસોની વચમાં હાજર જવાબ આપી પારકાઓને પોતાના કરી શકે છે.

વારતા સાતમી

બીરબલ સરસ કે તાનસેન?

દીલ્લીપતી બાદશાહની દરબારમાં બીરબલનું ચલણ વધારે હતું બીરબલને પુછયા વગર બાદશાહ પાણી પણ પીતો નહીં, તેથી તમામ મુસલમાન અધીકારીઓ ઘણા નારાજ રહેતા હતા. અને ની-

રંતર એજ વીચાર કરતા કે આનું પાપ કેમ ટળે ! કુબાબમાં હડી સરખો થઇ નડનાર બ્રાહ્મણે તમામ રાજકારોબારની સતા પોતાની કરી દીધી અને આપણું પાણી ઉતારી પાણીથી પાતળા બનાવી આપણી ઉપર હુકમ ચલાવે છે એ થોડી ખેદની વાત છે ! એ થોડું અપમાન છે ? એ અપમાન કેમ સહન થઈ શકે ? માટે અપમાનનો બદલો વાળવો જોઇએ ? માટે કોઈ પણ પ્રકારે તેને તેના હોદ્દાપરની ભ્રષ્ટ કરાવી આપજાતી બીજાના માણસને તેના હોદ્દાપર લાવવે. આ હોદ્દાને લાયક તાનસેન છે, જેણે પોતાની ગાયનકળાથી તમામ હીંદુ મુસલમાનોને વશ કરી લીધા છે તેથી કોઇને કાંઇ કહેવાનું રહેશે નહીં આવો ઠરાવ કરી આ ખટપટી મંડળમાંના એક અમીરે પોતાના હીરા બાગમાં તાનસેનની ગાયન કળા સાંભળવા માટે બાદશાહ સહીત તમામ ઉમરાવોને આમંત્રણ દીધું. અમીરના આમંત્રણને માન આપી બાદશાહ સહિત અમલદારો પધારી અમીરના બાગને દીપાવ્યો. ઠાઠમાઠથી શોભી રહેલા બાગને વધારે શોભાવવા માટે તાનસેને પ્રથમ દીપક રાગ છોડયો, તે રાગના પ્રભાવથી તાત્કાળ તમામ જ્યોત પ્રકાસીત થઇને જ્યાં ત્યાં ઝગઝગાટ કરી દીધાથી બાદશાહ અને બીજાઓ અજાયબીમાં ગરકાવ થઇ ગયા આ અજાયબીમાં મોહીત પામેલાઓને વધારે મોહીત કરવા માટે તાનસેને સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉત્તમ આલાપથી ગાઇ બતાવી સકળ સભાને ચકીત કરી નાંખી ? તથા સકળ સભા આનંદમયી બની જઇ ગરજી ઉઠી કે વાહ ? રે વાહ ? તાનશેન ? તેં ઠીક રંગ જમાવ્યો છે ! શાબાશ તારી ચાતુરીને ? તાનસેનકી તાનમે સબી બન ગયે ગુલતાન આ હરષ ગરજના શાંત પડયા પછી ખુશ મજાજમાં બેઠેલા બાદશાહની શાંતવૃતી જોઇને અમીર ઉમરાવો કહેવા લાગ્યા કે

'સીરતાજ! બીરબલથી તાનસેન કેટલા ગુણવાન અને અને જ્ઞાન-વાન છે? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જુઓ? હવે તેના વખાણ કરવાની જરૂર નથી માટે તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનો સત્કાર થવો જોઇએ? જો એને બીરબલનો હોદ્દો આપવામાં આવે તો કોઇ પણ કરાજી નથી. સકળ સભા એજ ઉમેદ રાખે છે. આનો ઉત્તર આપતા બાદશાહે કહ્યુ કે, તમો જે કહો છો તે ખરૂં છે. પણ બીરબલની તુલના થઇ શકે એમ નથી. બીરબલ તો બીરબલજ છે. તાનસેન બીરબલની બુદ્ધિને જીતી શકે એમ નથી તાનસેન ગાયનકળાનો રાજા છે પણ રાજ રંગ શું છે તેનું તેને જરાપણ ભાન નથી. તેની ખાત્રી તમોને થોડા વખતમાં કરી બતાવીશ એ પ્રમાણે વાદવિવાદ ચલાવ્યા પછી પોતે પોતાને સ્થાનકે રવાના થઇ ગયા.

બીજે દીવશે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે આપ તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર વાંચતાં-જ શીરચ્છેદ કરાવશો. આ મતલબો કાગળ લખી પોતાની મહોર છાપ મારી ગીરબલ અને તાનશેનને આપી કહ્યું કે તમે બંને જણ મોટા ઠાઠ માઠથી ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ કાગળનો જવાબ લઇ આવો.

રાજાનો હુકમ થતાંજ આ બંને જણ મોટા ભપકાથી ઇરાનના દરબારમાં દાખલ થઇ રાજનિતિ મુજબ શાહને નમન કરી શાહના હાથમાં પત્ર મુકયો. પત્ર વાચતાંજ સાહે સીપાયઓને સ્વાધીન કરી હુકમ કીધો કે, આ બંનેને લઈ જઇ મારી નાંખો શાહનો હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ તરત તે બંનેને પકડી લઇ ચાલ્યા. આ જોઇ તાનસેનધણો ભયભીત બની રડવા લાગો.

બીરબલ—કેમ તાનસેન રડો છોકેમ? તમારૂં ડહાપણ કયાં ગયું

દુખ વખતે ડહાયો પુરૂષ કદી પણ ધીરજ મુકતો હશે ? મારા કરતાં તમે અધિક ગુણવાન છો તેથી તમારા જાત ભાઇઓએ મારી જગા તમને અપાવવા માટે બાદશાહને ભંભેરણી કરી છે, માટે બાદશાહે આપણા બંનેના પરાક્રમની પરિક્ષા કરવા માટે અહીં સુધી આપણને મોકલ્યા છે તેથી આપ આપના ગુણના પ્રતાપવડે માથે આવી પડેલા સંકટનું નિવારણ કરો.

તાનસેન—ભાઇ તમો મોટા પરોપકારી છો, તમારૂ બુદ્ધિબળ અગાધ છે, હું આપને શરણે છું મુરખાઓની વાતનો અને અદેખાઓના પ્રપંચો સામે તમો જરાપણ વિચાર કરશો નહી એ મુરખાઓનો હું ભોગ થઇ પડયો છું માટે મારી મશકરી ન કરતા મારા નીકળી જતાં પ્રાણની રક્ષા કરવાની યુક્તિ રચી મને બચાવો.

બીરબલ—ઠીક છે નીડર થઈ ઉભો એટલે સંકટ રહિત થસો ? જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ શીરચ્છેદ કરવા તત્પર થાય તે વખતે ઘણાજ હર્ષની સાથે મને પાછળ હડાવી સીપાઇઓને કહેજો કે ભાઇઓ મારૂં માથુ કાપો અને હું તમને પાછળ હડાવી કહીશ કે ભાઇ એનાથી પહેલા મારૂ શીર છેદો એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બત્તાવવા પછી જે મારે કહેવું હસે તે કહીશ.

બીરબલ અને તાનસેનને મારી નાંખવા માટે સીપાઇઓ લઇને વધ સ્થળે ઉભા કીધા તે જોઇ પ્રથમ કરી રાખેલા સંકેત મુજબ આ બંને જણે ખુબ ગડબડ મચાવી મુકી આ જોઈ તે સીપાઇઓ અજબ પામ્યા કાળ સમીપ આવી ઉભો છે છતાં તેનાથી જરાપણ ન ડરતા કેવા આનંદમીય બની ઉભા છે આ બંને મુરખાઓ કહે છે કે પહેલાં મારૂ માથુ કાપો અને પછી એનુ કાપો આમ છે હવે શું કરવું માટે આ ભેદી માણસોની ભેદ ભરેલી વાતોથી શાહને વાકેફ કરવા જોઇએ પછી જેવો તેમનો હુકમ આવો વિચાર કરીને આ

બંને જણુને શાહની સમક્ષ ઉભા કર્યા બનેની હકીકતથી શાહને વાકેફ કીધો આ હકીકત સાંભળી રાજાએ અચરત થઈ કહ્યુ કે આ જગતમાં માણુસને પ્રાણુથી વધારે વહાલી બીજી કોઇ વસ્તુ નથી? તેમ છતાં તમે બેશીકરા બની ગયાછો એમ કરવાનું કારણ શું છે, બીરબલે ધીરજથી કહ્યું કે એ વાત પુછશો નહી અને અમે કહેશું પણ નહીં- આ વાત કરવામાં અમારા રાજાને નુકશાન થાય એમ છે. અને આમ કરવામાં અમારી શાહની શી ઉમેદ છે તે કેમ પાર પડી શકે? તમારી ઉપર જે પત્ર આવ્યો છે તેમાં કાંઇ અગત્યની મતલબ હોવી જોઇએ? એનો વીચાર આપેજ કરી લેવો જો અમારો પ્રાણુ અમારા ધણીને લેવો હોત તો તેમાં તેમને કાંઇ મુશ્કેલ નહોતું; પણ ખાસ કારણુને લીધેજ આપના તરફ માથા વઢાવવા મોકલ્યા છે માટે વીલંબ ન કરતાં એકદમ મારૂં મુસ્તક ઉરાડી દો અને પછી તાનસેનનું. બીરબલના આવા મારમીક શબ્દો સાંભળી શાહે મનમાં વીચાર કરી આનું ખરૂં કારણુ શું છે તે જાણુવાની ઉત્કંઠાથી આ બંનેને કહ્યું કે જ્યા સુધી તમે તે ખરી વાતથી મને વાકેફ કરશો નહીં ત્યાં સુધી તમારાં માથાં કાપવામાં આવનાર નથી. બીરબલે કહ્યું કે, ' ઠીક છે. અમારી ના નથી. પણ અમારી વાત જાણી લીધા પછી તુરત તમારો હુકમ અમલમા મુકાવજો અને એ વાત અમારા ખાવીંદના કાને બીલકુલ જવા દેવી નહીં શાહે કહ્યું કે, તે મારે કબુલ છે. બીરબલે ધીરજથી કહ્યું કે અમારા શાહને તમારૂં રાજ લેવાની બહુ ઉમેદ છે. પણુ તે ઉમેદ પાર પડી શકતી નથી. કારણુ આપ સિંહ સરખા બલવાન છો, એથી લડાઇ કરી આપને જીતી શકાય એમ ન જણુાવાથી તે કાયર બની બેઠા હતા હાલમાં મક્કેથી બાદશાહને ત્યાં એક પીરજાદા પધારેલા છે, તેમને હાથ

જોડી પુછ્યું કે ઇરાનનું રાજ મારા તાબામાં શી રીતે આવે! અ-મારા બાદશાહને આશીરવાદ આપી પીરજાદાએ કહ્યું કે, ઇરાનનો શાહ મહા પ્રતાપી છે? એના તપોબલને લીધે એનુ રાજ તમને મળી શકનાર નથી. પણ જો તેમના હાથથી બે માણસનો વગર અપરાધે ભોગ આપશો તો એની મેળેજ તે શાહ મરણ પામશે. તકદીર વગ-રના બે જણા મરાય તેમાં જે પહેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો હકદાર થશે, અને પછી જે વધ થશે તે બીરબલની પદવી પામશે? તે પીરજાદાના વચનો ઉપર ઇતબાર રાખી બાદશાહે અમને વિશેષ પ્યારના કારણથી આપની તરફ આ યુક્તો રચીને મોકલ્યા છે. આ વાત હમારી છે ને તમને જણાવીને તમારી ખાત્રી કરી આપી છે. માટે હવે જરી પણ ઢીલ કરશો નહી. પહેલાં મારૂં અને પછી તા-નસેનનું શીરછેદ કરો, જેથી વહેલું કામશીદ્ધ થાય બીરબલની આ વાણી સાંભળી શાહે હેરત પામીને કહ્યું કે, આમ છે તો પછી શા માટે મારા પગ મારે હાથે કાપવા તત્પર થાઊં! માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા દેશમાં જાઓ, અને મારો પત્ર તમારા શાહને આપજો આજ લગી તમારા શાહને વડીલ સમજી તેના હુકમને માથે ચઢા-વતો હતો, પણ આ એનું આવું બુરૂ કાવતરૂં જાણી મને ધીકાર છુટે છે અને તે ધીકાર ભરેલી લાગણીથીજ એના હાથના લખેલા પત્રનો અમલ ન કરતાં તમને જીવનદાન આપી છોડી મુકુ છું. શા-હના આવાં વચન સાંભળી બંને જણા નારાજ થઇ ઇરાનની સરહદ છોડી કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી બાદશાહને મળીને શાહનો પત્ર આપી ત્યાં બનેલી સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરી ઉભા રહ્યા. શાહ-નો પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભરી તાનસેન અને બીરબલને સભા ભરી સમક્ષ પુછ્યું કે તમે શી રીતે જીવતા આવ્યા? તે સાંભળી

તાનસેનને ત્યાં બધળી બનેલી હકીકત કહીને કહ્યું કે, ગરીબ પરવર? જો બીરબલે બુદ્ધિ રૂપી બલનો ઉપયોગ કીધો ન હોત તો મારો પ્રાણ કદી પણ બચવા પામત નહીં? આ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાઓને કહ્યું કે. મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે બીરબલની બુદ્ધિ આગળ તાનસેનના ગુણ ઢંકાઇજાય. તેનો આ પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? કહો હવે બીરબલ સરસ કે તાનશેન ? આ બેમાંથી કોણ વધે? બાદશાહનું આવું વાકયબાણ સાંભળી બીરબનું અદેખું મંડળ નીચું ઘાલી પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યું. અને હવેથી બીરબલેની સાથે સ્નેહભાવથી વરતવું એમ તેમના મન સાથે તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી.

સાર— ઇશ્વરની કૃપા વગર તાત્કાળીક બુદ્ધી પ્રાત્પ થઇ શકતી નથી? તે મહા શક્તીવાનની શક્તીથી બીરબલે તાનસેનને બચાવી પોતના વેરીઓને પોતાના કરી લીધા.

વારતા આઠમી.

મશકરીની મજાહ

મશકરી કરતાં અવરની, આપ બને મુરખ ખરેખર.

ગ્રીસ્મ રૂતુમાં બાદશાહને ઠંડા જળથી નાહવાની મરજી થઇ જેથી પોતે હુરમ અને બીરબલ ત્રણે જણ જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર ગયા. અને બંનેએ પોશાક બદલી બીરબલના ખભાપર મુકયો અને બીરબલને એક પોતાના બાળક સમાન ગણતા હોવાથી તેની કાંઇ પણ શરમ ન રાખતાં બંને જણ જલતામાં નાહવા લાગ્યા. આ વખતે પુઠ વાળી ઉભેલો બીરબલ તે તરફ જોઇ શકે તેમ પણ નહોતું મોટા માણસ ગમે તેટલી પ્રીતી રાખતા હોય તથાપી નીતીથી ચાલવું એજ વ્યાજબી છે. એમ જાણી બીરબલ

ગુપચુપ કપડાં ખભા ઉપર રાખી ચંદ્રની જ્યોતિ નીહાળતો હતો. તેવામાં બાદશાહે બીરબલને મશકરીમાં કહ્યું કે, 'કેમ બીરબલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો બોજો મુકેલો છે કે નહીં ! બાદશાહની મશકરીનો ભાવ સમજી જઇને બીરબલે ટકોરમાં કહ્યું કે, ' નારે સરકાર ! એક ગધેડાનો તો શું પણ બે ગધેડાનો બોજો મારા ખભા ઉપર હાલ પડેલો છે ? આ સાંભળતાંજ બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો અને પોતાની મશ્કરીને બાને પોતેજ મજા મારવા લાગ્યો.

સાર—બીરબલ જેટલી શક્તી હોય તોજ બીજાની મશકરી કરવી, નહી તો તે સહન કરી લઇને સમય સાચવી લેવો.

વારતા નવમી.

મનની મનમાં રહી.

અકબરે હીંદુ અને મુસલમાનોના ધર્મ પુસ્તકોનો સારો અભ્યાસ કીધો હતો. હીંદુ ધર્મનો સાગર કે જે મહાભારતના નામથી જગ પ્રસિદ્ધ છે તે મહાભારતના શાહના વાંચવામાં આવ્યું તેથી તે મનમાં બહુ અભીલાષા ઉત્પન્ન થવાથી ફરી ફરીને કૌરવ પાંડવના યુદ્ધની વાતો વાંચી વીચારી જોયું કે, 'જે પ્રમાણે પાંડવોના સ્વપરાક્રમનું આ ભારથ રચાયું છે તે પ્રમાણે મારા પરાક્રમ અને પ્રતાપનું પુસ્તક કે જેનું ' બાદશાહી ભારથનું નામ રાખવામાં આવે કે નહીં ? તે જાણવા અને જોવાની તેના મનમાં નીરંતર રટણા લાગી રહી. બીરબલને એકાંતમાં બોલાવી પોતાના મનનો હેતુ સમજાવી બાદશાહે કહ્યું કે, ' આજ દીન સુધી જે નામાંકિત નરો થઇ ગયા છે તેઓની અચળ કીરતીના લેખ વાંચવામાં આવે છે. તે મુજબ મારૂ ભારથ રચાવવાની ઉમેદ રાખું છું માટે તે વીશે ખાસ તજવીજ કરવા તમને ભલામણ કરૂં છું. અને તે બનાવવા માટેના જે

જે સાધનો જોઈએ તે તે પુરા પાડવા તત્પર છું.' તે સાંભળી બીરબલના સ્વધર્માભીમાનના અંકુરો અંતરમાં સ્ફુરી આવવાથી મન સાથે વીચાર કરવા લાગ્યો કે જો અકબર ચરીત્ર બનાવવાનું કહ્યું હોત તો ઠીક થાત પણ ભારથ રચવાનું કહે છે. એમ કેમ બની શકે? જો ના કહું છું તો માર્યો જઉ છું. યુક્તિ વગર ધન અને મનની આશા સફળ થનાર નથી. આવેલો વખત જવા દેવો એ મુરખનું કામ છે. ગયો અવસર પાછો આવતો નથી. જે કામ કીધું તે આપણું. આજનું કામ કાલ પર મુલતવી રાખવાથી પસ્તાવું પડે છે. એનેજ મોઢે ના કહેવરાવું તોજ મારૂં નામ બીરબલ ખરૂં. આવો વિચાર કરી યુક્તીથી બાદશાહને કહ્યું કે, 'જહાંપનાહ! અકબરી ભારથ બનાવવામાં કંઇ અડચણ નથી. જેમ ભારથમાં એક લાખ પચીશ હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના ભારથના પણ રચાવા જોઇએ. માટે દર શ્લોક દીઠ એક રૂપીઓ ફક્ત રચામણીનો પડશે, અને તે કુલે શ્લોકનો ખરચ સવા લાખ રૂપીઆ થશે તેજ આપને વીચારવા જેવું છે? જો તેનો બંદોબસ્ત થશે તો બનાવવાને જરા પણ વાર નહીં લાગે પછી જેવો આપનો હુકમ.' બીરબલનો આ ઉત્તર સાભળી બાદશાહે કહ્યું કે, 'હીંદના બાદશાહને ખજાને શી ખોટ છે! સવા લાખ લઇ ભારથ રચાવવાને શરૂ કરો પણ તે રચાઇ ક્યારે તયાર થશે? બીરબલે કહ્યું કે 'છ માસમાં થશે' આ સાંભળ બાદશાહ ઘણો આનંદમયી બનીજઇને તરત ખજાનચી બોલાવાને સવા લાખ રૂપીયા બીરબલને ઘેર મોકલવાનો હુકમ આપ્યો સવા લાખ રૂપીઆ બીરબલને મળતાંજ, બીરબલે તે રૂપીઆનો આનો ઉપયોગ કરી પોતાના જન્માંતર માટે સુખડો બાંધી. હવે ભારથનું કામ બાકી રહ્યું, તે માટે અનેક યુક્તી શોધતા સોધતા છ

માસની મુદત પણ પુરી થવા આવી, એટલામાં બાદશાહે પુછ્યું કે, 'કેમ બીરબલ ? ભારથ પુરૂ કરી આપવાની આજે અવધી પુરી થાય છે, માટે ભારથ તઇયાર થયું છે ? બીરબલે છાતી ઠોકીને કહ્યુ કે, 'જહાપનાહ ? થોડુંક બાકી છે. એ કંઇ જેવું તેવું કામ નથી. એતો અકબરી ભારથ બનાવવાનું છે ?

પ્રીય વાંચક ! બીરબલે હજી સુધી ભારથની એક લીટી પણ લખી નથી છતાં કેવી શમયસુચકતા વાપરી બાદશાહને સમજાવી દશ લાખો રૂપીઆ મેળવી સન્માર્ગે વાપરી નામના મેળવી ?

વાંચક બીરબલે ઘેર જઇકોરા કાગળોનાં મોટા પુસ્તકના કદ જેટલા પાના કાપી આગળ પાછળ લાકડીની પાટલીઓ રાખી સુંદરરેશમી વસ્ત્રમાં તેને મજબુત બાંધી ઉપર રેશમી ગુંથેલી પાટી વીંટી તેને બગલમાં મારી બાદશાહની પાસે આવ્યો. બીરબલની બગલ ઉપર બાદશાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે બાદશાહે પુછ્યું કે, 'કેમ બીરબલ ! ભારથ પુરૂ થયું ? બીરબલે કહ્યુ કે, 'હાજી જનાબ થયું ! એમ કહી બાંધેલું પુસ્તક છોડવા માંડ્યું, તે જોઈ શાહ આનંદીત ચેહેરે જોવા આતુર બન્યો, તે જોઇ બીરબલે કહ્યુ કે, 'નામદાર ! ભારથ પુરૂં થઇ ગયું છે પણ જરા થોડી મતલબ બાકી રહી છે તેનો ખુલાસો હુકમ હોય તો હું જઇને પુછી આવીને પછી તમારૂં ભારથ વાંચુ 'બાદશાહે ભારથ પુરૂં થયુ છે કે નહી તેની ખાત્રી કરીને ખુસીની સાથે બીરબલને કહ્યું કે, 'જાઓ જે પુછવું હોય તે પુછી આવો, અને આવવા પછી તમે મારા ભારથના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવજો.' છોડેલા પુસ્તકને ફરીથી બાંધી ઉલ્લાસની સાથે જનાન ખાનામાં જઇ હુરમ સાહેબની આગળ આ ભારથ મુકી કહ્યું, કે, 'આ અકબર ભારથ છે, સરકારને બતાવ્યું છે, પણ તેમાં કાંઇક

અધુરી રહી ગયેલી મતલબ પુરી કરવા માટે આપ સમક્ષ હજુરની મંજુરી મેળવી આવ્યો છું. જો આપનો હુકમ હોય અને મારા બોલવા પર આપ માઠું ન લગાડો તો તે મતલબને માટે આપને અરજ કરૂં, હુરમ સાહેબે પ્રસન્નતાથી કહ્યું કે ખુશીની સાથે પુછ, મને તારા બોલવાથી જરા પણ રીસ ચઢનાર નથી? હુરમનું આવું બોલવું સાંભળી ચાલાક બીરબલે હાથ જોડી વીનંતી કરી કે, 'નામદાર! જેવી ભારથામાં પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદીનાં પાંચ ભરથાર હતા તેજ પ્રમાણે આપના પાંચ ભરથારના નામ શું શું છે? તે ફક્ત જાણવાની જરૂર છે! બાકી તો બધી રીતે આ પુસ્તક ભારથના સમાન થઇ ચુક્યું છે' પાંચ ભરથારનું નામ સાંભળતાંજ હુમરના ગુસ્સાની હદ રહી નહીં પરંતુ તે વિવેકી અને મર્યાદાશીલ હોવાથી પોતાના ગુસ્સાને દબાવવા મોટા માણસનો ધર્મ શું છે તે સમજી જઇ બોલ્યા, પછી અબોલા ન થતાં વચન પાળવું એટલે હવે ઉપાય શો? માટે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ? તમને અને સુરકારને આવી મજાક કરવાની બુદ્ધિ કોણે આપી? કે આવું ભારથ બનાવ્યું! શું આ પુસ્તકમાં પુજો મુકવા છે!' એટલા શબ્દો ઉચ્ચારીને તરત દાસીને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આ પુસ્તકને લઇજઇને સળગતી ભઠીમાં નાંખી તરત બાળી દે, તેમજ તે બળી ખાખ થઇ જાય ત્યાં સુધી તું ત્યાંજ ઉભી રહેજે! આ હુકમ થતાંજ દાસી તે પુસ્તકને લઇ જઇ બાળી નાખી હુરમને વીદીત કીધું. તે સાંભળી બીરબલ બહુ મનમાં રાજી થયો. પણ અંતરનો ભાવ ન બતાંવતાં ઉદાસી બાવા જેવો બની કંઇ પણ કહ્યા વગર ચુપચુપ હુરમનો અવાસ છોડી નીશાશા નાખતો અને અફસોસ કરતો બાદશાહ પાસે આવ્યો. બીરબલનો ઉતરી ગયેલો ચ્હેરો જોઇ શાહે અચરતથી

પુછ્યું કે 'કેમ બીરબલ ! શું થયું ? આવી રીતે ઉદાસ બની જ-વાનું કારણ શું ? બીરબલે બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી બોલ્યો કે, એમાં મારો શો ઇલાજ ? કેમકે ખરી બીના પુછ્યા વગર છુટ-કોજ નહોતો ? અને પુછતાં આ પરીણામ આવ્યું એમાં મારો શો અપરાધ ? જો બરાબર ભારથ બનાવી એ તો આ નવું અને પ્ર-ચીન ભારથ સમાજન તમામ હક ધરાવે છે કે નહીં ? તે ખાસકરી ને તપાસવાની જરૂર છે ? જેટલી વાતની ખામી તેટલીજ પૂસ્તકમાં ખામીજ ગણાય, માટે મેં પુછ્યું. પણ હુરમ સાહેબને તો આપ વગર અન્ય પુરૂષ ભાઇ બાપ સમાન હોવાથી મારો પ્રશ્ન સાંભળતા તે બહુજ કોપાયમાન. થઇને, વખત અને પૈસાનો ભોગ આપી બ-નાવેલું ભારથ એક ક્ષણમાં બાળી નંખાવ્યું હવે કરવું શું ? ધો-બીનો કુવો નહીં ઘાટનો કે વાટનો એવી મારી દશા થઇ છે. જો મારી મતલબ પુરી કરવામાં આતે તો ફરીને ભારથ બનાવતાં વાર લાગવાની નથી.' બીરબલની નીરાશા જોઇ તરત અકબરે કહ્યું કે, 'બસ બહુ થયું, ભારથ બનાવવા જતાં ઘરમાં ભારથ જાગશે એનું કેમ ? જવા દે બાદશાહની આવી ઇચ્છા જોઇ તરત બીરબલે કહ્યું કે, 'જેવી આપની મરજી; એટલું કહી રજા માગી પોતાને ઘેર ગયો.

સાર—ગમે તેવી જાતનો માણુસ હોય, અને ગમે તેટલા ધનની અને ઓહ્દાની તેને પ્રાપ્તી થઇ હોય તો પણ પોતાના ધર્મનું અ-ભીમાન મુકવુ નહી. અને બીરબલની પેઠે સાવધાન બની કાર્યકરા. વનારને રીઝવી પોતાનું કાર્ય કરી લેવું.

વારતા દશમી.

જેને મુકી લાજ તેને નાનું સરખું રાજ.

કિંચિત કારણ કારણે નીચ નરે તજી લાજ.

થાય ભલે નિજનું બુરૂં, પરનું બગડે કાજ.

દીલ્હીમાં એક કુટીલ અને પ્રપંચ રચી પોતાનો નીચ હેતુ સફળ કરનારી નઠોર નારી રહેતી હતી, તે દુષ્ટ નારીની સાથે તેણીની પડોશણને કાંઇક કારણથી તકરાર થઇ, તે પડોશણનો ઘાટ ઘડવા પોતાના છોકરાને મારી નાંખી મોઢેથી બુમ મારી કે આ પાપિણીએ પ્રપંચ કરી મારા છોકરાને મારી નાખ્યો છે. આ રાંડને પકડો ! હાય ! હાયરે ! ! એ દુષ્ટાએ મારૂં સત્યાનાશ વાળી મુકયું છે એક દીવસના ઝગડાનું આવી રીતે વેર રાખી વેરણ બની આજે મારા નિરપરાધી બાળકનો હત્યારીએ પ્રાણ હરી લીધો છે ! એનો બદલો લીધા વગર કદી રહેનાર નથી ! આમ આ તે દુરાચરણી અધમ નારી પોતાના હાથે પોતાના બાળકનો નાશ કરી નીરદોષ પડોસણને વળગી પડીને તેને કહેવા લાગી કે. અરે પીશાચણી ! ભુંડા કરમ કરનારી ! તેં આવી રીતે લોહી પીધું ? બસ, હવે તું કયાં જનાર છે ! ચાલ રાંડ ચાલ ! સરકારમાં ! તારી કરણીના ફળ ચખાડું ! અરે છીનાલ ? ઘણા વખતથી તારા પાપનો ઘડો ભરાયો છે તે આજે ફોડી નાખું જ્યારે મારા છોકરાના ખુન માટે તને શુળી ઉપર ચડેલી જોઇશ ત્યારેજ મારી ઉંઝળતી છાતી અને ઉકળતું રૂધીર શાંત થશે. આમ ગાળો દેતી તેને પકડી ઇનસાફની અદાલતમાં લઇ ગઇ. તમાસાને તેડું હોતું નથી. તે મીસાલે કેટલાક લોકો આ નીચ નારીનો તમાસો જોવા ગયા. ન્યાયને દીપાવનાર બીરબલ જેવા ન્યાયધીશે આ નીચ નારીની સઘળી હકીકત સાંભળી લઇને તેની પડોશણને પુછયું કે. તેં અના છોકરાનું ખુન કીધું છે ? તે ગરીબ બાઇએ કહ્યું કે, ના હું આ બાબતમાં કશુંએ જાણતી નથી તેણે મને ખરાબ કરવા માટે તદન ખોટો આરોપ મુકયો છે. આ માટે

બીરબલે બહુ બારીકાઇથી તપાસ ચલાવી, પણ સમ શું છે તે તરી ન આવવાથી અંતે બીરબલે પોતાની તર્કશકતી ચલાવીને ફરીયાદણને કહ્યું કે, તમો બહાર જઇને બેસો. થોડા વખત પછી તમને બોલાવીશ ફરીયાદણ બહાર ગયા પછી પ્રતિવાદણને પુછયું કે, જો તમે છોકરાનું ખુન કીધું નથી તો એની ખાત્રી કરવા માટે આ અદાલતમાં તમામ લોકોની સમક્ષ તમો નાગાં થઇ જઇ ક્ષણવાર ઉભાં રહો. બીરબલનો આવો હુકમ સાંભળી તે બાઇ બોલી કે, સાહેબ, જોઇએ તે શીક્ષા કરો, પણ મારી એબ કોઇને બતાવનાર નથી. પ્રાણ કરતાં મારી એબને વધારે પ્રીય ગણું છું, પછી આપ માલીક છો. આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું સાંભળીને તેને બહાર જવાનું કહીને ફરીયાદણને અંદર બોલાવીને કહ્યું કે તમારાછોકરાનું આ બાઇએ ખુન કરયું છે તે સાબીત કરી આપવા માગતાં હોવ તો આ કચેરી જોઇ શકે તેમતમે તમામ લુગડાં કાઢી નાખી નાગાં થઇ જઇ ઉભાં રહો એટલે વધુ પુરાવાની જરૂર રહેસે નહીં આ સાંભળતાંજ પોતાની પાપી ધારણા પાર પાડવાની આશાએ ઝટ પટ નાગી થઇ જવાની તજવીજ કરવા લાગી આજોઇ બીરબને ખાત્રી થઇકે આ ફરીયાદણ હડહડતી લુચી અને દગલબાજ છે એમાં જરા પણ શક નથી. માટે એને મારીને જીવ મુઝાય તેવી ગતીએ પહોંચાડયા વગર તે ખરી વાત કહેનાર નથી. એવો વીચાર કરી બીરબલે તેને સખ્ત માર મારવાનો સીપાઇઓને હુકમ આપ્યો. આ હુકમ થતાંજ સીપાઇઓમાર મારી ખરી વાત કબુલ કરાવી. આ વાત સાંભળતાંજ બાદશાહ વગેરે સર્વ લોક કંપી ઉઠયા. તેના ઘોર કર્મની શીક્ષા બદલ તેને જીવતી બાળી મુકવાનો અનુચરને હુકમ આપ્યો. બીરબલના આવા કઠોર હુકમે દુરાચરણીઓની છાતી વીંધી નાખી અને પહેલી બાઇને

મોટા માનની સાથે અદાલતમાંથી ઘેર જવા રવાના કરી. બીરબલની આ ચમત્કારીક તપાસથી નાગરીકો અને બાદશાહ એકે અવાજે વખાણ કરવા લાગ્યા. કરશે તે ભરશે બીજા શું કરશે.

સાર—દરેક માણસે દુરાચરણનો ત્યાગ કરી સદાચરણી બનવું. જુઓ પાપીઓની શી દશા થાય છે. પોતાનો દુષ્ટ હેતુ પાર પાડવા માટે પોતાનું અને બીજાનું નિકંદન કાઢવા જતાં શી હાની થાય છે તેનો દાખલો આ વારતા પરથી લેવો.

ભાગ બીજો.

વારતા અગીઆરમી

નફ્ફટ નોકર અને શેઠ

અકુલિન કુલિન થવા ચાહે પણ કદિ કુલિન બને નહિ ?
શું કાચ તે મણિરત્ન સમ કદિ પણ પ્રકાશી શકે સહિ ?

એક શાહુકારને ત્યાં એક સીદી નોકરી કરતો હતો. તેના ઉપર તેના શેઠની સારી ચાહના હતી, એક સમે કાંઇ કારણસર તે નોકરને ઠપકો આપ્યો. તેથી સીદી ભાઇનો મીજાજ છેક આકાશે ઉડયો ! આંધળાને આંધળો કેમ કહેવાય ? ખુમારીમાં બકવા લાગ્યો કે, શું મારી માએ એને માટેજ પેદા કીધો છે ? મારૂં તકદીર જોર કરશે તો—તેરે મગન બોહત હેતો મેરે ભુ અનેક—ઠાકરને ચાકર ઘણા અને ચાકરને ઠાકર ઘણા આવો વીચાર કરી પલાયન થયો ફરતો ફરતો દીલ્લી શહેરમાં આવી કામે વળગ્યો.

એક વખત આ શેઠ કાંઇ કારણસર દીલ્લી ગયો. રસ્તામાં તે ગુલામની શેઠનને ભેટ થતાં શેઠે તેને પોતાની પાશે બોલાવીને કહ્યું હે કેમ અંતે તું નીમકહરામ બની બેઠો કે જાતપર કદી ભાત પડતી હશે ? અંતે નીચ તે કદી ઉંચ કહેવાશે ? શેઠના હ્રદયભેદક વાકયો સાંભળતાજ તે રાતો પીલો બની જઇ શેઠને કહ્યું કે, અરે બદમાસ બદમાસી કયું કરતા હે ગુલામ હોકર મુજે ગુલામ બનાના ચાહતાહે દગા કર ઘર છોડ, ઇધર ભગ આયા. બોત દીનસે તેરા પતા લાગા બ યહાં ધરકું. આ ગલે પડુ ગુલામની કઠોર વાત સાંભળતાંજ

શેઠે સજડજ થઇ જઇને કહ્યું કે નીમાજ પઢતાં મસજીદ કોટે વળગી શું ઉલટો ચોર કોટવાલને દડશે ? અરે મુરખા ચોર ચંડાલ, ગુલામ બની જીંદગી ગુજારનાર તે કદી શેઠનો દાવો કરી શકે ? સીંહનું રૂપ ધારણ કરી ફરનારા શીયાલવાને સીંહની ઉપમા આપી શકાશે ? ગુલામ તે ગુલામ ? માટે તારી નીચતા જવા દે, નહી તો તેનો ને તારો ભોગ આપવો પડશે ? આમ તકરાર કરતા બંને જણ ખુબ લડવા લાગા આ જોઇ તરત ચોકીદારો દોડી આવી બનેને પકડી અદાલતમાં ઉભા કીધા. બીરબલે આ બંનેની ચમત્કારીક તકરાર સાંભળી લઇને અનુચરોને હુકમ આપ્યો કે, આ સામેના મકાનની જુદી જુદી બારીમાંથી ડોકા બહાર કઢાવી આ બંનેને ઉભા રાખો. સીપાઇએ હુકમ મુજબ બંનેને ઉભા રાખ્યા તે જોઇ બીરબલે હુકમ કીધો કે જુઓછો શું ? ગુલામનું ડોકું ઉડાવી નાંખો. આ હુકમ સાંભળતાંજ સીધી ગુામ ડરી જઇને તરત પોતાનું ડોકું પાછું લીધું અને શાહુકાર તો જરાપણ ન ડરતા અડ થઇ થઇ ઉભોજ રહ્યો, આ જોઇ બીરબલે કહ્યું કે. આ બેમાંથી ખરો ગુલામ સીદી છે એમાં જરાપણ શક નથી. પોતાનો અપરાધ છુપાવવા માટે આ ખરા અને પ્રમાણીક શેઠના પ્રમાણીકપણાને ડાધ લગાડવાને માટેજ ગળે પડયો છે. અલ્યા નીચ તારી નીચતા મુકી દઇ તારા શેઠને તાબે થા. નહિ તો તારી કરણીના ફળ તને ચાખવા પડશે ? બીરબલનો આવો કડક હુકમ થતાંજ તે ગુલામ તમામની ક્ષમા માગી પોતાના શેઠને તાબે થયો. બીરબલની આ ચમત્કારીક ઇન્સાફની ખુબીથી શાહ સહીત તમામ કચેરી ચકીત બની ગઈ.

સાર—પારકા માલ પચાવી પાડવા માટે પારકી સ્ત્રીઓનું હરણકરવા માટે, નીચમાંથી ઉચ્ચ થવા માટે. કદીપણ બગરૂપ ધારણ

ફરી બીજાને ગળે પડવાની પડેલી ખોટી ટેવને સુધારવી આવી હાહા-ગીરી કરવા જતાં બલીદાન દેવું પડે છે. વાંચો કે ગુલામ હોઇ શેઠ બનવા જતા કેવી રીતે સપડાઇ ગયો. માટે સત્ય હોય તેજ પ્રકાશી નીકળે છે.

વારતા બારમી.

એ પણ ખોયું અને તે પણ ખોયું.

જગમાં પ્રબળ પ્રતાપી તું, વિશ્વ વિશજ વિત્ત
સુર મુનીવર નર નારીનાં, ચિત્ત બગાડે ખચિત્ત.

કોઇ એક બ્રાહ્મણ પોતાનાં પાપને ધોઇ કલ્યાણ કરવા માટે કાશીએ જવાની ઉમેદ રાખતો હતો. પણ મહા મુશીબતથી આખી જીંદગીમાં રળી રળીને એકઠા કરેલા એક હજાર રૂપીઆની શી ગોઠવણ કરવી! કોને ત્યાં તે રાખવા? તે માટે તેની ચીંતામાં ને ચીંતામાં રાત દીવસ પોતાનો કાળ ક્રમણ કરતો હતો. તેને આ દાંભીકવીચાર યાત્રા કરવા જવામાં કાંટારૂપ થઇ પડયો હતો. એક સમે તેજ ગામમાં રહેનાર એક વૃદ્ધ ફકીર જે દરેક વાતે પંકાતો હતો તે સાંજે સવાલ કરતો કરતો તે લોભી બ્રાહ્મણના ઘર આગળ આવ્યો, તે જોઇ આ બ્રાહ્મણે તે હાનેશાવંદ ફકીરને પુછ્યું કે 'સાંઇ મોવલા મારા હજાર રૂપીઆ, હુ યાત્રા કરીને આવું ત્યાં સુધી તમે રાખશો? સાંઇએ કહ્યું કે 'છટ એસી જંજાળમેં હમ કભી નહીં ગીરેંગે? એ દગલબાજ દુનીઆકી મોહ માયા જાળ તોડ ખુદાકી બંદગી કરને કે લીયે એ ફકીરી લી હૈ. ઉસ ફકીરાયમાં મોટી હાલતેકે લીયે હમકુ ઓહદની દીખાતા હૈ મેરે સીવાય ઓર ગામમે સાહુકાર નહી હૈ. ફકીરનો આવો વીચાર જાણી તે બહુજ નીરાશ થઇને ફકીરને

કહ્યું કે 'મઉલા આપ ગમે તેમ કરશો ના કહેશો મને ધમકાવશો પણ તમારેજ મારા રૂપીઆ રાખવા પડશે તમારા જેવા પ્રમાણીક અને નીરલોભી માણુસને આ ગામમાં જોતોજ નથી, તો પછી કોને આપું ? સાંઇએ જોયું કે આ સમજાવ્યો સમજે એમ નથી અને જેમ કહીશ તેમ તે પોતાની હઠને પકડી બેસશે. માટે દરગાહની જગા વીસાલ છે તેના એકાદ ખુણામાં ભલે દાટી જાય આપણે એના રૂપીઆ સાથે શી નીસબત છે? પાછો આવશે ત્યારે લઇ જશે ' એવો વીચાર કરી તે મવલાએ તેને કહ્યું કે, અચ્છા બમન તમકું નાખુશ કરનેકું હમ નહીં ચાહતા હૈ. ઇસ લીયે તુમેરે હાથશે રૂપીયે દાટ દેના ઔર જબ ચહીયે તબ ખોદકે નીકાલ લેના. આટલું કહી તે ફકીર પોતાને રસ્તે પડયો આથી તે ખુબ થઇ સાંઇના દરગાહના એકાદ ખુણામાં ખાડો ખોદી પોતાના રૂપીઆ દાટી સાંઇ મવલાની રજા લઇ તે બ્રાહ્મણ નીચીંત બની યાત્રા કરવા પંથે પડયો પાપ રહીત બનવા માટે યાત્રાના મોટા મોટા ધામો ફરવા લાગ્યો. આ વીશ્વાશીને આવતાં વાર લાગવાથી તેના દાટેલા ધન ઉપર મવલાની દાનત બગડી. મોહીના જોરે મન ચળ્યું, 'રામ રામ જપના ઔર પરાયા માલ અપના' આવો વીચાર કરી તે ફકીરે તેના દાટેલાં ધનને ખોદી કાઢી લીધું. જો જતો આવસે અને પુછશે? કોણ સાક્ષી માણુસ ભુલી ગયો શું મને ગળે પડવા આવ્યો છે? એ શું કરનાર છે? એનાથી શું થનાર છે? દુનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે. ઉંચો નીચો પગ પડયા વગર દોલત એકઠી થતી નથી. રંક, રાય બનવા માટે યત્ન કરે છે? ચાકર શેઠ બનવા માટે શેઠનાં ઘરમાં ઘા મારે છે કોઇ ઘરધનનો પૈસો પચાવી માલેતુજાર બન્યા છે. કોઇ રાંડીરાંડોનો રડાવી શ્રીમંત બન્યા હશે. કોઇ

ત્રસ્ટીઓ બની તીજોરીનું તળીયું ઝાટકી નાખી ધનવાન થયા હશે ચાકરીથી તો ભાખરીજ મળે છે પણ લક્ષાધીપતી બની શકાતું નથી પ્રમાણીક તો સદા દુખી છે; અને અધમજ સુખી છે. બગલમાં રામ અને પેટમાં છુરી રાખનારાજ આ જગતના અનુપમ સુખનો લ્હાવો લઇ શકે છે તો પછી તો હું આવી રીતે હાથમાં આવેલી લક્ષમીને કેમ જતી મુકું આવા વીચાર કર્યા પછી તેના રૂપીઆ પોતાના ગોલખમાં નાખી દીધા. કેટલાક માસ વીત્યા પછી તે બ્રાહ્મણ ફરતો ફરતો પોતાને ધર આવી પોતાનું દાટેલું ધન સાંઇની દરગાહમાં લેવા ગયો. ખોદતાં રૂપીઆને બદલે હાથમાં કોલસા આવવાથી તે બહુ દીલગીર થયો અને માથે હાથ મુકી હાયરે મારા રૂપીઆ ! કરી પોક મુકી. આ ફકીર પણ તેની બાજુમાં બેસી રડવા લાગ્યો. આ ઢોંગી સાંઇનો ઉતરી ગયેલો ચેરો જોઇને કહ્યું કે, 'મૌવલા, તમારી દરગામાંથી મારા રૂપીઆ કોણ લઇ જાય? ગરીબને સંતાપવામાં તમને શો લાભ છે' આમ વીશ્વાસઘાત કરવાથી આ દુનીઆમાં તમારો ઇતબાર કોણ કરશે ? જરા ખુદાથી ડરો,' આ સાંભળી તે ફકીર બોલી ઉઠયો કે. 'કયું બદમાસ મુજે ગળે પડતા હે કીને રખા ઓર કીરે દેખા, જા ઇતરશે કાફર, નહીં તો હડીહુટ જાયગી' આ જવાબથી તે બામણ ઉંડો નીસ્વાસ મુકતો ઘેર આવ્યો અને મન સાથે વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'લોભીનું ધન ધુતારો ખાય સદ રસ્તે વાપરી લહાવો લીધો હોત તો આંસુ પાડવા પડત નહી હોહી કુતરાને પાયા સરખું મેં કિધું છે પછી કોને દોષ દેવો ! કરમની ગતી વીચીત્ર છે ! કરમ કરાવે એ કોઇ ન કરાવે ? મારા રૂપીઆ ફકીરજ પચાવી પાડયો છે. પણ પુરાવો શુ? ખરૂં છે કે, ઘેટે કપાસ ખાવા જતાં ગાંઠની ઉન ગુમાવી. એવો ઘાટ ઘડાંયો છે ? ચીંતા

નહીં, એ ચોરોને હું મુકનાર નથી. એ દેશે, તને હું લઇશ. અકબરના દરબારમાં બીરબલ જેવા ચંચલ બુદ્ધિવાળા અનેક વીરનરો શોભી રહ્યા છે। તેઓ જરૂર મારો ચોર પકડી આપશે ? એવો વીચાર કરી તે બ્રાહ્મણે બાદશાહની સમક્ષ આવી નમનતાઈથી બનેલી હકીકત વીદીત કીધી. કોઇ ન જાણી શકે એવી રીતે કરવામાં આવેલી ચોરીનો શી રીતે ઇન્સાફ કરવો તેના વીચારમાં પડેલા બાદસાએ બીરબલ સામે નજર નાખી તે જોઇ બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે, ખુદાવીંદ ? આટલી બધી ફીકર કરવાની કશી જરૂર નથી ? આપનો હુકમ હોય તો તેને સવારમાં એનાં નાણાં અપાવું. આપનો પગાર, ને આપની બક્ષીસો બેઠા બેઠા લઉં છું તે શા માટે ? રાજ ખટપટના મામલામાં નડતી અડચણો અને વીચીત્ર પ્રકારના ઉભા થતા મુકરદમાઓમાં ગુચવાઇ ગયેલા કોકડાં રૂપ ઘોટાલા આવી પડે તે વખતે તેનો બારીક, દીર્ઘ દ્રષ્ટી અને તરકશકતીથી તેનું તત્વ શોધી તેનો નીર્ણય લાવવો એજ રાજમંત્રીનું મુખ્ય કર્તવ્ય કરમ છે ? માટે આપને વીચાર કરવાનું કશુંએ કારણ નથી. બીરબલનું આવુ ઉત્તમ ભાષણ સાંભળી બાદશાહે હર્ષના ઊભરાની સાથે બીરબલને કહ્યું કે, ભલે તમે આનો કેવી રીતે નીર્ણય લાવો છો, તે જોવાને હું ઘણો આતુર છું. બાદશાહનો હુકમ થતાંજ, તરત બીરબલે કીમતી દાગીનાઓ લાવી તેની એક પોટલી બાંધીએક નોકરના હાથમાં આપીને તેના કાનમાં કાંઇક વાત કહીને ફકીરની પાસે મોકલ્યો ફકીરને ઘેર ગયેલા માણુસની પાછળ ફરીયાદીને જવા માટે ઉદ્દેશીને બીરબલે કહ્યું હમણાં મારા હમણાં મારા માણુસ અને ફકીરને વાત ચીત થતી હશે માટે મહારાજ તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂપીઆ આપી દેશે ? આ હુકમ થતાંજ તે બ્રાહ્મણ ફકીરના તકીઆ તરફ રવાના થયો

દાગીનાની પોટલી લઈ જનાર સીપાઇ આગળ જઇને સાંઇને કહેવા લાગો કે સાંઇજી મારો ભાઈ પરદેશ ગયો છે તે આ તરફ આવવાનો હતો, પરંતુ હજુસુધી તે આવ્યો નહી. તેથી તેની તપાસ કરવા જવાને મને જરૂર છે, પણ આ દાગીનાની પેટીને લીધે મારાથી જઇ શકાતું નથી તે વચમાં શુળ રૂપ થઇ પડી છે. તે શુળને ટાળવા માટે આવ્યો છું. આપ સીવાય મારા દાગીનાની પેટી રાખી શકાય એમ નથી. આ બને વચ્ચે ઘણીવાર સુધી રીકઝીક ચાલ્યા પછી તે દાગીના લાવનારને દાગીનાની પેટી ઉપાડી તેમાના મુલ્યવાન દાગીના સાઇંને બતાવ્યા તે જોતાજ સાંઇ લલચાઇ જઇ તે દાગીના સહિત પેટી પચાવી પડવાને ઉત્કંઠીત થયો એટલામાં પહેલો બ્રાહ્મણ આવી ફકીરને કહેવા લાગો કે ફકીર સાહેબ ! મારા જેવા બીજાના માલને સવાહ કરવાને અધમ બનશો નહી અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને જે માલ શોંપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો ! જો આનો માલ નહી આપીશ તો પાપનો ઘડો ફુટી જશે અને આંગણે આવેલા બધા પાછા જાશે ? તેમ આ માલ આગળ બ્રાહ્મણનો માલ કુચ વીસાતમાં નથી ? માટે જો તેના રૂપીઆ આપીશ તોજ આ માલ હજમ થઇ શકશે ! આવો વીચાર કરી ફકીરે તરત બ્રાહ્મણ રૂપીઆ આપી દીધા. તે લઇને બ્રાહ્મણ તો રસ્તે પડયો, એટલામાં કરી રાખેલા સંકેત મુજબ એક બીજો માણુસ આવી તે દાગીનાની પેટી લાવનારને કહ્યું, કે 'તમારો ભાઇ ઘેર આવી પહોચ્યો છે,' આ સાંભળી હર્ષ ઘેલા સરખો બની જઇ, સાંઇ પાસેથી દાગીનાની પેટી લઇને રસ્તે પડયો. તે જોઇ સાંઇ વિમાસણમાં પડી વીલે મોઢે મનમાં બડબડવા લાગો કે, 'હાંસશે આઇ, ગમશે ગઇ. કૈસી બની, એબી ગઇ ઓબા ગઇ.'

સાર–પૈસો ઝેર વેર અને કાજો કેર વરતાવે છે. માટે પારકા ધનની કદી પણ આશા રાખવી નહી. પારકાનું લેવા જતા એ આબરૂ અની પોતાનું ગુમાવવું પડે છે, કે, સત્યા સત મત છોડ સત છોડે પત જાય, સતકી બાંધી લક્ષ્મી ફિર કબુ મીલે આયે.'

વારતા ૧૩ મી.

બુદ્ધિનું પરાક્રમ.

બળથી બુદ્ધિ આગળી જો ઉપજે તાતકાળ.

બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, અહો સમય સુચક બીરબલ? બળદનું દુધ લાવી આપો.' બીરબલે કહ્યું કે, બહું સારૂં સરકાર? આમ કહી બીરબલ તરત એક ઘોડાને નદીમાં લઇ જઈ ઉભો રાખી તેને ખરેડા અને માલેસ કરવા લાગ્યો. બીરબલને આમ કરતાં જોઇ બાદશાહે તેને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે, તેં આ શું કરવા માંડયું છે? બીરબલે કહ્યું કે, ! આ ઘોડાની ઘોડી બનાવું છું. બીરબલનો આવો જવાબ સાંભળી બાદશાહ અજયબી પામી બોલ્યો કે, અરે! મુરખના સરદાર! કદી નર ફીટી નારી થતી હશે? આનો ઉતર આપતા બીરબલે કહ્યું કે, ઘોડાની ઘોડી ન બને ત્યારે બળદનું દુધ ક્યાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે? બીરબલનો આવો તરત અને ચમત્કારીક ખેલ જોઇ બાદશાહને બહુ ખુશી થઇ તેના ગુણુની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૪ મી.

તર્કશક્તિની ચમત્કૃતિ.

યોગ્ય સમય વાપર અરે ? તર્ક બુદ્ધિ તત્પેવ

એક સમે ભર કચેરીમાં બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, આ પણા આ નગરમાં કેટલા કાગડા હશે ? બીરબલે કંઇ પણ વિચાર કર્યાં વગર ભર કચેરીમાં કહયું કે, નામવર ! સાહડ હજાર પાંચસો ને બાવન કાગડા છે ! આ જવાબ સાંભળી તમામ દરબાર છક બની ગઈ. બાદશાહે પુછ્યું કે, કદાચ એથી ઓછા વધતા હોય તો! બીરબલે કહયું કે સરકાર? જો મારી ગણતરીથી ઓછો થાય તો જાણવું કે તેટલા કાગડા પોતાના સ્નેહીઓને મળવા માટે બહાર ગામ ગયા છે, અને જો વધારે થાય તો જાણવું કે બહારથી પોતાના સ્નેહીઓના સમાચાર લેઈ આવ્યા છે ; બીરબલની આવી તર્કશકિતનો ચમત્કાર જોઇ, બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા પંદરમી.

સમો વરતે તે સાવધાન.

એક દીવસે બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'અહો ! દાનેશમંદ બીરબલ ! ચાડી કરનાર શીક્ષાને લાયક છે ! બીરબલે પોતાની ચાડી કરનારાઓનો ઘાટ ઘડવાને દાવ આવેલો જોઇ બોલ્યો કે, 'એવા ચાડી-

ઓના નાક કાપી નાખવાની શીક્ષા લાયક છે? બીરબલના આવો જવાબ સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે. 'તેં જે કહ્યું છે તે ઠીક છે તે ચાડી કરનારાઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે, બીજાનું બુરૂં કરવા અધમ બની કાનમાં આવી પારકી ચાડી ચાળી વાતો ભેરવે છે માટે તેના નાક કાન કાપી નાંખવામાં આવે તો બેશક તેઓ તેમ કરતા અટકે એમાં જરા પણ શક નથી.

સાર—પોતાની પુંઠે પડેલા દુશ્મનનું વેર લેવાનો સમય આવતાં કદી પણ ચુકવું નહીં.

વારતા સોળમી.

પાપનો પ્રકાશ.

ભલે હોય બહાદુર પણ અંતે ચોર તણા પગ કાચા

દીલ્લીમાં રહેતા એક મહોટા ધનાઢ્યના ઘરમાં ચોરી થઇ, તેની બારીક તપાસ કરવા છતાં કશી શોધ ન મળવાથી લાચાર બની તે ધનાઢ્યે બીરબલની સમક્ષ પોતાની ફરીઆદ રજુ કરી. બીરબલે પણ તે ચોરીની તપાસ ચલાવી પણ તેમાં તે ન ફાવવાથી બીરબલે પોતાના તે વિશાળ બુદ્ધિવાળા મગજમાંથી એક સરસ યુક્તિ શોધી કહાડીને, ચાર વાંસની સરખાં માપની લાકડીઓ મંગાવીને તે ધનાઢ્યના ચાર ચાકરોના હાથમાં એકેક આપીને કહ્યુ કે, 'તમોને આપેલી એકેક રાત્રી પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જવી. એટલે હું મારા ઇલમથી તુરત તે ચોરને પકડી કાઢીશ. એ ઇલમના જોરથી ચોરી કરનારની લાકડી એક રા-

તમાં ચાર આંગળ વધી જશે.' આમ કહી ચારે જણુને રવાના કીધાં. જેણે ચોરી કરી હતી તેણે પોતાની ચોરી પકડાઇ ન જાય તેટલા માટે પ્રથમથી ચાર આંગળ કાપી નાંખી. બીજે દીવસે ચારે જણુ સાથે મળીને બીરબલની પાસે ચારે લાકડીઓ લઇ આવીં ઉભા, ચોર પોતાના ડહાપણથી ચોર બને છે. જારી અને ચોરી કરનાર ગમે તેટલી ચાલાકી વાપરી પોતાના અપરાધને ઢાંકવાની યુક્તિઓ રચતો હોય તો પણ તે સપાટામાં આવ્યા વગર રહેતો નથી! પાપ પોતાની મેળેજ પ્રકાશી નીકળે છે, આ ચારે જણુને લાકડી પકડી ઉભેલા જોઇને બીરબલે એક પછી એકની લાકડી લઇ માપી જોવા લાગ્યો, ચાર આંગળ ઓછી લાકડી હાથમાં આવતાંજ તેનો તરત હાથ પકડીને તેને એકાંતમાં લઇ જઇને કહ્યું કે, 'ચોરીનો માલ ક્યાં છે? લાવી હાજર કર, નહિં તો ચામડી ઉતારી લુણ ભરવામાં આવશે? જાણતો નથી કે આ અદલ રાજ અકબર શાહનું છે?' આ સાંભળી ચોર ગભરાઇ જઇને ચોરેલો માલ બીરબલની સમક્ષ તે ધનવાનને આપી ક્ષમા માગી.

સાર-ચોરીનો ધંધો કરી પોતાના પાપી પેટનું પોષણ કરનારા ચોરો પોતાની ચોરી છુપાવવા જતાં છતાં બુદ્ધિમાન ન્યાયાધિશોની યુક્તિમાં કેવી રીતે સપડાઇ જાય છે! માટે આ દાખલાથી સાવધાન થઇ અનીતિ તજી નીતી ગ્રહણ કરવી.

વારતા સત્તરમી.

બોલનો તોલ.

બોલી બોલ અમોલ હૈ, બીન તોળ્યા મત બોલ;
પહેલી ભીતર તોલકે, પીછે બહાર બોલ.

એક વખતે બાદશાહે બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ડાહ્યા પુરૂષોને એક પછી એકને પુછ્યું કે, 'સત્તાવીશમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી શું વધે? ત્યારે કેટલાએક દોઢ ચતુરો જાણે કાંઈક ગંભીર વિચાર કરતા હોય એવું ડોળ કરી બેસી રહ્યા. ત્યારે કેટલાએક અક્કલ શુરાઓએ જવાબ આપ્યો કે; 'સત્તાવીસમાંથી નવ જતાં અઢાર રહ્યા, આનો ઉત્તર બરાબર ન મળવાથી બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું. તે સાંભળી બારબલે કહ્યુ કે, જહાંપના! સતાવીશમાંથી નવ જતા ધુળ રહે છે, કેમકે સતાવીશ નક્ષત્રોમાંથી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે હજુર સંબંધ ધરાવનારે છે. પણ જો તે નવ નક્ષત્ર વર્ષ્યા વીના ખાલી ગયા તો પછી ધાન્યના પાકની શી આશા? આમ છે તો પછી બાકી ધુળ રહે કે નહી? આ સાંભળી તમામ કચેરી આનંદમાં તલ્લીન બની ગઇ.

વારતા અઢારમી.

અક્કલની કસોટી?

સમય વરતે તેજ સુજાણ, નહિ તો નર નહિં, પણ ખર જાણ

એક વખતે બાદશાહ સહવારમાં ઉઠતાને વાર તરત મો ધોઇ ખીદમતગારોમાં બુદ્ધિ કેટલી છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે ખીદમ-

તગારોને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, 'જલ્દી જા કે બુલા લાઓ.' પણ કોને બોલાવી લાવવો તેના વીચારમાં પડી આમથી તેમ ખીદમતગારોને જોઇને બીરબલે પુછ્યું કે, 'કેમ દોડા દોડી કરી મુકી છે! તે સાંભળી એકે કહ્યું કે, બાદશાહને હુકમ ફરમાયા હૈ કે, જલ્દી બુલાકે લાઓ, માટે કોને બોલાવીએ તેના વિચારમાં દોડી રહયા છે, આનો આપ કાંઇ ઇલાજ બતાવો તો ઠીક. નહી તો નોકરીથી જઇશું!' આવી દીનવાણી સાંભળી દયાળુ બીરબલે પુછ્યું કે, 'જ્યારે તમને આ હુકમ આપ્યો ત્યારે બાદશાહ શું કરતા હતા? આના ઉત્તરમાં ખીદમતગારોએ કહ્યું કે, 'મો ધોઇ ઉભા હતા. બીરબલે કહ્યું કે, 'જાઓ ત્યારે હજામને બોલાવી લાવો.' એટલું કહી બીરબલ ચાલી ગયો, બીરબલના કહેવા મુજબ ખીદમતગારો હજામને બોલાવી બાદશાહની સન્મુખ ઉભો કીધો. હજામને જોતાજ બાદશાહ વિસ્મય પામી ખીદમતગારોને કહ્યું કે, 'એ કામ તુમારા નહીં હૈ. ઓર કોઇ બુદ્ધિવાનકા કામ હૈ. સચ્ચા બોલો એ ઉપાય કીસને બતાયા.' બાદશાહનો આવો આગ્રહ જોઇ ખીદમતગારે કહ્યું કે, 'નામદાર! બીરબલજીને બતાયા. તે જાણી શાહ ઘણો આનંદ પામી બીરબલની તારીફ કરતો પોતાની દરબારમાં બુદ્ધિમાન નર રત્નો સુર્યના તેજ સમાન પ્રકાશી રહ્યા છે એવાં તરંગમાં ગર્વાનંદ થયો.

સાર—રાજ દરબારમાં કિંવા સભા સ્થાનમાં અથવા મીત્ર મંડળમાં પણ અકલની પરીક્ષા લેવાને સેજ ઇસારો કરવો હોય તો તે વખતે ન ગભરાતા ગંભીરાઇથી પોતાની બુદ્ધિની કસોટી કરાવવી જેથી ઉત્તમ ગણના થઇ શકે છે?

વારતા ઓગણીસમી.

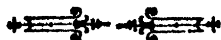
સત્યનો જય.

કદી ન કરો કોઇ ભુલીને, વણીક તણો વિશ્વાસ.

પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ આવે, અને પોતાના છોકરા ન જાણી શકે તેમ એક વણીકે બીજા વણીકને ત્યાં એક હજાર રૂપીઆ અનામત મુકયા હતા. કેટલોક વખત વિત્યા પછી કંઇ કારણને લીધે આ વૃદ્ધ વણીકે તે વણીકની પાસે ઉઘરાણી કરી. પણ તેણે તો 'સાકરના હીરાની પેઠે ગળી જઇને કહ્યું કે કેમ? સારૂં બુદ્ધિ નાઠી? ગામમાં કોઇ ન મળ્યુ તો હુંજ મળ્યો. આમ બંને જણ લાંબા લાંબા હાથ કરી લડતા લડતા અકબરની કચેરીમાં જઇ બીરબલ જેવા ન્યાધીશની આગલ પોતાની ફરીયાદ નોંધવી. પ્રતિવાદીને પુછતાં જણાવ્યું કે, 'આ બુઢો મને ગળે પડે છે! રૂપીઆ કેવા ને વાત કેવી! એ માટે આપે આપની ખાત્રી કરી લેવી હોય તો બોલાવો એના ત્રણે છોકરાઓને, જો તેઓ કહે કે આ વાત સાચી છે તો હું રૂપીયા આપવાને તૈયાર છું. બીરબલે તરત શીપાઇને મોકલી ત્રણ છોકરાઓને બોલાવી પુછી જોયું તેના ઉત્તરમાં આ ત્રણમાંના એક વડીલ છોકરાએ કહ્યું કે, 'ન્યાયધીશ શાહેબ, હમણા અમારા બાપનું ચિત્ત ઠેકાણે નથી તેના બોલવા પર કોઇ જાતનો ઇતબાર રાખશો નહીં, તેની ડાગલી ચશકી જવાને લીધે નાહક કોઇની આબરૂ ઉપર હુમલો કરે છે, માટે ફરીથી તેમ ન કરે, અને અને તેની ચશકી ગયેલી ડાગલી ઠેકાણે આવે એવી એને શીક્ષા કરવી ઘટે છે!' ફરીયાદીના છોકરાઓનું બોલવું સાંભળી બીરબલે બુઢાને પુછ્યું કે, 'આ વીશે હવે તમે શું કહેવા માગો છો? બુઢાએ કહ્યું કે, હું દીવાનો નથી કે નથી બુદ્ધિ નાઠી. જે કહું છું

સત્ય છે. છોકરાઓ પૈસાના સગાં છે, પણ મારા નથી, છોકરાઓને કાંઈ પણ ન આપવાથી મને તજી દીધો છે. દુનિયા લોભી અને સ્વાર્થ જેટલોજ સંબંધ રાખે છે એ આપ સાહેબની જાણુતી બહાર નહિ હોયે ? મારા ઘડપણમાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વણિક વેપારીને છોકરાઓ ન જાણે તેમ મેં એક આંબાના ઝાડ નીચે રૂપીઆ ગણી આપ્યા હતા. ત્યારે હવે આનો સાક્ષી કોણ હોય ? બીરબલે કહ્યું કે, આમ છે તો પછી શી હરકત છે. તમે જાઓ અને આંબાને જઇને કહો કે, નામદાર સરકાર મારાં વતી તમને સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડેલ છે માટે તે વીશે તારો શું વીચાર છે. અને તું કેવી રીતે સાક્ષી આપવા ઇચ્છે છે. બીરબલનું આ અજાયબ જેવું બોલવું સાંભળી સઘળી દરબાર જનોને કાંઇક નવાઇ જેવું લાગ્યું. આંબા આગળ જવાને વાદીને હજી બહુ વખત થયો નથી એટલામાં બીરબલ બોલી ઉઠયો કે, હજી સુધી વાદી ઝાડ પાસે જઈ આવ્યો નથી ? કેટલી બધી વાર ? આ સાંભળતાંજ પ્રતિવાદી બોલી ઉઠયો કે તે ઝાડ તો ઘણું દુર છે એટલે વાર તો લાગવાનીજ ? આવું બોલવું સાંભળતાંજ બીરબલે તરત તેનો હાથ પકડી લઇને કહ્યું કે, ડાહી માનો દીકરો થઇને લીધેલા રૂપીઆ આંપી દે નહી તો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થઇશ. તેં આપણુ ઓળખી છે એમ તારા બોલવા પરથી મારી ખાત્રી થઇ છે. જો તે રૂપીઆ લીધા નહી તો પછી ઝાડ બહુ દુર છે તેની શી ખબર ? બીરબલના આ વાકયો સાંભળતાંજ તે પ્રતિવાદી ગભરાઇ જઇને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી પચાવી પાડેલા રૂપીઆ વાદીને સ્વાધીન કીધા. આ જોઇ તમામ કચેરી બીરબલની ચાલાકીના વખાણ કરવા લાગી.

સાર—અંતે સત્ય હોય તેજ તરે છે. પારકાની દોલત પચાવી જતા શી દશા થાય છે તેનો વીચાર કરીનેજ દરેક માણસે આ માયીક જગતમા પોતાનો વ્યવહાર પ્રમાણીકપણાથી ચલાવવો. તેજ જશ અને આબરૂ વધે છે. પોતાની દાનત ન બગડે અને શુદ્ધ રહે તેટલા માટે કોઈની પણ દોલત એકલે હાથે ન રાખતા પાંચની સમક્ષ રાખવી.

વારતા વીસમી.

ઉદારતા.

ઉતમ પામી ઉચ્ચ પદ, નમ્ર બને નિરધાર,
દયા ક્ષમા સુ ઉદારતા. અધિક કર ઉપકાર.

કળા કૌશલ્યતામા જે માણસ પ્રવિણ હોયછે તેને લક્ષ્મી અનુકુળ ન રહેવાથી તે માણસ સદા દારિદ્રવસ્થા ભોગવે છે. આવા એક માણસે એક દીવસે બીરબલની પાસે જઇને કહયું કે, મારા આ પડપણને લીધે મારો ધંધો મારાથી બરાબર ચાલી શકતો નથી- આપ જાણો છો કે વીદ્યા અને લક્ષમીની વચ્ચે બાપા માર્યા જેતું વેર ચાલે છે! વળી જયાં વિદ્યા ત્યાં લક્ષમી નહી! અને લક્ષમી ત્યાં વિદ્યા કવચીતજ વાસ કરે છે, તો પણ તેથી દીલગીર ન થતાં હું એમ માનું છું કે, હુન્નર એજ સાચો કીંમતી હીરો છે! અને આપ જેવા કદરદાના તેની કદર જાણો છો! દયાવંત ? ઓછામાં પુરૂં પંદર દીવસ થયા મારા કમનસીબે મારો એકનો એક કમાઉ દીકરો ગુજરી ગયો છે, તેથી મારા હાથપગ ભાંગી પડવાને લીધે મારી મતી મુઝાઇ જવાથી મહા મુશીબતમાં આવી પડયો છુ, અને તે દુર કરવા માટે આપની પાસે આવ્યોછું. માટે મને થોડા ઘણા ધનની સહાયતા અપાવશો તો આપનો

ઇશ્વર સદા જય કરશે ! આ સાંભળી બીરબલે થોડાક રૂપીઆ અને એક સાકરનો કાંકરો તે કારીગરને આપી કહ્યું કે, હાલ તમારા પોષણ માટે આ જુજ રકમ લઇ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાનો આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર ન પરખી શકાય તેવો હીરાને ટક્કર મારે એવો એક હીરો બનાવી લાવો, એટલે બધી ઉપાધી મટી જશે, કારીગરે કહ્યું કે, ચાર દીવસની અંદર તેવો હીરો બનાવી આપને લાવીને બાતાવીશ. એટલું કહીને તે પોતાને ઘેર આવી ને સાકરના કાંકરાનો એવી સરસ રીતે હીરો બનાવ્યો કે જે જોતાં એકવાર ઝવેરી લોકો પણ ગોથું ખાઈ જાય ?

આ બનાવટી લઇ તે હીરો ત્રીજે દીવસે બીરબલને જઇને બતાવ્યો. આ જોતાંજ બીરબલ ઘણો ખુશી થઇને તે કારીગરને બાદશાહ પાસે લાવ્યો, પણ આ વખતે બાદસાહ કાંઇ કારણથી એકાંતમાં રોકયા હતા, તે તકનો લાભ લઇ, કારીગરને બહાર બેસાડીને પોતે શાહ પાસે જઇનેકહ્યું કે, એક જવેરી એક નવા તરેહનો હીરો લઇ આવેલ છે, અને તે આપને રાખવા લાયક છે, માટે હું તે હીરો લઇને આપને બતાવવા ને લાવ્યો છું, એટલું કહી બીરબલ તે બનાવટી હીરાને બાદશાહના હાથમાં મુકયો. તે જોઇ બાદશાહ ઘણો ખુશી થઇને બોલ્યો કે હમણા આ હીરાને તમારી પાશે રાખો, અને તમે બંને જણ બાર વાગ્યા પછી દરબારમાં આવજો. આના ઉત્તરમાં બીરબલે કહ્યું કે જહાંપના એક અંગતનાં કામ માટે બહાર જનારો છું તેથી આવતા વાર લાગી. તો જવેરી આવી પાછો ન જાય તેટલા માટે આ હીરો આપની પાશે જ રાખો. બાદસાહે તરત હીરો લઇને પોતાની કમ્મરમાં નાખ્યો. આ જોતાંજ બીરબલ રજા માગી પોતાને ઘેર ગયો અને કારીગરને કેટલીક યુક્તી બતાવી બાર વાગે કચેરીમાં આવવાને ભલામણ કરી.

બાર વાગ્યા પછી તે કારીગર દરબારમાં આવી બીરબલને ભેટયો, તે જોઇ બીરબલે બાદશાહને કહ્યું કે, 'હજુર હીરાવાળો જવેરી આવ્યો છે, માટે હવે શું હુકમ છે?

બાદશાહને હીરાની સુરતા ન રહેવાથી પોતાના લુગડા ઉતારી સ્નાન કીધું તે વખતે હીરાને જળનો સ્પર્શ થતાંજ તે સાકરનો હીરો પ્રવાહી રૂપ બની પાણીના પ્રવાહમાં તણાઇ ગયો ઝવેરી આવવાની ખબર મળતાંજ બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! લાવો તે હીરો ?'

બીરબલે કહ્યું કે, 'નામદાર! મારી પાસેથી લઇને આપે આપની કમરે ખોસ્યો હતો.' તે સાંભળતાંજ શાહને યાદ આવવાથી તેણે તરત તેની હમામખાનામાં ખબર કહાડી લાવવાંને માણસોને તાકીદ આપી પણ તપાસ ચલાવતા તે હીરાની કશી શોધ લગી નહીં.

છેવટે સઉએ થાકીને બાદશાહની આગળ આવીને કહ્યુંકે 'નામદાર! બહુ તપાસ કરવા છતાં હીરો હાથ આવ્યો નહીં, આવી રીતે હીરાને ગુમ થયેલો જાણી મનમાં વીચાર કર્યો કે, 'મારી ભુલનો ભોગ મારે આપવો જોઇએ? એમાં બીરબલ કે બીજા શું કરે માટે એ હીરાની ઝવેરી જે કીંમત માંગે તે આપવી જોઇએ' આવો વીચાર કરીને શાહે જવેરીને પૂછયું કે 'તમારા હીરાની શી કીંમત થાય છે!' જવેરીએ કહ્યું કે, 'નામદાર! ઇરાનના શાહે આ હીરાની ત્રણ હજાર રૂપીઆ આપવાની માગણી કરી હતી, પણ મને તે કીંમતે પોશાણ ન થવાથી મેં તેમને ન વેંહેચતાં આપની આગળ આવ્યો છું માટે હવે આપ આપો તે ખરૂં' તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે, 'એ તો બહુજ ઠીક પણ હવે તમે તેના કેટલા રૂપીઆ લેવા માંગો છો? બીરબલના આ શીખ કારીગરે કહ્યું કે, 'હજુર! એની પાંચ હજાર કીંમત બજારમાં

અંકાણી છે' માટે તેજ કીંમત મુજબનું ધન આપ આપશો એવી મારી વીનંતી છે.' શાહે તરંત ઝવેરીને પાંચ હજાર રૂપીઆ ખજા નચીને આપવા હુકમ આપ્યો.

આધાર વગરના કારીગરે ખજાનચી પાસેથી રૂપીઆ લઇ પોતાને ઘેર આવી બીરબલની ઉદારતાના ગુણ ગાઇ પોતાના ધંધામાં સાવધાન બની હોંસથી કામ કરવા લાગ્યો.

સાર—ગરીબ માણસ ઉંચી સ્થિતિની ટોંચે પહોંચતા પણ અ-ભમાન ન રાખતાં ગરીબની કેવી કદર બુજે છે? માટે બીરબલની આવી ઉદારતાનો દાખલો લઇ ધનવાનો એ ધનની માયામાં અંધ ન બનતાં પોતાના દેશની ઉન્તી કરવા માટે નીરધન દશામાં રખડતાં કારી ગરોને સહાયતા આપી, અપાવી અમર કીરતી સંપાદન કરવી.

વારતા એકવીશમી.

ઊતરનો જવાબ.

એક વખતે બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે 'પાન કેમ સડી જાય છે? રોટલી કેમ બળી જાય છે? ઘોડા ચાલતાં ચાલતાં કેમ અટકી જાય છે? એ ત્રણેનો ઉત્તર એકજ જવાબમાં આપી કહ્યું કે, 'નેક નામદાર? એ ત્રણે વસ્તુ ફેરવ્યા વગર બગડી જાય છે.' આ જવાબ સાંભળતાંજ બાદશાહ બહુ ખુશી થયો.

ભાગ ત્રીજો

વારતા બાવીશમી.

બુદ્ધીશાળી કોને કહેવો?

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ તેજ જન સુજ્ઞ ગણાએ,
હીમ્મત હારી કામ તજે તે મુર્ખ ગણાએ.

એક દિવસે બાદશાહે બીરબલને પુછયું કે, 'અહો! બુદ્ધીના ભંડાર બીરબલજી! બુદ્ધીવંત અને મુરખ શિરોમણી કોને કહેવા! હાજર જવાબી બીરબલે કહ્યું કે. 'મારા કદરદાન નેક નામદારશાહ! જે માણસ હીમતથી મંડી રહ્યા છે તે પોતાના ધારેલા કામને પાર પાડે છે તેનેજ બુદ્ધીવંત જાણવો? પણ જે કાયર બની પોતાના આરંભેલા કામને અધવચમા મુકી દે છે તે માણસને અકલનો અધુરો અને મુરખ શીરોમણી જાણવો.' આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થઇ બીરબલની અક્કલ માટે ગુણ ગાવા લાગ્યો.

સાર—હરેક માણસે એટલું યાદ રાખવાનું છે કે કંઈ પણ કામનો આરંભ કરવા પહેલા નક્કી વીચાર કરવા પછી આરંભેલા કામ કરવાને આગળ પગલું ભરવું કે જેથી તન મન અને ધનનો નાશ થતાં અટકે છે.

વારતા ૨૩ મી.

ચંદ્રકાંતા અને બીરબલની ભેટ.

ચાહે સુન અસુર નર નાગ વર ભુપ સીષ્ય.
ચાતુરકો ચાહના તો એહ ચારો કરેં હેં.

અકબરની દરબારને સકલ જગતમાં શોભાવનાર, અને અકબરના અદલ ન્યાયને દીપાવનાર બીરબલે ભારત ભુમીના ભુષણરૂપ દંપતીઓ અને તેની પ્રજાઓના મન પોતાની અથાગ શક્તિના પ્રાબલ્યથી પોતા તરફ હરી લીધાં હતાં.

એક વખત મણીપુરના રાજા ચંદ્રકાંત બીરબલના પરાક્રમનો ચમત્કાર જોવા સારૂં કોઇને પણ પોતાની સાથે ન લેતા એકલો ઘોડેસ્વાર થઇ દીલ્લી શહેરની નજદીક આવી પહોંચ્યો.

એટલામાં એક રસ્તાના મધ્ય ભાગમાં બેઠેલા એક લંગડા ભીખારીએ કહ્યું કે, 'અહો ! સુભાગી ! આપ કોઇ કુલીન ઉદારવૃતીવાળા અને પરોપકારી માણુસ હો એમ જણાય છે, આવું ધારી આપને કરગરી કહું છું કે, આ પાસેના દીલ્લી શહેરમાં કાંઇ કારણ સર મારે જવું છે પણ મારા પગ બહુ અશક્ત થઇ પડવાથી જઇ શકાતું નથી. માટે આપ જો મને આપના ઘોડા ઉપર બેસાડી શહેર સુધી લઇ જશો તો મોટી મહેરબાની ! ઇશ્વર આપનું ભલું કરશે, આ દયાજનક વાણીના વચનો સાંભળતાજ રાજાને બહુ દયા આવવાથી આ લંગડાને પોતાના ઘોડા ઉપર બેસાડી ઘોડાની લગામ હાથમાં પકડી આગળ ચાલવા લાગ્યો રંગ છે એવા પર ઉપકારી રાજાઓને ?

જ્યારે આ બંને જણ નગરના મધ્ય ભાગમાં આવ્યા ત્યારે રાજાએ તે લંગડા ભીખારીને કહ્યું કે, 'હવે તમે ઘોડા પરથી ઉતરી તમારૂં કામ સિદ્ધ કરો.' આ સાંભળી ભીખારીએ કહ્યું કે, 'ઘોડા પરથી નીચે ઉતર એવું મને તું કહેનાર કોણ? શું આ તારો ઘોડો છે? ચુપ ચુપ દોરી પકડી આગળ ચાલ્યો જા. ગળે પડવાની વાત નહીં કર.' આવું લંગડાનું સાંભળીને તે પરગજુ રાજા ખેદ પામી મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'અરે પ્રભુ! ધર્મ કરતા ધાડ! દયાનો આ બદલો? ઉપકારને બદલે અપકાર? આને નીતી કહેવી કે અનીતી! શું દુનીઆ આવી ઠગારી હશે! કેવો નીચ માણસ! એને જરા પણ શરમ આવતી નથી! શું આવી રીતે ગળે પડી મારો ઘોડો પચાવી પડશે! ઠીક છે. એ પણ હું જોઇશ! એ એની કપટજાળ ક્યાં સુધી પાથરે છે। એના કરેલાં કર્મનો બદલો એને મળશે! ખોડવાલો માણસ દગલબાજ અને પાપી હોય છે, અને એવા અપ્રમાણીક ખોટી નીષ્ઠાવાળા માણસનો કોઇએ વીશ્વાસ કરવો નહીં. આમ આ દાખલા ઉપરથી સીદ્ધ થઇ ચુક્યું છે.' આ પ્રમાણે ખેદ પામતા રાજાએ તે લંગડાને કહ્યું કે, અરે ઓ હરામખોર! આવી ઠગાઇ કરતાં ક્યાંથી શીખ્યો? તારા દુઃખી દીલની દયા ખાધી તેનો આવી રીતે બદલો વાળવા તત્પર થયો છે? આવી રીતે કેટલાકોને ગળે પડીને હરામનો માલ પચાવી પાડયો છે? સમજ, નહીં તો પાછળથી પસ્તાઇશ? તારી ઠગાઇથી ઠગાઇ જઇને મારો ઘોડો તને પચવા દેનાર નથી.' માટે એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા વગર ઓ અધમ? મારા ઘોડા પરથી ઉતરી તારા અપરાધની ક્ષમા માગી ચાલતી પકડ. રાજાના આ કઠોર વચનો સાંભળતાંજ તે લંગડો રાતો પીળો થઇ જઇને આંખ ચઢા-

વીને રાજાને કહ્યું કે, ભાઇ, બહુ થયું સવારી કરવી મુકી દે! બ-
લતામાં ઘી શા માટે હોમે છે! રંક જાણી જરા વાર ઘોડાપર બે-
સવા દીધો તેથી તારા બાપનો ઘોડો થઇ ગયો. આમ રસ્તે ચાલ-
તાને ગળે પડીશ તો હાડકા રંગાઇ જશે. મારા જેવા ભીખારીને
ગળે પડવામાં તારા ભવની ભુખ ભાગનાર નથી! જો ભવની ભુખ
ભાગવી હોય તો આ શહેરમાં શ્રીમંતોની કંઇ ખોટ નથી. આમ
બંને જણ તકરાર કરતાં બીરબલની સમક્ષ જઈ પોતાની હકીકત
જણાવી ન્યાય માગ્યો. આ વખતે એક ખાટકી અને ઘાંચીનો કેસ
ચાલતો હતો, તેથી બીરબલે આ બંનેને એક બાજુ બેસવાનો હુ-
કમ કરી, બીરબલે ખાટકી અને ઘાંચીને પુછ્યું કે, તમારી ખરી
હકીકત શું છે તે કહો એટલે તમારી તકરારનો અંત આવશે! તે
સાંભળી ઘાંચીએ કહ્યું કે, ન્યાયાધીશ સાહેબ હું મારી રોકડની
થેલી પેટીની પાસે મુકી નામુ લખતો હતો, એટલામાં આ ખાટ-
કીએ આવી એક રૂપીઆનું તેલ લીધું. હું તેને તેલ આપી પાછો
નીચું માથું કરી નામું લખવા બેઠો. આ તકનો લાભ લઇને આ
ખાટકી મારી થેલી ઉપાડી ચાલતી પકડી. મારી નજર તેની ઉપર
પડતાં હું તરત તેની પાછળ દોડયો, અને તેને થેલી સાથે રસ્તા-
માં પકડીને મારી ખુંચવી લીધી. આ થેલી ખુંચવી લીધા પછી
આ ખાટકીએ મને દમ ભરાવીને કહ્યું કે, અલ્યા ચોર! આ થેલી
તારા બાપની નથી! એ તો તારા બનેવીની છે માટે પાછી આપી
દે. નહી તો જમીન ભેગો કરી નાંખીશ. આમ રકઝક કરતાં કરતાં
હું તેને આપની પાસે પકડી લાવ્યો છું, માટે આ પારકી દોલતનો
ધણી થનાર ખાટકી ચોરને સખતમાં સખત શીક્ષા કરી દાખલો
બેસાડી મારી ખરી કમાણીથી એકઠી કરેલી નાણાની થેલી મને

પાછી અપાવશો ! હું ઇશ્વરની પ્રતીજ્ઞા લઇને કહું છું કે આ મારી કહેલી હકીકત તદન ખરીજ છે.'

પચાસ ફટકાનો બાંધી માર.

બીરબલના પુછવાથી આ ખાટકીએ પોતાની સ્પષ્ટ બુદ્ધીથી બીરબલને કહ્યું કે, સાહેબ, એ થેલી મારી છે, એની નથી, તેલ આપી તેના બદલામાં આ આખી થેલી પચાવી જવા માગે છે. તે કેમ પચવા દેઉ ? એના કપાલમાં ડામ આપો એટલે પારકાની દોલત પચાવવાની ખોડ ભુલી જાય !એ એવો ધંધો કરીને ધનવાન બન્યો છે. કંઇકને ચુનો ચોપડાવી માલેતુજાર બન્યો છે, બહુ દીવસે ચોર સપાટામાં આવ્યો છે, માટે તેને તેના પાપની શીક્ષા કરી મારી થેલી મને અપાવશો.

આ પ્રમાણે આ બંનેની વીચીત્ર પ્રકારની દલીલો સાંભળી લઇને બીરબલે જણાવ્યું કે, તમે તે થેલી મારી પાસે મુકી જાઓ, કાલે આવજો, એટલે તમારા કેસનો ફેંસલો આપીશ.'

કાજીને શીક્ષા.

આ કેસનો ચુકાદો બીજા દીવસ ઉપર મુલતવી રાખવા પછી એક નારીએ એક કાજી ઉપર ફરીયાદ નોંધાવી હતી તે બદલ તે નારીને બીરબલે પુછ્યું કે, તારી ખરી હકીકત શું છે તે પ્રતિજ્ઞા ઉપર સાચી કહે ? તે નારીએ પ્રતિજ્ઞા લઇને કહ્યું કે, મારા ગામનો કાજી એક ઇનસાફી, નિપક્ષપાતી અને પ્રમાણીક છે એમ ધારી હું પાંચસો મોહોરો અને કીમતી સામાનની એક પેટી ભરી કાજીને ઘેર લઇ જઇને કાજીને કહ્યું કે, 'મને કોઇ કારણસર બહાર

ગામ જવું છે, અને મારૂં કામ કરી એક માસમાં પાછી આવું ત્યાં સુધી આ માલની પેટી રાખશો તો આપની શેવા બજાવી આપના હકમાં ખુદાની બંદગી કરતી વખતે સારી દુવા ચાહીશ, તેના ઉત્તરમાં કાજીએ મને કહ્યું કે, બાઇ, તું મારો ભરૂશો રાખી તારા કીમતી માલની પેટી મારે ઘેર મુકવા આવી છે તો તે ખુશીની સાથે મારે તે પેટી રાખી સાચવવી જોઈએ। માટે ખુશીથી મુકી જા, એમાંથી એક કોડીનો માલ આડો અવળો થાય તેની જરા પણ બીક રાખીશ નહીં. જ્યારે જોઇએ ત્યારે પાછી લઇ જજે. આ પ્રમાણે કાજીના બોલવા ઉપર ઇતબાર રાખી મારી પેટી તેને સોંપી હું બહાર ગામ ગઇ. મારૂં કામ કરી થોડા દહાડામાં પાછી આવીને તે અનામત તરીકે સોંપેલી મારી કીંમતી પેટી પાછી માગી ત્યારે કાજીએ કહયું કે, બાઈ! તારી અકલ ઠેકાણે છે કે ગુમ થઇ ગઇ છે? આ તું શું બોલે છે! પેટી શી અને વાત શી! તું કયે દીવસે, કોની સામે તારી પેટી મને સોંપી ગઇ હતી! આવું અધમ બોલતાં તને કોણે શીખવી છે! તું જાણતી નથી કે જુઠું બોલનારનું ઘરબાર સરકાર લુંટી લે છે! માટે જેમ આવી તેમ ચાલીજા, નહીંતો બેઇજત કરી બહાર કઢાવીશ. આ પ્રમાણે કાજીએ મારો અનામત માલ ન આપતાં, મારૂં અપમાન કરી મને કાઢી મુકી, તેથી તેની દાદ મેળવવાને આપની હજુરમાં આવીછું. માટે કૃપા કરીને મારો ગયલો માલ મને અપાવશો, આ બાઇની મુખ જુબાની સાંભળી લઇને બીરબલે કેટલીકવાર સ્વસ્થ ચિત્તથી વિચાર કરીને કહ્યું કે, ' તું સહવારે કાજી પાસે જઈ મુકેલી અનામત પેટીની ફરીથી એકવાર ઉઘરાણી કરજે અને તે શું કહે છે તે હકીકત મને પાછી કાલે આ વખતે જણાવજે એટલે તેનો તેને

તરત ફેંસલો આપીશ.' એમ કહી તેઓને ઘેર જવાબની રજા આપી.

ખાટકી ધાંચી અને આ સ્ત્રીના કેસનો ચુકાદો બીજે દીવસે આપવાનો મુલતવી રાખી રાજા અને લંગડા ભીખારીનો કેસ હાથમાં લઇ બીરબલે આ બંનેને પુછ્યું કે, 'આ અદલ દરબારમાં જે સાચે સાચું હોય તે કહેજો. જરા પણ જુઠું જાણવામાં આવશે તો તે ગુન્હા બદલ યોગ્ય શીક્ષા કરવામાં આવશે, આ બંનેએ તરત દરબાર સમક્ષ સોગન ખાઇને પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી. આ બંનેની હકીકત સાંભળીને બીરબલે તેઓને કહયું કે આ ઘોડાને અહીં મુકી જાઓ; અને કાલે આવજો, એટલે જેનો ઘોડો હશે તેને સોંપવામાં આવશે

લોકોનો ઉમંગ.

આ ત્રણે કેસના ચુકાદા માટે બીજે દીવસે શહેરમાં તેની ચમત્કારક ચરચા ફેલાવાથી પુષ્કળ લોકો તે જોવાને આતુર બની કચેરીમાં એકઠાં થયાં.

બીજે દીવસે કચેરી ભરતાંજ બીરબલે પ્રેક્ષકોની સમક્ષ ખાટકી અને ધાંચીને પીંજરામાં ઉભા રાખી એકના હાથમાં ગીતા અને બીજાના હાથમાં કુરાન આપી કહયું કે, કહોકે આ થેલી મારી છે, આ સાંભળી બંને જણ પોત પોતાના ધર્મના સોગન ખાઇને કહયું કે આ થેલી અમારી છે. આ જોઇ બીરબલે તરત તે થેલી ખાટકીને અપી ધાંચીને પચાસ ફટકા બાંધી મારવાનો હુકમ આપ્યો.

પછી તે બાઇને બોલાવીને પુછ્યું કે, કેમ બાઇ કાજીએ તારો અવેજ દીધો કે નહીં ? આ સાંભળી બાઇએ કહયું કે, મને મારો અવેજ મળી ચુકયો છે, તે બાઇના આ વેણ સાંભળતાંજ બીરબલે તરતજ કાજીને બોલાવીને સર્વની સમક્ષ કહયું કે. તમે ન્યાયાધીશનું

કામ કરવા લાયક છો ? તમને આબરૂદાર ગણી અનામત રાખવા પેટી સોંપી અને તે પછી પાછી માગે ત્યારે તેને જુઠી પાડી ઉલટી ધમકી આપવી કે ખોટું બોલનારના ઘરબાર લુંટી લેવામાં આવે છે ! વાહ કાજીજી વાહ ? આપ કાજી ખરા ! આમજ લોકોને લુંટતા હશો ? આમ લુંટી લુંટી કેટલુક ધન સંપાદન કીધું છે ? તમો રાજનો મ્હોટો અપરાધ કીધો છે તે અપરાધને બદલ તમને આજથી તમારા ઓદ્ધાપરથી દુર કરવામાં આવે છે. બસ એટલીજ શીક્ષા આપી એક વખત જતાં કરવામાં આવે છે. ફરીથી આવું કામ કરશો નહીં. બીરબલના આવા કટાક્ષ વચન સાંભળતાંજ કાજી જંખવાણો પડી નીચુ ઘાલી સભા સ્થાન છોડી ચાલી ગયો.

ખાટકી, ઘાંચી, સ્ત્રી અને કાજીના કેશનો ચુકાદો આપ્યા પછી બીરબલે તરત ચંદ્રકાંત અને તે લંગડા ભીખારીને બોલાવી પોતાની સાથે અશ્વશાળામાં લઇ જઇ કહ્યું કે, આ ઘોડાઓ બાંધ્યા છે તેમાં થી તમારો ઘોડાને ઓળખીને કાઢી લીઓ. લંગડાએ બહુ ફાંફા મારી પણ તે ઘોડાને ઓળખી ન શકવાથી શરમીંદો બની ગયો. આ જોઇ રાજાએ તરત પોતાનો ઘોડો કાઢયો. બીરબલે ચોર અને શાહુકારની પરીક્ષા કરી કચેરીમાં આવ્યો અને લંગડાને કહ્યું કે, પારકો માલ હજમ કરી જવાનો તેં અપરાધ કીધો છે તે અપરાધની બદલ તને પચાસ ફટકા બાંધી મારવાનો અને આ ઘોડો આ મુસાફરને આપી દેવાનો હુકમ કરૂં છું.

આ હુકમને અમલમાં મુકતાજ કચેરી બરખાસ્ત થઇ. તે જોઇ ચંદ્રકાંત રાજાએ બીરબલ આગળ જઇ કહ્યું કે, હું મણીપુર નગરીનો ચંદ્રકાંત નામે રાજા છું તમારી ચતુરાઇ પરાક્રમ અને બુદ્ધિની લોકો મારફતે ઘણીજ પ્રસંશા સાંભળીને આપના દર્શન કરવા માટે આપના

ભેટ લેવાની ઇચ્છાથી આવ્યો છું રસ્તામાં આવતાં આ લંગડાએ મને છેતરીને ફસાવ્યો. પરંતુ તમારી બુદ્ધિબળ માટે જેવા વખાણ સાંભળતો હતો તેવાજ નજરે જોઇ આનંદ પામ્યો છું હું પુછુંછું. કે તમોએ આજે જે ત્રણે કેસનો ચુકાદો આપ્યો છે, તે કયાં ન્યાયના આધારે આપ્યો છે ! તે કૃપા કરીને કહેશો !'

બીરબલે સભ્યતાથી કહ્યું કે, 'અહો, રાજેંદ્ર ! ઘાંચી અને ખાટકીની થેલી ઘેર લાવીને ખાલી કરીને રૂપીઆ કાઢી લઇને ઉના પાણીમાં નાંખી ખુબ ચોળાવી પાછા થેલીમાં ભરી દીધા, અને તે ધોએલ રૂપીઆનું પાણી બારીકીથી તપાસતા લાલ રંગનું અને વાસ મારતું જણાયું. આ ઉપરથી વીચાર કરી મન સાથે ઠરાવ કીધો કે આ થેલી ઘાંચીની નહીં પણ ખાટકીની છે. જો ઘાંચીની હોત તો તે પાણીમાં તેલની વાસ વગર આવી દુરગંધની વાસ મારત નહીં, અને ઉપર તેલની છારી તરી નીકલત. આવી તપાસ પરથી એમ સિદ્ધ કરયું કે, આ લોહી માસથી વાંસ મારતા રૂપીઆ ખાટકીનાજ છે ! અને તેજ આધારે તેની તકરારનો ફેંસલો આપ્યો.

હવે જો સ્ત્રીની મતા કાજી પચાવી ગયો હતો, તે કેમ કઢાવવી તે માટે મેં કાજીને ઘેર જઇ કાજીને કહ્યું કે, 'મારે અગત્યના કામ માટે પ્રદેશ જવાનું છે, માટે આપ સહવારે કચેરીમાં આવજો એટલે સભાસદોની સમક્ષ આપને સારી જગાએ નીમીશ. અને મારી તમામ દોલત તમને સોંપીશ. આમ કહીને મારે ઘેર આવ્યો, અને પછી તે ફરીયાદણ બાઇને મુકેલી અનામત લેવાને મોકલાવી. કાજીએ સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા પછી એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યો કે, 'જો હું બાઇનો અનામત માલ નહીં આપીશ તો તે બાઇ ફરીયાદ કરવા બીરબલ પાસે જશે તો મારા બુરા કામનો કાળો પડદો ઉઘડી

જશે તો બીરબલ પોતાનો ઓધ્ધો અનેમ જાનો ન સોંપતા મને બે આબરૂ કરી કાઢી મુકશે. માટે આમ ન બને, અને મારી ઠગાઈ કોઇના જાણવામાં ન આવે, એટલા સારૂ અનામત પાછી આપી બાઇને વીદાય કરવામાંજ લાભ છે. એમ ધારી અનામત આપી દીધી.

જ્યારે તમને બંનેને અશ્વશાળામાં લઇ જઇ ઘોડાઓ પાસે ઉભા રાખ્યા ત્યારે લંગડો તે ઘોડાને ઓળખી તેની પાસે ગયો કે તરત ઘોડો ચમકીને જરા દુર હડી ગયો. તેથી લંગડો ગભરાઇ લજીત બની નીચું ઘાલી ઉભો રહયો. અને આપ જ્યારે ઘોડા પાસે ગયા ત્યારે ઘોડો આનંદથી આગળ આવ્યો તેથી મેં માની લીધું કે એ ઘોડાનો ખરો માલીક આજ છે। તેમજ તે ન્યાયથી પણ સંતોષકારક પરીણામ ભાસતા હતાં ખરો ન્યાય મળવાથી માણસને કંઇ બોલવાનું રહેતું નથી.'

આ પ્રમાણે બીરબલની ખુબીનો ખેલ જોઇ રાજા આનંદમયી બની બીરબલની બુદ્ધિના વખાણ કરતો પોતાના વતનનો માર્ગ લીધો.

સાર—વીવેકી સદાચરણી અને બુદ્ધિશાળીને જનમંડળ ખરા અંતકરણથી ચહાય છે, ભેટે છે, અને માને છે. બુદ્ધિશાળી સત અને અસતનો ભેદ જુદો પાડી શકે છે, પણ જુગારી, રંડીબાજ, જુઠો, ચાડીઓ, અદેખો અને પારકી મતા ખઇ જનારો આ જગતમાં ધીકારને પાત્ર ઠરે છે અને તેવા પાપીઓને કોઈ પણ સદગુણી પાસે આવતાં તેનાથી નવ ગજના નમસ્કાર કરે છે. માટે દરેક માણુસે સત્યને ચાહવું.

વારતા ચોવીસમી.

બગડેલી બાજી સુધારી.

બળ બુદ્ધીનું જો પ્રબળ તો, બળ અકલ નર તે દાખવી.
સર્વસ્વ તે જગ વશ કરી, મહીમા બતાવે નવ નવી.

એક દીવસે એક ફકીર બાદશાહની સમીપ આવી આશી ર્વાદ

આપી કહ્યું કે; 'અહો, ખલકે ખાવીંદ! મકાસરીફની પ્રસાદી રૂપ સબજા' મક્કેથી લઈ આપવા, આ મુદ્દસીર ફકીર અહીં સુધી આ-વ્યો છું માટે તે પ્રસાદી રૂપ 'સબજા' સ્વીકારો.' એટલામાં એક બ્રાહ્મણે આવીને બાદશાહના હાથમાં વીભુતી અને ચોખા આપીને કહ્યું કે, અહો! સકળ જગતમાં આપનો જયજયકાર થાઓ! હું એક રંકમાનો રંક બ્રાહ્મણ છું, અને આપના ખુશીવંતા દીલીના દર્શન કરવાની અભીલાષાથી આપની ભેટ લેવા આવ્યો છું. અ-મારા ધર્મ શાસ્ત્રમાં એવી આજ્ઞા છે કે રાજા, ગુરૂ, જોષી, દેવી અને વીદ્વાનની ભેટ લેવા જતાં ખાલી હાથે જવું નહીં, પણ કાંઈ ફળ કીંવા માંગલીક વસ્તુ લઈ જઈને તે અર્પણ કરવી. મારી પાસે બીજું કશું ન હોવાથી આ માંગલીક વીભુતી અને ચોખા આપને આપી મનેચ્છા સફળ કરૂં છું.'

બાદશાહે અમીર મીરજાખાંના હાથમાં આપીને કહ્યું કે 'આ બ્રાહ્મણે મને શેની ભેટ આપી છે? મીરજાખાંએ તે જોઈને કહ્યું કે, 'જહાંપનાહ? આતો રાખ અને ચાવલ છે, આ ઉપરથી આપનું બુર કરવા ઇચ્છતો હોય એમ જણાય છે! મોટાને કાન હોય પણ સાન હોતી નથી. તે મુજ[illegible] રાજાએ મીરજાખાનનું સાંભળી લઈને એકદમ કોપાયમાન બની તે બ્રાહ્મણ[illegible]ને ધકા મારી બહાર કાઢવાનો હુકમ કીધો. બાદશાહનો હુકમ થતાજ અ[illegible]ણી ગંજરીઓએ તે બીચારાને ધક્કા મારી દરબારમાંથી હાંકી કાઢયો. મુળ [illegible] તે [illegible] ભાઈ બ્રાહ્મણ ઉપર મીઠું વાટનાર, એને ભાવતું વચ્ચે કીધું [illegible]થી શું [illegible]એ.

ફકીરની આપેલી સબજા જોઈ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો, અને તે બદલ તેને એક હજાર રૂપીઆ ઇનામ આપી વીદાય કીધો. નીરાશ

થઇ બ્રાહ્મણ જેવો દરબારમાંથી બહાર નીકળ્યો તેવોજ બીરબલ તેને મળ્યો. બ્રાહ્મણનો ઉતરી ગયેલો ચહેરો જોઇ બીરબલે તેને પુછ્યું કે, ' ભાઇ! કેમ ઉદાસ છો! તમોને શું દુઃખ છે. તે જો કહેવામાં કસી અડચણ ન હોય તો સુખેથી મને જણાવો' બળી ગયેલા માણસને ચુનાનું પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં બીરબલના જળ રૂપી શીતળ વાકયો સાંભળી તે બ્રાહ્મણના મનમાં શાંતી વ્યાપી અને કચેરીમાં બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી.

તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! તમો અહીંઆ થોડી વાર ઉભા રહો, હું કચેરીમાં જઉ છું, અને તેનીજ પાસેથી તમોને ઇનામ અપાવું છું, આમ કહી બીરબલ દરબારમાં દાખલ થઇ બાદશાહને સલામ કરી કહ્યું કે, ' આપની ગાદી અચળ રહેવા એક બ્રાહ્મણ શ્રી મહાકાળીના અનુષ્ઠાનની પુર્ણાહુતી થયે હોમજનીત વીભુતી આપને પ્રસાદીરૂપ આપવાને આવેલો હતો, પરંતુ આપે તેનું સન્માન ન કરતાં અપમાન કરી કહાડી મુકયો એ ઠીક કીધું નહીં. આથી આપની અપકીરતી થશે અને ભેદ બુદ્ધી લોકોમાં ફેલાશે. જે પ્રસાદીવડે આપનું તમામ જાય એવો આશીરવાદ આપનારને, અર્થાત આશીરવાદનો અર્થ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, 'સબજ' એટલે બધું જાઓ, તેને ઇનામ આપીએ? કેટલી બધી વીચીત્ર વારતા! તેનો આપજ વીચાર કરી જુઓ.'

બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે, 'મારૂં રાજ ખાક થઇ જાય એવા હેતુથી રાખ અને ચોખા આપવાથી તે બ્રાહ્મણને હાંકી કાઢયો અને ફકીરે જે પ્રીય ચીજ સબજ આપી માટે બક્ષીસ આપી.'

બીરબલે કહ્યું કે, નેક નામવાર ? એ બંનેના આશીર્વાદના ભાવાર્થ બરોબર રીતે આપને સમજાવવામાં આવ્યો નથી, એનો અર્થ એવો થાય છે કે સબ એટલે તમામ અને જા એટલે રવાન થા. ફકીરના આવી પ્રકારના આશીરવાદનું નીવારણ કરવા માટે તે બ્રાહ્મણે તમને રાખ આપીને કહ્યું કે, ઇશ્વર તમારી સઘળી વસ્તુ કાયમ રાખે. જેણે બદદુવા આપી તેને ઈનામ ? અને સારો આશીરવાદ આપનારને અપમાન એ કેવો અધટીત ન્યાય ?

બાદશાહે તરત પોતાની ભુલ કબુલ કરી બીરબલને કહયું કે, બીરબલ જે થનાર હતુ તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કાઢી તેને બે હજાર રૂપીઆનું ઇનામ આપી તેની સારી દુવા વધાવી લો.

તે સાંભળી બીરબલે કહયું કે, સરકાર ? તે પ્રવિત્ર બ્રાહ્મણ આપણાં દરબારગઢની બહાર બેઠો છે માટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં મુકયું. એમ કહી બધાની સમક્ષ તે બ્રાહ્મણને બોલાવીને અદેખાઓની આંખમાં ધુળ છાંટીને. તે બ્રાહ્મણને બે હજાર રૂપીઆ આપી સતોષી વીદાય કીધો.

સાર—બગડેલી બાજી કેમ સુધારવી ? અદેખાની આંખ કેમ આંજવી ! મોટા લોકોના મન કેમ રીઝાવવાં ? મોટો અધીકાર મળ્યા છતાં જાતી અભીમાંન કેમ રાખવું. એનો દાખલો આ વારતા પરથી લેવો.

વારતા પચીસમી.

વનો વેરીને વશ કરે છે.

વખત વીચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકુળ,
વણ સમજવે જો વદીશ તો તો સહુ સુખ પ્રતીકુળ.

એક સમે એક ઉમરાવે પોતાના બાગમાંથી સરસમાં સરસ અને મીઠી સાકર જેવી પાકેલી કેરીઓ ઝાડ પરથી ઉતરાવીબાદશાહને નજરણા દાખલ મોકલી. તે કેરીઓ અમૃતં સમાન હોવાથી શાહ અને હુરમ બંને જણ એકાંત ભુવનમાં બેસી ખાતાં હતાં, અને રાજા પોતાની ખાધેલી કેરીની છાલ અને ગોટલા હુરમની આગળ ફેંકતો હતો. એટલામાં બીરબલ ત્યાં આવી લાગો. તે જોઈ રમુજની ખાતર શાહ બોલ્યો કે, અહો, વીનોદી બીરબલ ? મારી ઓરત કેવી ખાઉકણી છે ? પોતાનું પેટ ભરવા સરજેલી છે, જો કે હું અત્યાર સુધી માત્ર એકજ કેરી ખાઇ રહ્યો નથી તેટલામાં એણે કેટલી બધી કેરીઓ ખાધી છે. તે આ ગોટલા છોતરાનો ઢગલા જોતાજ ઘણીજ શરમાઈ ઓશીયાળી બની ગઇ. જે વખતે બાદશાહે અકબર બારથ રચાવવાનું કહ્યું હતું તે વખતે હુમને પાંચ પતી માટેનો પ્રશ્ન પુછવાથી હુરમને માઠું લાગ્યું હતું, તે ખટક હુરમના દીરમાંથી દુર કરી મહેરબાની મેળવવાનો સમય આવેલો જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, હુરમ સાહેબે બધી કેરીઓ ખાધી એ વાત તો સાચી છે. પરંતુ તેમના ખાવીંદની તારીફતો કોઇ ઓરજ પ્રકારની છે ,કે મકે હુરમ સાહેબે તો માત્ર કેરીઓનો રસ ચુસી લીધો છે, પણ

આપેતો કેરીઓની છાલ ગોટલા અને અંદરના ગોટલી પણ છોડી નથી. અર્થાત કેરીમાંથી કોઇ પણ ભાગ જવા દીધો નથી એ ખરેખરી ખુબી છે ? એટલે એ શબ્દોમાં એવો મારમીક ભાવ સુચ વ્યો કે હુરમ સાહેબે તો જે કેરીઓ ખાધી છે તેના છોતરા છોટલા જણાય છે તેથી વધારે ખાધી એમ આપ કહો છો. પણ આપે એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે ખાઇ ગયા છો. પણ તેની ગણત્રી ન કરી શકાય તેટલા માટે તેના છોતરા ગોટલા પણ બચાંવ્યા નથી આ સાંભળી હુરમ બહુ ખુશી થઇ અને બીરબલની પ્રત્યે જે ખડક ધરાવતી હતી તે આ યુકતીના કારણથી દીલમાંથી કાઢી નાખી પ્રેમથી ચહવા લાગી.

સાર—જે પોતામાં વનો હોયતો વેરી વશ થઇ શકે છે.

વારતા છવીસમી

કંકણુ અને કેસની ગણત્રી.

કરા ન કદીએ કોય, ઠઠા બાજી ઠીક ગણી,
હાંસી ઉલટી હોય, તજો ટેવ એ તમ તણી.

એક દીવસ દરબારમાં ખલાસ થયા પછી બાદશાહ બીરબલને રંગ મહેલમાં લઇ જઇ હાસ્ય વિનોદની વાતો કરવા લાગ્યા આ અરસે શાહે બીરબલને પૂછ્યું કે, તમારી મનોરમાના હાથમાં કેટલા કંકણુ છે !': બીરબલે. કહ્યું કે, ' હજુર ! મારી કોમલાંગીના હાથ ઉપર મારી નજર દીવસ કોઇવાર પડે છે, તેમજ મારા

હાથ સાથે તેનો હાથ ઘણીજ થોડીજ વખત લાગતો જણાય છે તો પણ ખાત્રીથી કહું છું કે જે જગાએ આપ નામ વરની વારંવાર નજરે પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સેકડો વખત આપ નામદારનો હાથ ફર્યા કરેછે તે દાઢીના જેટલા કેશ છે તેટલા કંકણ છે. માટેદાઢીના કેશ ગણી લો એટલે કંકણની ગણત્રી પણ થઇજ જશે ? બીરબલનો આવો ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો.

સાર—ખુલ્લો છે

વારતા સત્તાવીસમી.

ચોરની છત્રીસ કળા.

ચોરી ચાહન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝલાય,
બાંધી મારે મહીપતી, છેક ફજેતી થાય.

એક સમે શહેરની બહાર આવેલા મનોહર બાગમાં દરબાર ભરી બાદશાહ બેઠો હતો, અને બીરબલ ન્યાય રચનાની યુક્તીઓ માટેની મસલત ચલાવતો હતો, એટલામાં એક સોદાગરે આવી અરજ કરી કે, પરવર દીગાર? હું માળવા દેશનો રહીશ છું, અને વેપાર માટે બંગાળામાં ગયો હતો. ત્યાંના એક સાહુકાર પાસે એક સુંદર રાજહંસ પક્ષી મારા જેવામાં આવ્યું અને તેની સુંદરતા તથા અક્કલની ખુબી જોઇ મારૂં મન લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનમાનતા નાણા આપ ખરીદી લઇ આપને ભેટ કરવા. એવી ઇચ્છાથી તેને એક હજાર સોના મોહોરો આપી તે રાજહંસને સ્વાધીન કરવા આપ હજુર

પાસે આવવા નીકળ્યો. પરંતુ મનની ઉમેદ મનમાંજ રહી। મારા નોકરોમાંથી કોઇ અધમે તેને મારી નાંખી ભક્ષણ કરી લીધું। તેથી મને ઘણો સંતાપ થયો છે, તેને કોણે મારી નાખ્યો? તે માટેની મેં ઘણી તપાસ ચલાવવા છતાં પણ કશો પત્તો લાગ્યો નહીં. તેજ હેતુ માટે આપ હજુર અરજ કરૂં છું કે તે પક્ષીને મારનાર માણુસને પકડી આપવાનો યત્ન ચલાવશો?' આ ઉપરથી બીરબલે બહુ બારીકીથી સોદાગરના નોકરની તપાસ ચલાવી પણ કશો પત્તો ન લાગવાથી સોદાગર ઉદાસ થઇ બીરબલને કહેવા લાગ્યો કે, આવા અદલ રાજના સ્વચ્છ અમલમાં પણ જ્યારે ગુન્હો કરનારનો પત્તો ન લાગ્યો તેથી ખાત્રી થાય છે કે અહીંયાં પણ ન્યાય શાસ્ત્રીની મોટી ખોટ જણાય છે?' સોદાગરના આવા શબ્દો સાંભળી બીરબલે તરત તેના નોકરેનો બોલાવી પોતાની સામે ઉભા રાખ્યા અને થોડી વાર સુધી એક નજરથી જોઇ રહી બીરબલે આશ્ચર્યતાની સાથે કહ્યું કે, 'અહા? પક્ષી મારી ભક્ષ કરનારની કેટલી બધી ધીરજ છે? પક્ષી તો મારીને ખાઇ ગયો તે તો ઠીક છે. પરંતુ પક્ષીનાં પીછાં પણ પાઘડીમાં ઘાલી દરબારની સન્મુખ આવી ઉભો છે છતાં પોતાનો અપરાધ કબુલ કરતો નથી એ શું થોડી અજાયબની વાત છે?'

બીરબલનું આવા પ્રકારનું બોલવું સાંભળતાંજ પક્ષી ખાઇ જનાર તરત ગભરાઇ ગયો, અને ચોરના પગ કાચા, તે પ્રમાણે બાવરો બની કોઇ ન જાણી શકે તેમ પોતાની પાઘડી ઉપર હાથ ફેરવી પીછું તપાસવા લાગો. આ તેની કરણી કોઇના ધ્યાનમાં નહોતી, પણ બીરબલે તો દરેક નોકરોના ઉપર પોતાની બારીક નજર રાખી શું ચમત્કાર બને છે તે જોયા કરતો હતો. જેવો તે ચોર

વારંવાર પોતાની પાઘડી પર હાથ ફેરવતો હતો. તેનોજ બીરબલે તે ચોરનો હાથ પકડી ચાબકાનો માર મરાવી અપરાધ કબુલ કરાવ્યો. કહ્યું છે કે બુધે જાર બાજરી, બુધે નાર પાંસરી, બુધે ડોબુ દોવા દે, અને બુધે છોકરૂં છાનું રહે. એ વાતની ખાત્રી મેળવી અને કચેરી સમક્ષ ગુન્હેગારે તે પક્ષી માર્યા વીશેનાં કારણો અને તેના મુદ્દા રજુ કીધા. આ પ્રમાણે અજબ ચતુરાઇથી ચોરને પકડયો તે કારણથી બીરબલની દેશ પ્રદેશમાં અધીક કીરતી પસરી

સાર—બુદ્ધીવંત પુરૂષની ખુબીના ખેલનો ચીતરનાર આ વાત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે,

વારતા અઠાવસમી.

સબરેં બડી ચુપ.

બુધ જન વીબુધને વશ કરી, પાર પમાડે કામ,
નરવરની શી વીસાદ ત્યાં, જ્યાં જગ બને ગુલામ.

એક દીવસે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, ‘એક શાણા પુરૂષને જોવાની ઉમેદ રાખું છું. માટે તે સોધી લાવી મારી ઉમેદ પૂરી કરો તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, નામવર! તેમ કરવા આપનો તાબેદાર નોકર તૈયાર છે. પણ શાણાની શોધ માટે દશહજાર રૂપીઆનો ખરચ થશે. આ સાંભળી શાહે તરત બીરબલને ઘેર રૂપીઆ મોકલી આપવાનો ખજાનચીને હુકમ આપ્યો.

દશ હજાર રૂપીઆ મળ્યા પછી બીરબલ તરત શીયાણાની શોધ કરવા લાગ્યો. શોધતાં શોધતાં બજારમાં ગયો, ત્યાં તેને એક ચંચળ

અને ચાલાક માણુસની ભેટ થઇ બીરબલે તેને કહયું કે—જેમ હું કહું તેમ કરવાને જો તમે કબુલ થાઓતો મારે કાંઇ થોડું તમારૂં કામ છે જો આ કામ પાર પડશે તો તમને પાંચશો રૂપીઆ આપીશ. બીરબલનું વાકય સાંભળીને તેણે મન સાથે વીચાર રોધો કે, એક પંથ ને દો કાજ થશે. માટે બંને તરફથી થનારો ફાયદો સમજી તેણે તે વાત કબુલ કરી. તેનો આવો વીચાર જાણી બીરબલે તેને કહ્યું કે, હું તમોને શાહની હજુર લઇ જવાનો છું પણ ત્યાં ગમે તેટલી વાતો તમોને શાહ પુછે તો પણ તેનો ઉત્તર આપવો નહીં. આવો ઠરાવ કરી બંને જણ કચેરીમાં ગયા અને બાદશાહને નમન કરીને કહ્યું કે સીરતાજ ! આપના હુકમ મુજબ શીયાણા માણુસને શોધી લાવ્યો છું. બાદશાહે તેને માન આપી, પોતાની પાસે બેસાડી, તે શાણાને બાદશાહે પુછયું કે, તમે કયાંથી આવ્યા ? તમે જાતે કેવા છો ? તમે કયા નામથી ઓળખાઓ છો ? દુનીઆની શી ખબર અંતરો છે ? વગેરે ઘણાક સવાલો પુછયા, તોપણ તેનો તેણે કાંઇ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં તેથી શાહે ગુસ્સે થઇ બીરબલ સામું જોઇને કહ્યું કે, મુર્ખ સાથે સમાગમ થયો તો હવે શું કરવું ! બીરબલે ધીરજથી કહ્યું કે, નામદાર ચુપ થઇ રહેવું ? આવું બીરબલનું મર્મવાળું વાકય સાંભળી અર્થાત મુર્ખનો મેળાપ દૈવયોગે થાય તો કશું પણ ન બોલતાં ચુપ—મૌન થઇ રહેવું તેથીજ શાણો ચુપ થઇ બેસી રહયો છે, એટલે શાહ મુર્ખ અને ચુપ રહેનાર શાણો એમ ઠરાવ્યું એથી શાહ મનમાં લજ્જીત બની બીરબલના શાનપણાની યુક્તીની રચના નીરખી શાહે કહ્યું કે. મારી પાસે પણ કેવા નર રત્નો છે ? એવા રંગ તરંગમાં ગર્વાનંદ બન્યો. રંગછે એવા ગુણગ્રાહી રાજાને ?

ભાગ ચોથો.

વારતા ઓગણત્રીસમી.

મહાન પુરૂષની માન્યતા:

એક સમે દરબારીઓની સમક્ષ શાહે બીરબલને કહ્યું કે, આ મારી પાસે બેઠેલા મારા દુધ ભાઇને એક નાહાનું રાજ આપવા માગ્યું. પરંતુ તે નહાના રાજનો નાનો કારભાર ચલાવવા માટે નાહના બીરબલની ઘણી જરૂર છે, તેથી એક નહાનો બીરબલ શોધી લાવો. તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, બહુ સારૂ સરકાર આમ કહી વળતે દિવસે એક બળદને શણગારી રેશમી રસી ગળામાં બાંધી, પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો, તે જોઇ બાદશાહે અચરત પામી પુછ્યું કે. આ શું ?શું તે મારા દુધભાઇને લઇને આવ્યો છું તે જુઓ એમ કહી બળદને બતાવ્યો. ત્યારે શાહે કહ્યું કે, તમારો દુધભાઈ બળદ શી રીતે થાય ? ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે એમની માનું હું દુધ પીતો હતો તેથી આ મારો દુધભાઇ થાય છે ? ત્યારે બીરબલે આનંદની સાથે જણાવ્યું કે હું પણ આ બળદની માનુંજ દુધ પી મહોટું થયો છું માટે આ પણ મારો દુધભાઇ કેમ ન કહેવાય ? આ ગુઢારથવાળો જવાબ સાંભળી શાહ મનમાં આનંદ પામી ચુપ થઇ બેઠો. કારણકે બીરબલે મરમમાં જણાવ્યું કે મોટા લોકોની બરોબરી હલકા લોકોથી કદી પણ કરી શકાયજ નહીં. માટે આપના વીચાર અતી ઉત્તમછે, તોપણ અધીકારનેજ અધીકાર યોગ્ય છે, તેમ બીરબલ આપનીજ દરબારમાં શોભે બીર

બલની આવી યુક્તી જાણી શાહ મનમા સમજી જઇ બીરબલની ચાતુરીને વખાણવા લાગ્યો.

સાર—જે જેના લાયક જે વસ્તુ હોય તેજ તેને દીપાવે. પણ વગર અધીકારને અધીકાર અપાય તો લાભને બદલે હાની થાય છે. બગલો ગમે તેવો રૂપાળો છે, પણ હંસની બરોબરી કરી શકસે નહી છાણના દેવને કપાસીઆનીજ આંખો જોઇએ।

વારતા ત્રીસમી.

ચમત્કૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન.

બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'તમારો મહામંત્ર કયો?' બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર? ગાયત્રી મંત્ર' શાહે પુછ્યું કે, 'તમે ગાઇ પુજક છો તો પછી ગાઇના ચામડાના જોડા કેમ પહેરો છો!' બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! બ્રાહ્મણના પગમાં ૬૮ તીર્થનો વાસ છે તેથી તે પગોનો એને ગૌચર્મનો યોગ થવો યોગ્યજ છે, કારણ કે તે બંનેના સંગમથી અધીક તીર્થનો મહીમા વધે છે તીર્થનું તે વડે રક્ષણ થાય છે, માટે તેમ કરીએ છીએ' આ યુકતી સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા એકત્રીસમી.

પ્રાણ વહાલો કે પ્યાર!

વહાલામાં વહાલુ ધન, પુત્ર, સ્ત્રી તોપણ પ્રાણ ઉપર બહુ વહાલ હોય છે એક દીવસે શાહ પોતાના વીલાસ ભુવનમાં બીરાજી કલ્લોલ કરતો હતો તે પ્રસંગે બીરબલ પણ હાજર હતો, શાહ અને બીરબલ વચ્ચે કે-

ટલીક રાજરંગની આડી અવળી વાતો થઇ રહયા પછી શાહે પુછયું કે, 'બીરબલ? માણસને સર્વથી વધારે વ્હાલી કઇ વસ્તુ છે!' બીરબલે કહ્યું કે, 'પ્રાણ? એથી અધીક વ્હાલી કોઇ પણ અન્ય વસ્તુ નથી, ચાહે તે અમીર, ફકીર, દુખી કે સુખી માણસ હશે કે જાનવર હશે તોપણ પોતાના પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ઉત્કંઠા ધરાવશે પણ પ્રાણની રક્ષા માટે માણસ ધન દોલત કે સગા સ્નેહીઓ સંબંધની કદી પણ પરવા રાખશે નહીં. એથી ખાત્રી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વ્હાલો છે. આ પ્રમાણે વારતા ચાલી રહી છે એટલામાં શાહની એક નારી પોતાના બાળકને રમાડ તી અને પ્યારથી ચુંબન લેતી હતી. તે ઉપર શાહની નજર પડી, તેથી શાહને મોટા આનંદ ઉપજ્યો, તેથી તેણે બીરબલને કહયું કે, 'સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે પ્રિય લાગે છે!' બીરબલે કહયું કે, 'તે ખરૂં છે, પરંતું જ્યારે માણસના પ્રાણ ઉપર આફ્ત આવી પડે છે તે વખતે ધન, દોલત, પુત્ર પરીવાર વગેરે એક પણ પ્રીય લાગતી નથી. પણ વે તેને કંટાળારૂપ થઇ પડે છે. પોતાનો પ્રાણ કેમ બચે? તેનીજ યુક્તીમાં ગુંથાઇ રેહેવાનું પ્રીય ગણે છે' શાહે કહયું કે. 'તમે કહો છો તે ખરૂં હશે પણ તેનો અનુભવ મેળવ્યા વગર તેની મનમાં કસી અસર થતી નથી. માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સીદ્ધ થયેલું જોવાને આતુર છું.' તે સાંભળી બીરબલે કહયું કે, 'સરકાર! થોડા દીવસમાં એનો દાખલો બતાવીશ.,

આ વાતને કેટલા દિવસ વીત્યા પછી બીરબલે બાગની અંદર વીશ હાથનો ઉંડો ખાડો ખોદાવી પાણીથી ભરાવી તૈયાર કીધો અને સીપાઇની હાથે બચ્ચા સહીત વાંદરીને પકડી મંગાવી, શાહપાસેજઇ કહયું કે, 'નેક નામદાર! સર્વથી પ્રાણ વ્હાલો કે બાળક વ્હાલું'

છે તેની આપને ખાત્રી કરી આપવાનો આજે વખત છે. માટેઆપ બગીચા અંદર પધારો.' બાદશાહ તરત બીરબલની સાથે બગીચામાં ગયો. બાદશાહ અને બીરબલને આવેલા જોઇ, પ્રથમ સંકેત કરી રાખેલ મુજબસીપાઇએ બચ્ચા સહીત વાંદરીને ખાડામાં નાંખી ઉપરથી પાણીનો ધોધબંધ પ્રવાહ ચલાવ્યો ? આ જોઇ વાંદરી ખુબ ગભરાઇ પોતાના બાળકને છાતી સરસુ વળગાડી પોતાનો બચાવ શોધવા લાગી તે જોઇ શાહે કહયું કે, 'કેમ બીરબલ ! પ્રાણ વહાલો કે બાળક વહાલું ! જુઓ બીચારી વાંદરી પોતાના બચ્ચાનો પ્રાણ બચાવવા કેટલો બધો પ્રયત્ન કરી રહી છે? બીરબલે કહયું કે, 'જરા વાર થોભી જોયા કરો, હમણાજ તેનો દાખલો જણાઇ આવશે' બીરબલની ઇસારત થતાંજ સીપાઇઓએ પ્રથમ રચેલી યુક્તી મુજબ પાણીથી ભરેલો ખાડો ખાલી કરી નાંખી ધીમે ધીમે પાણી ખાડામાં જવા દીધું, પાણી ચઢતાં ચઢતાં છેક વાંદરાના ગળા સુધી ચઢયું કે તરત તેણીને બચવાની આશા ફોકટ છે એમ લાગવાથી. અને બચ્ચા બચાવવા જતાં મારો પ્રાણ જશે એવો વીચાર કરીને તે બીચારી વાંદરીએ નીરૂપાયથી પોતાના બચ્ચાને પગતળે ડાબી તે ઉપર ઉભી રહી પોતાનો પ્રાણ બચાવવા વળખાં મારવા લાગી. તે જોઇ બીરબલે ખાડામાનું પાણી કાઢી નંખાવીને વાંદરીને બહાર કઢાવી લઇ પછી શાહને કહયું કે, 'કેમ ખાવીંદ! અત્યાર લગી આ વાંદરીને બચ્ચું કેવું પ્યારૂં લાગતું હતું, પરંતુ જયારે પોતાનો જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે બચ્ચાંને જીવાડવાની આશા છોડી દઇ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા ઉપાય આરંભ્યો, એવીજ રીતે માણસને પોતાનાં બાળકો વહાલા છે, પણ જીવ ઉપરાંત વહાલા નથી. આવી રીતે સકળ જગતનો પ્રેમ સમજી લેવો' આ પ્રત્યક્ષ દાખલો.

જોઇ બાદશાહ તાજુબી પામી બીરબલની અક્કલના વખાણ કરવા લાગ્યો,

સાર—આ વારતા ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે, આ જગત કેવળ સ્વાર્થ જેટલોજ સબંધ રાખે છે ગરજ સરી એટલે વૈદ વેરી બને છે, તેમ જેણી વરતનાર માણસ આ ભવ સાગર ન તરતા, મહા પાપના અધીકારી બની ફરીને ચોરાશીના ફેરમાં પડી મહા દુઃખની યાત્રા કરે છે. પોતાના પ્રાણ સમાન બીજાનો પ્રાણ ગણનારજ ઉંચ ગતીને પામે છે.

વારતા બતરીસમી.

પરીક્ષકોની બલીહારી ?

દુધ સ્વેત, દધી સ્વેત હે, હંસ સ્વેત બગ સ્વેત.
પડે મામલે જાનીએ, ઉચ નીચકો ભેદ.

એક સમે બાદશાહને એક બીજા દેશના રાજાએ પત્ર લખી મોકળ્યો કે, ' અક્કલનો કમ અક્કલ, ગાદીકા ગધ્ધા, અને બજારકા ' કુતા. એ વસ્તુ શોધીને મારી તરફ મોકલી આપો, નહીં તો મારી સાથે લઢાઇ કરવા તત્પર થાઓ. આવી મતલબનો પત્ર વાંચી બાદશાહ મન સાથે વીચાર કરવા લાગો કે,'આમાં લખેલી ચીજો મળી શકે તેવી નથી, તો પછી લડાઇકરવાવગરછુટકો નથી, પણ લડાઇ કરવાથી લાખો માણસો અને કરોડો રૂપીઆનોભોગ આપવો પડશે તેનું કેમ કરવું ? આમ શોકરૂપી સાગરમાં ડુબીબાદશાહ બેઠા હતો એટલામાં બીરબલ આવી સલામ ભરી કહ્યું કે અહો

અલેક ખાવીંદ એવાતે કેવા વિચારમાં પડી ગયા છો કે જેની મુખ મુદ્રા નીસ્તેજ થઇ ગઇ છે? એવું તો કેવું સંકટ આવી પડયું છે? એવો તો કેવો મહા બળવાન દુશ્મન જબરજસ્ત ફોજ લઇ ચઢી આવ્યો! જો એમ હોયતો સાવધ બની, ઉદાસીનો ત્યાગ કરી સેવકને જલ્દી ફરમાવો એટલે માથે ભમી રહેલા વીપતીના કાળા વાદળને વીખરીનાખવાને ઊતાવળેથી ઉપાય શોધીએ આવા બીરબલનાં વાકયો સાંભળી શાહને ઘણી ધીરજ મળી શાહે તરત તે આવેલો રાજાનો પત્ર બીરબલના હાથમાં આપીને કહ્યું કે અહો, સુજ્ઞ બીરબલ! વાંચી, વીચારીને કહો કે, આને માટે શું કરવું? બીરબલે તે પત્ર વાંચીને કહ્યું કે, સરકાર! જે ચાર ચીજો મંગાવી છે તે હાલ તુરત મળી શકે એમ નથી. પણ તેને મેળવતાં કેટલોક વખત લાગશે? માટે તે ચીજો વાસ્તે કશી પણ ચીંતા ન રાખતા, તે રાજા પાસેથી એક વર્ષની મુદ્દત માગી લો. પછી જોઇ લો, ફતેહના ડંકા! બીરબલનો આવો વીચાર જાણી શાહના મુખપર પસરી રહેલી ઉદાસી ઉડી ગઇ, અને આનંદમય બની ઉત્સાહની સાથે પત્ર લખી એક વર્ષની મુદ્દત માંગી લીધી. આ પત્ર રવાના કર્યા પછી બીરબલે બાદશાહને કહ્યું કે. હવે ઢીલ ન રાખતાં તે ચારે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઘણી જરૂર છે. વખત ઢીલ ન રાખતાં તે ચારે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઘણી જરૂર છે. વખત પાણીના રેલા જેવો છે, તેને વહેતા વાર નહી લાગે, આ વસ્તુ શોધવા જતા એક લાખ રૂપીઆ જોઇશે! તે આપવામાં ઢીલ ન થવી જોઇએ! બીરબલનો આવો આગ્રહ જાણી શાહે તરત ખજાનચીને કહી એક લાખ રૂપીઆ બીરબલને ઘેર મોકલાવ્યા. લાખ રૂપીઆ મળતાજ, બીરબલે તે ચારે વસ્તુ મેળવવાને માટે પ્રદેશ જવાની શાહ પાસેથી કેટલાક આસની રજા મેળવી ઘેર આવ્યો. જોઇતાં સાહીત્યો સાથે લઇ

વેષ ધારણ કરી, રોનસેન રાજાનાં નગર ભણીનો રસ્તો લી-ધો. દેશ દેશાવરોની ચરચા જોતો જોતો કેટલેક દીવસે રોહસેનની નગ-રીમાં જઇ ચડયો. નગરીના રમણીક બજારના મધ્ય ભાગમાં આવેલા એક અતી શોભાયમાન મહેલ ભાડે રાખી મહોટા ઠાઠ માઠ સાથે સરાફી વેપાર ચલાવી પેઢી જમાવી દીધી.

બીરબલના મનોહર મહેલની સામેજ આવેલા સરકારી ચબુતરામાં કોટવાલ રહેતો હતો. ધીમે ધીમે તેની સાથે ગાઢી મિત્રાચારી બાંધી કહ્યું છે કે, હાથ પોલો તો જગત ગોલો, પૈસો વેરીને પણ નમાવે છે? તો પછી કોટવાલ જેવો, બીરબલ જેવાને વસ થાય તેમાં શી ન વાઇ? આ બે વચ્ચે ગાઢો સંબંધ થતાજ, કોટવાલે નવીન પ્રકારના ગાન તાન રંગ રાગની, મજાહ ચખાડી, બીરબલનું અંત-કરણ પોતા તરફ ખેંચવા લાગો. જો નગરમાં કોઇ ગાનાર કે નાસનાર આવ્યું હોય તો તરત તેડી લાવે અને તેના રંગનો રસ ચખાડે, અને તેના બદલ તેને કોટવાલ જે રકમ આપવા કહે તે આ વેષધારી શાહુ કાર આપે આ પ્રમાણેના રંગ ઉડાડી આ બંને જણ મોજ માણતા હતા. એક સમે એક નવયોવના અને મંદે ભરેલી રમણીક રંભા જે ગાયન કળામાં પ્રવીણ હતી તે મહા સ્વરૂપા સુંદરીને એક રથમાં બેસા-ડીને કોટવાલ શેઠ પાસે આવીને આગ્રહ સાથે કહ્યું કે, કોકીલાના કંઠને ટક્કર મારે, અને કોયલડીને ઢાંકી નાખે એવી આ નાગરી અને નૃત્ય કરનારી શું મધુરી નાયકા છે, માટે તેના ગાન તાનની ધુન ઉરા ડવા દેવી જોઇએ? તે સાંભળી શેઠે કહ્યું કે, આવવાદો મારી ક્યાં ના છે. હુકમ મળતાજ તે કામણગારી નાયકાએ નાચ અને ગાયનની રંગ છેલ કરી મુકી, સરસમાં સરસ રાગ રાગણીના આલાપ છોડી શેઠના

મહેલને ગજાવી મુકી શેઠને આનંદમય બનાવી દીધો. આ નાયકના મોહક ગાયનો સાંભળીને શેઠે કોટવાલાને પુછ્યું કે, 'કોટવાલજી ! આ નાયકને શું ઇનામ આપીએ કે જેથી તે સંતોષ પામે' કોટવાલે કહ્યું કે, 'શેઠજી? બસો રૂપીઆ આપો.' કોટવાલાના કહેવા મુજબ શેઠ તે નાયકને બસો રૂપીઆ આપ્યા નાયકા બહુ ખુશી થઇ મોંહ મલકાવી, કટાક્ષબાણ મારી, શેઠને નમન કરી, મન સાથે વીચાર કરવા લાગી કે, 'અત્યાર સુધીમાં મારા હાવભાવવાળા ગાયન અને નાચથી રીઝીને. આના સીવાય કોઇએ પણ આવી ઊદારવૃતીથી આવું ઉંચુ ઇનામ આપ્યું નથી, ગાયન કળાની ખુબી જાણનાર આજ શેઠ છે, તો પછી આવી કદર બુજનારને મુકી પાંચ પચીસની નજીવી રકમ માટે સા સારૂં ભટકવું જોઇએ ! મુરખાઓની તાબેદારી ઉઠાવવા કરતાં, આવા નરની ઉઠાવવામાંજ આબરૂ છે ! આવો વીચાર કરી તે શેઠ પ્રત્યે બોલી કે, 'શેઠજી? હું રૂપીઆની ભુખી નથી, પણ આપની શેવાની ભુખી છું. માટે કૃપા કરી, મારો દાસી તરીકે સ્વીકાર કરશો !' તે રમણીક રંભાનું આવું વાક્ય સાંભળી શેઠે કહયું કે, 'જો તું શુદ્ધ પ્રેમની પ્રતીમા બની પ્રેમ પંથની પ્રતિમા પાળવા ચહાતી હો તો મારી ના નથી ? ખુશીથી રહે, આનંદથી હાસ્ય વીનોદ કર, અને જે જોઇએ તે લે' નાયકા તરત્ત શેઠનો હાથ પકડી પોતાના રથમાં બેસાડી પોતાને ઘેર લઇ ગઇ અને નાના પ્રકારના સંગીતથી રીઝવી શેઠનું મન પ્રસન્ન કરી, આખી રજની રતિ રંગમાં ગુજારી, સહવાર થતાજ શેઠ પોતાને ઘેર જવાની રજા માગી. તેથી તે નાયકા ગદગદિત કંઠે કહેવા લાગી કે, 'અહો, હૈયાના હાર ! આમ સાજ થયાછો, પણ અહીંથી આપને જવા દેવા ચાહતી નથી. છતાં આપ તરછોડી ચાલ્યા જશો તો

અબળાનું કાંઈ જોર નથી!' શેઠે કહ્યું કે, 'અહા, દીલરંગી? જરા પણ દીલગીર થઇશ નહી? ખાઓ પીઓ અને અમન ચમન ઉડાવો માટે ખુશીથી રજા આપ, હું તારો છું તારાથી જરા પણ અળગો ન રહેતાં તને હમેશાં મલીશ. આમ કહી શેઠ પોતાને ઘેર આવ્યો અને કળાવતી સાથે પ્રેમમાં પડયો,

થોડાક દીવસ વીત્યા પછી કોટવાલે આવીને શેઠને પુછયું કે, 'શેઠજી! તમે પરણ્યા છો કે કુંવારા! શેઠે કહ્યું કે, 'જો કોઇ ઉંચા ખાનદાનની કન્યા મળે તોજ પરણવાની વાત બને? નહીં તો પરણવા કરતાં કુવારા રહેવું એ વધારે પસન્ન કરૂં છું. કોટવાળે કહ્યું કે, 'શેઠજી! એમ છે તો હું આપની ઉમેદ પાર પાડવા માટે ઉંચા કુળની કન્યા શોધી કાઢવાને ખચિત મહેનત કરીશ' આ પ્રમાણેની ગોઠવણ કરી કોટવાળ પોતાને ઘેર વીદાય થયો.

થોડાક દીવસ બાદ કોટવાળે ઉચા કુળની સ્વરૂપવાન સુંદરી શોધી કાઢી શેઠની સાથે વીધીયુકત પાણી ગ્રહણ કરાવી આપ્યું. આવા ઉંચા કુળની કન્યા મળવાથી શેઠ ઘણો ખુશી થયો.

આ ગ્રહણી માટે શેઠે એવો નીયમ કર્યો કે દરરોજ બહાર જતી વખતે જોરથી તે મનોરમાના વાંસા ઉપર કોરડો મારવો અને પછી પોતાના કામ ઉપર જવું. આ પ્રમાણે કોરડા મારતા કેટલાક દીવસો નીકળી ગયા. પછી બજારમાંથી એક પાકેલું તરબુજ લાવી તેના બે ટુકડા કરી નાખી લાલ રંગવાળા રૂમાલમાં બાંધી લઇને દોડતો દોડતો ઘરમાં દાખલ થયો, અને પોતાની પરણેલ સ્ત્રી જોઇ શેઠે તેવી રીતે આંખની ભમરો ચઢાવી, તેને સટાસટ બે કોરડા ખેંચી કાઢી કહ્યું કે, 'જો આ રાજાના કુંવરનું માથું કાપી લાવ્યો છું તે આ પેટીમાંમુકું છું. માટે જો તું આ હકીકત કોઇને પણ કહીશતો

આ કુંવરની પેઠે તારા પણ બે કટકા કરી નાખીશ ? માટે ખબરદાર રહેજે. એમ કહી તે બે કટકા પેટીની અંદર મુકી, તાળુ મારી ઝટપટ ઘરની બહાર નીકળી ગયો. હજી તો શેઠ લાંબો ગયો નથી એટલામાં શેઠાણીએ મોટેથી રડવા લાગી. આ બુમોની બરાડો સામે આવેલા ચબુતરામાં બેઠેલા કોટવાળને કાને અથડાણી. તે સાંભળતાજ કોટવાળ કેટલાક સીપાઇઓ સાથે ત્યાં દોડી આવી શેઠાણીને પુછ્યું કે અહો, શેઠાણી, આજ આટલા બધાં કેમ રડો છો ? શું દુઃખ આવી પડયું છે ? તમને કોણે સંતાપી ? તેનું કારણ તો જરા જણાવો? તે રડતાં રડતાં કહેવા લાગી કે, શું કહું, કહેતા જીભ અટકે છે, શરીર કંપે છે, છતાં કહ્યા વગર ચાલે એમ નથી, તમારા શેઠ જે મારા પતી થાય છે તેણે રાજાના કુંવરનું માથું કાપી આ પેટીમાં મુકી તાળું મારી બહાર ગયા છે, મને આ વાત કોઇને ન જણાવવા માટેનું કહી બહુ મારી છે, તે મારના દુઃખથી રડું છું. એમ કહી પોતાનો વાંસો ખુલ્લો કરી કોરડના સોળ કોટવાળને દેખાડયા. તે જોઇ કોટવાળ બહુ ખેદ પામી બોલ્યો કે, આ ઉપરથી જણાય છે કે શેઠ મહા પાપીનો પાપી છે. એ પાપીને પકડી એના પાપની શીક્ષા કરાવું શું મેં સારા કુળની કન્યા આવો માર ખાવા માટે પરણાવી હતી ? ધીક્કાર છે એવા ચંડાલોને !

કોટવાલે તરત શેઠને પકડી લાવવા માટે સીપાઇઓને દોડાવ્યા. હુકમ થતાજ કુતરાની પેઠે સીપાઇઓ શેઠની શોધ માટે દોડયા. ચારે તરફ તપાસ કરતાં શેઠ સપડાઇ ગયા. ફરી પણ પુછપરછ ન કરતાં હડકાયા કુતરાના પેઠે સીપાઇઓ ભસવા લાગ્યા કે, જુઓ છો શું ફટકાવો ? એ હરામખોરને બાંધો ? એ અધમ પાપી ખુનીને પકડો? અરે-

એ ખુન કરી ભમતો ફરતો હતો હવે કયાં જઇશ? હાથે કરીને મોત માગી લીધું છે? તું કેવો નીચમાં નીચ છે? લે હવે તેનું ફળ ભોગવજે? તેને બાંધી ખુબ કોરડાના માર મારતા મારતા કોટવાળની પાસે લાવ્યા. માર સહન ન થઇ શકવાથી શેઠે કહ્યું કે, અરે કાળા માથાના દુષ્ટ માનવીઓ મને વગર વાંકે શામાટે માર મારી અધમુવો કરી નાંખો છો! મેં તો તમારો શું અપરાધ કીધોછે તેતો જરા જણાવો આ સાંભળી કોટવાલે કહ્યું કે, હરામખોર ચુપ રહે? એતો જાણ્યું તારૂં ડહાપણ? તેં જે અપરાધ કીધો છે તે હમણાજ જણાઇ આવશે. અરે ઓ દુષ્ટ! આવાં આવાં ઘોર કરમો કરવા માંડયાછે? ઠીક છે હમણાજ તારી કરણીના ફળ ચખાડું છું? આમ શેઠને ધમકાવીને શીપાઇઓના મજબુત પહેરા સાથે રાજાની સમક્ષ ઉભો કરીકોટવાલે કહ્યું કે, નામદાર! આ પાપીએ આપના કુંવરનું માથું કાપી પોતાના ઘરની પેટીમાં મુકયું છે, તે વાત કોઇના જાણવામાં ન આવે તેટલા માટે તેણે તેની સ્ત્રીને ધમકી આપી તેણીનો વાંસો કોરડાથી ફાડી નાખ્યો છે, માટે તે સ્ત્રીને બોલાવી તેનો વાંસો જોવાથી આપને ખાત્રી થશે.

આવું કોટવાળનું સાંભળતાજ રાજાના ગુસ્સાનોપાર રહ્યો નહીઃ અને તેની કાંઇ પણ તપાસ કર્યા વગર ખુનીને એકદમ સુળી ઉપર ચઢવી દેવાનો કોટવાળને હુકમ આપ્યો. રાજાનો આવો કરપીણ હુકમ થતાંજ તરત કોટવાળ શેઠને સ્મશાન ભુમીપર લઇ ચાલ્યો રસ્તે ચાલતા શેઠનો ચાકર શેઠને મળ્યો. તે જોઇ શેઠે પોતાના ચાકરને કહ્યું કે, તારી શેઠાણીને જઇને કહે કે તારો સ્વામી શુળી ઉપર ચઢેછે. આનો શું જવાબ આપે છે તે જલ્દીથી મને કહી જા. ચાકરે જઇ બનેલી હકીકત શેઠાણીને કહી, તે સાંભળી જરા પણ દીલગીર ન થતા શેઠાણી

ગુસ્સાથી બોલી કે. ભલે ચઢવા દે, કરશે તે ભરશે, બીજા કોઇ શું કરશે ! શેઠાણીના આવા કઠોર શબ્દ સાંભળી ચાકરે તુરત આવી શેઠને તે હકીકત જણાવી. આ સાંભળી શેઠે ચાકરને કહ્યું કે, હવે તું મારી નાયકાને જઇને કહે કે, શેઠ હમણાંજ આવે છે. ચાકરે નાયકાને ત્યાં જઇ કહ્યું કે, શેઠ હમણાંજ આવે છે. ચાકરના આ શબ્દો સાંભળતાંજ તે નાયકા ઝટ ઉઠી બારીએ આવી શેઠની રાહ જોતી ઉભી.

શેઠે ધીરજથી કોટવાળને કહ્યું કે. જરા કળાવંતીના ઘર આગળ થઇને મને લઇ જાશોતો આપનો ઉપકાર માનીશ !' તે સાંભળી કોટવાળ તેને નાયકાના ઘર આગળ લઈ ગયો. બારીએ રાહ જોતી ઉભેલી નાયકાએ શેઠને આવી દશામાં આવતા જોઇ તે બહુ ખેદ પામી, નીચે આવી કોટવાળને હાથ જોડી કહ્યું કે,' આ બસો રૂપીઆ આપ પાન સોપારીના લો. અને માત્ર બે ઘડી સુધી આ ઝાડની છાંયા નીચે બેસવા દેવાની કૃપા કરશો તો હું આપ સાહેબનો ઉપકાર માનીશ. હું રાજા હજુર જઉંછું. જો અપરાધ માફ કરી એમને છોડી મુકવાનો હુકમ કરશે તો ઠીક, નહીંતો પછી લઇ જજો. પૈસો શું ન કરે ! પૈસા જોતા મુનીવર ચળે ! કોટવાલે બસો રૂપીઆ લઇ તેમ કરવાની રૂખસદ આપી.

પોતાના શેઠને છોડાવી લાવવા માટે નાયકાએ ઉત્તમ પ્રકારના અલંકારો સજી ઠાઠ માઠની સાથે ઝંઝરનો રણકારો બોલાવતી દરબારમાં પ્રવેશ કરીને હાવભાવથી ભરેલા ગાન તાનથી રાજાને આંજી નાખ્યો નાયકાના અદભુત નાચથી મોહીત પામી બોલ્યો કે, 'માગ માગ ! મરજીમાં આવે તે માગ !' નાયકાએ તરત બોલી કે, 'તમે જે શેઠને શુળીએ ચઢવાનો હુકમ આપ્યો છે તેને તેમ ન કરતાં છોડી

દો રાજાએ કહયું કે, 'શેઠને તો ક્યારનો શુળીએ લટકાવી દીધો હશે. માટે બીજું કાંઇ માગ નાયકાએ કહયું કે, 'જો જીવતો હશે તો છોડી મુકવા હુકમ કરવો. તે સીવાય મારે કંઇએ જોઇતુ નથી આ સાંભળી રાજાએ સીપાઇને તાકીદ આપી કે, 'જો શેઠ જીવતો હોય તો તેને એકદમ છોડી મુકવો. રાજાનો હુકમ થતાજ સીપાઇઓ તરત દોડયા. તપાસ કરતાં તરત કોટવાળને રાજાનો હુકમ સંભળાવી દીધો, આ હુકમ સાંભળતાંજ કોટવાલે શેઠને છોડી મુકયો અને નીચું ઘાલી કોટવાળ રસ્તે પડયો એટલામાં નાયકા આવી, શેઠને બંગલામાં લઈ જઇ આસવાસના કરી બનેલા દુખદાઇ બનાવથી તે નાયકાની આંખમાંથી આંસુ ધારા ચાલી. તે જોઇ શેઠે તેના મનને શાંત પાડવા માટે કહયું કે, તું જરા પણ ગભરાઇશ નહીં આવી ખટપટ કોઇ કારણસર મેંજ ઉભી કરી છે. હવે હું મારે દેશ જઇશ. અને ત્યાંથી થોડાક દીવસ પછી પાછો આવીશ. અને પછી તને હું મારી સાથે લઇ જઇશ, માટે તું જરા પણ ગભરાઇ નહીં, આ પ્રમાણે નાયકાને ધીરજ આપી બીજી આડા અવળી હાસ્ય વિનોદની વાતો કરી ત્યાંથી વીદાય થઇ પોતાનો વેપાર આટોપી નાંખી પોતાના દેશનો રસ્તો કાપતા કાપતા બીરબર બાદશાહના સન્મુખ આવી કહયું કે, 'મલયાલના રાજાએ જે ચાર વસ્તુઓ માગી હતી તે તૈયાર છે,' બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી શાહ બહુ ખુશ થઇ બીરબલને પુછયું કે, 'તે ચારે વસ્તુઓ કયાં છે' બીરબલે કહયું કે, 'સરકાર! તે ચારે વસ્તુઓ રાજાના ગામમાંજ છે, માટે-આપ મને એક પત્ર સહી સીકા સાથે લખી આપો.' બાદશાહે તરત સહી સીકા સાથેના પત્રમાં લખી જણાવ્યું કે, 'આપની મંગાવેલી ચારે ચીજો બીરબલ સાથે મોકલેલ છે તે તપસી

લઇ પાછા ઉત્તર લખી આપશો.' તે પત્ર લઇ બીરબલ્લ મોટા ઠાઠ માઠની સાથે માલ્યાળની રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરી અનુચર સાથે રાજાને કહી મોકલાવ્યું કે, 'દીલ્લીથી બીરબલ્લ આપની ભેટ લાવ્યો છે.'

રાજાએ તરત દરબારમાં દાખલ કરવાનો ચોપદારને હુકમ આપ્યો. બીરબલ પણ રાજરીતી મુજ દરબારમાં પ્રવેશ કરી રાજા સમીપ આવી યોગ્ય વીનયથી અભીવંદન કરી ઉભો રહ્યો' તે જોઇ રાજાએ પણ યોગ્ય આદર સત્કાર કરી બીરબલ્લને બેસવાને આસન આપ્યું. અરસપરસ કુશળતા પુછી. બીરબલે શાહના હાથનો લખેલ પત્ર પુછ્યું કે, 'તે ચારે વસ્તુ ક્યાં છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ અહીંયાજ હાજર છે.' એમ કહી પોતાના માણસને કહ્યું કે, 'મારી સ્ત્રી અને નાયકાને અહીંયાં બોલાવી લાવો. ચાકરે જઇને બંન્નેને બોલાવી લાવ્યો, તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર હું આપના નગરમાં શેઠનું નામ ધારણ કરી સરકારી ચબુતરાની સામે એક મોટો બંગલો ભાડે લઈ રહ્યો હતો. પછી તમારા કોટવાળ સાથે મીત્રાચારી બાંધીહતી, અને કોટવાલે મારી પાસેથી પુષ્કળ ધન સંપાદન કરી આ નાયકા સાથે સંબંધ કરાવી, આ ઉચ્ચ કુળની કન્યા સાથે પરણાવ્યો હતો આ પરણેતર સ્ત્રીને હમેશાં એક કોરડો મારવાનો ઠરાવ કીધો હતો હવે આ સ્ત્રી અસલ છે કે કમઅસલ છે તેની ખાત્રી કરવા માટે બજારમાં જઈ એક પાકેલું તરબુચ ખરીદી તેના બે ટુકડા કરી એક રાતા રૂમાલમાં બાંધી ઘરમાં આવ્યો, અને મારી સ્ત્રીને કહ્યું કે, 'આ રાજાના કુંવરનું માથુ કાપી લાવ્યો છું' તે તું કોઇને કહેતી

નહીં.' એમ કહી તે બે કટકા પેટીમાં મુકી પેટી બંધ કરી મારી આ કુળવંતી નારી રડવા કુટવા લાગી અને ધમસાણ મચાવી લોકોના ટોળાં એકઠા કીધા. એ કોળાહળ સાંભળી આપનો કોટવાળ તેની પાસે ગયો, અને તેને શોર બકોર મચાવી મુકવાનું કારણ પુછ્યું. પોતાની દાઝ કાઢવાનો સમય આવેલો જોઇ મારી એ નારીએ એ બધી વાત કહી દીધી. તેથી કોટવાળ મને બાંધી આપની સમક્ષ લીવી ઉભો કીધો. એને તેના કહેવાથી શુળી ઉપર ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો. મને થયેલી શુળીનો હુકમ મારી બાયડીને કહી મોકલાવ્યું છતાં મારો પ્રાણ બચાવવાની કાંઇ પણ પ્રેરણા ન કરતાં, વચમાંથી પાપ ટળ્યું એમ માની ખુશ બની બેઠી રહી તેથી "તે અસલ નહીં પણ કમઅસલ એ આપની એક વસ્તુ લો. હવે આ જે નાયકા મારા જમણા હાથ આગળ ઉભી છે તે કમઅસલ જાત હોવા છતાં મારી સાથે ધાઢો પ્રેમ બાંધી રહી હતી, અને જરા પણ મારાથી ભીનભાવ રાખતી ન્હોતી જ્યારે મને શુળીએ લઇ જતા તેના જોવામાં આવ્યો, તે જોતાજ તે દુઃખ રૂપી સાગરમાં ડૂબી માછલીની પેઠે તરફડવા લાગી. અને આંખોમાંથી આંસુઓ પાડી બોલી કે, 'હવે મારી શી ગતી થશે? હવે હું કોને આશરે રહીશ? એમ રૂદન કરતી વીચાર કરવા લાગી કે. ગમે તેમ થાઓ પણ મારા વ્હાલાનો પ્રાણ બચાવવો. મનુષ યત્ન પ્રૌઢ છે, ઈશ્વર કરશે તો કાર્ય સીધ્ધ થશે. એમ ધારી આપની પાસે આવી, આપને રીઝવી મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે, તેથી આ કમઅસલ છતાં કમઅસલ નહી પણ અસલ. માટે આપની આ બીજી વસ્તુ કમઅસલને અસલ કા. લેવે.

આપની આગળ જે કોટવાળ બેઠા છે તેજ બજારનો કુતરો આ સાંભળી કોટવાલે કહ્યું કે, મને બજારનો કુતરો શા કારણથી કહો છો તેના જવાબમાં બીરબલે કહ્યું કે, એતો કુતરાનો જાતી સ્વભાવ છે કે જ્યાં સુધી તેને બચકુ રોટલાનો ટુકડો ખાવાને મળે ત્યાં સુધી ધણીની તાબેદારી કીંવા મરજી જાળવી અનેક પ્રકારનાં લાડ લડે એજ પ્રકારનાતમે પણ છો. જુઓ જે વખતે મારી બાયડીએ તમોને રાજાના કુંવરનું માથું કાપી લાવી પેટીમાં મુકવા સંબંધીની સઘળી હકીકત કહી, પણ તેની તમે કંઇ પણ ખાત્રી કીધા વગર મને પકડી, મરાવ તેટલો મારી આબરૂ લુટવા બાકી રાખી નહી. અરે એટલુંજ નહીં પણ હું કોણછું મારી રીતભાત કેવી છે ! તેની પણ તમે પરીક્ષા ન કરતાં બે શરમ બની ગયા. સાથે બેસી ખાધું પીધું, રંગ રમ્યાં, મોજે મારી તેનીજ ગરદન કાપવા સજ થયા. ખાય તેનુંજ ખોદે. જે ઘેરાયલા વાદળમાંથી મને બચાવવો જોઇતો હતો, તેમ ન કરતાં નીમક હરામ બની મારી ઉપર જુલમ ગુજારી રાજાને બહાદુરી બતાવી ઇનામ મેળવવા માટે આવો અધમ બન્યો માટે તું બજારનો કુતરો ખરેખર થઇ ચુક્યો, મહારાજ આ આપની ત્રીજી વસ્તુ લો. હવે ચોથી વસ્તુ જે ગાદીનો ગદ્દો રહ્યો તે આપનેજ લાગુ પડે છે!' રાજાએ કહ્યું કે, "તે શી રીતે!" બીરબલે કહ્યું કે, 'આપે મારા અપરાધની કાંઇ પણ તપાસ કીધા વગર એક હલકા અને નીચ માણસના કહેવા ઉપર ઇતબાર રાખી મારો નાશ કરવાનો હુકમ આપ્યો માટે, એ ચોથી ચીજ કોની પ્રત્યે લાગુ પડે છે તે આપજ વીચારી જુઓ. હવે આપને પહોંચેલી ચારે વસ્તુની પહોંચ, મારા શાહની ખાત્રી કરવા માટે લખી આપો' બીરબલની ચતુરાઇ, તેની વીશાળ બુદ્ધીની ખુબી જોઇ રાજા અત્યન્ત પ્રસન્ન થઇ કીંમતી પો-

શાકો અને અમુલ્ય આભુષણોની ભેટ આપી, અને ચારે વસ્તુ મળ્યા બદલ પહોચ લખી આપી બીરબલને મોટા માનની સાથે વળાવ્યો.

થોડાક દીવસ વીત્યા પછી બીરબલ બંને પ્રેમદાને લઇ દીલ્લીમાં આવી બાદશાહને સલામ કરી પહોંચનો પત્ર આપ્યો. તે વાંચી શાહે ઘણીજ બીરબલની તારીફ કરી અનહદ માન આપી પ્રથમ કરતાં બીરબલને વધારે ચહાવા લાગ્યો.

સાર—સ્ત્રી કુલીન હો, કીંવા અકુલીન હોય તોપણ તેની આગળ કદી પણ સાચી વાત કરવી નહીં. સ્ત્રીઓનાં પેટ હમેશાં હલકાં હોય છે તેથી તે સારાં નરસાનો વિચાર ન કરતાં વાતને બહાર કાઢી નાંખે છે. કંઇક અવીચારી લોકો પોતાના કાર્ય સીદ્ધીં સફળ કરવા માટે ન્હાના મોટા અમલદારોની મીત્રાચારો બાંધે છે, પણ તે ફાયદાયક ન નીવડતા પ્રાણઘાતક નીવડે છે.

ભાગ પાંચમો.

વારતા તેત્રીસમી.

બે સ્ત્રીઓનો ઝઘડો.

એક દીવસે રાજા દરબાર ભરી બેઠા છે. એટલામાં જસોદા નામની એક નારી આવીને પોતાની ફરીયાદ રજુ કરી જણાવ્યું કે, અહો, અદલ ન્યાયવંત બીરબલ! હાલમાં આપના નગરમાં આઠ દીવસ થયા હું અને મારો પતી ખેમચંદ અમારા શહેરથી રહેવા આવ્યા છીએ. અમારી સાથે અમારી જાતવાળી રાધા નામે એક બીજી સ્ત્રી પણ આવેલી છે. તે આજ ચાર દહાડા થયા મારી સાથે કજીયો કરે છે કે ખેમચંદ મારો પ્રાણપતી છે. માટે તું મારા ઘરમાંથી બહાર જા. આ ફરીયાદ સાંભળી બીરબલે રાધાને બોલાવી પુછ્યું કે, જસોદા જે કહેછે તે શું ખરી વાત છે? રાધાએ કહ્યું કે, 'જસોદાએ જે કાંઇ કહ્યું છે તે બધું ખોટું છે, અને મારી ઉપર તરકટ કરે છે. ખેમચંદ મારો ધણી છે પણ જસોદાનો નથી. આ બંનેની તકરાર સાંભળી લઇ બીરબલે પટાવાળાને આજ્ઞા કરી કે, ખેમચંદને બોલાવી લાવ એટલે તેને બધું પુછી જોઇએ. બીરબલનો આવો હુકમ સાંભળી આ બંને જણીઓ બીરબલને કહેવા લાગી કે, 'સાહેબ ખેમચંદને પુછશો નહીં. કારણ કે તેનો જેની ઉપર વધારે પ્રેમ હશે તેનું તે નામ લેશે. તેથી અમો બેમાંથી એક નીરપરાધી અબળા મરી જઇશું.

આ વાત બીરબલને ઠીક લાગી. તેથી ખેમચંદને ન બોલાવતા રાધાને પુછ્યું કે, 'ખેમચંદના શરીરમાં શી શી નીશાનીઓ છે તે તમે જાણતા હોતો કહો.' રાધાએ કહ્યું કે, 'તે માટે હું કશુએ જાણુતી નથી.' પછી બીરબલે જસોદાને પુછ્યું કે, 'તમે જાણુતા હોયતો કહો.' જસોદાએ કહ્યું કે, 'તેના શરીરમાં અમુક અમુક બે નીશાનીઓ છે. એના મંદવાડ વખતે એની ચાકરી પણ મેં કીધી હતી, એની દવાના પૈસા પણ મેં ડાકટરને આપ્યા છે, અને તેના દુઃખ ઉપર ડાકટરની સલાહથી ગંધક ખવરાવ્યો તેના દામ પણ મેં મહેનત મજુરી કરી દીધા છે.' બીરબલે જસોદાને પુછ્યું કે, 'ગંધક ખવરાવે કેટલું થયું?' જસોદાએ કહ્યું કે, 'અહીંયા આવ્યા પછીજ ગંધક ખવરાવવો બંધ કીધો છે.' પછી બીરબલે કોઇ ન જાણે તેવા રીતે ખેમચંદને બોલાવી તેના શરીરપરની નીશાનીઓ તપાસી જોઈ તો જસોદાના કહેવા મુજબ મળી. તોપણ બીરબલે વિચાર કીધો કે એટલાજ ઉપરથી કોઇનો ધણી ઠરાવી દેવો એતો ઠીક કહેવાય નહીં, કારણ કે કોઇ બાયડી ચંચળ હોય તો તે નીશાની યાદ રાખી શકે. અને કોઇ ગાફેલ હોય તો તે યાદ રાખી ન શકે. માટે એટલા ઉપરથી ઇન્સાફ કરવો વાજબી કહેવાય નહીં. તેથી તેનો વધારે તપાસ કરવો જોઇએ.' આવો વિચાર કરીને બીરબલે ખેમચંદને હુકમ કીધો કે, 'દરબારથી એક હજાર હાથ છેટે જઇને તમારામાં જેટલી શકતી હોય તેવી દોટ મુકી દરબારની પાસે આવીને ઉભા રહેજો.' એમ કહીને ખીમચંદને દોટ કાઢવા મોકલ્યો. અને પટાવાળાને શીખવી રાખ્યું કે, 'ખીમચંદ જ્યારે દોડતો આવે ત્યારે હું તમને કહું કે ખીમચંદનું માથુ તરવારથી કાપી નાખો એટલે તમે તમારી તરવાર ઉઘાડી તેના માથાપર ધરી રાખજો.

આ બંને સ્ત્રીઓનો ઇન્સાફ બીરબલ કેવી રીતે કરે છે તેની રાહ જોતી તમામ દરબાર બેઠી હતી. જેવો ખીમચંદ દોડતો આવતો હતો, તે જોવાને ઉભા થઇ, જેવો ખીમચંદ દરબાર નજદીક આવ્યો એટલે બીરબલે સીપાઈને કહ્યું કે, ખીમચંદનું માથું કાપી નાખો. એટલે આ બંને સ્ત્રીઓનો કજીઓ મટી જશે.' તે સાંભળતાંજ સીપાઇએ તરવાર ઉગાડીને જેવો ખીમચંદને મારવા જતો હતો, એટલામાં જસોદાએ ઝડપથી જઇને સીપાઇનો હાથ પકડી, બીરબલને કહેવા લાગી કે, 'મને આપનો ઇનસાફ જોઇતો નથી. આપ ખુશીથી ભલે ખીમચંદને રાધાને સોંપી દો. પણ તેને મારશો નહીં.' પછી બીરબલે ખીમચંદને દોડતાં જે પરસેવો વળ્યો હતો તે પ્યાલીમાં સીપાઇ પાસે ઉતરાવી લીધો, ને સુંઘી જોયો તો તેમાંથી ગંધકની વાસ આવવા લાગી. આ દાખલાઓ ઉપરથી બીરબલની ખાત્રી થઈ કે જસોદા ખરી છે અને રાધા જુઠી છે તેથી જસોદાનેજ ખીમચંદની ખરી બાયડી ઠરાવી અને રાધાને ધમકી આપીને કાઢી મુકી. બીરબલનો આ ઇન્સાફ જોઇ તમામ દરબાર આશ્ચર્ય પામી ગઇ.

વારતા ચોત્રીસમી.

સવાલ—જવાબ.

એક દીવશે ગુલઝારે ગુલસન નામના રમણીક બાગમાં શાહ મોહોટા દબદબાથી સભા ભરી અનેક વીષયો પર ચરચા ચલાવી આનંદ લેતા હતા. શાહે ખુશ મ્હેરાથી બીરબલને નીચે મુજબના સવાલો પુછવાને શરૂ કર્યા.

શાહ–અહો પ્રવીણુ બીરબલ! ઇશ્વર શું ખાય છે?

બીરબલ–જહાંપનાહ! અહંકારને?

શાહ–અહો દાનેશમંદ બીરબલ! ઇશ્વર શું કરે છે?

બીરબલ–સરકાર! રંકને રાજા, ને રાજાને રંક બનાવે છે?

શાહ–અહો ગુણુગ્રાહી! બીરબલ! ઇશ્વર ક્યારે હશે છે?

બીરબલ–ખલકે ખાવીંદ! જીવાત્માની વારંવાર બેવચનપણાની કુટેવથી હસે છે?

શાહ–તે ક્યાં રહે છે?

બીરબલ–તે સર્વત્ર રહે છે!

શાહ–બુરામાં બુરી કઇ વસ્તુ છે!

બીરબલ–એકાન્ત.

શાહ–કઇ સ્ત્રી કોઇની થઇ નથી અને થશે પણુ નહીં!

બીરબલ–પૃથ્વી.

શાહ–કઇ સ્ત્રી પાણીના રેલાની પેરે વહી જાય છે!

બીરબલ–લક્ષ્મી.

શાહ–ક્ષમા રાખવામાં કોણુ સરસ?

બીરબલ–ધરણી.

શાહ–ક્યાં ત્રણુ ભવીષ કોઇ જાણી ન શકે?

બીરબલ–વરસાદ, મોત અમ મોધારત. એ ત્રણેનું ભવીશ કોઇ ભાખી શકે નહીં.

શાહ–આખર અવસ્થાએ સાચુ કુટુમ્બ કયું?

બીરબલ-ક્ષમા રૂપી માતા, સત્ય રૂપી પીતા, જ્ઞાન અને ધર્મ રૂપી ભાઇઓ, દયા રૂપી દાસી, શાંતી રૂપી નારી, અને સત કર્મ રૂપી પુત્રો. એ આખર અવસ્થાએ સાચું કુટુમ્બ છે,

બીરબલનાં આ ચમત્કારીક અને તાત્કાલીક જવાબો સાંભળી શાહ અને સભા છક થઈ જઇ બીરબલને ધન્યવાદ આપી પુષ્પથી વધાવી લીધો.

વારતા પાંત્રીસમી.

હસાવતો ઇનામ લે.

એક સમયે બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! જો તું મને હસાવીશતો હું તને મ્હોટું ઈનામ આપીશ.' આ સાંભળી બીરબલે અનેક યુક્તીઓ લડાવી, અનેક પ્રકારની હાસ્યજનક વીનોદી વારતાઓ કહી સંભળાવીં છતાં શાહ હસ્યો નહીં. છેવટે બીરબલે બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે, 'સરકાર! જો આપ હવે નહીં હસશો તો તો હું મોટેથી બુમો મારી ધમશાણ મચાવી મુકીશ.' છતાં શાહ જરા પણ ન હસતાં મૌન ધારણ કરી બેઠો. તે જોઇ બીરબલ ખુબ ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. આ ચેષ્ટાના ચેન ચાલા જોતાજ શાહ ખડખડ હસી પડયો: તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'નામદાર! હવે આપની સરત મુજબ ઇનામ આપો.'' શાહ ઇનામ આપી બીરબલની તર્ક શક્તી જોઇ ખુશી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન ગોષ્ટી આગળ ચલાવી.

વારતા છત્રીસમી.

જેવી વાત તેવી રીત.

નર સરવર વર છે નરો, બુદ્ધિ નરયુત હોય,
નહીં તો નર સરવર કને, કદી ન આવે કોય.

એક દીવસે શાહની માતા મરણ પામી, અને તેજ વખતે હુરમે એક કુંવરને જન્મ આપ્યો. આ બંને ખબર શહેરમાં પસરી જવાથી શહેરીઓ મહા ગુચવણુમાં પડી ગયા. રાજ માતાનો શોક પ્રદરશીત કરવો કે કુંવરના જન્મનો હર્ષ પ્રદરશીત કરવો. શોક અને હર્ષને કેમ બને! એ બેનો સાથે શી રીતે મુકાબલો થાય? આનો નીર્ણય પ્રજા જનોએ નહી કરી શકવાથી વીચારમાં પડી ગયા. અંતે તેઓ એકમત થઈ બીરબલની પાસે જઇ સર્વ વાત વીદીત કીધી. ગુંચવણમાં ગુંચવાયલા પ્રજાજનોની આવી સ્થીતી જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'ભાઇઓ! તમે બધાઓ સાથે મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે શાહની નજર તમારી ઉપર પડે કે તરત તમે બધાઓ ઉઘાડાં માથાં કરી ઉભા રહેજો. જો આ બનાવ જોઈ શાહ હસે તો તમે પણ હસજો. અને ન હસતાં રડે તો તમે પણ રડજો.' આ પ્રમાણે બીરબલની યુક્તી સાંભળી લઇ તેઓ બધા દરબારમાં ગયા. આ બધા પ્રજાજનોનો વીચીત્ર દેખાવ જોઇ શાહને હસવું આવ્યું. તે જોતાંજ પ્રજાજનો હશી પડી આનંદ દર્શાવ્યો. આ યુક્તી સંબંધી ખબર મેળવતાં જણાયું કે આ ખુબી બીરબલની છે. તેથી શાહ ઘણો ખુશી થયો

વારતા સાડત્રીસમી.

મરતાને બચાવે તે બહાદુર.

ચતુર તણી ચતુરાઇ તે છુપી રહે ન છેક.

એક સમે બાદશાહે લુહારને બોલાવી કહ્યું કે, 'મારે માટે એક મજબુત બખ્તર બનાવી લાવ.' લુહારે પોતાની શક્તી મુજબ ઉંચામાં

ઉમ્દુ બખ્તર બનાવી શાહની પાસે લાગ્યો. શાહે તેની પ-રીક્ષા કરવા સારૂ જમીન પર મુકી ગોળી મારી તેથી બખ્તર ભાંગી ભુકો થઇ ગયું. તે જોઇ શાહે રીસે ભરાઇ કહ્યું કે, 'જો આ પ્રમાણે ફરીને બનાવી લાવીશ તો તારૂં ગરદન કાપી નાંખવામાં આવશે.' રાજાનો આ કરપીણ હુકમ સાંભળતાંજ લુહાર કંપવા લાગ્યો. મહેનત ગઈ તેની ચીંતા ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું? મરતાને કોણ બચાવે? આમ વીચાર કરતો કરતો બીરબલ પાસે જઇ રડી પડી કહ્યું કે, દુખી-યાના દુખમાં ભાગ લેનાર કદરદાન બીરબલ! મને કૃપા કરી એવી એક યુક્તી બતાવો કે જેથી મારી મહેનત સફળ થાય અને મોતથી બચું!' લુહારની દયાજનક કહાણી સાંભળીને બીરબલે કહ્યું કે, 'બીજુ બખ્તર બનાવી તારા શરીરપર ધારણ કરી દરબારમાં આવજે, જ્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે તારે કહેવું કે જમીનપર રાખી બખતરની પરીક્ષા લેવાતી નથી. પણ શરીરે પહેરી પરીક્ષા લેવાય છે, જેથી જણાશે કે શરીરનું સંરક્ષણ કરે છે? માટે હું પહેરીને ઉભો છું. જોઇએ તેટલી ગોળીઓનો પ્રહાર કરી પરીક્ષા કરી લો? આમ ક-હીશ તો તારૂ કામ સફળ થશે.' બીરબલના કહેવા મુજબ કરી લુહાર દરબારમાં જઈ શાહને સમજાવ્યો. લુહારનું કહેવું ખરૂં છે? પણ આ યુક્તી એની નથી? એમ ધારી શાહે લુહારને પુછતાં જણાયું કે, આ યુક્તી બીરબલની બતાવેલી છે, તેમ જાણી શાહ ખુશી થયો. અને લુહારને ઇનામ આપી વીદાય કર્યો.

સાર—કોઇ પણ માણસને સારી સલાહ આપી આફતમાંથી બ-ચાવવો એ દરેક માણસની ખરી ફરજ છે.

વારતા આડત્રીસમી.

હાનિકારક હાંશી.

એક વખતે શાહ અને બીરબલ ફરવા નીકળ્યા હતા. એટલામાં એક કુતરો ઘણાક દીવસની કાળી પડી ગયેલી રોટલીનો ટુકડો ખાતો જોવામાં આવ્યો. તે જોઇ શાહે બીરબલને કહ્યું કે, જુઓ પેલો કુતરો કાળીને ખાય છે,' આ સાંભળી બીરબલ મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે મારા માથાના ધા સમાન શાહે હાંસી દ્વારે સુચવ્યું કે તારી મા કાળીને કુતરૂ ખાય છે. પણ હું ખરો કે એની એવી ટેવજ મુકાવી દઉં આવો વિચાર કરી શાહને કહ્યું કે, 'હજુર! છેતો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામત માની લીધેલ છે.' બીરબલનો આ ઉત્તર સાંભળતાં શાહના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં અને આવેશમાં આવીને બીબલને કહ્યું કે, 'કેમ મારી મશ્કરી કરે છે? શું મારી માને કુતરાં ખાય છે?' બાદશાહને રીસે ભરાવાનું કારણ એ હતું કે તેમની માનું નામ ન્યામતણુ હતું, બીરબલે કહ્યું કે, શીરતાજ? રંક કીંવા રાય એ સર્વને માનો પ્યાર સરખોજ હોયછે. જેમ આપને નામ લેતા રીસ ચઢી, તો પછી મને કેમ ન ચઢે? માટે રીસ ચઢાવવી એ ઠીક કહેવાય નહીં', શાહે પોતાની ભુલ થયેલી જાણી વાત ફેરવીને બીરબલને કહ્યું કે, 'મેંતો કાળી રોટલી કુતરૂં ખાય છે તે જોઇ સ્હેજ કહ્યું હતુ.' જેમ તમે શુદ્ધ મનથી કહ્યું છે, તેમ મેં પણ શુદ્ધ મનથી કહ્યું છે, કેમકે કુતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઇ ગયેલી નથી, પણ ન્યામત સારી છે. એમ સમજી ખાય છે.' આ

પ્રમાણે બોલવાથી શાહ ખુશી થયો, અને ફરીથી કોઇની આવી હાંસી ન કરવી તેને માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી.

સાર-કોઇ પણ વખતે કોઇ પણ જગાએ કોઇપણ માણસની મશ્કરી કરવી નહીં. એમાંજ લાભ છે.

વારતા ઓગણચાલીસમી.

બે ઘડીની મોજ.

એક વખતે શાહે મનને આનંદ આપવા માટે સભાની સમક્ષ બીરબરને પુછ્યું કે, 'આ વખતે અત્રે એટલા અમીર ઉમરાવો પોતાના મનમાં શું વિચાર કરતા હશે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર! હમણાં સઘળા ઉમરાવોના મનમાં એવો વીચાર ઘોળાઇ રહ્યો છે કે, આપના દુશ્મનનો નાશ થઇ. સદા રાજશુખ ભોગવી અચળ કીરતી સંપાદન કરો.' શાહના જવાબમાં સર્વ દરબારીઓએ બીરબલના વચનોને ટેકો આપી ખુશી થયા. આ જોઇ શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'એતો બધુંએ ઠીક? પણ મારા મનમા કેવો વિચાર થઇ રહ્યો છે તે તો જરા જણાવો!' બીરબલે કહ્યું કે, 'આપણા પુર્વજો સદગતીને પામે પણ તમે તો પુર્વજોને નરકે નાખવા ચાહો છો, અને અપકીરતી થવાથી ખુશી છો? એએ આપનો વીચાર છે કે નહીં, તે જણાવો?' આવી બીરબલની અજાયબ પમાડે એવી યુક્તી જાણી શાહ આનંદમયી બની બીરબલના વાક્યો કબુલ કર્યા.

વારતા ચાલીસમી.

એક અકલવાન હજારને હસાવે

બીરબલ ઘણો ચાલાક, બુદ્ધીના ખજાના રૂપ, બોલવામાં પ્રવીણ! રાજરંગનો ખરો ખેલાડી છતાં એક ઉંચકુળનો હીંદુ, મુસલમાન કોમમાં એકજ કુળ હોવાથી મારી જાતવાળાઓ ઘડીએ ઘડીએ અનેક પ્રપંચો કરી તેને રાજકાજમાંથી હાંકી કાઢવા માટે પ્રયાસ ચલાવી રહ્યા છે. માટે બહુ તાંતણું બળીયું. તે પેઠે કોઇક સમે તેનું પરીણામ બુરૂ આવશે. પણ જો એ મુસલમાની ધર્મ કબુલ કરેતો બધી ખટપટનો છેડો આવી જાય. આવો વીચાર શાહ હમેશાં કરતો, અને તે સંબંધી શાહ બીરબલને નીત કહેતો. પણ બીરબલ અનેક બહાના કાઢી શાહના પંજામાંથી છટકી જતો હતો. વખત જોઇને શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'કાલે મારે ત્યાં જમવા આવજો.' બીરબલ કંઇક અગત્યના કામનો ફડચો આણવામાં તલ્લીન બનેલો હોવાથી બેભાનમાં રહી કહ્યું કે, 'હા, આવીશ.' આમ કહેતાજ શાહના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. બીજા દીવસના પ્રભાતમાં સઘળા દરબારીઓને એકઠા કરી મુસલમાની ધર્મના કાયદા મુજબ મીજબાની ઠરાવી વીચીત્ર પ્રકારના પકવાનો બનાવી ધામધુમ મચાવી આનંદ રંગમાં ગુલતાન બની ગયા હતા.

જ્યારે બીરબલને આ માટે ભાન આવ્યું ત્યારે તે માટે મહા વિચારમાં પડી ગયો. અને મન સાથે ગડમથલ કરવા લાગ્યોકે, જમવાને જવાય કેમ? હા પાડી હવે ના કહું તો શાહનું અપમાન કરેલું

ગણાય. રાજા વાજા અને વાંદરા ખીજે તો ભુર. ધર્મ વટલાવવા કરતાં મરવું વધારે સારૂં છે, હે પ્રભુ! આપે હજી સુધી તો ઉની આંચ અવવા દીધી નથી, તો પછી છેવટે કાળો ડાઘ લગાડવાનો વખત બતાવશો! જેમ પાણીમાં કમળ કોરૂં રહે તેમ હું યવન મંડળમાં કોરો રહી સ્વધર્મનું રક્ષણ કર્યું છે. માટે અહો, દીનાનાથ ? આ આવેલી આફતમાંથી બચાવી ઉપાધીમાંથી મુક્ત કરશો.

આમ વીચાર કરતાં કરતાં સહવાર પડવા આવી એટલામાં તેનો એક યુક્તી સુઝી આવતા તરત તે બીછાનામાંથી ઉભો થઇ નિત્ય નીયમ કરી પરવારી બહાર જાાની તૈયારી કરેછે, એટલામાં બાદશાહને સાંથી જમવાનું તેડું અાવ્યું તેને બીરબલે કહ્યું કે: 'શાહને જઇને કહો કે હમણાજ આવે છે.' અનુચરને રવાના કરી પોતે સોની પાસે જઇ દાગીના સાફ કરવાની પીંછી લઇ દરબાર ગઢમાં દાખલ થઇ શાહને કહ્યું કે, 'આપ નામદારની ખાતર મારા મનમાં જુદાઇ નથી તેથી જ આપની મરજી મુજબ વરતવા અહીયા આવ્યો છું હવે મારી એક અરજ છે હીંદુ રીવાજ મુજબ કેળનાં પહડાના પાતર ઉપર પાણીનો છંટકાવ થવો જોઇએ. માટે અપનો હુકમ થવો જોઇએ તો તે પાતરો તથા ખનપાનની ચીજોની આસપાસની જગા પવીત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાણી છાંટવું.' શાહે બીરબલની માંગણી કબુલ રાખવાથી બીરબલે તરત જળપાત્ર હાથમાં લઇ, ખીસામાંથી સુવરના વાળની પંછી આખું મંડળ જુવ્યું તેમ કાઢી તે પીછીવડે પીરસેલા ભોજનની આસપાસ પાણી છાંટવા માંડયું. આ કામ પોતાના ધર્મ વિરૂદ્ધ થયેલુ જોઇ જમનારને આવેલા તમામ મુસલમાનો ખજવાઈ જઇને રબ ને આડી અવળી વાતો સંભળાવી તીરસ્કારથી બહાર હાંકી કાઢી

રાંધેલુ ભોજન નાંખી દેવરાવી મકાન પવીત્ર કરાવવા અને ફરીથી નવા પકવાનો રંધાવવાની દોડધામાં મચી પડયા પ્રથમથીજ વચનથી બંધાઇ ગયા હતા તેથી નીરૂપાય બની શાહ ? ચુપ ચુપ જોયા કરતો હતો, પછી તેનો ઉપાય શો ? આ બનાવબન્યા પછી શાહે ફરીને કોઇ પણ દીવસે બીરબલને જમવાની ફરજ નહી પાડવાનો ઠરાવ કરી બીરબલની અથાગ શક્તિના વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા એકતાશમી.

મ્હોટામાં મ્હોટું કોણ ?

બાળક છે, સુખમા સદા, નિર્ભય નિકટ નિશંક.

એક દીવસે શાહે અભીમાનથી બીરબલને પુછ્યું કે, 'અહો, બીરબલ ! આં જગતમાં મ્હોટામાં મ્હોટું કોણછે ?' બીરબલ શાહના બોલવાનો સાર સમજી ગયો કે, 'હું મ્હોટો છું.' એમ મારી પાસે થી બોલાવવા માંગે છે, પરંતુ તેના અભીમાનને ઉતારવામાં પરીણામે લાભ છે એવો મનાં વીચાર કરીને બીરબલે શાહને કહ્યું કે 'ખાવીંદ ! રાજા, શ્રીમંતો, શુરવીરો અને પ્રચંડ યોદ્ધાઓ કરતાં પણ બાળક મ્હોટું છે, કેમકે તે કોઇથી ડરવાનુજ નહી, તેમ દેશપતીની દરકાર પણ કરવાનું નહી.' આ સાંભળી શાહે ખડખડ હસી પડીને કહ્યું કે, ,બાળક શી રીતે મ્હોટુ ગણાય ? તેની ખાત્રી કરી આપો. બીરબલે કહ્યું કે, 'એમ મોઢેથી કહેવાથી ખાત્રી થઇ શકે એમ નથી પણ તેનો અનુભવ લેવાથી ખાત્રી થાય છે. બીરબલના આ

શબ્દો સાંભળતાંજ શાહના હોસકોસ ઉડી ગયા, અને વીચારમાં પડી આડી અવળી વાતો કરી પોતાના કામમાં રોકાયો.

શાહનું અભીમાન ઉતારવા માટે બીરબલે એક વરસના ચાલાક અને ચંચલ બાળકને ચાકરની પાસે તેડાવી સાથે લીધો, અને શાહ પાસે આવી સલામ કરી આગળ બેઠો. પોતાની પાસે બેસાડેલા આ સુંદર સ્વરૂપવાળા બાળકને જોઇ શાહ ઘણો ખુશી થયો અને તે છોકરાને હાથમાં લઇ ચુંબન લેવા લાગ્યો. કોઇ દીવસે નહીં જોયેલ તેવી લાંબી ડાઢી જોઈ તે બાળક, તે લાંબા વાળવાળી દાઢી પકડી પોતાની મરજીમાં આવે તેમ ખેંચી રમત કરવા લાગ્યો, આથી શાહે બહુ કંટાળી જઇ, તે બાળકને પોતાના હાથમાંથી તે ચાકરના હાથમાં આપી કહ્યું કે, આ બાળક કેટલું બધું તોફાન કરે છે! બીરબલે કહ્યું કે, એ સર્વથી મ્હોટું છે, જુઓ આપની પણ એને જરાક પણ બીક છે! મરજીમાં આવે તેવી તે ચેષ્ટા કરે છે. આપતો ખલકાના ખાવીંદ છો. સત્તાધારી છો, ગમે તેવા બળવાનને તમે શીક્ષા કરવાને સમર્થ છો. જો આ બાળકની પેઠે મોટા માણસે આપની દાઢીના બાલ ખેંચ્યા હોત તો તેને તમે શીક્ષા કર્યા વગર રહેત? પણ આતો બાળ રાજાએ ખેંચ્યા છે તેથી તમે બાળ રાજાને શીક્ષા કરવાને સમર્થ નથી, તેથી તે બધાથી મ્હોટું છે' આ પ્રત્યક્ષ-દાખલો જોઇ શાહને ખાત્રી થઇ. અને બીરબલની આવી ચતુરાઇ જોઇ શાહે તે બાળ રાજાને અને બીરબલને ઉત્તમ આભુષણો આપી તે બંનેને મોટા માનની સાથે દરબારમાંથી વીદાય કર્યાં

સાર—જો પોતામાં બુદ્ધિબળ હોય તોજ મહોટાઓની સાથે વિવાદમાં ઉતરવું.

વારતા બેતાલીસમી.

અમારા બેમાંથી કોણ મ્હોટું ?

સુમાર્ગમાં પ્રેરે સદા, સજ્જન આપી શીખ.

એક સમે દરબારમાં કોઇ પણ દરબારીઓ આવ્યા પહેલાં શાહ આવી બેઠો હતો. જેમ જેમ અમલદારો આવતા ગયા તેમ તેમ શાહ તેઓને પુછતો ગયો કે, હું મોટો કે ઇંદ્ર? શાહનો આ જવાબનો કોઇ પણ અમલદાર ઉત્તર આપી શકાયો નહીં. કારણકે જો ઇંદ્રને મોટો કહે તોય શાહ રીસે ભરાય અને શાહને મોટો કહે તો શી રીતે ઈંદ્રથી મહોટો છું એમ પુછે તો શું કહેવું! તેના કરતાં કાંઇ પણ ઉત્તર નહિ આપવામાં સાર છે એવું સમજી તેઓ બીરબલની રાહ જોતા બેઠા. એટલામાં બીરબલ દાખલ થયો તે જોઇ શાહે તેજ પ્રમાણે તેને પુછ્યું. બીરબલે કહ્યું કે, આપ ઇંદ્ર કરતા મહોટા છો. શાહે પુછ્યું કે, 'શી રીતે!' બીરબલે કહ્યું કે, અમારા ધર્મ શાસ્ત્રના લેખ પ્રમાણે જગત બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરયું છે. તે બ્રહ્માએ આપ અને ઇંદ્રને ત્રાજવામાં બેસાડી તોલી જોયા તો, આપ ઈંદ્રનું તાજવુ ઉંચું ગયું, અને આપનું નીચું ગયું તેથી તમને મૃત્યુ લોકનું, અને ઈંદ્રને સ્વર્ગનું રાજ આપ્યું. માટે આપ ઇંદ્ર કરતાં મોટા છો.' આ સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો, કારણ કે બીરબલનો ઉત્તર દેખીતો તો પ્રસંસા કરવા લાયક હતો પણ ઊંડાણથી વિચાર કરતા તે હલકાઇ અને નીચાપણું દર્શાવનારો શબ્દ હતો. બીરબલે ખુલ્લે ખુલ્લું કહ્યું છે કે, 'આપ કરતાં ઇંદ્રને સ્વર્ગનું રાજ મળ્યું છે અને આપને તો આ દુઃખમય મૃત્યું લોકોનું રાજ મળ્યું છે.'

બીરબલના આવા ધાર્મિક શબ્દો સાંભળી શાહ પોતાના ગર્વને તજી દઇને બીરબલની બુદ્ધિની પ્રસંસા કરવા લાગ્યો, કારણકે શાહ સદા સત્યને ચાહનારો, સાચા વાકને માનનારો, અને પોતાની ભુલને સુધારનારો હતો,

સાર-કોઇનું અપમાન કરવું નહીં

વારતા ત્રેતાલીસમી.

વિસામો કોને નથી ?

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, જેને કોઇ કાળે પણ વીસામો લેવાનો વખત આવતોજ નથી એવી કોઇ વસ્તુ છે ?' બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! સાહુકારનું વ્યાજ ! કે જેને ઘડીકની પણ ફુરસદ ન મળતાં રાત ને દિવસ આગળ વધ્યાજ કરે છે. આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

સાર-માથે આવેલા દુઃખને તાબે થવું, પણ મારવાડીનું ચાલુ વ્યાજ ભરવાને મારવાડીને ત્યાંથી વ્યાજે નાણાં લેવાં નહીં.

વારતા ચુમાલીસમી.

સ્વર્ગ અને નરક કોણ પ્રાપ્ત કરે છે ?

સમય વિચારી સુજ્ઞ નર બોલે બોલ અમોલ.

એક દીવસે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'સ્વર્ગ અને નરકને ક્યા લોક પ્રાપ્ત કરે છે ? તેની ખાત્રી કરી આપો' બીરબલે તુરતાતુરત

કહ્યું કે, 'જે માણસના મુવા પછી તેને લોકો વાહ! વાહ કહે તો તે સ્વરગમાં ગયો અને જો મુવા પાછળ નીંદા કરી ખરાબ હતો એમ કહી વગોવે તો તે નરકે ગયો એમ સમજવું.' બીરબલની આ વાત કબુલ રાખી શાહ ખુશી થયો.

સાર—અચળ કીરતી એજ સ્વરગ છે. અને અપકીરતી એજ નરક છે. માટે દરેક માણસે કીરતી સંપાદન કરવી.

વારતા પીસતાલીસમી.

દીવા નીચે અંધારૂં.

એક દિવસે શાહ અને બીરબલ કીલ્લાના બુરજા ઉપર બેસી હવા ખાતા હતા. તે વખતે બુરજની નીચે એક શાહુકારને સાત ચોરો લુંટી લેતા હતા, એટલામાં તેઓની ઉપર શાહની નજર પડી, શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં શાહુકારે કહ્યું કે, 'આપની નજર સમક્ષ મને ચોર લુંટી મોજની સાથે ચાલ્યા જાય છે, છતાં આપ કંઇ કરી શકતા નથી?' શેઠનું આવું બોલવું સાંભળી શાહે આંખ ચઢાવીને બીરબલને કહ્યું કે, 'આવોજ મારા રાજમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છેકે! આને માટે હું જયારે તને પુછુંછું ત્યારે તું કહે છે કે દરેક સ્થળે શાંતી અને આબાદી છે. પરંતુ એ તદન વાતો ખોટી હતી એમ મારી હવણા ખાત્રી થઇ છે, કે મારી નજર સમક્ષ ચોરોએ એક શાહુકારને લુંટી લીધો છે એ શું તારો બંદોબસ્ત?' બીરબલે કહ્યું કે, સરકાર! એતો દીવા નીચે અંધારૂંજ હોય છે, એમ આખું જગત

જાણે છે. ત્યારે આપ કીલ્લા ઉપર પ્રતાપી કુળદીપક શહેનશાહ પ્રકાશી રહ્યા છો માટે કીલ્લા નીચે અંધારૂ હોય તેમાં નવાઈ શી! માટે આપ વિચારો કે આસપાસ જરા પણ અંધારૂં છે? આવું, અપુર્વ યુક્તીનું વાક્ય સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા છેતાલીસમી.

આ બંને ઉદાશ કેમ?

એક દીવશે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, બ્રાહ્મણ તરસ્યો કેમ રહ્યો? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો? શાહનું આવું ચમત્કારીક વાક્ય સાંભળી બાહોશ બીરબલે એકજ શબ્દમાં બંનેનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે, સરકાર બ્રાહ્મણ પાસે લોટો ન હોવાથી તે પાણી પીધા વગર રહ્યો. અને ગધેડાને લોટવાનું ન મળવાથી તે ઉદાસ થયો. બીરબલનો તાત્કાળીક જવાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થઇ ખુશાલીના બદલામાં બીરબલને ઇનામ આપી રીઝવ્યો.

વારતા સુડતાળીસમી.

બુદ્ધિવાન તેજ બળવાન.

એક વખતે શાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે, ઉન્હાળો, શીયાળો અને ચોમાસું એ ત્રણે કાળમાં કયો કાળ સરસ છે. જે તમારા જાણવામાં કે અનુભવવામાં આવ્યું હોય તે કહો? આનો ખરો ખુલાસો કરી આપનારને ઈનામ આપવામાં આવશે. આનો વાસ્તવીક રીતે ખુલાસો ન કરતાં કોઇએ ઉન્હાળાને કોઇએ શીયાળાને વખાણ્યો,

પણ તે શાહ ના મનમાં ન રૂચવાથી શાહે તેજ મુજબ બીરબલને પુછ્યું, ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે હજુર ! હું તો સર્વમાંથી સરસ વર્ષાકાળને પ્રસન્ન કરૂં છું. જેના વડે ધાન્ય પાકી રાજા તથા રંકને સુખદાયક થઇ પડે છે, એના સીવાય બીજો સરસ કાળ છેજ નહિં આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થઇને બીરબલને ઇનામ આપ્યું.

વારતા ઊડતાળીસમી.
તમારો ગુરૂ કોણ ?

ચોબેજીમેં ચાર બે ચારોહુંકા ધર્મ, બેકોડી બેમામલે બેશહુર બેસરમ

એક વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, આવી રીતે હાજર જવાબ દેતાં તમને કયા ગુરૂએ શીખવ્યું છે ! બીરબલે કહ્યું કે, નામદાર ! મથુરાના એક ચોબાજીએ શીખવેલ છે. શાહે કહ્યું કે, તે તમારા ગુરૂની કોઇ સમે મારી સાથે ભેટ કરાવશો ! બીરબલે કહ્યું કે, ખુશીની સાથે કરાવીશ. સરકાર ?

થોડાક દીવસ ગયા પછી એ ચોબાને સારો આદર સત્કાર કરી બીરબલ પોતાને ઘેર તેડી લાવી મેવા મીષ્ટાનથી સંતોષી બીજે દીવસે દરબારમાં જઈ શાહને કહયું કે હજુર ? મારા ગુરૂજી આવ્યા છે. શાહે કહયું કે, ઠીક છે સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં તેને લઇને આવજો.

સાયંકાળ થતાંજ ચોબાજીને લઇ બીરબલ એકાંત ભુવનમાં ગયો ગુરૂ અને ચેલાને આવેલા જોઇ શાહે તરત તેઓનો સત્કાર કરી બેસવાને આસન આપી તેમની સાથે થોડીક આડી અવળી વાતો ચલાવ્યાં પછી ઘડીકની રમુજને ખાતર શાહે પુછ્યું કે કયું ચોબાજી ! આપ હરરોજ કયા ખાતે હો ! ચોબે કહ્યું કે જી હજરત લડુવા ખાતા હૈ

શાહે જરા તેનું પાણી જોવા કહ્યું કે, 'જી ભડુવા તો ભડવા ખાતા હેં? આ મશ્કરીવાળું વાકય સાંભળી નીઃશંકપણે ચોએ જવાબ આપ્યો કે, 'હજુર! સચ કહોતો ભડવે હોતે હેં સોહી હમારે પાસ બેઠકે બાતે કરતે હેં!' આ પ્રમાણેનો સ્પષ્ટ જવાબ સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો.

શાર–કજીઆનું મુળ હાંસી અને રોગનું મુળ ખાંસી.

વારતા ઓગણપચાસમી.

છેક હાથથી ગયો.

વશીકરણ શુભ વમનં છે, વક્રીખ કડવાં વેણ;
રાજ્ય માન રતી મેળવે, બને શીર છેદાવે શેણ.

એક વખતે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'જો તું મને આ રાજમહેલની નીસરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં સુધી હસાવેતો હું એક તને સુંદર ઘોડો ઇનામમાં આપીશ.' એટલું કહી શાહ સીડીએ ચઢવા લાગ્યો. તે જોઇ બીરબલે શાહને હસાવવા અનેક યુકતીઓ અજમાવી જોઇ, પણ શાહ હસ્યો નહી ત્યારે અંતે બોલ્યો કે, 'ગયોરે ગયા ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો.' આ વાકયો સાંભળતાં શાહે રીસે ભરાઇ ઉપર ન ચડતાં નીચે ઉતરી બીરબલને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'મને ગાળ શા માટે દીધી!' બીરબલે કહ્યું કે, 'નારે સરકાર! આપ જ્યારે છેલ્લે પગથીએ પહોચ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું કે આપ ઘોડો આપવા કબુલ કીધો હતો, પણ હું મારી સરત પુરી કરી શકયો નહી માટે તે ઘોડા માટે ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો એમ કહ્યું, પણ આપને માટે કહ્યું નથી. આ પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરાવવાની અને હસા-

વવાની યુકતી ઉપજાવી કાઢવાની ચતુરાઈ જોઇ શાહને હસવું આવ્યું. તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! આપને હસાવ્યા માટે સરત મુજબ ઘોડાનું ઇનામ ઝટ આપી દો. એ સાંભળી શાહે તરત ઘોડાનું ઈનામ આપી બીરબલને શાબાશી આપી તેની બુદ્ધીની તારીફ કરી.

સાર—પોતામાં જે શાખવાની અને વાપરવાની શકતી હોય તોજ બીજાને કડુ વચનો કહેવા.

વારતા પચાસમી.
પેઠેલું લાકડું પાછું કઢાવ્યું.

દેશ ગ્નાતી કુળ ધર્મનું, ઉર રાખે અભીમાન,
તે નર વર નહીતો ખરે, ખર સમજો મતીમાન.

અસલના બાદશાહોના વખતથી ચોબા લોકોપર એવું લાકડું ઠોકવામાં આવ્યું હતું કે કોઇ પણ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના મુડદાને દાટવા માટે ચોબા લોકોએ ખાડા ખોદવા. આ જુલાકી હુકમથી સઘળા ચોબા ત્રાય ત્રાય પામી ગયા હતા. આ પેઠેલું લાકડું ચોબાઓની મોજશોખમાં હરકત કરતાં થઈ પડવાથી તે મસ્ત લોકો બહુ કંટાળી ગયા હતા. અને એ કામ હદની ઉપરાંત લાગવાથી તેનું કાસળ કાઢવા માટે બધાઓ એકમત થઇ દીવસ બધાઓ એકઠા થઇ બીરબલ પાસે જઇ, વીનવીને કહ્યું કે, 'બીરબલ સાહેબ! આપ સરખા સ્વજાતીના પ્રધાન છતાં અમારે મુવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે છે એ જુલમ સહન થઇ શકતો નથી. માટે એ ગુજરતા જુલમમાંથી બચાવવા એ આપનું કામ છે.' બીરબલે કહ્યું કે,

'મારા કહેવા મુજબ કરશો તો તમારા ઉપર ગુજરતાં જુલમનો અંત આવી જશે. જુઓ અગાડી ચોમાશું આવે છે માટે કબરસ્તાનવાળી જેટલી સારી જમીન બાકી હોય તેટલી જગામાં તમામ ન્હાના મોટા ખાડા ખોદાને મને ખબર આપો કે તરત મારે જે તજવીજ કરવી ઘટશે તે કરીશ.' બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળીને સઘળા ચોબાઓ કબરસ્તાનની ખાલી પડેલી તમામ જગામાં ખાડા ખોદી તૈયાર કર્યા. અને તેની ખબર બીરબલને આપી પોતાની યોજેલી યુક્તી પાર પાડવા માટે બીરબલ એક દીવસ શાહને તે કબરસ્તાનની ભુમિ તરફ ફરવા લઇ ગયો. જ્યારે એટલા બધા ખોદેલા ખાડાઓ શાહના જોવામાં આવ્યા ત્યારે શાહે આશ્ચર્યતાથી બીરબલને પુછ્યું કે, 'શું જાણીને અને શા માટે, આટલા બધા ખાડા ખોદી રાખેલા છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! આ ખાડા ચોબા લોકોએ ખોદી રાખેલા છે, કારણ કે આગલ ચોમાશું આવવાને લીધે તેમણે વીચાર્યું કે ચોમાસામાં મુસલમાનો મરવાનાજ, તે સમે વધુ ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અગાઉથીજ ખોદી મુકીએ તો ઠીક. એમ જાણી તેઓએ આ કામ કીધું છે એમ મને ખબર મળી છે.' આ સાંભળી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'મારા જાત ભાઇઓનું બુરૂ ચાહનારાઓને આજ પછી એ કામ કદી પણ સોંપશોજ નહીં? અને આજ પછી ચોબાઓને મારા રાજમાં કોઇ પણ ઠેકાણે આ કામ માટે નજદીક આવવા દેવા નહી આ હુકમ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'જેવો સરકારનો હુકમ.'

સાર-જાતી અભીમાન રાખનારાઓજ પોતાના જાત ભાઇઓના દુ:ખો દુર કરી શકે છે.

ભાગ છઠો.

વારતા એકાવનમી.

દેવા અને ભીમાનો ઝઘડો.

એક સમે શાહ કચેરી ભરીને સર્વેનો ન્યાય ચુકવી રહ્યો છે. એટલામાં દેવા નામના એક રબારીએ આવી બુમ મારી કહ્યું કે, સરકાર! તમારા અદલ રાજમાં ખરે બપોરે લુટાય એ શું! હું મારે ગામથી મારી ગંગા નામની ગાય લઇને તમારા નગરમાં વેચવા આવતો હતો, એટલામાં આ મારી જાતવાળો ભીમો પણ મારી સાથે આવ્યો, ગામને સીમાડે આવતાજ મારી ગાય ભીમાએ લઇ લીધી. અને ઉપરથી ધમકાવીને કહ્યું કે, 'હરામખોર, એ ગાય મારી છે.' હવે આ ગાય કોની છે? તેનો ન્યાય તમને સોંપુંછું.'

આનો ન્યાય કરવાનો બીરબલને હુકમ થતાંજ, બીરબલે દેવાને એક બાજુ ઉભો રાખી, ભીમાને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે, 'આ ગાય કોની છે?' ભીમાએ કહ્યું કે, 'એ ગાય મારી છે, પણ બદદાનતવાળો, દેવો મને ગળે પડે છે?' કોઇ ખરૂં કહેતું નથી તેથી બીરબલે આ બંનેને એક ચોકમાં ઉભા રાખીને દેવાને કહ્યું કે, 'આ પુર્વ દીશાની શેરીમાં પચાસ હાથ લાંબો જઇ, ગંગા ગંગા કરીને પોકારજે, અને ભીમાને કહ્યું કે, 'તું પશ્ચીમ દીશાની ગલીમાં પચાસ હાથ લાંબો જઇ ગંગા ગંગા કરી પોકારજે.' તે બંને જણ બીરબલના કહેવા મુજબ પચાસ હાથ લાંબા જઇને ગાયને પોકારવા લાગ્યા

પુર્વ દીશાએ દેવો ઉભો હતો, ત્યાં ગાય દોડી ગઇ ને લાડ કરવા લાગી. આ જોઇ બીરબલે તે બંનેને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, 'તમે બંને જણ ગાયને માથે હાથ ફેરવો' પછી દેવાને કહયું કે, 'કાંઇ પણ બોલ્યા વગર ઉત્તર દીશાની શેરીમાં જા. ત્યાં જઈ આ બંનેએ ગાયને માથે હાથ ફેરવી દક્ષીણ ઉત્તર તરફ ચાલતા થયા. આ જોઇ ગાય પણ દક્ષીણ દીશા તરફ જતા દેવાની પાછળ ચાલતી થઇ. તે જોઇ બીરબલે તરત ભીમાનો કાન પકડી કહયું કે, 'બોલ લુચ્ચા આ ગાય કોની છે? જો જરા પણ જુઠું બોલીશજો તને સખ્તમાં સખ્ત શીક્ષા કરવામાં આવશે? ભીમાએ તરત પોતાનો અપરાધ કબુલ કરી દીધાથી ફરીથી તેમ નહીં કરવાની શીખામણ આપી દેવાને ગાય સોંપી દઇ, બંનેને જવાની રૂખસદ આપી. બીરબલનો આ ન્યાય જોઇ રાજા સહીત કચેરી હેરત પામી ગઈ.

સાર–યુક્તીબાજ ચોરને પકડવાની કળા જાણતો હોય તેજ ખરો ન્યાય આપી શકે છે.

વારતા બાવનમી.

અમારા બેમાંથી ખાનદાન કોણ?

'સારા જનને સર્વદા, ગમેજ સારો સંગ,
નરસાને નરસો ગમે, સંગ પ્રમાણે રંગ.'

એક દીવસે શાહ કચેરી સમેત બીરબલની સાથે તોલ ટપ્પા ઉડાવી કલોલ કરી રહેલા છે. એટલામાં ખીમજી અને સુંદરજી નામના

બે ભાઈઓએ આવીને વીનંતી કરી કે અમે જાતે ક્ષત્રી છઈએ, અને લાહોરમાં રહીએ છઈએ. અમારી મા એક અને બાપ જુદા છે. પહેલા બાપના વીર્યથી ખીમજી ઉત્પન્ન થયો એટલામાં તેનો તે બાપ મરણ પામ્યો. તેથી અમારી માએ, અમારા જાતી રીવાજ મુજબ બીજો ધણી કીધો. તેના બીજથી આ સુંદરજી ઉત્પન્ન થયો. પછી તે બાપ પણ મરી ગયો. આમ થવાથી અમારી મા અમને સાથે રાખી ઘરનો તમામ વહીવટ પોતે કરવા લાગી. વહીવટ કરતાં કરતાં મરણ પામી. પોતાની હૈયાતીમાં તે એક વીલ કરી ગઈ છે કે, બેમાંથી કોઈએ સ્થાવર જંગમની વહેંચણી કરવી નહીં. પણ બેમાંથી જે ખાનદાનનું ફરજંદ હોય, તેણેજ વહીવટ ચલાવવો. હવે અમારા બંનેમાંથી કોણ ખાનદાનનું ફરજંદ છે, તેનો તમે નીર્ણય કરી આપો." બીરબલે કહ્યું કે, 'હું જ્યાં તમને રહેવાની જગ્યા કરી આપું ત્યાં તમે બંને ભાઈઓ બે માસ સુધી રહેશો તો હું તમારો ફેંસલો કરી આપીશ.' આ બંને ભાઈએ તેમ કરવાની હા હા પાડવાથી, બીરબલે તરત તેમને રહેવાને માટે ગોઠવણ કરી આપી. એટલે બંને ત્યાં જઈને રહયા. આ બંનેની ચાલ ચલણ અને રીતભાત ઉપર બહુ બારીકીથી બીરબલ નજર રાખી જોવા લાગ્યો. તો સુંદરજી સારા ગુણ ધરાવનારા ઉત્તમ ખવાસના અમીર ઉમરાવોની સાથે મીત્રાચારી બાંધી તેમની સાથે ફરવા લાગ્યો. અને અમીર ઉમરાવોની પેઠે ખાવા પીવા તથા ઓઢવા પહેરવા લાગો. ખીમજી તેથી ઉલટી રીતે વરતવા લાગો ખીમજીની કઠોર વાણીથી લોકો તેને માન ન આપતાં સુંદરજીને વધારે ચહાતા હતા. સુંદરજી પોતાનો ફુરસદનો વખત વાંચવા લખવામાં કાઢતો હતો. ત્યારે ખીમજી ફુરસદનો વખત ભાંગ ગાંજો દારૂ અને નીચ રાંડોમાં પડી રહી કાઢતો, એવી રીતે બંન્નેની તરેહની બારીક તપાસ કરી

બીરબલે વિચાર કર્યો કે, 'આ બેમાંથી ખાનદાનનું ફરજંદ તો સુંદરજીજ છે. કારણ કે જેના બાપદાદાથી જેવી ચાલ ચાલી આવતી હોય તેવાજ ગુણ તેનો છોકરામાં પણ આવવા જોઇએ. એવા નકી નિર્ણય ઉપર આવીને, તના તે પ્રમાણે પુરાવો મળવાથી સુંદરજીને ખાનદાન ઠરાવ્યો.

બીરબલની આવી ઉંડી શકિતનો અદભુત ચમત્કાર જોઇ તમામ કચેરી હીગમુઢ બની ગઇ.

સાર–ગુણ અને અવગુણની પરીક્ષા કરી શકવાની શકિત ધરાવનારાજ સત્યનો તોલ કરી શકે છે.

વારતા ૫૩ મી.

ચારમાંથી ચોર કોણ?

ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસી રહયો છે, મંદ મંદ વાયુ ચાલી રહયો છે, મેઘ ગર્જના થઇ રહી છે. એવા શાંત સમયે શાહ 'આલમ બાગમાં' તમામ દરબારીઓને બોલાવી બીરબલની સાથે રાજ રંગની વાતો ચલાવી રહયો છે એ સમયનો લાભ લઇ સુંદરી, ગંગા તારા અને ચંદરી નામની ચાર નાયકાઓ આવી-મુજરો કરી-ઉભી રહીઓ. અને તે ચારે જણીઓમાંથી એકે કહયું કે, 'ખલકે ખાવીંદ! અમે ચારે સગી બેનો થઇએ, અને સાથે રહી ગાયનનો ધંધો કરીએ છીએ. અને જે કાંઇ કમાણી કરીએ છીએ તે પણ ભેગું ખાએ છીએ. આમ કરતાં કરતાં અમે બે લાખ રૂપીઆ પેદા કીધા. આ મોટી રકમ અમારાથી સચવાઇ શકાય એમ ન હોવાથી, તથા

તે શેઠને બીજાને ત્યાં બ્યાજે મુકવાની હીમત નહીં ચાલવાથી, અમે તે રકમનું એક રત્ન વેચાતું લીધું. તે રત્નને એક પટારામાં મુકી તેને જુદી જુદી જાતના ચાર તાળા મારી તેની એકેક ચાવી અમે એકેક જણીઓ રાખીએ છીએ. અને જ્યારે પટારો ઉઘાડવો હોય ત્યારે ચારે જણીઓ સાથે મળીને ઉઘાડીએ છીએ. હમણા તપાસ કરતાં રત્ન ગુમ થયેલું જણાયું. હવે તે રત્ન અમારામાંથી કોણ લઇ ગયું તે ખબર નથી. અમારામાંથી કોઇનું નામ છતું ન થાય, અને અમારૂં રત્ન અમને મળે. એવા પ્રકારનો અમને ઇન્સાફ આ-પવાની મહેરબાની કરશો.' શાહના હુકમથી બીરબલે આ ચારે જ-ણીઓની મુખ જબાની લીધી તો મળતી આવી, પછી તે ચારે જ-ણીઓને પંદર દિવસ સુધી રહેવાનો હુકમ કીધો અને તેણીઓ દ-રેકને રહેવા માટે જુદા જુદા ઓરડા આપ્યા. તે એવા કે તેમના ઓરડાની પાછળ જાળીઆં હતાં, અને તે જાળીઆં એવાં હતાં કે તે ઘરમાં શું થાય છે, તે બહારનો માણસ જોઇ શકે, પણ ઘરનો જોઇ શકે નહીં.

કાંઈ પણ યુક્તી કીધા વગર રત્નનો પત્તો લાગનાર નથી. એવો વિચાર કરી બીરબલે પોતાની દાસીને કહ્યું કે, તે ચારે નાયકાને ઉતારે તારે નીત જઇ તેણીઓનો પ્યાર મેળવવો.' દાસીએ તે મુજબ કીધું. પછી ચૌદમા દિવસની રાતે બીરબલ પોતાની દાસી સાથે ગયો. અને દાસીને કહ્યું કે, તે ચારે જણીને તારે એમ કહેવું કે તમારૂં રત્ન મળ્યું છે, તે તમને કાલે આપવામાં આવશે. પછી પા કલાક બેસીને તું તરત ઉઠી નીકળજે.' બીરબલને આમ કરવાનું કારણ એટલુંજ કે, જેની પાસે જે વસ્તુ હોય, અને તેને કહીએ જે બીજી જગાએ મેં

તે વસ્તુ જોઇ હતી તો તે માણસ પોતા પાસેની વસ્તુ તપાસ્યા વગર રહે નહીં. હવે બીરબલની દાસીના કહેવા મુજબ તો ત્રણે જણીઓ ખુશી થઇ પણ ચોથીની આગળ દાસીએ રત્નની વાત કહી તેથી તેનો ચહેરો તરત ફીકો પડી ગયો, અને મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે, 'રત્ન તો મારી કને છે, અને ત્યાં કેવી રીતે ગયું. જો દાસી જાયતો તપાસી જોઉં.' એવો મનસુબો કરીને દાસીને કહ્યું કે, 'આજતો મને બહુ ઉંઘ આવે છે, માટે સુઇ જાઇશ.' એમ કહી દાસીને રજા આપી. આ સમે બીરબલ તે ચંદરીના ઓરડાના પછવાડેના ભાગમાંથી બધી વાત સાંભળતો હતો, અને જોતો હતો. દાસી ગઇ. ચંદરીએ તરતજ ઓરડાનું બારણું બંધ કરી. પેટી ઉઘાડી રત્ન બહાર કાઢી બરાબર તપાસીને પાછું મુકી દીધું. આ જોઇ બીરબલ અને તેની દાસી પોતાને ઘેર ગયાં. પછી તરત તે ચારે જણીઓને કહી મોકલાવ્યું કે, 'શાહને તમારૂં ગાયન સાંભળવાની ઇચ્છા થઇ છે માટે તરત આવવું.' હુકમ થતાંજ આ ચારે જણીઓ પોતાનું ગાયન સંભળાવી શાહ અને બીરબલને છક કરી નાખ્યા. બીરબલે આ ત્રણેને કેફ વગરની ચાહ પાઇ અને પાનની પટી ખવરાવી. અને ચંદરીને કેફ ચઢે એવી પાઇને ઉપરથી પાનની પટી ખવરાવી બેભાન બનાવી. તે ત્રણેને જુદી ગાડીમાં બેસાડી રવાના કરી અને ચંદરીની સાથે પોતાની દાસીને મોકલીને કહ્યું કે, 'ચંદરીને ખુબ કેફ ચઢે ત્યારે તેની કમરેથી ચાવી લઇ તેની પેટી ઉઘાડી તેમાંથી રત્ન કાઢી લઇ પેટી પાછી બંધ કરી નાખી, પછી ચાવી કંમરે લટકાવી ઝટ તેના ઓરડાના બારણા બંધ કરીને પાછી તું આવતી રહેજે.' બીરબલના કહેવા મુજબ દાસી તરત પાછી આવીને

તે રત્ન બીરબલને આપ્યું. રત્ન હાથમાં આવતાંજ બીજા દિવસના બાર વાગે કચેરીમાં ચારે નાયકાઓને બોલાવીને બીરબલે સર્વની સમક્ષ ડાબલામાંથી રત્ન કાઢીને ટેબલપર મુકીને કહ્યું કે, 'જુઓ આ રત્ન તમારૂં છે?' તે બોલીઓ કે, 'હા તે અમારૂં છે.' એટલે બીરબલે તેણીઓને તેમનું રત્ન આપી દીધું. તે લઇને ચારે જણીઓએ ચુપચુપ પોતાનો માર્ગ લીધો. ચારે જણીઓમાં કોઇને દુઃખ ન લાગે, અને કોઇ કોઇને કંઇ કહી ન શકે. અને પોતાના મનમાં સમજી બેસી રહે તેવા પ્રકારનો ઇન્સાફ બીરબલે આપવાથી શાહ સમેત તમામ દરબાર ગર્વ રહીત બની બીરબલની બુદ્ધિને ધન્યવાદ આપવા લાગી.

સાર—કોઇની વાત કોઇ ન જાણી શકે, અને તેની ગયેલી વસ્તુ તેને પાછી મળે. એવી પ્રકારનો તોલ કરી ન્યાય કરનારજ ખરો ન્યાયાધીશ કહેવાય. બાકીના તો કેસુડાના રંગ જેવા સમજવા.

વારતા ૫૪ મી.

ફુલમાં કયું ફુલ મ્હોટું?

આનંદ કહે પરમાણંદ, માણસે માણસે ફેર,
એકતો લાખે ન મળે, એક તાંબીઆના તેર.

હજી દરબાર અમલદારોથી બરાબર ભરાઇ નથી એટલામાં શાહ આવી પોતાના આસનપર બીરાજમાન થયો, જેમ જેમ અમીર-ઉમરાવો આવતા ગયા તેમ તેમ તેને પુછતો ગયો કે, 'ફુલમાં ફુલ કયું મ્હોટું?' 'દાંત કોના મ્હોટા? સર્વથી સરસ પુત્ર કોનો? મ્હોટામાં મ્હોટો રાજા કયો? ગુણમાં મ્હોટો ગુણ કયો? આ પાંચ સવાલોનો જવાબ જેમ જેના મનમાં આવ્યો તેમ તેઓ આપી પો-

તાની જગ્યાપર બેસતા હતા પણ તેઓનો જવાબ શાહને સંતોષકારક ન લાગવાથી શાહ બહુ ઉંડા વિચારમાં ઉતરી જઇને મ્હોટેથી કહ્યું કે, 'મારા સવાલનો જવાબ આપી શકે એવો કોઇ પણ અમલદાર બુદ્ધિવાન નથી એ જોઇ અને મહા ખેદ થાય છે જો બીરબલ જેવો બુદ્ધિવાન અને તાનસેન જેવો ગવૈયો મારી દરબારમાં ન હોતતો મારા અદલ ન્યાયની અચળ કીરતી જગમાં કદી પણ પસરત નહીં' આ પ્રમાણેના શાહના ઉદગારો નીકળી રહ્યા છે, એટલામાં બીરબલ દરબારમાં દાખલ થયો. તે જોઇ શાહે તે પાંચે સવાલ બીરબલને પુછ્યા. તે સાંભળી બીરબલ કહેવા લાગ્યો કે, 'સરકાર! મ્હોટામાં મ્હોટું ફુલ કપાસનુ જેમાંથી રૂ પેદા થાય છે, તેમાંથી સુતર બને છે. અને સુતરમાંથી કાપડ બને છે, અને તે કાપડ બને છે, અને તે કાપડ લોકોના શરીરનું રક્ષણ કરે છે. દાંત દંતાળીના મ્હોટા કે જેનાથી અનાજનો સારો પાક થાય છે પુત્ર ગાયનો મ્હોટો કે જે બળદ ખેતી ખેડી જગતને પોશે છે. મ્હોટામાં મ્હોટા રાજા મેઘ, જેની વૃષ્ટિવડે રાજા રંક, પશુ પક્ષી જીવે છે જ્યારે મેઘની વૃષ્ટિ થતી નથી ત્યારે મહાન રાજાઓ અને પ્રબળ પ્રજા નિર્બળ બની જાય છે. માટે મેઘ મોટો ગણાય છે. ગુણમાં ગુણ મ્હોટો હીંમત જે વડે દુશ્મનને પણ વસ કરી શકે છે.' આ પાંચે જવાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો. પણ અમીર ઉમરાવો રાજી ન થતા તે જવાબો પ્રત્યે અભાવ જણાવી ઘણો મતભેદ બતાવ્યો પણ તેમના મતભેદથી શાહે છુટો પડી પાંચમા જવાબની ખાત્રી કરવાની મરજી જણાવી.

આ વાતને થોડાક દીવસ વીતી ગયા પછી એક સમે યમુનાજીથી સ્નાન કરી બીરબલ આવતો હતો, તે જોઇ શાહે પાંચમા સવાલની

ખાત્રી કરવાનો વખત છે એમ વીચાર કરીને એક હાથીના મહાવતને બોલાવીને કહ્યું કે, 'ભાગવાનો રસ્તો ન મળે એવી સાંકડીશેરીમાં જ્યારે બીરબલ દાખલ થાય તેવોજ તેની સામે હાથીને મસ્તાન બનાવી એકદમ છોડી દેજે.' જેવો બીરબલ એક સાંકડીશેરીમાં પેઠો તેવોજ માવતે મસ્ત હાથીને તેની સામે છોડી દીધો. પોતાની સામે ધસારાબંધ આવતા હાથીને જોઇને બીરબલે મનમાં વીચાર કીધોકે, "આ બધી ધામધુમ પાંચમા સવાલની ખાત્રી કરવા માટે શાહે કીધી છે, એમાં તો જરા પણ શક નથી? મારે પણ તેની ખાત્રી કરી આપવીજ જોઇએ?" હાથીના સપાટામાંથી બચવા માટે ઇલાજ શોધવા મચ્યો પણ કંઇ ઇલાજ ન મળવાથી હીંમતે મર્દ તો મદદે ખુદા આવો વીચાર કરી તે ઉશ્કેરાયલા હાથી સામે જવા લાગ્યો. એટલામાં એક આડી ગલી આવી. આ ગલીને નાકે એક બીમાર કુતરૂ પડેલું હતું, તેના બે પગ પકડીને ખુબ ફેરવ્યું અને જોરથી હાથીના કપાલ પર ફેંકયું તેથી તે કુતરાના નખ હાથીની શુંઢના મુળમાં વાગવાથી હાથી પાછો હઠવા લાગ્યો. હાથીને જોઇ કુતરૂં બહુ ભસવા લાગ્યું, તે જોઇ હાથી બહુ ખીજવાયો, મહાવતના હાથમાં ન રહેતા હાથીતો કુતરાની પાછળ દોડયો. તે તકનો લાભ લઇ બીરબલ આડી ગલીમાં નીકળી ગયો. કુતરૂં પણ ભસતું ભસતું બીરબલ વાળી ગલીમાં પેઠું, તે જોઇ હાથી પણ સ્તંભ થઇ ગયો. મહાવતે હાથીને પાછો ફેરવ્યો. અને બનેલી હકીકતથી શાહને વાકેફ કીધો. આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

સાર—હાજર સો હથિયાર? આફતની વખતે તેજ કામ આવે છે. પણ જો તેમ કરવાની પોતામાં બુદ્ધિ ન હોય તો કોઇની સાથે

કોઇ પણ વખતે તકરારમાં ઉતરી હઠ કરવી નહીં, ખોટી રીતે હઠ કરવાથી આબરૂ અને પ્રાણની હાની થાય છે.

વારત્તા ૫૫ મી.

બગડી એ કેમ સુધરે ?

સુધરી બીગરે બેગહી, બગરી ફીર સુધરે ન,
દુધ ફટે કાંજી પરે, ઘો ફીર દુધ બને ન.

એક સમે શાહે રંગ ભુવનમાં દરબાર ભરો, રંગ રાગમાં ગુલતાન બની આનંદ લુટી રહયા હતા. દરબારીઓને વધારે આનંદીત બનાવવા માટે શાહે એક ઉત્તમ અત્તરની શીશી કાઢી જેવો તે બધાને છાંટવા જાય છે તેવુંજ શીશીમાંનું થોડુંક અત્તર ગાલીચા ઉપર ઢોળાઇ ગયું. તે કોઇ જાણી ન શકે તેમ ગાલીચા પરથી આંગળી વતે લેવાને જરા વાંકો વળ્યો, પણ અતર પડતાજ ગાલીચો ચુસી જવાથી શાહના હાથમાં ન આવ્યું તેથી શાહનો ચહેરો ફીકો પડી ગયો.

આ સમે બીરબલ શાહની બાજુમાં બેઠો હતો. તે કોઇ જોઇ શકે નહીં તેમ બીરબલ બારીક નજરથી શાહના હાથમાંની શીશીમાંથી ઢોળાઇ ગયેલા અત્તર ઉપર હતી. તેથી શાહ મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યો કે, મારા સરખા પણ આવી નજીવી વસ્તુ માટે કેટલો બધો લોભ રાખે છે. એમ જો બીરબલના જાણવામાં આવે તો તે વખત સાંધીને મારી હાંસી કર્યા વગર કદી પણ રહેનાર નથી?' આવો વીચાર કરી બીજે દીવસે પોતાની ઉદારતા બતાવવા માટે, તરત એક પાણીનો હોજ ખાલી કરાવી, તે અત્તરથી ભરપુર ભરાવી, શહેરના તમામ લોકોને બોલાવીને કહ્યું કે, 'જેમ તમારી મોજ આવે તેમ આ અત્તરથી ભરેલા હોજમાંથી અત્તર લો.' આ સાંભળી લોકો મ-

હોટી હોંશથી અત્તર લેવા લાગ્યા. આ વખતે બીરબલ પણ હાજર હતો. બીરબલને જોઇ શાહે કહ્યું કે, 'કેમ બીરબલ ! કેવી મજાહ ઉડી રહી છે ? કેવો આનંદ મચી રહયો છે ?' આ સાંભળી બીરબલે તરત મોં મલકાવીને કહ્યું કે, હજુર ! માગ બોલવા ઉપર રીસ ન ચઢાવશો ? પણ જે બુંદથી ગઇ તે હોજથી કદી પણ સુધરતી હશે? તેનો આપેજ વીચાર કરી લો.

બીરબલનાં આવા માનભંગ શબ્દો સાંભળીને શાહ બહુ ચીડાઇ જઈને મનમાં બોલ્યો કે, 'બીરબલે ચહાસન મારી હલકાઇ બતાવીને મારૂં માન ઉતરાવી નાખ્યું અફસોસ ! આને માટે એનો જાહેરમાં તીરસ્કાર કરવો એતો મારા પદને વધારે લાંછનરૂપ સમજું છું માટે સર્વની સમક્ષ ન બોલતાં પછી એની વાત ?' આવો વીચાર બે ચાર દીવસ જવા દીધા પછી શાહે નીસ નીયમ પ્રમાણે બીરબલની લેવાતી સલામ બંધ કરીને ચોપદારને હુકમ આપ્યો કે, 'મારો હુકમ થાય નહીં ત્યાં સુધી બીરબલને કચેરીમાં આવવા દેવા નહીં' આ વાત બીરબલના જાણવામાં આવતાંજ બીરબલે મનમાં વીચાર કર્યો કે, અરેરે મારા બોલવાથી શાહને માઠું લાગ્યું છે ! ખેર ! બગડેલી બાજીને સુધારીશું. આ બનેલા બનાવ કોઇના જાણવામાં ન આવે તેટલા માટે અહીંઆં ન રહેતાં બહારગામ જઇ વસવામાં હું વધારે લાભકારક સમજું છું.' આવો વીચાર કરી તરત બીરબલ કોઇને જણાવ્યા વગર ગુપચુપ દીલ્હી છોડીને એક ન્હાના ગામડામાં એક રહેતા પાટીદારને ત્યાં જઇ પોતાનું ખરૂં નામ જાહેર ન બતાવતાં અન્ય નામ ધારણ કરી રહયો.

બીરબલ વગરની કચેરી ચાર દીવસ શાહને સુની લાગી.

બીરબલ વગરનો દીવસ શાહને બીહામણો લાગ્યો, બીરબલ વીના સલ ન્યાય કોણ આપે! બીરબલ વીના રાજ ખટપટનો નીવેડો કોણ લાવે? આવા વીચારમાં ને વીચારમાં શાહ ઘણો ગભરાવા લાગ્યો. પોતાનો ગભરાટ ઓછો કરવા માટે શાહે બીરબલની બહુ તપાસ કરાવી, પણ બીરબલનો પત્તો લાગ્યો નહીં. બીરબલ એ આગ રાજનો ઝળકતો તારો છે! એ તારો ગુમ થઇ જવાથી મારા રાજ્યમાં અંધકાર ફેલાશે; આ ફેલાતા અંધકારને પ્રકાશમય કરનાર બીરબલ રૂપી તારાને શોધી કાઢવામાંજ મારૂં શુભ છે! આવો વીચાર કરી શાહે તરત બીરબલને શોધવા માટે ગામો ગામ માણસો મોકલ્યા પણ તેઓને બીરબલનો પત્તો લાગ્યો નહીં. આથી શાહ ઘણો ઉદાસીન રહેવા લાગ્યો. બીરબલ શાહથી રીસાઇ ગામ છોડી ચાલી ગયો છે, એવી ખબર થતા શહેરના લોકો બહુ ખેદ પામવા લાગ્યા. આ વાત ફેલાતાં ફેલાતાં છેક શાહની ઉપર વેરભાવ રાખનારાં, અને વખત આવે તો તેનું રાજ્ય છીનવી લેવાનો ઇરાદો રાખનારા રાજાઓના કાનપર ગઇ. આમાં સહુથી મોટો દુશ્મન તુરકસ્તાનનો શાહ હતો. તેણે બીજા રાજાઓને બોલાવી કહ્યું કે, 'જયા સુધી બુદ્ધિવાન બીરબલ હતો ત્યાં સુધી આપણે આપણા દુશ્મન ઉપર ફાવી શકયા નહોતા. હવે બીરબલની ગેરહાજરીમાં જો આપણે એકત્ર થઇ, સામટા બળથી હુમલો લઇ જઇને દીલ્હી હાથ કરવામાં કશો વાંધો જોતો નથી આપણા પ્રયાસમાં આપણે માનભંગ થઇએ તેટલા માટે અકબરની દરબારમાં હવે કોઇ બીજો બુદ્ધિવાન પ્રધાન છે કે નહી? જો કોઇ તેવોજ બુદ્ધિવાન પ્રધાન હોય અગર છુપી રીતે બીરબલ સલાહ આપતો હોય તો 'લેનેકુ ગઇ પુત, ને ખો આઇ ખસમ' જેવી

વાત બને, માટે પ્રથમ ખાત્રી કરી લેવા માટે શાહને આ પ્રમાણે એક કાગળ લખવો કે, 'અકલનો એક ઘડો ભરી ચાર માસની અંદર મોકલાવી દેજો, અને જો ન મોકલી શકો તો લડાઇ માટે તઇયાર થજો.' આમ લખવાથી ખરી બીના જાણવામાં આવશે એટલે પછી આગળ ચાલવામાં આપણુને કોઇ જાતની હરકત પાડનાર નથી.' આ વાતને બધા રાજાઓએ કબુલ કરવાથી તુર્કસ્તાનના શાહે તરત સૌની સમક્ષ પત્ર લખી, અનુચરને આપી, અકબરને પહોંચાડવા દીલ્લી તરફ રવાના કીધો.

તુર્કસ્તાનના શાહનો અનુચર પત્ર લઇ ભમતો ભમતો દીલ્લીમાં આવી અકબરને તે પત્ર આપ્યો. પત્ર વાંચી શાહ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'બીરબલ જવાની ખબર સાંભળી રાજ રીપુઓ મારૂ રાજ્ય લેવાને કેવા ઉન્મત બન્યા છે? બીરબલ વગર આનો ઉતર આપી રાજ્ય રીપુઓના મનનું સમાધાન કરી શકે એવો કોઇ બીજો બીરબલ નથી! હવે આનો શો ઉપાય કરવો? ખચીત! મારા કર્યાં કર્મનો મારે ભોગ આપવો પડશે? મારી કરણીનાં ફળ મારે ચાખવાં પડશે? આતો હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં. એમાં બીજાનો શો દોષ? પાણી પીને ઘર પુછવા જેવો મેં ઘાટ ઘડયો છે! અપમાન કરી દરબારમાં આવતો બંધ કીધો અને હવે તેને સોધી સમજાવી લાવવામાં કેટલી બધી નામોશી? પણ તેમ કર્યા વગર છુટકોજ નથી? માટે મારા ઉપર ડોળા ધુરકાવી રહેલાઓની શુધ ઠેકાણે લાવવા એક યુકતી રચી બીરબલને શોધી કહાડું.' આનો વીચાર કરીને શાહે તરત દરેક ગામોના મુખીઓ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે, 'જે અમારા માણસ સાથે બકરો મોકલ્યો છે, તેને દરરોજ પાંચશેર દાણો તથા ઘાસ વગેરેનો ખોરાક આપવો. જેટલા વજનનો બકરો તમા-

રી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલાજ વજનવાળો એક માસની આખરે રહેવો જોઇએ, જો વધારે ઓછો વજનમાં થશે તો સખ્ત શીક્ષા કરવામાં આવશે.' આવી યુકતીવાળો હુકમ, અને તેની સાથે એકેક બકરો અને તેનું રક્ષણ કરવા માટે એકેક નોકર દરેક ગામના મુખીઓ પર મોકલી આપ્યા.

જે ગામમાં બીરબલ હતો તે ગામના મુખીપર આ હુકમ જતાં જ તે બહુ ચીંતામાં પડ્યો, એના દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં. આ બકરો વજનમાં વધવો કે ઘટવો જોઇએ નહીં. એવી યુકિત કયા ભંડારમાંથી શોધી કહાડવી. આવી રીતે તે દીનપર દીન ગળતો ગયો. આ ખબર બીરબલને થતાંજ બીરબલે કહ્યું કે, 'તમારે જરા પણ નીરાશ થવું નહીં. તમારી ઉપર આવી પડેલું સંકટ દુર કરવામાં હું મારો ધર્મ સમજું છું તમે મને આશરો આપી રાખ્યો છે તેનો બદલો વાળી આપવાને મને આ એક સારી તક મળી છે. માટે હું તમને જેમ બતાવું તેમ તમે જો કરશો તો તમારૂં કષ્ટ દુર થશે. બીરબલે મનમાં વીચાર કરી કહ્યું કે; શાહે મને શોધી કાઢવા માટેજ આ યુકતી રચી છે.'

બીરબલનાં વાકયો સાંભળી મુખીએ કહ્યું કે, 'જો તમે મને આ આફતમાંથી બચાવશો તો તમારો ઉપકાર કદી પણ ભુલીશ નહીં'. બીરબલે કહ્યું કે, 'તમારા ગામને નાકે આવેલા બાગમાં જે વાઘ બાંધ્યો છે, તે વાઘની પાસે આવેલા બકરાને થોડી વાર લઇ બાંધવો. વાઘના ભયથી તે રોજ દાણોચારો ખાતાં છતાં આખર સુધી જરા પણ વજનમાં ઓછો વધતો થશેજ નહીં. પણ આ યુકતી મેં બનાવી છે એમ કોઇના જાણવામાં આવવું ન જોઇએ. બીરબલના કહેવા મુજબ કરવાથી આખર તારીખ સુધી બકરો તેટલાજ વજનમાં રહ્યો, અને તે બાદશાહ પાસે પહોંચાડનાર પટેલ પણ સાથે ગયો,

શાહે દરેક ગામથી આવેલા બકરાઓને જોખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઓછા થયા, પણ આ પટેલના ગામમાં રહેલો બકરો સરખા વજનનો થયો તે જાણી શાહને ખાત્રી થઇ કે તેજ ગામમાં બીરબલ ભરાઇ બેઠો છે, આ સંબધી મુખીને પુછતાં મુખીએ કહ્યું કે, અમારે ત્યાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આવી ચડયો હતો તેણે આ ઉપાય બતાવ્યો હતો. તે જાણી શાહે મ્હોટા ઠાઠથી સ્વારી મોકલી બીરબલને મંગાવી પ્રથમ કરતાં વધારે માન આપી પ્રધાનપદનો પોશાક બક્ષ્યો.

પછી શાહે તરત તુર્કસ્થાનના શાહનો આવેલો પત્ર બીરબલના હાથમાં આપી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, આ પત્રમાં જેમ લખ્યું છે તે મુજબ જવાબ આપવાની તજવીજ કરો, બીરબલ તરત તે કાગળ વાંચીને એક માટીનો ઘડો મંગાવી તેમાં એક તુંબડાના વેલાને લાગેલું નાનું તુંબડું ગોઠવી દીધું, રોજે રોજ તે તુંબડું વધતું ગયું. તેથી ઘડો તુંબડાના વધવાથી ભરાઇ ગયો તે જોઇ તેને ડીંટડેથી કાપી જુદું કરયું. પછી શાહને કહ્યું કે, "સરકાર? અકલનો ઘડો ભરાઇ ગયો છે માટે તુર્કસ્થાનના શાહની પાસે મોકલાવો અને સાથે પત્ર લખી કહેરાવો કે આપના લેખ મુજબ ઘડો ભરીને અકલ મોકલાવી છે, માટે તરત મોકલાવી દેશો, જો એમ ન કરતાં અકલ અને ઘડાનો નાશ કરશો તો અકલની કીંમત બે કરોડ રૂપીયાની છે તે તમારી પાસેથી, લડાઇ કરી વસુલ કરવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે લેખ લખી શાહે અકલનો ભરેલો ઘડો તુર્કસ્થાનના શાહના હજુર એક સ્વાર સાથે મોકલી આપ્યો. કેટલી મુદતે તે સ્વારે તુરકસ્થાનના શાહ હજુર જઈ ઘડો અને લેખ રજુ કીધાં. શાહે

આ લેખ વાંચી તમામ દરબારીઓને તેની હકીકત કહી સંભળાવી. તેથી સહુએ પોતપોતોની અકલ મુજબ ઘડાને ખાલી કરવાની બહુ મહેનત કરી પણ તે ફોક ગઇ. આ જાણી શાહે કહ્યું કે, 'આ ઉપ-રથી સાબીત થાય છે કે, અકબરની દરબારમાં હજી દાનેશમંદ બીર-બલ મોજુદ છે માટે લડાઇ કરવામાં લાભ નથી, તેમ અકલને કાઢી લઇ ઘડાને પાછો મોકલવાને પણ બની શકનાર નથી. માટે એ કરોડ રૂપીઆ આપી ચુપચુપ બેસી રહેવામાંજ આબરૂ છે,' આમ કરવા માટે તમામ દરબાર એકમત થવાથી એ કરોડ રૂપીઆ શાહને મોકલાવી આપ્યા. તે અકબરે લઇ બીરબલને શાબાશી આપી, તીજોરી તરતી કીધી.

સાર—બુદ્ધિવાન પુરૂષોથી બળવાન રાજાઓ પણ ડરે છે. કારણ કે બુદ્ધિવાન પુરૂષ ધારે તે કરી શકે? અને તેથીજ તેઓ બુદ્ધિ-વાનોને ચહાય છે. માટે દરેકે બુદ્ધીવાનનો સંગ કરવો. તેને માટે કહ્યું છે કે, 'પંડીતકી લાતાં ભલા, કયા મુરખકી બાતા, વોહ લાતે સુખ ઉપજે વોહ બાતે ઘર જાત.'

વારતા છપનમી.

ચાર ગુણવાળી સ્ત્રી.

અબળા નહીં પણ છે પ્રબળા, એ વસ સબળાને કરતી;
ચરીત્ર ફોજ ચહુ દીસ ફેલાવી, તનમન ધન ગુણ હરતી.

એક વખતે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! મારી સન્મુખ

એવી જાતની ચાર સ્ત્રીઓ લાવો કે જેમાં એક બેશરમી, બીજી બીકણ, ત્રીજી શરમાળ અને ચોથી નીડર.' બીરબલે એક દીવસે એક સ્ત્રીને લાવી શાહ સમીપ ઉભી રાખી શાહને કહ્યું કે, 'આપની ચાર સ્ત્રીઓ તપાસી લો. શાહે અજાયબીની સાથે કહ્યું કે, 'ચાર કયાં છે? આતો એક સ્ત્રીજ છે? બાકીની ત્રણ કયાં છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'એ સ્ત્રીના અંગમાંજ ચારે સ્ત્રીના ગુણ સમાયલા છે, જ્યારે સ્ત્રી વીવાહમાં ફટાણા ગાય છે, ત્યારે પાસે બેઠેલા ભાઇબાપની પણ તે શરમ રાખતી નથી માટે બેશરમ છે. અંધારી ઓરડીમાં જવા માટે ધણીએ આગ્ના કરી હોય તો કહેશે કે 'બાપરે! હું તો બીહું છું, માટે બીકણ છે. જ્યારે સાસરે જાય છે ત્યારે મંદ સ્વરે બોલવું, તેથી શરમાળ છે અને પુરૂષ સાથે હળેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાતે ભુત પ્રેત કે વાઘ ચોરથી પણ ન બીતાં નીશંકપણે પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પાડે છે માટે નીડર છે. તેથી મેં ચારે ગુણવાળી સ્ત્રીને લાવી આપ આગળ હાજર કરી છે.' તે સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને બીરબલને શાબાશી આપી.

વારતા સતાવનમી.

રાધુ તો મહા તપસ્વિ છે!

ચતુર ન સમજ્યા હોત તો, ચતુરાનની ચુક.
કહો કોણ કહાડત? અરે! સકળ ગણાત ઉલુક.

એક સમય બાદશાહ અને બીરબલ આનંદભુવનમાં બેસી આનંદ વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં એક ફકીરે આવીને કહ્યું કે

'જહાંપનાહ! આ મારી પાસેનો પોપટ કે જેનું નામ રાઘુ પાડેલું છે, તેને મેં ઘણી મહેનત લઈ સારું બોલતાં શિખવ્યો છે અને તે એવી આશાથી ભણાવ્યો છે કે આપને તે નજરાણામાં આપી ઉમેદ બર લાવીશ! માટે રાઘુને લ્યો અને તેનું પ્રતિપાલન કરો.' આ પ્રમાણે ફકીરનું બોલવું તથા રાઘુના મુખથી મધુર ભાષણ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહે ફકીરને ઘટતું ઇનામ આપી વીદાય કીધો. અને રાઘુની દેખરેખ માટે નોકર નીમી હુકમ કીધો કે, 'જો જરા પણ રાઘુની તબીયત નાદુરસ્ત જણાય તો તુરત મને ખબર આપવી. જો, તેની ખબર ન આપી અને બીમાર પડી રાઘુ મરી ગયો એવી જો ખબર આપી તો તે વખત તારું માથું કપાવી નાખીશ.' પછી નોકરો રાઘુની તબીયત સાચવવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા તેમ રાઘુ કુરાનના પાઠ ભણ્યો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થઇ તેના ઉપર અતીશે પ્યાર રાખવા લાગ્યો. એક વખત રાઘુ અચાનક મરણને શરણ થયો તે જોઇ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને 'શાહને શું જવાબ દેશું? તેમજ મરી ગયો છે એ વૃતાંત જણાવીએ તો શીરચ્છેદનો હુકમ થાય! માટે બંને તરફની પીડામાં આવી ફસાયા! હવે તો બીરબલજી આગળ જઇ આ હકીકત જાહેર કરીએ તો કાંઇ પણ રસ્તો હાથ લાગે!' એમ વીચારી બીરબલ પાસે ગયા, અને પોતાનું દુઃખ પ્રકાસ્યું બીરબલને તેઓની દયા આવવાથી કહ્યું કે, 'તમે નીશ્ચીંત રહો, જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દ-શ નહીં.' એમ કહી બીરબલ શાહહજુરમાં ગયો. શાહને જોઇ બોલ્યો કે, 'આપણો રાઘુ! આપણો રાઘુ! એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે, 'શું રાઘુ મરી ગયો?' બીરબલે કહ્યું કે, 'નહીં નહીં ખુદાવીંદ એમ કેમ બને? એ તો મહોટો તપસ્વી

યન્યો છે। આકાશ તરફ મ્હો કરી તપસ્યા કરે છે। પગ, પાંખ, આંખ અને ચાચ જરા પણ હલાવ્યા વગર યોગ સાધન કરી ઇંદ્રીઓનું દમન કરી રહ્યો છે। આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'શું રાઘુ આ કેવી તપસ્યા કરી રહ્યો છે? હું તો એમ જાણું છું કે તેણે તપસ્યા આદરી છે અને આપ મરી ગયાનું કહો છો। માટે તેને જોવાથી નીર્સંદેહ થશો.' શાહને તેડી રાઘુના પાંજરા પાસે જઇ તપસ્યા કરતો બતાવ્યો તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે, 'બીરબલ। તારી મશ્કરી કરવાની ટેવ ગઇજ નહી। રાઘુ તપસ્યા કરે છે એમ ન કહેતાં એમજ કહયું હોત કે રાઘુ મરી ગયો। તો નાહક ધક્કો તો ખાવો પડત નહીં? શું રાઘુ મરી ગયો એવી તને ખબર નહોતી?" બીરબલે હાથ જોડીને ધીમેથી બોલ્યો કે, 'નેક નામદાર। શું કરવું! જો સરકાર અગાડી રાઘુ મરી ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે નોકરોનો શીરચ્છેદ થવાનો વખત આવત. માટે કાંઇ પણ ઉપાય શોધવો કે નહીં?' તે સાંભળી શાહ રાઘુનો શોક ભુલી જઇ બીરબલની બુદ્ધીનો ખ્યાલ કરી બહુ ખુશી થયો અને તે બદલ ઇનામ આપી પોતે ગેરવ્યાજબી હુકમ કરેલો તે માટે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

સાર—બુદ્ધિવાનો કેવી યુક્તીથી રાજાના બોલ રાજાના મહોંમાં પાછા આપે છે, માટે બુદ્ધીવાનનીજ બલહારી છે, બુદ્ધિ વગરના માણસો જગતને ભાર રૂપ છે. કહ્યું છે કે, 'માણસ જાતમેં એક બાબત કરામત હે.'

વારતા અઠાવનમી.

અકલ શું કરી શકતી નથી?

વાત વીનોદ વીવેકીને, સમજી સેજે સહેલ,
પણ સમસ્યામાં સમજી જવું, એજ ઘણું મુસ્કેલ

એક સમે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'હમણાં છે, પછી પણ છે. હમણાં છે ને પછી પણ નથી. હમણાં નથી પણ પછી છે. ને હમણાં છે પણ પછી નથી. એ ચારે સવાલોનો જવાબ આપો.' આનો બહુ વાર વીચાર કીધા પછી બીરબલે દરબારીઓની અજાયબી વચ્ચે કહ્યું કે, 'સરકાર! એ ચાર સવાલમાંનો એક જવાબ તો આપની પાસે મોજુદ છે. પણ બીજા સવાલોના જવાબ મેળવવા આ બંને નગરમાં જઇએ ત્યાં હું બાકીનાનો જવાબ આપીશ!' આ સાંભળી શાહને અજાયબી લાગી કે, એ ચાર સવાલોનો જવાબ કોઇથી અપાઇ શકવાનોજ નથી! તેમ છતાં બીરબલની ચાલાકી જોઉં કે એ કેવી રીતે સવાલોનું સમાધાન કરી બતાવે છે?' એમ વીચારી શાહે બીરબલની વાત કબુલ રાખી. પછી બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'આપ યોગીનો વેશ ધારણ કરો અને હું આપનો ચેલો બનું. પછી જુઓ શહેરની ગમત?' આ પ્રમાણે બંને જણ ગુરૂ ચેલા બની સાથે બે સમજુ બાળકોને લઇ એક શ્રીમંતની પેઢી ઉપર ગયા. તે શાહુકારને વેષધારી બીર-

બલે પોતાના ગુરૂ તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે, 'શેઠજી! આ મારા ગુરૂ છે, હું એમનો ચેલો છું અમે બંને એ આ ક્ષણભંગુર સંસારનો ત્યાગ કરી પરીબ્રહ્મ પરમાત્માનું ભજન કરવા વૈરાગ લીધો છે પરંતુ એક ઉપાધીને લીધે આપની પાસે આવ્યા છીએ આપની ઉદારવૃતી, પરોપકાર બુદ્ધિ અને નમૃતા અવર્ણનીય પ્રકારની છે. એની દેશ દેશાંતરમાં કીરતી ફેલાવાથી અમો આપની કાંઇક સહાયતા લેવાને આવ્યા છીએ.' આ પ્રમાણે ચેલાનું બોલવું સાંભળી શાહુકારે હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'મહારાજ! જો આપની ઉપાધી મારાથી દુર થઇ શકે એમ હોય તો સુખેથી આપ ફરમાવો.' ચેલાએ કહ્યું કે, 'આ હમારા ગુરૂનાં બે બાળક છે. તેમને ભણાવવા આ શહેરમાં રાખવાનો વીચાર છે. પરંતુ ધન વીના એ કામ પાર પડી શકે એમ નથી. એ બાળકોને ભણાવવા માટે ઓછામાં ઓછા બે હજાર રૂપીઆ જોઇએ માટે જો આપથી સહાયતા આપી શકાય તો કહો! જો આપ એ કામમાં મદદ કરશો તો ઇશ્વર તેનો બદલો આપને આપશે.' પછી શેઠે તરત માગ્યા મુજબ રકમ ગોણીને ભેટ કરી તે જોઈ ચેલાએ કહ્યું કે, 'આ ઉપકારના બદલામાં હું એમ કરવા ચાહું છું કે એકેક જોડો તમારા માથામાં મારતો જઉં, અને તમે દર જોડા દીઠ એકેક રૂપીઓ આપતા જાઓ.' ચેલાની આ વાત સાંભળી દુકાનપર બેસનારા અને રસ્તે ચાલનારાઓ અજાયબીમાં ગરકાવ થયા કે 'વાહ! ઉપકારનો બદલો ઠીક! રૂપીઆ આપવા અને જોડા ખાવા? એ ખરેખર નવાઇ!' પરંતુ શાહુકાર કશુ પણ ન બોલતાં, તથા આ માટે જરા પણ ઉદાસ ન થતાં ગુરૂને વીનવીને કહ્યું કે, 'જ્યારે આ રૂપીઆ સારા કામમાં જવાના છે તો પછી તે બદલે દર રૂપીએ જોડા સહન કરવામાં હું મારું મોટા ભાગ્ય સમજુ છું? સારા કામ માટે પ્રાણાંત સહન

કરવું પડે તોપણ શું ? એમ કહી તરત શેઠે માથું નીચે નમાવ્યું. ધન્ય છે ! એવા ધનવાન ધર્માત્માઓને !

આ જોઈ ચેલાએ કહ્યું કે, ' શેઠજી ! આપની આવી ગુરૂભક્તી જોઈ હું ઘણોજ ખુશી થઈ કહું છું કે આ રૂપીઆની હવે કશી જરૂર નથી કારણ કે જે અમારે જોઈતું હતું અને જાણવાની ઈચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાથી કાર્યસિદ્ધ થયું છે. માટે આનંદમાં રહો અને સદા સુકૃત્ય કરતા રહો ! ' એમ કહી આગળ ચાલ્યા, ચાલતાં ચેલાએ ગુરૂને કહ્યું કે, ' આ આપના પહેલા સવાલનો જવાબ કે ' હમણાં છે અને પછી પણ છે, ' મતલબમાં પણ પ્રભુ કૃપાએ સર્વ સંપતીવંત આ શેઠ છે છતાં પોતાના સ્તુતીપાત્ર વૃત્તિ ભક્તી અને રહેણી કહેણી કાયમ રહેલ છે તો આ લોક ત્યાગી પરલોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારના સ્વર્ગ સુખ મળશે જેથી હમણાં પણ બધી વાતે સુખી છે અને આવતે ભવે પણ સુખી છે. માટે આપ આપના પહેલા સવાલનો જવાબ વીચારી સ્વીકારી લો.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો વીસ્મય પામ્યો. આગળ ચાલતાં એક ભીખારી ભીખ માંગતા લોકોને ઉપદેશ કરતો હતો કે, ' એક ગણું પુન્ય સહસ્ત્ર ઘણો લાભ છે. હાથે તેજ સાથે છે. દયાપાત્ર રાખી જો પરોપકાર, દાન કરશો તો પ્રભુ તુમોને આવતે ભવ અધીક સુખ આપશે. ' આ પ્રમાણે ભીખારીની દીનવાણી સાંભળી એક દયાળુ પુરૂષે પેટપુરતું ખાવાનું આપ્યું. તે લઈ ભીખારી ગામની બહાર જઈ ઝટપટ ખાવા મંડી પડયો. ગુરૂ ચેલો પન તેની પાછળ પાછળ તે ખાવા બેઠેલા ભીખારીને ચેલાએ કહ્યું કે, ' દયાળુ સેવક ! અમે બને જણ ભુખ્યા છીએ અને ભુખથી અમારો જીવ જાય છે. જો થોડું અમને આસરા

જેટલું અન્ન ખાવા આપો તો ભગવંત તમારૂં કલ્યાણ કરશે.' એવી આજીજી કરી, પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ જરા પણ લક્ષ ન દેતાં પેટપુજા કરવામાં પુરેપુરૂં લક્ષ આપવા લાગ્યો હતો તે જોઇ ચેલાને રીસ ચઢવાથી તે ભીખારીને બે ચાર જોડા મારીને કહ્યું કે, 'અલ્યા અધમ! ભીખ માગતી વખતે શો ઉપદેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી? પરભવમાં આપ્યું નથી તેથી આ ભવમાં મળ્યું નથી! અને આ ભવમાં પણ આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મળનાર નથી માટે તને, હમણા પણ સુખ નથી અને પછી પણ નથી.' એમ કહીને શાહને કહ્યું કે, આ આપના બીજા સવાલનો જવાબ! કે હમણાં નથી અને પછી પણ નથી.

બાદ ગુરૂ ચેલો આગળ ચાલ્યા, ચાલતા રસ્તામાં એક અતિ દુર્બલ અને ઇશ્વર ભક્તી તલ્લીન એવા સાધુને જોઇ ચેલાએ બતાવ્યુ કે, 'સરકાર! આ ભક્તની પાસે હમણાં કશું પણ નથી! પરંતુ તપ અને ભગવત ભજનથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધીવાન થશે માટે હમણાં નથી પણ પછી છે એ આપના ત્રીજા સવાલનો જવાબ.' એ સાંભળી શાહે આનંદમાં આવી જઇને કહ્યું કે, 'હવે ચોથા સવાલનો જવાબ મારી પાંસેજ છે તે શી રીતે? બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! એ સવાલનો જવાબ આપની આગળ છે તે તપાસી વીચારી જુઓ કે આપ પુર્વપુણ્યના પ્રતાપથી હીંદુસ્થાનની રાજ્ય ગાદી ઉપર તખ્ત નસીન થયા છો અને કોઇ પણ પ્રકારની સંપત્તિમાં કચાસ નથી, પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાંનું જરા પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી, કેમકે હમણાં પુર ચઢતાંના વખતમાં આપ દયા, દાન, પરોપકાર સાધુ સંતની ભક્તી, સારાં કૃત્ય કરવામાં ખંત અને ઇશ્વર ભજન ઉપર રૂચી રાખતા નથી તો આવતા

ભવમાં સુખ સંપત્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે? માટે ચોથા સવાલનો જવાબ એજ કે હમણા છે, પણ પછી નથી!' પછી આપની જેવી ઇચ્છા હોય તે ખરી.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે પોતાની રેહેણી કેહેણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી. અને બીરબલની બુદ્ધિ તથા તેની વિદ્વતા વિષેનો ઘણીજ તારીફ કરી. તથા બીરબલ પાસેથી શુદ્ધ જ્ઞાન, ભક્તી સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંબંધી યશ, લક્ષ્મી, ઉચ્ચ વૈભવ પ્રપ્ત કર્યાં. બીરબલના ઉત્તમ ગુણોથી રીઝી શાહે બીરબલને આન પદ્દુ, કરીનાવ, પ્રેમ મુનો રાજા સાહેબ, વગેરેના ઇલ્કાબ અને મોટી જાગીરો બક્ષીસ આપી આનંદસહ સત્કાર કરી જીવનનો લાવો લીધો.

સાર—દાન, દયા, પરઉપકાર, સાધુ સંત, પ્રભુની ભક્તી પોતાની શક્તી પ્રમાણે કરી મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવો.

વારતા ઓગણસાઠમી.

પાનમાં પાન કયું મોટું

પામે આદર માન, ગુણથી સહુકો સર્વદા.

એક સમે શાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે, 'સઉથી મોટું પાન કંઇ વનસ્પતીનું ગણવું? શાહનો આ સવાલ સાંભળી કોઇ કેળનું તો કોઇ આમનું તો કોઇ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા

પરંતુ શાહે તે એકેની વાત કબુલ રાખી નહીં, છેવટે બીરબલને પુછ્યું 'બીરબલે કહ્યું કે, 'સૌથી પાન નાગરવેલનું મોટું છે, કેનકે તે નામદાર સરખાના મુખ સુધી પહોંચે છે માટેજ તેને બધામાં મોટું સમજવું. બીજા પાન આકારમાં મહોટાં છે પણ અધીકારમાં મહોટા નથી માટે શું કામના?' આ જવાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો. અને બીરબલના ગુણ ગાઇ, બીરબલને રીઝવ્યો.

સાર–જેમાં ગુણ હોય તેજ મેહોટામાં ગણાય.

વારતા સાઠમી.

નીમકહરામ કોણ?

જમ જમાઈ જાચક સદા, કૃપા કરી રહો દુર.

એક સમે શાહે બીરબલે પુછ્યું કે, 'દાનેશમંદ બીરબલ! નીમકહલાલ કોણ અનેનીમકહરામ કોણ? તેનો ભેદ બતાવો.' આ સવાલ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! નીમકહલાલ એક કુતરૂં કહેવાય છે, જેના ઘરનું અંન ખાય છે તેને પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ ઈજા આવવા ન દેતાં પોતાના ધણીનું સંરક્ષણ કરે છે કદાચ એક વખત તેને ખાવા ન આપીએ તોપણ તે નીમકહરામ થનાર નથી, એથી વીપ્રીત રીતે નીમકહરામ જમાઈ હોય છે. કેમકે તેને ગમે તેટલું ધન આપો તોપણ તેને સંતોષ વળતો નથી, દર-રોજ તેનું મન મનાવવા છતાં પણ જરા વચમાં વચકું પડયું કે જાણે કોઇ વખત ઓળખાણ કે સંબંધ હતોજ નહીં તેમ તુરત રીસાઇ બેસે છે? જમાઇ છે તે દશમા ગ્રહ સમાન છે. જેમાં નવ

મહને જીત બળીદાન આપતા હોઇએ તો પ્રતિપત્રિ રાશી ઉપર આણ્યા કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવો.' એ પ્રમાણેનો જવાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસઠમી.

રામ રાખે તેને કોણ ચાખે?

રાજા જોગી અગ્ની જળ, ઉનકી ઉલટી રીત;
કરતા રહીઓ ફરસરામ થોડી પાળો પ્રીત.

એક સમે બીરબલ પોતાના ઘરના ઓટલા ઉપર જમને બેઠો હતો તેવામાં એક બાદશાહનો હજુરી નોકર દોડતો દોડતો જતો હતો તે જોઈને બીરબલે તેને પુછ્યું કે, 'આટલો બધો દોડીને ક્યાં જવા માગે છે?' નોકરે કહ્યું કે, 'સરકારે મને અશેર કળી-ચુનો લાવવા કહ્યું છે માટે તે લઇને જલદી જવું જોઇએ.' તે સાં-ભળી બીરબલ વીચારમાં પડ્યો કે, અત્યારે શાહને અશેર કળીચુના-ની શી જરૂર પડી હશે! આમાં કાંઇક પણ ભેદ હોવો જોઇએ? એમ માની નોકરને ફરી પુછ્યું કે ચુનો શું કરવા જોઇએ છે? તે સાંભળી નોકરે કહ્યું કે, 'સાહેબ! તેની ગરીબ નોકરને શું ખબર? બાદશાહ સાહેબ જ્યારે જમી ઉઠ્યા અને પાન બીડી આપી તે ખાધા પછી હુકમ કીધો કે જા અસેર કળી ચુનો જલ્દી લઇ આવ. તેનું બોલવું સાંભળી બીરબલે નોકરને કહ્યું કે, 'આજે તારા સોએ વરસ પુરાં થઇ ગયાં! એજ અશેર ચુનો જમરાઇથી તને ખવરાવી દેશે

અને તેથી તું મરી જઇશ, જે પાન બીડું નામદારને આપ્યું તેમાં ચુનો વધારે પડયો હતો તેથી તેમના મુખમાં બળતરા ઉઠી છાલા પડેલા હોવાજ જોઇએ તે બદલ આ શિક્ષા ઠરાવી છે, માટે તું એ ઉપાય કર કે એક શેર ચુનો અને એક શેર માખણ એકત્ર કરી બાદશાહ પાસે લઇ જા અને તે ચુનો તને ખવરાવશે તો કાંઇ થશે નહીં.' બાદ તે નોકરે બીરબલના કહેવા પ્રમાણે કરી અને ચુનો શાહ હજુર ગયો. તરત શાહે તે ચુનો તેને ખવરાવ્યો. શાહને ખાત્રી હતી કે થોડીજ વારમાં આ નોકર મરી જશે. પરંતુ બીજે દીવસે તે નોકર વખતસર હાજર થતો તે જોઇ બાદશાહને ઘણી અજાયબી લાગી અને વીચાર કરવા લાગ્યો કે, ' મારો વીચાર નીષ્ફળ ગયો, મુઓ નહીં, એનો ઠીક પણ તેને ઇજા પણ કશી થઇ જણાતી નથી. પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પોહોચાડી દેવો તો ખરોજ ?' એમ વીચારી ચુનાવાલાને બોલાવીને કહ્યું કે, 'સવારમાં પ્રથમ જે માણસ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખજે.'

બીજે દીવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કર્યો કે, 'જા દરબારી ચુનાવાળાને ત્યાંથી પાંચશેર ચુનો લઇ આવ.' હુકમ સાંભળતાને વાર તે ચુનાવાલાને ત્યાં જવા નીકળ્યો. આયુષ બળને લીધે તેને બીરબલનાં ભેટ થઇ અને બાદશાહનો કર કરેલો હુકમ તેમને કહી સંભળાવ્યો તે ઉપરથી બીરબલ સમજી ગયો કે, આને બાદશાહે ચુનો ખવરાવ્યો, પરંતુ એને કશી ઇજા થઇ નહીં તેથી એના પ્રાણનો નાશ કરવા હજી ધારે છે, એજ માટે આને ચુનાવાલાને ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યુ છે, તે સબબ સમજી બીરબલને તેથી દયા ઉપજી તેથી કહ્યું

કે, 'તું' પંદર વીસ મીનીટ અહીંયા ઉભો રહે, પછી ચુનાવાલા પાસે જઇ ચુનો લાવી બાદશાહ પાસે જજે.

અહીંઆ બાદશાહે નોકરને ચુનાવાળાને ત્યાં મોકલ્યા પછીથોડી વેળા થવા બાદ એક બીજા નોકરને પ્રથમ મોકલેલા નોકરની શી વલે થઇ છે ? તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યો. તે સીધો ચુનાવાલાને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. જે ચાકર જવાનો હતો તે તો બીરબલની પાસે રોકાયો અને પછી ગયેલો ત્યાં પ્રથમ જઈ પહોંચ્યો. તેથી સંકેત પ્રમાણે ચુનારે તેને ઉંચકી ભઠીમાં નાંખી બાળી નાંખ્યો, કારણ કે તે ચુનારાને એવો સંકેત બતાવ્યો કે, 'જે સવારના પહોરમાં પ્રથમ નોકર તારે ત્યાં આવે તેને ભઠીમાં નાંખી બાળી નાખજે.

અહા ! જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ! એ વાકયની પ્રતીતી આપવા દાખલો બસ છે ? હવે જે પ્રથમ ચુનારાને ઘેર જવા નીકળ્યો હતો તે નોકર બીરબલ પાસેથી સુમારે અડધા કલાક પછી ચુનારાને ઘેર ગયો અને ચુનો લઈ બાદશાહ સમક્ષ જઇ ચુનો આગળ મુકયો તે જોઇ શાહને, અત્યંત અજબ લાગી કે, 'અરે ! આ શા રીતે જીવતો પાછો આવ્યો !' આવો ચમત્કાર જોઇ ચાકરને પુછયુ કે, 'તું, જે વખતે ચુનો લેવા ગયો તે વખતે તને રસ્તામાં કેણે રાકયો હતો ? ચાકર કહ્યુ કે, 'સરકાર બીરબલજી પોતાના ઘરના ઓટા ઉપર બેઠા હતા તેમણે મને પોતાના પાસ બોલાવીને પુછ્યુ કે સરકાર હમણાં કયાં બીરાજે છે ? તેના જવાબમાં મેં કહ્યું કે ચહા પીવા બીરાજયા છે ? એમ કહી ચુના લેવા ગયો અને આપનો હુકમ બજાવવા આવ્યો.' આ ચાકરના [illegible] સાંભળી શાહને ખાત્રી થઇ કે, 'આ ચાકરને બીરબલની મદદ છે અને સહાયતા ન હોતતો તે કયારનો જમપુરીમાં પહોચી ગયો હોત!

ખેર! એના નસીબ! માટે હું જેટલી માથાકુટ કરીશ તેટલી ફોકટ જશે? જેની વારે બીરબલ છે તેને કોઇ કાંઇ કરી શકનાર નથી.' આવો વિચાર કરી શાહે ચાકરને મોતમાંથી બચાવીજીવતદાનઆપ્યું અને બીરબલની અકલના વખાણ કરવા લાગ્યો.

સાર— ઇસારા ઉપરથી વાતનું ખરું સ્વરૂપ જાણી મરોટાઓના સપાટામાંથી પોતાને અથવા બીજાને યુકતીથી બચાવવાને બુદ્ધીની કેટલી બધી જરૂર છે. તેનો ખ્યાલ આ વારતા પરથી કરી લેવો કોઇ પણ માણસ કોઇ પણ વખતે ભુલથી સાણસામાં સપડાઇ ગયો હોય તેને તેમાંથી બચાવી લેવો એજ મહોટા માણસનો ધર્મ છે. નાત જાતનો કાંઇપણ તફાવત રાખ્યા વગર સઘળાની ઉપર દયા ભાવ રાખનાર માણસજ, જગતના લોકોની પ્રીતી સંપાદન કરી શકે છે.

વારતા બાસેઠમી.

ખરા અને ખોટા વચ કેટલો અંતર છે.

એક વખતે બીરબલને પુછયું કે 'સાચા અને ખોટાં વચે કેટલો અંતર છે? તેનો જવાબ આપતા બીરબલે કહ્યું કે ' સરકાર! ચાર આંગળનો શાહે પુછયું કે સાચાની તપાસ કરનાર આંખ છે, માટે આંખેથી જોયું તે ખરૂં, અને તેનાંથી ચાર આંગળને છેટે કાન છે તેણે સાંભળ્યું તે ખોટું. માટે ખરા ખોટા વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે' આ ખુલાસાથી બાદશાહ ખુશી થયો.

વારતા ત્રેસઠમી.

આ ચોર કે શાહુકાર?

એક સમે શાહે દરબારીઓ સમક્ષ રાજનિતિ માટે પોતાના વીચારો દર્શાવી રહ્યો હતો, એટલામાં હુમજાનખાન નામના પઠાણે આવીને નમ્રતા પુર્વક કહ્યું કે, સરકાર! આપના નગરમાં ઠઠામલ નામનો એક મુલતાની વેપારી રહે છે તે વેપારીને આ ચાલતા "ફાગણ સુદી પુનેમની રાત્રે મોતીના પચીસ દાણાનો એક હાર દસ હજાર રૂપીઆની કીંમત આંકીને આપ્યો છે. મારી પાસેથી હાર લેતી વખતે શાહુકારે કહ્યુ હતું કે તમે આવતી કાલે સહવારના બાર વાગે આવજો. જો તમારો હાર મને પસંદ પડશે તો તેની કીંમતના દસ હજાર રૂપીઆ આપીશ. અને નહીં પસંદ પડે તો તમારો હાર તમને પાછો આપીશ અમારી બંને વચે થયેલી સરત મુજબ હું આજ તે શાહુકાર પાસે ઉઘરાણી કરવા ગયો. મને ઉઘરાણી કરતો જાણી તે શાહુકારે એકદમ આંખ ચઢાવી મારા અંગ ઉપર ધસી આવી, ધમકાવીને કહ્યુ કે, જા, જા, કોને ગળે પડે છે! કેવો માણસ ને કેવી વાત! કોણુ જાણે છે, આમ ધમકાવીને શાહુકારે મને આગણેથી હાંકી કાઢયો.'

બીરબલે પઠાણની સઘળી હકીકત સાંભળી લેઇને બીરબલે પઠાણને પુછ્યું કે, 'જે વખતે તમે તે શાહુકારને મોતીનો હાર

દીધો તે વખતે તેના ઘરમાં બીજા કોણ કોણ હતા? અને તે મોતીનો હાર લઈને શાહુકારે કઈ જગોએ મુકયો હતો, તે તમે જાણો છો? બીરબલના સવાલના જવાબમાં તે પઠાણે કહ્યું કે, 'અહો ન્યાયની ખુબી જાણનાર બીરબલ! મોતીનો હાર આપતી વખતે શેઠની શેઠાણી શીવાય બીજું કોઈજ નહોતું શેઠે શેઠાણીના હાથના મોતીનો હાર એક સાચા મોતાની પેટીમાં મુકવાને આપ્યો શેઠાણીએ શેઠની પાસેથી કુંચીઓનો ઝુડો લઈ, તે પેટી ઉઘાડી પેટીમાં મુકયો અને મને બીજા દીવસના બાર વાગે બોલાવ્યો.' આ સાંભળી બીરબલે પઠાણને કહ્યુ કે, 'જે પેટીમાં તમારો હાર મુકયો છે, તેનાજ જેવી એક પેટી બજારમાંથી લાવી મને આપો, પઠાણ તરત બજારમાંગયો અને મહા મુસીબતથી તેવી આકારવાળી પેટી શોધી કાઢીને બીરબલને લાવી આપી બીરબલે તરત પેટી લઈને તે પઠાણને એક બાજુએ સંતાડી મુકયો.

બાદ ઠઠામલને બોલાવ્યો અને તે ખરીદ કરેલી પેટી પોતાના ટેબલપર મુકી બીરબલે કચેરીના પટાવાળાને કહ્યુ કે, 'જે વખતે હું તને કહીસ કે આ પેટીની ચાવી મારી કનેથી ખોવાઈ ગઈ છે. અને તેનાં આ શાહુકારના અગત્યના પત્રો છે, તે તેમને દેવાંના છે. માટે લહારને બોલાવી લાવ, ત્યારે તું કહેજે કે એમ કરવાથી તો ઉડતી પેટી બગડી જશે, માટે આવની કાલે હું આવી પેટીની જેની પાસે હશે તેની પાસેથી ચાવી લઈ આવીશ એમ તું કહેજે. એટલામાં ઠઠામલ શેઠ દરબારમાં દાખલ થયો. બીરબલે તેને માન આપી પોતાની પાસે બેસાડી પા એક કલાક સુધી આડા અવળી વાતો કરી શેઠને ભારમાં નાખ્યા. બાદ બીરબલે નોકરને કહ્યુ કે, 'આ પેટીની ચાવી મારી પાસેથી ગુમાઈ ગઈ છે, તેમા શેઠના ખાનગી કાગળો

છે, તે તેમને આપવાના છે, માટે લુહારને તેડી લાવ પટાવાળાએ કહ્યું કે, ' એમ કરવાથી આ નાજુક પેટી બગડી જશે, માટે આવતી કાલે હું તપાસ કરીશ. અને એનાજેવી પેટી જેની પાસે હશે, તેની પાસેથી ચાવી લઇ આવીશ' બીરબલે પટાવાળાને કહ્યું કે, 'આજનો દીવસ દીવસમાં નાખવાથી શેઠને પાંચ હજાર રૂપીઆનું નુકશાન થાય એમ છે.' બીરબલના આ શબ્દો સાંભળતાજ શેઠે વીચાર કરીને કહ્યું કે. 'મને નુકશાન થાય એમ કરસો નહીં એના જેવીજ મારી પાસે પણ એક પેટી છે તનીચાવી આ પેટીને લાગુ થશે ' શેઠની આ વાત સાંભળી બીરબલે શેઠને કહ્યું કે, 'ઘણીજ સારી વાત થઇ, ચાવી આપો તો પેટી ઉઘાડીનાખીએ. " શેઠે કહ્યું કે ચાવીનો, લુમખો ઘેર રહી ગયો છે તે હમણાં જઇને લઇ આવું" બીરબલે કહ્યું કે, 'નાજી, તમને મહેનતપાં નખાય ? નોકરને નીશાની આપો, તો તે તરત લઇ આવશે ' શેઠે પટાવાળાને કહ્યું કે, 'મારે ઘેર જઇ શેઠાણીને કહેજે કે મારા કબાટના ખાનામાં ચાવીઓનો ઝુડો છે તે આપો ' એટલે પટાવાળો લેવા ચાલ્યો. તરત બીરબલ બહાર આવી પટાવાળાને કહ્યું કે, 'શેઠાણીને જઇને કહેજે, 'જે પેટીમાં તમે પચીસ મોતીનો હાર મુક્યો છે, તે ઘરાકને દેખાડવા માટે શેઠે મંગાવીઓ છે માટે આપો, તે આપે તે તું લઇ ગુપચુપ મને આપજે.' બીરબલની વાત ધ્યાનમાં રાખી. પટાવાળો દોડતો શેઠાણી પાસે જઇને ચાવીના લુમખાની નીશાની આપી મોતીનો હાર માગીઓ. શેઠાણીએ તરત કાઢી દીધો તે લઇને પટાવાળાએ ગુપચુપ આવીને બીરબલને દીધો. બીરબલે તરત એકઝવેરીને બોલાવીને તેની પાસે તે મોતી જેવડાં બીજા સો મોતી મગાવીઆ, ઝવેરી મોતી લાવીઓ તે ભેગા ૨૫મોતીનાદાણાએક હારમાપાંચ

પાંચ મોતીને અંતરે એક મોતીનો દાણો પરોવીને, પઠાણને બોલા-વીને કહ્યું કે, 'આ હારમાં તમારા મોતી હોય તો ઓળખી કાઢો ? પઠાણે તે હાર પોતાના હાથમાં લઇને બહુ બારીકીથીતપાસીને પોતાના જે પચીસ દાણા હતા, તે દેખાડીને કહ્યું કે, 'આ દાણામારા છે.' તે સાંભળી બીરબલે જાણ્યું કે દાણા તો પઠાણના ખરા. પણ હવે શાહુકાર શું કહેછે, તેજ જોવાનું છે. બાદ બીરબલે મોતીનાં પચીશ દાણા લઇને પોતાની પાસે રાખીને પઠાણને કહ્યું કે, 'જે શાહુકાર કચેરીમાં બેઠા છે, તેની પાસે હું જાઉંછું ત્યાં આવી તમારે ફરીઆદ કરવી.' એમ કહીને બીરબલ કચેરીમાં ગયો, આ બનેલા બનાવ સંબંધી ઠઠામલ શેઠ તો અણવાકેફ હતો. તેતો એમજ સમજતો હતો કે, પટાવાળો હજી ચાવી લઇને આવ્યો નથી. એટલામાં બીરબલ આવી ન્યાય આસન-પર બેઠો. એટલામાં પઠાણે આવી ફરીઆદ કરી. તે સાંભળી બીર-બલે પઠાણના મોતી માટે ઠઠામલ શેઠને પુછ્યું, પણ તેણે તે કબુલ ન કરવાથી બીરબલે શેઠને બહુ સમજાવ્યા, પણ શેઠ તો એક ટળીને બે થાય નહીં. તેથી બીરબલે બનેની જુબાની લીધી, પણ આ બે-માંથી સાચો કોણ તે ન્યાયી અદાલતમાં બતાવી આપવાને શેઠની શેઠાણીને અદાલતમાં બોલાવી તેની શાક્ષી લેતા બીરબલે શેઠાણીને પુછ્યું કે, ગઇ કાલે શેઠે તમને મોતીના ત્રીસ દાણા આપ્યા હતા, અને આજ મંગાવ્યા તો પચીશ કેમ મોકલ્યાં ?' તેના જવાબમાં શેઠાણીએ કહ્યું કે, 'સાહેબ, શેઠ આપની પાસે મોજુદ છે, તેમ પ-ઠાણ પણ હાજર છે, તેને પુછો કે, મને પચીશ કે ત્રીસ આપ્યાહતા એટલામાં શેઠ બોલવા જતા હતા. પણ તરત બીરબલે શેઠને વચમાં અટકાવીને શેઠાણીને પુછ્યું કે, શેઠેગઇકાલેમોતીના દાણા પચીસ ત-

મને આપેલા તે આજ કે બીજા શેઠાણીએ કહ્યું કે, હાજી, તેજ આછે બીજા નથી ' આ સાંભળી બીરબલે તરત શેઠાણીને રજા આપી પછી શેઠની ઉપર પારકો માલ હજમ કરી જવાનું તો હમત રાખી શીક્ષા કરી અને પડાગુને મોતીના દાણા આપી રજાદીધી બીરબલનો આ અદલ ઇન્સાફ જોઇ શાહ અને દરબારીઓ છક થઇગયા.

વારતા ચોસઠમી.

દાન કરતી વખતે કોનો હાથ નીચે,

એક વખતે બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! જગતમાં દાનકિંવા દાન દેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથનીચે હોય છે, પણ કોઈ સમે એવું બને છે કે દાન યા વસ્તુ દેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય? આ એજાયબી ભરેલો સવાલ સાંભળીને બીરબલે વીચાર કરીને કહ્યું કે 'સરકાર! એમ પણ કોઇ સમે બને છે કે તપખીર આપનાર માણસનો હાથ નીચે અને તપખીર સુંઘનારનો હાથ ઉપર હોય?' બીરબલનો આ જવાબ સાંભળી તમામ દરબાર છક બની ગઇ.

વારતા પાંસેઠમી.

નદી શા માટે રડે છે?

રાજ હઠ, બાળ યોગીહઠ, શઠકણી નારી હઠપુરણ કરવી ન સહેલી

ચોમાંસામાં જમના કીનારા પર આવેલા રાજ મહેલમાં

એક સમે અકબર શાહ સુતો હતો તેવામાં એકાએક નદીમાં સપાટાબંધ પાણીનું પુર આવ્યું તેનો ખળખળાટ સાંભળી શાહ વીચાર કરવા લાગ્યો કે હમણા અરધી રાતની વખતે, આ નદી રડેછે તેનું શું કારણ હશે? હજી સુધી મારા રાજમાં કોઇ પણ દુખી નથી

થી આટલો બધો વીલાપ કરતી હશે ! એજ વીચારની લ્હેરમાં ચઢી જહાને ચોકીદારોને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'આ સમે નદી શા માટે રૂદન કરી રહી છે ? આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ચોકીદારો એ તેનો જવાબ ન આપવાથી શાહે તરત કેટલાક દરબારીઓને તેજ વખતે બોલાવીને તેજ સવાલ તેઓને પુછાવ્યો, તેઓ તેનો જવાબ ન આપવાથી શાહે તરત બીરબલને બોલાવવા માટે એક સીપાઇને મોકલ્યો અરધી રાતે સીપાઇને આવેલો જોઇ બીરબલ મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે, હમણાં શું કામ હશે ? શા માટે બોલાવ્યો હસે ? ગમે તેમ હો પણ જવું તો જોઇએજ ! આવો વીચાર કરી તરત બીરબલ સીપાઇ સાથે નીકળી શાહ હજુર આવી સલામ કરી શાહ આગળ આવી બેઠા તે જોઇ શાહે તરત બીરબલને પુછ્યું કે, નદી શા માટે રડે છે ? શાહનો આ સવાલ સાંભળી બીરબલે મનમાં વીચાર કીધો કે, વરસાદના જોરથી એકદમ નદીમાં પુર આવ્યું છે તેના ખળભળાટથી શાહ ઝબકી ઉઠયો છે, તેની આ શંકાનું સમાધાન કરવું જોઇએ આમ વીચારીને બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! નદી રૂવે છે તેનું કારણ એ છે કે, નદીનું માવીતર પર્વતમાં છે, અને તેનું સાસરૂં સમુદ્રમાં છે, માટે તે માવીતરથી નીકળી પોતાના પતિ રૂપ સમુદ્રને મળવા જાય છે. માટે આ સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતાં, પોતાનાં માબાપના વીયોગને લીધે રૂવે છે. એ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને ખરા કારણનો ખુલાસો જાણવામાં આવવાથી બીરબલની બુદ્ધિ માટે ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો.

સાર રાજા અને વિદ્વાનો ગમે તેવા બુદ્ધિવંત હોય પણ તેમના અંતરમાં જે શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું સમાધાન અનુભવી વિદ્વાન જ્ઞાનીજ કરી શકે છે.

ભાગ છઠ્ઠો સમાપ્ત

ભાગ સાતમો

વારતા છાસઠમી.

સબસે બડા કોણ ?

ઔષધ અંજન યોગ વીધી, યંત્ર મંત્ર તંત્ર,
દેવાદીક વિશ્વાસથી, શીઘ્ર સીદ્ધી હોય સંત.

એક વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, બીરબલ ! સબસે બડા કોણ ! દેવ કે યેકીન ? બીરબલે કહ્યું કે,

અહીઆ નવરંગપીરની ખુબ વીખ્યાતી પ્રસરી જવાથી, બીરબલ નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને ફરવા લઈ ગયો. માનતાએ આવતા લોકોના ટોળાને જોઇને શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! આ કયા ઓલીયા પીરની દરગા છે. ? બીરબલે કહ્યું કે, 'શું આપ હજીસુધી જાણતા નથી ? આ નવરંગ પીરના ચમત્કારોથી હજારો લોકો માનતાઓ કરવા આવે છે '

આ સાંભળી શાહ અજાયબીમાં ગરકાવ થઇ, નવરંગા પીરની દરગામાં ગયો, તેનો ઠાઠમાઠ તથા માનતાઓની આવેલી વસ્તુઓના મહોટા ઢગલાઓ જોઇ યેકીન આણી શાહે કહ્યું કે, 'ખરેખર આ કોઇ ચમત્કારીક ઓલીઓ છે માટે મારે પણ મારી માનીતા રાણીને કોઇ ભુંડી બલા વળગી છે તે જો બલા ટળી જશે તો સોનાનું છત્ર અંબવી દરીયાને જમાડીશ" આ પ્રમાણે મનમા

રાખી, નવરંગ પીરના મહીમા સંબંધી વાતો કરતાં પોતાના રંગ મહેલમાં આવ્યા વિશ્વાસથીજ વિશ્વનાથ મનની સઘળી આશાઓ પુરણ કરે છે. અને એજ શ્રદ્ધાથી શાહની ઇચ્છા પાર પાડવાથી શાહે માનતા કરી,

નવરંગા પીરની માનતા કર્યા પછી શાહે તરત બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ ! યેકીન મોટું કે દેવ ? જો અમારા આ નવરંગ પીરમાં ખરેખરૂં સત હતું તોજ મારી ધારેલી ધારણા પાર પડી.પણ જો તેમાં સચાઈ ન હોત તો યેકીન રાખવાથી શું વળત ! માટે કબુલ કરો કે યેકીન કરતા દેવ મોટા છે !' તે સાંભળી બીરબલે શાહની સમક્ષ તે નવરંગ પીરની કબર ખોદાવી મરેલા ગધેડાનું હાડપીંજર બતાવીને બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'કહો કે યેકીન મોટું કે દેવ ? જો દેવ મહોટા કહોતાં આ મુવેલા ગધેડામાં દૈવત ક્યાંરહ્યું પરંતુ આપે યેકીન પર વિસ્વાસ રાખવાથીજ આપની ઉમેદ પાર પડી છે. માટે દેવમાં દૈવતકે મહતા જે ગણો તે માત્ર યેકીનને આધીનજ રહેલી છે, તેથીજ દેવ મહોટા નહીં પણ યેકીન મહોટું છે.'

બીરબલનો આ તાત્કાલીક પુરાવો જોવાથી શાહના મનનીખાત્રી થઇ કે સબસે બડા યેકીન હે. એ સીદ્ધાંતને સત્ય ઠેરાવી શાહેબીરબલને ધન્યવાદ દીધો-

વારતા ૬૭ મી.

અકબરનો પ્રપંચ.

એક સમયે શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "મારા શાહજાદાનેવજીર પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડયો છે અને પલવાર તે બન્ને અલગ પડવા

પામતા નથી, પરંતુ મને એ ફીકર વધારે થાય છે કે વજીર પુત્રનાં લક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહજાદો વિશેષ રહેતો સોબતની અસર લાગ્યા વિના રહેજ નહીં અને તે નઠારી અસરથી છેવટ પ્રજાને પીડાકારક નીવડે માટે શાહજાદાને ખોટું ન લાગે તેમ વજીર પુત્રને પણ ઓછું ન લાગે તેવી કોઇ યુકિતવડે એ બંન્નેના મન જુદા પડી જાય તો વધારે સારૂં, નહીં તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહી!' આ પ્રમાણે શાહનાં દીર્ઘદ્રષ્ટિ યોજક અને પ્રજાહિત ચિંતક વાકયો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર આપ જરા પણ ચિંતા કરશો નહી હું માત્ર આજ સંધ્યા પડયા પહેલાજ એ બન્નેના મન વિખુટાં પાડી દેઇશ અને શાહજાદાના મનમાં મારી યુક્તિથી માઠું પણ લાગશે નહી!' આ પ્રમાણે બીરબલનુ વાકય સાંભળી શાહને આશ્ચર્ય ઉત્પન થયું અને બીરબલપ્રત્યે જણાવ્યું કે 'મારા સાચા સ્નેહી! ઘણા દિવસનો લાગેલો સ્નેહ કીંચીત વારમાં શી રીતે તોડી શકીશ? પ્રેમગ્રંથી અતી નીવડ હોય છે? કારણ કે "જશો બંધન પ્રેમકો, તેસો બંધન ઔર, કાઠરી બેદે કામળી છેદન નીકરે ભૌંર' તેમજ 'દેહકું છેહ દએ પ્રતનેપર નેહકું છેહ પ્રબીન ન દેહે' માટે શું એ અમુલ વાકયોને અસત્ય ધારે છે? તે સાંભળી બીરબલે પ્રત્યુતરમાં જણાવ્યું કે 'નામદાર આંપનુ કહેવું સત્ય છે અને પ્રેમ એ અલૌકીક ચીજ છે; કેનકે'ધન દે, કે જીવ રાખીએ, જીવ દે રખીએ લાજ 'ધન દે જીવ દેલાજહે, એક પ્રીતકે કાજ! તો પણ કહ્યું છે કે " જલ પય સારવ બિકાયદેખે હું પ્રીતકી રીત ભલી, વીલગ હોત રસ જાય કપટ ખટાઇ પરત હી માટે એક એકના મનમાં જુદાઇ લાવવા યત્ન આદરવો જોઇએ, ખુદાવિંદ "ભલી કરત લાગે વિલંબ બુરે બિચાર, ભુવન ચનાવત દીન લગે

પણ હાલ ન લગે બનાર.' ખોટું કરવું એતો પણુંજ રહેલ છે માત્ર કોઈનું સારું કરવુ એ અતિ મુશ્કેલ છે." એમ કહી બીરબલ શાહજાદાની આજ્ઞા લેઈ જ્યાં શાહજાદો અને વજીરજાદો પ્રેમસુની બની બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને વજીરજાદાને બોલાવી કાનમાં છાની વાત કહેતો હોય તેવો ભાવ બતાવ્યો અર્થાત્ કશું ન બોલતાં કાન સરખું મોઢું લગાડી થોડીવાર પછી ઉતાવળથી બોલ્યો કે મેં જે વાત કહી તે કોઈને પણ કહેશો નહીં!' એટલુંજ બોલી બિરબલ ત્યાંથી રસ્તો પામ્યો. તદંતર શાહજાદો વજીરજાદા પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે "પ્રીયમીત્ર! બીરબલ શું ગુપ્ત વાર્તા કાનપુટમાં જણાવી ગયો? આ પ્રમાણે શાહજાદે પુછ્યું. બીચારો વજીરજાદો જો બીરબલ કશી પણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને? તેથી તેણે શાહજાદા પ્રત્યે જણાવ્યું કે "મીત્રવર! બીરબલજી ખાલી પોતાનું મોઢું મારા કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કહેવા સરખો ભાવ બતાવી ગયા છે. પણ કશી વારતા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું?

આ સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે "વહાલા દોસ્ત તેમણે (બીરબલે) ગુપ્ત વારતા કોઈને ન કહેવા ભલામણ કરી છે તેથી તું વાતનેજ ગલત કરી નાખે છે, પરંતુ કાંઈ કોઈ નથી, કિંતુ એક આત્મરૂપ છું માટે કહેવામાં કશી અડચણ નથી!' આવાં વાક્યો સાંભળતાં વજીરજાદો અતી ખેદવંત બની બોલ્યો કે "શું ત્યારે હું આપને ખોટાં બાનાં બતાવી વાત ને છુપાવું છું? કોઈ દીવસ નહીં અને આજ શું મારા મનમાં આપ માટે જુદાઈ ભાસી હશે? છટ અત્યારનું બોલવું બીલકુલ આપનું ગેરવાજબી છે." આવા વજર સરખા કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે, "તું ગમે તેમ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવ, પણ હું તે તારી વાત કબુલ

કરનાર નથી, કેમકે મેં મારી નજરથી જોયેલ છતાં તું ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડે તેવો પ્રકાર કરે તે શી રીતે માનું ? અજીજ બીરા-દર ? તારી આ વખતની વર્તુણુક પ્રીતીને ખાસ લાંછન આપવા સરખી છે, કેમકે 'પ્રીત તહાં પડદો નહિં પડદો તહાં ન પ્રીત, પ્રીત તહાં પડદો રહ્યો (તો) સોહી પ્રીત વિપરીત.' ભલે હવે તારી આટલા વર્ષની પ્રીત ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઇ હું કહી શકતો નથી ! જો સેલડીના સાંઠામાં પણ જ્યાં ગાંઠો હોય છે ત્યાં મીષ્ટ રસ હોતો નથી, પણ ગાંઠા વગરના જગ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વિચારી જો ! કેમકે 'જે મતી પીછે ઉપજે, સો મતિ પહેલી હોય, કાજ ન વિણસે આપણો, દુર્જન હવે ન કોય."

આવાં આવેશયુક્ત શાહજાદાનાં વચનો સાંભળી વજીર જાદે અરજ કરી કે "અરે ! મારા દિલજાન દોસ્ત નાહક આવા કઠોર વાક્ય બાણોવડે મારૂ કોમળ-પ્રેમી કાળજું શા માટે ચીરો છો ! અને દુર-જનોતો આપણા વચ્ચે નિકટનો સબંધ થયો જોઇ ગમે તે ખટ-પટ લગાવી વિખુટા પાડવા ઉદ્યમ ચલાવશે પણ આપ એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ગણી માનો તો પછી મારો ઉપાય નથી બાકી હું સાચે સાચું કહું છું કે, મને બીરબલજી કશી પણ ગુપ્ત વારતા કરી ગયા નથીજ !' આ પ્રમાણે વજીરે જાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહજાદે કહ્યું કે, શું બીરબલજી જેવા અકલ બહાદુર અને ચતુર શિરોમણી નરો પણ દુર્જનની પંક્તિમાં છે ? અને એમને આપણી સાથે શું વૈર હતું ! કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે ? હશે એ હવે તને પુછવા માંગતો નથી આખરે તેં તારી વર્તણુંક અમ-લમાં આણી ! હાથે કરીને પોતાના પગ ઉપર કુહાડો માર્યો ખેર ! તારા ભવિષ્યમાં પ્રીતિ રૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેવો લખ્યો નહિ હોય!

એટલે હું શું કરૂં ? બસ! હવેથી તું મારી પાસે મિત્રભાવ સમજી આ તો નહીં! જેમ સહુને બોલવું છું તેમ તને પણ બોલાવીશ. જો કે તારા છુરામાં હું એક શબ્દ પણ બોલનાર નથી પણ હવે શાહજાદા મારા મીત્ર છે એમ કોઇ વખતે તું સમજતો નહિ બસ આજથી છેલ્લી સલામ છે.

વારતા અડસઠમી.

મનની મહોટાઇ.

સુધ્ધ રાયના રાજ્યની, હોય પ્રજા પણ સુધ્ધ,
તાજો તેનો દાખલો, વાંચો વિવેકી તદ્ધ.

એક દીવસે શાહ નગરની ચરચા નીહાળતો નીહાળતો નગરના મધ્ય ભાગમાં આવેલા ચોકમાં આવી લાગ્યો. તે વખતે એક વખતે એક ઘરડી ડોસી પોતાના હાથમાં એક તરવાર પકડી, પોતાની સાથેના હથીઆર બંધ માણસો સાથે ઉભી હતી. તે જોઇ, શાહે તરત તે ડોશીની આગળ જઇને પુછ્યું કે, 'બાઇ! આ હથીઆર-બંધ માણસો સાથે તરવાર પકડી શા માટે ઉભાં છો ?' ડોશીએ કહ્યું કે હજુર! મારી તરવાર અને આ માણસોના હાથમાંના હથી-આરો વેચવા માટે ઉભી છું.' આ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'જોઉં એ તરવાર કેવી છે!' ડોશીએ તરત પોતાની તરવાર શાહને આપી શાહે તરત મ્યાનમાંથી બહાર કાઢીને જોઇ તો, કટાયલી અને બુઠી લાગી. તેથી શાહે તરત તરવારને મ્યાનમાં નાંખી, ડોશીને પાછી

આપી. તરવારને હાથમાં લેતાજ ઝડપ કરતાં મ્યાનમાંથી બહાર કાઢીને જોવા લાગી. જાણે આ તરવાર મારી છે કે બીજાની, એવા ભાવથી તે ડોસી વારંવાર તરવારને આમથી તેમ ફેરવીને જોવા લાગી. આ જોઇ શાહે પુછ્યું કે, 'અરે ડોસી! સશંક મુદ્રાવડે તરવાર તરફ ધારી ધારીને શું જુઓ છો! તે સાંભળી ડોસીએ શાહને કહ્યું કે, 'હજુર! હું મારી તરવાર બદલાઇ છે એવી શંકા લાવી જોતી નથી. પણ હું તો એ જોઉં છું કે પારસ સરખા આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શ થયો છતાં સોનાની કેમ ન બની? હું કેવી ભાગ્યહીણ છું? તેજ તપાસું છું. ડોશીનું આવું ચમત્કારીક બોલવું સાંભળી, શાહે તરત તે ડોસીને તરવારની ભારોભાર સોનું આપવાનો હુકમ કર્યો. શાહનો આ હુકમ સાંભળી ડોસી આનંદ પામી. શાહને આશીશ દેતી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો!

સાર—ડોસીના મનનો હેતુ જાણનાર શાહ, ડોશીની ઉપર જરા પણ રીસ ન ચડાવતા કેવી ઉદારતા બતાવી? પ્રજાની દાઝ જાણનાર અકબર જેવા શાહ તો આ જગતમાં થોડાજ જન્મનારછે

વારતા ઓગણોતેરમી.

અવગુણ ઉપર ગુણ.

પર નરની જે પીડા, જાણે જન તે, છે જગમાં સાર,
છીદ્ર ન પેખે જગની, વડપણ ધારી શાહ સુદા, ચુહે સાર.

એક દિવસની સાંજે શાહ સુલતાન હજરત નીઝામુદીનું ઓલીઆની દરઆહમાં બંદગી કરવા માટે ગયો હતો. દરગાહના દરવાજામાં દાખલ થતાંજ, આ ઉભેલા એક વેષધારી ફકીરે શાહને

દવા આપી હાથ મેળવવા હાથ લાંબો કીધો. શાહનું અપમાન ન થાય તેટલા માટે શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેળવ્યો. બને જણુ એકમેકનો હાથ પકડી દરગાહમાં અરસપરસ વાતો કરતા ચાલ્યા. જ્યારે શાહને વાતોમાં તલ્લીન થયેલો જોઇને તે ફકીરે ધીમેથી હાથ ચાલાકી કરી શાહના હાથમાંની અમુલ્ય હીરાની વીંટી પસાર કરવાનો પ્રયત્ન ચલાવ્યો. પણ તે પ્રયત્નમાં તે નીષ્ફળ નીવડવાથી નીરાશ પામી તે વેષધારી ફકીર છપાંચ ગણી ગયો, શાહ પણ દર્શન કરી પોતાને મેહેલે ગયો અને નોકરોને બોલાવી એક હજાર રૂપીઆ આપી તે વેષધારી ફકીરના ચહેરા વગેરેની નીશાની આપી દરગાહમાં જઇ તે ફકીરે શોધી કાઢવાનો હુકમ કર્યો. તે મુજબ નોકરોએ બહુ તપાસ ચલાવી પણ તેઓની શોધમાં ન મળવાથી નોકરો પાછા આવી સઘળી હકીકત શાહને કહી. તેથી શાહ અફસોસ કરવા લાગ્યો કે "અરેરે! બિચારો ગરીબ સાંઇએ વીંટી કાઢવા પુષ્કળ પ્રયત્ન આદર્યું. પણ તેમાં નિરાશ થયો અને તેની દુખાવસ્થા વીચારી ગુજરાન થવા યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે તેનો પતો લાગ્યો નહી; જો બીજે ઠેકાણે એનો હાથ ભરાયો હોત તો મારી અંગુઠી કઢાડી લેવા યત્ન આદરતજ નહીં, કેમકે જે ચોર બદમાસને શીક્ષા કરનાર અત્યારે હું વિદ્યમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પણ ભય ના રાખતાં મરવુંજ આદરી ખુદ મારી અંગુઠી કાઢાડી લે! હીમ્મત બીડી શાબાશ છે તેની હિમ્મતને! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની દયામણી દશા મારા જાણવામાં આવ્યા છતાં તે દુઃખીજ રહી? ત્યારે હવે એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે? અને હવે કોની યાચના કરશે? કિંવા કોણ તેનું દુઃખ હૈયે ધરશે?

સાર—ફકીરના અપરાધ પર ક્રોધ ન લાવતાં, તેની હીમત પર ફીદા થઇ તેનો ગરીબાઇ વગર નજરે ટોડાબલ જેવી ઉદારતા બતાવી ધન્ય છે એવા બુદ્ધિવાન રાજાઓને?

વારતા સીત્તેરમી.

દીકરાની વાત માએ કબુલ રાખી.

દાન માન સન્માનને, ખાન પાન વરદાન;
પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શોભા લહે સુજાણ.

એક સમયે કોઇ એક પારધી એક પંખીને પકડી તેને સોનેરી અને વીવીધ રંગથી રંગી ખુબ સુરત બનાવી જ્યાં નામદાર અકબર શાહનો પાટવી શાહજાદો કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાન હતો તે પોતાના મીત્રો સહ દરબારે ગઢમાં ખેલ ખેલતો હતો ત્યાં તે પારધી પંખાને લઇ આવી પોહચો અને અરજ કરી કે "નામદાર! ઘણા પાહાડ જંગલોમાં રખડી બહુ મહેનતે આ સુદર પંખી આપ માટે લાવ્યો છું માટે આપ લ્યો અને મહેરબાની કરી મને એક હજાર રૂપીઆ આપી દો' તે અરજ સાંભળી સુંદર પંખીને ધારી ધારને નીહાળ્યું અને શાહજાદાનું મન તે પંખીને માટે લલચાયું તેથી તે પાંજરૂં હાથમાં પકડી પારધીને ત્યાંજ ઉભો રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાના દાદી મા અગાડી ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, 'દાદી માજી! આ પંખી કેવું ઉમદું છે? એક ગરીબ માણસે નજરાણા દાખલ આપ્યું છે માટે તે ગરીબને એક હજાર રૂપીઆ આપો' આ પ્રમાણે શાહજાદાનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ બોલ્યાં કે "ભાઇ! હજુ તું બાળક છે માટે બનાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે. શું આવું સોનેરી પાંખ અને વિચીત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી તે કદી પણ દેખ્યું કે સાંભળ્યું હતું? ભાઇ આપણે રાખવા લાયક નથી,

આતો રંગથી રંગીને તને ફોસલાવવા માટે તે પારધી લાવે છે, માટે આ પંખી તેને પાછું આપ અને ગુપચુપ ખેલ ખેલો.

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરાનો સંવાદ થયો ત્યારે ખુદ શાહ અકબર પણ ત્યાં હાજરજ હતો તેથી માતુશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે, "માજી સાહેબ ! આ શાહજાદો છે તેની એની આશા રાખી ન ફોસલાવે અને ફાયદો ન મેળવે તો પછી બીજા કોની પાસે જઇ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે ? જ્યાં ભરવું સરોવર હશે ત્યાંજ પશુ પંખી અને પંથી આવી તૃષા મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે પણ સુકાઇ ગયેલું સરોવર કે જ્યાં શંખલા છીડના હશે ત્યાં જવાની કોઇ પણ આશા રાખશેજ નહી માટે આપણી વડાઇ વીચારવીજ જોઇએ તેમ શાહજાદાને તેવાંજ નજરાણાં થવા લાયક છે માટે એક હજાર રૂપીઆ આપી દેવા યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળીં માજી સાહેબે ફરમાવ્યું કે "હજાર રૂપીઆ મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોના મ્હોર પડી છે માટે તે તેને આપી દો.' એમ કહી પેટી ઉઘાડી સો અસરફીઓ (સોના મહોરો) શાહજાદાને આપી અને શાહજાદાએ ઝડપ તે પારધીને તે મહોરો આપી વિદાય કર્યો.

સાર—બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા જેવો શાહ ઉદાર હતો, તેવોજ જહાંગીર હતો. જહાંગીરની માંગણી દાદીએ સ્વીકારવા ના પાડી, પણ અકબરે પોતાની માતાને સમજાવી કે ગરીબ પ્રજાની હમેશાં રાજકરતાએ એ દાદ સાંભળી તેને તન મન ધનથી રીઝવવી એ રાજા કરતાનો ધર્મ છે. અકબરનાં આ નીતીબોધ વચનો સાંભળી રાજમાતાએ તરત હજારને બદલે અઢારસોનો મતા આપી પારધીને રીઝવ્યો. મ્હોટાઓનાં મન સદા મ્હોટાં હોય છે.

ભાગ આઠમો.

વારતા ઇકોતેરમી.

ઓરમાન ભાઇનો ઝઘડો.

મનુષ્ય માત્રના અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે નુર;
માતા તાતા મોશાળની અસર એજ જરૂર.

દીલ્લી શહેરમાં એક લક્ષ્મિચંદ નામનો સદગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેની સદગુણ સંપન્ન સ્ત્રીનું મરણ થવાથી તેણે પુર્નલગ્ન કર્યું અને તે નવીન સ્ત્રીની સંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતા એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું.

સદરહુ શેઠની ગત થઇ ગયેલી સ્ત્રીના પણ બે પુત્ર હતા તેઓ પોતાના ધંધા રોજગારમાં આનંદમાન વિહાર કરતા હતા જ્યારે આ નવીન પરણેલી સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે દુર્દૈવના પ્રતાપે સ્વર્ગવાસ થયો તેથી નવી સ્ત્રીને પોતાના અને પોતાના બાળકના પોષણ માટે મોટા છોકરાની ઓશીયાળ કરવી પડી. ઓરમાન છોકરાઓના મનમાં તો રાત્રી દીવસ નવીન સ્ત્રીના પુત્ર માટેની ખટક રહેતી હતી કે (આ ક્યાં નકામું શાલ્ય થઇ પડયું. પીતાએ મરતાં મરતાં પણ પીડામાં નાખી ગયા છે પણ હજુ કાંઇ વાજુ વંઠયું નથી. ધીમે ધીમે વચમાં નડતા કાંટાને કાઢી નાખશું ! આ પ્રમાણેના નીચ વીચાર તેઓ ચલાવતા હતા. આવા નીચ વિચારવાળા ભાઇઓએ પોતાની ઓરમાન મા, અને ઓરમાન ભાઇને ખાવા પીવા સંબંધી દુઃખ પાડવા લાગ્યા. આ દુઃખ સહન ન થઇ શકવાથી ઓરમાન માએ પોતાની આગલી શોકના બંને છોકરાઓને કહ્યું કે, "વારંવાર તમને ખરચ

માટે મહેનત આપવી એ મને ઠીક લાગતું નથી. માટે મારો ત્રીજો ભાગ મને આપો એટલે આપસ્રી હમેશની તકરારનો અંત આવી જાવ." આ સાંભળી આગલી શોકના અને છોકરાએ એ પોતાની ઓરમાન માને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'અમારી મીલ્કતમાંથી તમને એક દમડીનો પણ ભાગ મળનાર નથી. અમારા પીતાના વીર્યથી પેદા થયેલો તમારો છોકરો નથી. તો પછી ભાગ શા માટે આપી-એ? બાપની આબરૂ ધારીને, બાપની આબરૂને ખાતર જે કાંઈ ખરચ આપીએ તે લઈ ચુપચુપ બેસી રહો. છતાં પણ એમ ન મા-નતા પારકાઓની ઉશ્કેરણીથી કાંઈપણ ગડબડસડબ કરશો તો નહક આબરૂથી ફજેત થશો પણ કાંઈ લાભ થનાર નથી. એ ખચીત જાણજો ' આ ચોખાચટ કલંક યુક્ત રોકડા શબ્દો સાંભળીને બાઈને બહુજ ખરાબ લાગ્યું ન્યાય વગર છુટકો થનાર નથી. ન્યાયની સોટી વગર આ છોકરાઓની આંખ ઉઘડનાર નથી. આ વીચાર કરીને તે બાઈએ અકબરની અદાલતમાં ફરીઆદ નોંધાવી. પ્રજાના સમયથી ચાલતુ આવેલું અંધેર અકબરના અદલ રાજમાંથી કંઈ તદન નાશ પામ્યું નહોતું. સામી પક્ષવાળાઓએ ધનની લાલચથી અનલદારને સમજાવી દાવો રદ કરાવ્યો. કહ્યું છે કે પૈસો શું કરી શકતો નથી? જરકી મોહબત જરકે તાએ: જરકા જગમેં ખાર હૈ, જીસ જોરપે હે ઓ યારેહ, તો જરસે બેડા પાર હે ધન જોન મુલીર ચલે, તરૂ ની પસારે હાથ, કંથા વોહ ધન લાવજો, કહા જીણુરો નામ મરથ. નાણાની તાણથી બાઈનો સાચો દાવો બરબાદ ગયો. અને ધનવાળા છોકરાઓનો ખોટો દાવો ખરો થયો. એક દમડી માટે હજારોનો ખરચ કરવા છતાં સ્વચ્છ ન્યાય મળતો નથી. નહાના તે મ્હોટા ખાઉં ખાઉં કરે છે. ખાધા વગર આગળ પગલું ભરવા દેજ નહી.

તો પછી ગરીબ બીચારાની શી તાકાત કે પોતાના દાવાની દાદ મેળવવાને બાગ્યશાળી બને. ગરથ વગરનો નર નમાલો કહેવાય છે. માટે જેની પાસે ટકા તેના સહુ સગા, પણ જેની પાસે નહીં ટકા તો બેઠા જુવે ટગ ટગા ! ધન બીન બાપ કહે પુતતો કપુત બગો, ધન બીન બાઇ કહે બંધુ દુઃખદાઇ, ધન બીન નારી કહે નકટેસે કામ પડ્યો, ધન બીન સસુર કહે કોનકા જમાઇ હે, ધન બીન યાર દોસતદાર કહુ ન તજીએ, ધન બીન દુનિયાના મુહકુ છીપાઇએ. કહે કવી બીકટરામ સુનહો દીનદયાળ ધન બીન મુડદેકું લકડી ન પાઇએ.

જ્યારે આ પ્રમાણેની સ્થીતિવાળી બાઇ નીરાશ થઇ, કોઇ પણ દાદ ન લાગી ત્યારે ખુદ અકબર હજુર જઇ સઘળી બાબતો રજુ કરી તેથી શાહે ન્યાયાધીશને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'આ બાઇના કેસનો ફેંસલો કેવા પ્રકારે આપ્યો છે. ખરા કેસને શા આધારથી રદ કર્યો છે તે સાંભળી ન્યાયાધીશે બંને પક્ષના પુરાવા રજુ કરી કેસનું રૂપ અને તેનું નીરાકરણ કરી બતાવ્યું. આ હકીકત સાંભળી શાહ વીચારમાં પડ્યો. બીરબલે આ કેસ વાંચ્યું [illegible] તે શોધી કાઢવા માટે બાદશાહે ફરીયાદ કરનાર બાઇને બોલાવી તેને જાતે પુછ્યું કે, 'જ્યારે તમારો સ્વામી સઠોતેર વરસનો હતો ત્યારે વૃદ્ધાવસ્થા હતી છતાં પુત્ર પ્રેમ કરવા જેટલી શક્તિ શી રીતે આવી ? શું કાંઇ તેણે વાજીકરણ પ્રયોગો ઉપયોગમાં લીધા હતા ? તે તમે જાણતા હોતો ખુલાસાવાર સમજાવો.'

બાઇના આ વાક્યો સાંભળી પીતા રૂપ રાજા આગળ કહેવા લાગી કે, 'હે દયાવંત ! આપ તો પુજ્ય પીતા સમાન છો, એટલે આપ સમીપ સાચી બીના જણાવવામાં કશી અડચણ સમજતી નથી,

આવા કટાકટીના પ્રસંગમાં શરમ રાખે કામ થાય એમ નથી, કહ્યું છે કે, 'લાજે વણુસે કાજ.' માટે સાચે સાચે કહુંછું કે, મારા સ્વામીનાથ મારી સાથે પરણ્યા તે વખતે તેનું જરાપણુ ઘડપણુ હતું. તેના ઘડપણુની વ્યાધીઓને મટાડનાર રસાયન રૂપ આમ્રપાકના એક પ્રવીણુ વૈદના હાથથી બનાવી તેનો વીધી મુક્ત સેવન કરાવવાથી મને ગર્ભ રહ્યો હતો.

બાઇના બોલવા પર તર્ક શક્તી દોડાવીને શાહ મન સાથે વીચારવા લાગ્યો કે જો આંમ્રપાકના પ્રતાપથી આ બાઇને ગર્ભ રહ્યો હશે તો ખચીત તેના ધણીના વીર્યમાં આમ્રરસની કાંઇકપણુ અસર રહેવીજ જોઇએ. અને તેના તે વીર્યથી પાકેલો જે આ છોકરો હશે તો તેના પરસેવામાં પણુ તેની વાસ જરૂર હોવીજ જોઇએ. આ માટે વાગભટાદિક વીગેરે મુનીઓએ વેદ અને પુરાણુના દાખલા દલીલો આપી સાબીત કરેલ છે કે બાપના વીર્યમાં અને માતાના રૂધીરમાં જે ગુણુ દોષ પ્રકૃતિ રહેલી હોય છે તેજ તેનાથી પાકેલા સંતાનોમાં તેની અસર કેમ ન થાય?' આવો વિચાર કરી એક ચાકરને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આ બાઇના છોકરાને સ્વચ્છ જળવડે નવરાવી સરસમાં સરસ ગરમ કપડાં પહેરાવી, પરસેવો વળે તેવી રીતે ખુબ દોડાવી એકદમ મારી આગળ લાવો.' શાહનો આ હુકમ થતાંજ તરત દરબારી નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ બજાવી પરસેવાથી તરબોળ થયેલા છોકરાને લાવી શાહ સન્મુખ ઉભો કીધો. તે જોઇ શાહે ખુદ પોતાને હાથે નવા રૂમાલવડે તેનો પ્રસેવો લુછી નાખીને તે રૂમાલ કચેરીમાં બીરાજમાન થયેલા અમલદારોના હાથમાં આપીકહ્યું કે, 'આ રૂમાલમાં શાની સુગંધ આવે છે? તે બરાબર તપાસીને કહો.'

દરબારીઓએ બહુ બારીકીથી તે રૂમાલને તપાસીને કહ્યું કે, 'હજુર આ રૂમાલમાં કેરીની સુગંધ આવે છે?' દરબારીઓની આંવાત સાંભળીને શાહને ખાત્રી થઇ કે ખરેખર કેરીના પાકના પ્રતાપથી, તેના પતીના સંબંધથીજ આ છોકરો જન્મેલો છે. એમાં જરા પણ અસત નથી. માટે બાઇ સાચી છે. પ્રતીવાદીઓ નાહક બીચારીબાઇને દોષીત ઠેરવી તેનો હીસ્સો હોયાં કરી જવા માટે આટલીબધી ખટપટ ઉઠાવી છે એમાં જરા પણ શક નથી!' આમ નકી કરીબાઇની માગણી પ્રમાણે ત્રીજો હીસ્સો તેજ વખતે આપવાનો હુકમ કીધો અને પ્રતીવાદીઓના અપરાધ બદલ શીક્ષા કરી.

સાર—ધર્મ નીતી, શાસ્ત્ર નીતી અને વહેવાર તર્ક શકતીનો અનુભવ ધરાવનારજ ન્યાયાધીશ સત્યાસત્યનો તોલ કરી ન્યાયમેળવનારનો સાચો ન્યાય આપી શકે છે? પણ અગડમ બગડમ કરનાર અને કાળા અક્ષરને કુટી મારનારો શું આપશે! કાંઇ નહીં. માટે ન્યાય મેળવનારે વીચાર કરીનેજ ન્યાયાધીશોની અદાલતમા ન્યાય મેળવવા જવું.

વારતા બહોતેરમી.

રાજાના માથાનો મહયો.

જન્મી આપે કુજાતીમાં, કરે સુજાતીનાં કામ,
વીષ મુખમાં મણી નજી છતાં કરે વીષ શ્યામ.

એક વખતે એક મુસલ્લાનો છોકરો જુવાનીના જોરથીમસ્તબની સાન ભાન ભુલી જઇને કાંઇક કારણસરપોતાનાબાપનામાથામાં પાંચ

સાત ખાસડાં માર્યાં. આ ખાસડાનાં મારથી ઘરડો બાપ મડદાની પેઠે પછડાવા લાગ્યો આ રડારડનો અવાજ સાંભળી આસપાસના લોકો એકઠા થઇ જઇને અવિચારી છોકરાને પકડી બાંધ્યો. તો પણ હાથમાં ન રહેતાં બાપને મારવાને વારંવાર હુમલા કરતો હતો. તેને તરત પકડી શાહ હજુર લઇ તેની હકીકત જાહેર કરી તે સાંભળતાવેંતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઇ ગયો અને તે દુષ્ટ છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે "જેમરે! મુર્ખા જે આપણને પાળીપોષ કેટલાં દુઃખો વેઠી ઉછેરે છે (પ્રતીપાલન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે માર મરાય કે? એવો કોઇ બેવકુફ હશે કે પોતાના પોષણ કરનારને મારે અગર આવું અપમાન કરે!?) ઉદ્ધત પણ સમજુ છોકરો દાવ ઉપર આગઠી મારવાનો લાગ આવ્યો જાણી હાથ જોડી બોલ્યો કે "નામદાર! આપ ફરમાવો છો તે કેવળ સત્ય છે એમ કરવાથી મહાપાપ થાય છે એમ હું માનું છું. પરંતુ આપણી આંખનું કુશળ ચાહી પારકાની આંખમાં મુશલ પહેરાવવા જવું એવું આપ સરખા નામદારને વ્યાજબી છે? આ પ્રમાણે તે છોકરાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મય બોલ્યો કે "તે શી રીતે મારી ગેરવ્યાજબીપણાની વારતા છે? તો તું જણાવ તે ઉદ્ધત છોકરો બોલ્યો "ગરીબપરવર! જ્યારે પાલન કરનારને મારવા કીંવા અપમાન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારો બાળકો અને મનુષ્યોનું જેબી. નસ્વારથે પાલન પોષણ કરે છે તેવી નિર્દોષ ગરીબ મોઢામાંઘાસને ધારણ કરનારી ગાયોને મારવી કીંવા તો અપમાન કરવું એ ઠીક છે? શુરા યોદ્ધાનો એ ધરમ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેણે દાંતમાં તરણું ધારણ કર્યું હોય તેવા દુશ્મનને પણ મારવો નહિં. પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતીથી આપ ઉલટી રીતે વર્તો

તો તેનું કશું નહી અને મેં મારા પોતાને મારેં તો તે વીશે આપ ગુસ્સે થાઓ છો તેથી એમ ચોખ્ખું જણાઇ આવે છે કે એ ખુદાનો કાયદો ગરીબોને માટેજ હશે પણ આપ જેવાઓને માટે નહીહોય, અને જો હોય તો હાથીના દાંત દેખાડવાના જુદા અને ચાવવાના જુદા તેનું કારણ શું ?'

આ પ્રમાણે નીશંકપણાના નીતીયુક્ત વચનો સાંભળી શાહે વીચાર્યું કે "આ છોકરાનું કેવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ ખરેખર અઘટીત પ્રકાર છે એમાં જરાપણ ખોટું નથી, માટે આજથી તે અઘોર કૃત્ય મારા રાજ્યમાં ન બને તેમ અવશ્ય બંદોબસ્ત કરવો એ દ્રઢ સંકલ્પ છે.' એમ નીત્ય ગૌવધ થતો અટકવવા સખ્ત હુકમ સાથે ઢંઢેરો ફેરવ્યો અને નીચ કઠોરઘાતકપણું બંધ પડી-સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

સાર—મોટા માણસનું લક્ષણ એજ છે કે બોધના બોલનારાપર રીસ ન ચહાવતાં તેની વાતમાં શું તત્વ છે તે તારવી લેઇ પોતા ઉદાર વૃત્તિ બતાવવી.

વારતા તોહતેરમી.

ખરા નામની ખુબી.

છળથી છુપાવે સઘને, પણ છેવટ ન છુપેજ,
આખર ખુલ્લું થાય સહુ કહે બહુ પામેજ,

શેહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છો-ડીનું કોઈ એક તાલમબાજ હરણ કરી ગયો અને દીલ્લી શહેરમા રહેનાર એક વેસ્યાને ત્યાં તે છોડીને પૈસા લેઈ વેચી દીધી તદનંતર તે વેસ્યાએ તે છોડીને ગાયન નૃત્ય અને પૈસો હરણ કરવાનીઅચ્છી કળા શીખવી તેથી પોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પૈસો પણ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

વાચક વૃંદ અમુલ્ય ગુણીજન પુરૂષ દુર્બળ અવસ્થામાં કે સંક-ટમાં આવી પડ્યો હશે તેમ ધનાઢ્ય આગળ કાલાવાલા કરેપણતેને કોઇ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ, પરંતુ સ્ત્રી ચાહે તેવી દુરગુણી હશે તદપી રૂપ ચટક મટક અને ચાળાઓને જોઇ તે બે બદામની બૈરીને સર્વ અમીર ઉમરાવ સરદાર સોગડીઆઓ વગેરે ચાહનાવડે આશ્રય પામી સ્વાધીન બને છે બનશે એટલુંજ નહીં પણ તેના શબ્દ ઉપર વગર મૂલ્યે વેચાસે, પરતુ એમ કોઇ વીચારતું નથી કે —મર્દ—ગુણવાનને વીપત્તિ વખત અવશ્ય બની શકે તેટલો આશ્રય આપવો કેમકે વીપત્તિનું વાદળ એક દીવસ સર્વના ઉપરથુમે છેજ માટે અણી સાચવી લેવાથી બહુ વડાઇ ગણાય તેમ તે ઉપકારના બદલામાં ખાનદાન ગણી જેઓ ખરી વખતે માથાં અર્પણ કરે છે, પણ સ્ત્રી પુરૂષ ધન દોલતની દરકાર રાખતા નથી? અને સ્ત્રી કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સંધાશે ત્યાં સુધી આપની થશે નેમ બંહુ રીઝી જશે તો 'મુત્ર પાત્ર'—નરક દ્વાર—સુમતી સદગુણ અને સુપ-રૂપ થવાનો નાશ કરનાર જાજુલ્યમાન અગ્ની કુંડ તમારા આગળ ધરસે; છતાં પણ શું મોહ જાળની પ્રબળતા છે કે દાવો લઇને કુ-વામાં પડે છે, આહા કામદેવની તારી બલિહારી છે.

હવે તે છોકરીના પિતાએ છોકરીના ઘણી શોધ કરી પરંતુ ક્યાં પતો લાગ્યો નહિ તેથી બિચારો નિરાશ બન્યો અને ગાંડાનીમાફક જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતો ફરતો દિલ્હી શહેરમાં આવ્યો અને શહેરમાં ફરતાં નાયકાઓના ઘરો ભણી જઈ લાગ્યો. એક વેશ્યાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠેલી સ્યામા નાયકાને નિહાળી વિચારવા લાગ્યો કે,"આ નીચ કર્મ સુધી કેવી રીતે પહોંચી!" એમ વીચારી પોતાની ઓળખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે કેટલીક પ્રેમ વત્સલતાસાથે વારતાઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા લક્ષ આપ્યુંજ નહીં " કાશીના પંડીતો કેમ જીત્યા? તેઓએ કહ્યું કે મે માન્યુંજ નહી! તેવો બનાવ બન્યો તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજુરફરીયાદ કરી ફરીયાદની હકીકત સાંભળી સદરહુ વેશ્યા અને બેવફાદાર છોડીને બોલાવી મંગાવી બાદશાહે વેશ્યા પ્રત્યે પુછ્યું કે "આ છોડી કોની છે?' તે સાંભળી વેશ્યા બોલી કે "જી હજુર! જ્યારે આ છોડી ન્હાની હતી તે વખતે એને એક ફકીર લઇને આવ્યોહતો અને પોતાનીજ દીકરી છે એવો પકો વિશ્વાસ આપી હજાર રૂપીઆ લેઈ વેચી ગયો ત્યારે મેં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચી તેને નૃત્યાદિની ઉત્તમ કળાઓમાં પ્રવીણ બનાવી. તેમ આ છોડીને મેં જે વખતે વેચાતી લીધી તે વખતે ઘણા માણસોને સાક્ષી રાખી લીધેલ છે અને તે સાક્ષીદારો અહિંયાં મોજુદ છે માટે નામદારે ખાત્રી કરી લેવી જોઇએ આ પ્રમાણે વેશ્યાનું ઠાવકું બોલવું સાંભળી બતાડી (સાક્ષી) ઓને બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેશ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ વાત

જણાવી તેમજ તે છોકરીની જબાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું કે, 'હું કેવળ અસમજણી હતી તે વખતે મારી મરણ પામી હતી એટલે ચોકસ નથી કહી શકતી કે અમુક વરસે મરણ પામી છે; પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ ફકીર થઇ ગયો હતો અને તેજ આ નાયકાને ત્યાં વેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બાપની પણ ખબર નથી કે તે જીવે છે વા મરણ પામ્યો."

તે છોકરીની આ પ્રમાણે જબાની સાંભળી તો પણ શાહને ખાત્રી પડી નહી કેમકે 'જે કપટનાજ માતા પીતારૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વારતા હોય તથાપી ખાત્રી થતી નથી અર્થાત્ જ્ઞાની, પંડીત, સુપડનર, નૂતન કરનાર (ભવૈયા નાટકવાળી ભાંડ) રાજા ભાટ કોવા કવીતા કરનાર તથા કથ્થક લોકો અને વેશ્યા આ આઠ જણાઓ કપટને જન્મ આપનારાજ ગણાય છે માટે કોણ જાણે કે શું કાપટય પટુતા કેલવી હશે !) એમ વીચારી શાહે તે વેશ્યા અને છોકરીને બીજે દીવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી. ત્યાર પછી તે ફરીયાદીને પુછયું કે આ તમારી દીકરીનું નામ શું પાડેલું હતું ! તથા કયા કયા નામથી બોલાવ્યો તે ઝટ બોલતી હતી ? આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીએ અરજ કરી કે નામદાર ! ન્હાનપણમાં એનું નામ અમીના પાડયું હતું તેમ તેજ નામથી ઝટ દોડી આવતી હતી તે સાંભળી શાહે પુખ્ત વીચાર સાથે તર્ક ઉઠાવી સત્ય વારતાને એની મેળેજ પ્રકાશમાં લાવવા યુક્તિ રચી.

જયારે બીજે દીવસે શાહ કચેરીમાં આવી વખત ઉપર બીરાજમાન થયા અને ચોબદાર પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે બાહાર અરજદારો પૈકી ફરીયાદી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારો ! તે સાંભળી ચોબદારે

'અમીના હાજર છે એમ ત્રણ વખત પોકારા પાડયા કે તુરત તે વેશ્યાની છોકરી 'હાજર છુ' એમ બોલી આગળ આવી એટલે તેને શાહની હજુર ઉભી કરી શાહે તે છોકરીને પુછયુ કે " તારૂં નામ 'સકીના' છે છતાં તું 'અમીના નામથી પોકાર પાડયે કેમ બોલી !' આ પ્રમાણે શાહનું બોલતું સાંભળી છોકરી બોલી કે 'જી હજુર ! મારો બાપ મને ન્હાનપણમાં 'અમીના' એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વભાવીક તે નામ સાંભળી શાહની ખાત્રી થઇ કે " આ છોકરી ફરીયાદીનીજ છે એમાં બોલી ઉઠી તેથી ખાત્રી થાય છે કોઇ પણ માણસ કોઇ કારણસર પોતાના નામ ઠામ કુલને કૃત્ય કૃત્યને છુપાવ; પણ કોઇ વખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાઇ જાય છે કાંતો ખરી વારતાનો ચોતાર પડી આવે છે એમાં જરા ખોટું નથી !' એમ ખાત્રી કરી વેશ્યા તથા ખોટી સાક્ષી પુરનારને યોગ્ય શીક્ષા કરી અને તે છોકરીને એકદમ પોતાના પાતાને તાબે થવાની ફરજ પાડી, પરંતુ તે ફરી યાદી પ્રતે શાહે ફરમાવ્યું કે 'હવે આ છોકરી તારા ભરામાં રાજી રહેશે નહી તેમ તેના વડેજ તારા જીવ ખોઇશ માટે જલ્દી કોઇ શોખીન પુરૂષ જોઇ તેને અર્પણ કરી દે, કેમકે ખાનપાન અને એશઆરામમાં લોલુપ્ત બનેલ છે. માટે વે હરામચરો મટશે નહી માટે તે કાંઇ જલદીથી કર.' આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને માથે ચઢાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે ન્યાયની બારીકી તપાસવા માટેની શહેનશાહ અકબરની દીર્ઘદ્રષ્ટી વાપરવાની કેવી ખુબી હતી તથા સત્યનો જય અને પાપનો ક્ષય છે તેમજ બીને એશઆરામ કરવા મળ્યો

એટલે સગા બાપની પણ સગી થતી નથી અને ગમે તેટલી ખરી વાત છુપાવવા કારીગરી કરી પણ છેવટે 'જે આંબે ઉગરાય' તેવો પ્રકાર બન્યા શીવાય રહેજ નહી! વગેરે વગેરે સાર સમજવો છે.

પ્રીય પાઠકગણ જ્યારે શેહનશાહ અકબર ગુણગ્રાહી આર્ય યવન મંડલ પ્રત્યે સમદરસી, ચતુર, પ્રતીજ્ઞ, જ્ઞાનવંત, આસ્તીક, સુરવીર, ધર્મવાન, ઉદાર અને વચનપાલ-પ્રતીપાલાદી અનેક સદ્ગુણોએ કરી સંપન્ન હતો ત્યારે કવીરાજ બીરબલ પણ તેવા ગુણોમા કાંઈ ન્યુનતા ધરાવનાર નહતો એટલુંજ નહી પણ બીરબલની સ્ત્રી તથા તેની પુત્રી અને પુત્ર પણ મહા બુદ્ધિમાન હતાં.

વારતા ચુંવોતેરમી.

અને મારો માલ અપાવો.

એક સમે શાહ અમીર ઉમરાવોની સાથે દરબાર ભરીને બેઠા હતા, એટલામાં કરશનદાસ નામનો એક કાપડની ફેરી કરનાર ભાટીઓ આવી અરજ કરી કે હજુર! આ બપોરના બાર વાગેથી કાપડ વેચવા નીકળ્યો છું, તે બે વાગ્યા સુધીમાં દશ રૂપીઆનો માલ વેચ્યો છે. બપોરનો સખ્ત તાપ લાગવાથી મ એકચોકમાંઆવેલીલીંબડાની નીચે મારા કાપડની ગાંસડી મારા પડખામાં રાખીને સુઇ ગયો હતો. બે કલાક પછી ઉંઘમાંથી ઉઠયો અને જોયું તો ગાંસડી ગુમ થએલી જણાઇ

માટે કરીને તે માલની ગાંસડી લઇ જનારને પકડી, મને મારો માલ અપાવો ' આ સાંભળી બીરબલ જે ઠેકાણેથી માલની ગાંસડી ગુમ થઇ હતી. તે ઠેકાણે કાપડની ફેરી કરનાર તથા કેટલાક સીપાઇને લઇને આવ્યો. અને ફેરી કરનારને પૂછ્યું કે, 'તમે શી રીતે ગાંસડી મુકી સુતા હતા તે મુજબ સુઇ બતાવ્યું' આ જોઇ ઘણા માણસો એકઠા થયા. તે જાણી બીરબલે લીંબડાના થડને પાંચ ફટકા ખેંચી કાઢયા અને પોતાનો કાન લીંબડાના થડને અડાડીને જરા ઉભો રહયો. આ જોઇ સઘળા માણસો અરસપરસ વાતો કરવા લાગ્યા કે વળી આશું ! બીરબલ કાંઇ ગાંડો તો થઇ ગયો નથી ને ? કદી ઝાડતે બોલતું હશે કે તેને કાન દઇને ઉભો છે, આમ પંદર મીનીટ સુધી બીરબલ લીંબડાના થડની સાથે કાન રાખી કરસનદાસને કહેવા લાગ્યો કે, આ લીંબડાનું ઝાડ એમ કહે છે કે, જેણે ગાંસડી લીધી હશે તેની પાગડી હમણાં સળગી ઉઠસે, જેવો બીરબલ બોલતો બંધ થયો કે કાનજી સુતાર પોતાની પાઘડી તરત તપાસવા લાગ્યો. આ જોઇને બીરબલે તેને ધ્યાનમાં રાખીને મનમાં બોલ્યો કે, ચોર તો તેજ છે, પણ એટલા ઉપરથીજ તેને ચોર ઠેરાવવો એ ઠીક કહેવાય નહીં.' પછી તે ફરતો ફરતો કાનજી પાસે આવીજોયું તો કાનજીના ડાબા પડખા ઉપર જનાવરની ચરકનો તાજો ડાઘ જોયો. ફરીથી લીંબડાના ઝાડને બે ફટકા ફટકારીને પાંચ મીનીટ કાન રાખીને બીરબલે કરસનદાસને કહ્યું કે, 'આ ઝાડ એમ કહે છે કે જે કાપડની ગાંસડી લઇ જનારની ઉપર મારા ઉપર જે જનાવરો બેઠા હતાં, તેમાંથી એકે ડાબી બાજુના પડખા ઉપર ચરકનાંખીને ડાઘ પડેલો છે.' આ વાત સાંભળતાંજ કાનજીના મનમાં સાત પાંચ થવા લાગ્યું. કારણ કે એવો કુદરતી નીયમ છે જેના

પેટમાં જે કાંઇ હોય, તે તેવુજ દેખ છે, કાનજી સુતાર એક તો જાણે ચોર, વળી કાપડની ગાંસડી લઈ જતી વખતે જનાવરનીચરક પડેની એ વાત પણ તેને વાદ આવી બીરબલે તે શક ઉપરથીકહ્યું પણ કાનજી સુતારને તો એમ જણાયું કે ઝાડ સઘળી હકીકતબી-રબલને કહે છે. પણ તેને ભાગી જવાનો ઇલાજ ન હોવાથી હીં-મત રાખીને ઉભો રહ્યો. વળી બીરબલે ઝાડને બે ફટકા મારી બે મીનીટ સુધી કાન રાખી કરસનદાસને કહ્યું કે 'આ લીમડાનું ઝાડ એમ કહે છે કાપડની ગાંસડીની ચોરી કરનાર માણસ આ એકઠા થએલા માણસોમાંજ ઉભેલો છે, વળી તેની છાતી ધડકતી હશે, એમ કહીને સપાઇને હુકમ કર્યો કે, જોવાને મળેલા માણસોમાંથી કોઇ પણ માણસને જવા દેશો નહીં.' બીરબલનો આ હુકમ સાં-ભળતાંજ ચોતરફફરી વળ્યા. પછી બીરબલ ચોથી વાર લીમડાના ઝાડને ચાબુકથી મારીને બે મીનીટ સુધી ઝાડના થડ સાથે કાન અડાડી રાખીને કરસનદાસને કહ્યું કે, આ ઝાડ ચોથી નીસાની એ આપે છે કે જેણે તમારી ગાંસડી ચોરી છે. તે ઇસમે આ સાથે પાંચમીવાર ચોરી કરી છે તે માટે તેને ફાંસી દેવાની છે.' એમ કહીને તરત બીરબલે કાનજી સુતારનો હાથ પકડયો. તે જોઇ કા-નજીએ કહ્યું કે 'સાહેબ મને ફાસીએ લટકાવશો નહીં. હું કસમ ખાઇને કહું છું કે આ ચોરી સીવાય મેં બીજી ચોરીઓ કીધી નથી' પછી કાનજી સુતાર પાસેથી ગાંસડી લઇને બીરબલે કરસ-નદાસને સોંપી અને કાનજીને શીક્ષા કરી.

ભાગ નવમો.

વારતા પંચોતેરમી.

ચાર પહેલવનોની માંગણી.

એક દીવસે શાહ કચેરીમાં બેઠા હતા તે વખતે જુદા જુદા દેશના ચાર જાતના ચાર પહેલવાનોએ આવી વીનંતી કરી કે 'અમો તમારે ત્યાં નોકરી કરવા માટે આવ્યા છીએ,' આ ચાર પહેલવાનોની હકીકત સાંભળી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'અહો બીરબલ આ આવેલા ચારોની એકમેક સાથે કુસ્તી કરાવતાં જે સરસ નીવડે તેને નોકરી રાખવાથી ત્રણેનું અપમાન કરેલું કહેવાય? માટે તેમ ન કરતાં ચારમાંથી મજબુત બાંધાવાળો કોણ છે તેની પરીક્ષા કરીને કહો કે રાખવા લાયક કોણ છે? શાહની આ યુક્તી જાણી બીરબલે તે ચારે પહેલવાનોને કહ્યું કે 'તમે સાંજના છ વાગે આરામ બાગમાં પહેલવાનોનો અખાડો છે ત્યાં આવજો. એટલું કહીને ચારે જણને જવાની રજા આપી. પછી બીરબલે સીપાઈને કહ્યું કે, 'અખાડાની જગામાં એક છેડાથી તે બીજા છેડા સુધી, અને જોતા બેસાએ ત્યાં સુધીની પાથરેલી રેતીમાં કાચના ઝીણા ઝીણા કટકા નખાવજો' બીરબલના કહેવા મુજબ સીપાઈએ કીધું. અને પાંચ વાગે બીરબલ જઈને અખાડાની પાસે એક મંચ ઉપર માંડી રાખેલા ખુરસી ઉપર બેઠા. પછી તે ચારે પહેલવાનો અખાડામાં આવ્યા. અખાડાની અંદર પાથરેલી રેતીમાં જેમ જેમ ચાલવા લાગ્યા તે તેમ કાચના ઝીણા કટકાઓ બાવળની શુળોની પેઠે પગમાં ખુચવા લાગ્યા, તેવા તેમાંનો એક પહેલવાન તો તેજ પગલું ભરીને પાછો વળ્યો. અને બીજો તેના કરતાં કાંઈક વધારે મજબુત હોવાથી તે

ચારજ પગલાં ભરીને પાછો વળ્યો અને ત્રીજો છ પગલાં ભરીને પાછો ફર્યો, અને ચોથો જે સૌથી મજબુત બાંધાવાળો, હીંમતવાન હતો તે પોતાના પગમાં ગમે તેટલા કાચ વાગતા છતાં પણ તેની પરવા રાખતાં ઉતાવળી ચાલે ચાલીને શાહ અને બીરબલની પાસે ઉભો. આ જોઇ બીરબલે તેને સાલ પાઘડી આપી. અને શાહનેકહ્યું કે 'આ પહેલવાનને પગાર કરી રાખ્યો. બીરબલની ચાલાકી જોઇ શાહ ઘણો ખુશી થયો.

સાર—બુદ્ધિશાળી પુરૂષો કેવી રીતે પરીક્ષા કરી નબળાસબળા માણુસને પારખી કાઢે છે.

વારતા ચુવોતેરમી.

હજામની પરીક્ષા.

દીલ્લીથી દસ કોસની છેટે આવેલા ભીમપુર નામના ગામમાં માણેકચંદ કરીને વણીક વેપારી રહેતો હતો તેને શાહ વચ્ચેઘાટી મીત્રાચારી હતી. માણેકચંદના શેઠના છોકરાના લગ્ન થવાના હતા, તેવા શુભ પ્રસંગ ઉપર તેને ત્યાં દેશાવરોથી ઘણા પરોણાઓ આવવાના હતા. આવા શુભ અવશરમાં હુશીઆર હજામની જરૂરહતી તે જરૂર પુરી પાડી શકે એવો એક હજામ શેઠના ગામમાં ન હોતો તેથી તેણે યંત્રઆવથી અકબરને લખી જણાવ્યું કે આપનાનગરમાંથી એક ચતુર હજામને અહીં મોકલવાની કૃપા કરસો હું તેનેસારા પ-

માર આપીશ. પોતાના મીત્રનો આવેલો પત્ર વાંચીને તરત શાહે હજામની નાતને ભેગી કરીને પુછ્યું કે, તમારી નાતમાં સૌથી સરસ કોણ છે? પણ તેઓ સીધો જવાબ ન દેતા આપસ આપસમાં વઢવા લાગ્યા. આ જોઇ શાહે બીરબલને બોલાવીને કહ્યું કે ' આ બધાઓમાંથી હુશીઆર હજામ કોણ છે તે શોધી આપો. બીરબલે આ બધાઓમાંથી એક હજામને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે ' તારામાં હુશીઆરી કેવી છે તે કહો! હજામે કહ્યું કે, 'માણસ સુતો હોય, અને તે જાણી શકે નહીં એમ તેની હજામત કરૂં એવી મારી હુશીઆરી છે ' આ જોઇ બીજાએ કહ્યું કે, હું હજામત કરૂં ત્યારે, હજામત કરાવનાર જાગતો હોય, તોપણ મારી હજામતની ઠંડકથી તેને ઝોકા આવ્યા વગર રહે નહીં' આ જાણી ત્રીજાએ કહ્યું કે ' સાહેબ! માથાને સજીઓ અડવા દીધા વગર મોવાળા ઉતારી લઉં ' એ રીતે જુદા જુદા પ્રકારે પોતપોતાની બડાઇ હાંકવા લાગ્યા. આથી સંતોષ ન પામતાં બીરબલે

બધાઓને કહ્યું કે, 'એક પાંજરામાં પડયો પડયો વાઘ ઉંઘે છે,તેની મુછના મોવાળા જે ઉતારી લાવે તે હજામ ખરો હુશીયાર કહેવાય' બીરબલની યુક્તી તેઓને પસંદ નહી પડવાથી બીરબલે તેઓને જવાની રજા આપી આ બધાઓમાંથી એક જણ બીરબલની સામે આવી બીરબલને કહ્યું કે એમાં શી મોટી વાત છે, હું એ વાઘની મુછના મોવાળા ઉતારી લાવું બીરબલે કહ્યું કે, 'ચાલ ઉતાર,' એમ કહી તે બંને જણ વાઘના પાંજરા પાસે ગયા તે વખતે વાઘ ઉંઘતો હતો તે જોઇ હજામે તરત સજીઓ સજને વાઘના મોં તરફ હાથ લાંબો કરવા માંડયો તે જોઇ બીરબલે તરત તેનો હાથ પાછો ખેંચી લીધો, અને હજામને કહ્યું કે 'તારી આખી કોમમાં તારા જેવો બીજો કોઇ હુશીયાર નથી, વાઘ

જાગે અને તને મારી નાંખે એ ભયથી મે તારો હાથ પાછો ખેંચી લીધો છે.' પછી રાજાને બીરબલે કહ્યું કે, 'હજામની આખી કોમમાં આજ હુંશીઆર છે.' રાજાના કહેવાથી બીરબલે તરત તે હજામને બીનપોર મોકલાવી દીધો.

સાર—હજારોમાંથી એકને શોધી કાઢવાની યુક્તી જાણનાર બીરબલ જેવો બુદ્ધિશાળી બીજો બીરબલ નહોતો.

વારતા સીતોતેરમી.

આ ઘોડો શું કહે છે?

ચાહે ચતુરને તો સહુ એમાં શું અધિકાઇ!
પણ તસ સહુવાથી તણી ચાહ કરે સહુ ભાઈ!

એક સમે શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે 'બીરબલ! આપણી મીત્રાઇ થઇ ત્યારથી અદ્યાપિ પર્યંત તમારા ભાષણથી નીરંતર મને આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઇ છે કે સુદૈવ નરના સહવાસમાં રહેનાર સ્ત્રીઓ પણ ચતુર હોવીજ જોઇએ તેથી તમારી પત્નીનું ભાષણ સાંભળવા આતુર છું માટે તમારી સ્ત્રીને મારી હજુર મોકલી દો. કારણ કે તેની બોલવા ચાલવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે તે જાણવામાં આવે.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે 'જેવો નામદારનો હુકમ' એટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે

બન્નેની વાતચીત પોતાની પત્નિને કહી સંભળાવી તેથી ચતુર અને પત્નિ ધર્મને જાણનારી મનોરમા મધુર વચનોવડે બોલી 'પ્રાણનાથ! શું ચીંતા કરવા જેવું છે! કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી ચાતુરતા જોવા ચાહે છે તો બેધડકપણે જે પુછસે તેનો ઉત્તર આપી પાછી આવીશ માટે તે વારનાના સંબંધમાં આપ જરા પણ ખેદ કરશોજ નહી! આપ પ્રતાપે હું સાહનેજ રીઝવીશ.

જ્યારે ઉક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે હિંમત લાવી તેને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક શણગાર અને મુમજા સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે બીરબલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબરશાહના જાણવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાકય ચાતુરી જોવા બીરાજ્યા જ્યારે બીરબલની પત્ની આવી ત્યારે તે સાથે સહેજ સુંદર મધુર મનોરંજક ભાષણ—વાતચીત થવાથી જેવી રીતે બીરબલના ભાષણથી સંતોષ અને આનંદ થતો હતો તેવોજ સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબી ઘોડો ખુદ પોતાને જે વ્હાલો હતો તે બક્ષીસ કર્યો તે વખતે ઘોડો ખુંખારવા લાગ્યો તે જોઇ સાહે બી-રબલની સ્ત્રીને પુછ્યું કે 'બ્હેન આ ઘોડો શું કહે છે “ દીલ્લીપતી વીર! આ ઘોડો એમ કહે છે કે મને નામદારે તમને આજે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છે માટે આજ પછી હવેથી મારા માલીક તમે છો પણ બાદશાહ સાહેબ નથી?” આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી શાહ તેના હાજર જવાબી માટે ઘણોજ ખુસી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર આપી પુર્ણ સન્માનવડે સંતોષી રજા આપી અને તે આનંદવડે પોતાને મુકામે આવી પતીને પગે લાગી બનેલી બીના વીદીત કરી તેથી બીરબલ પણ અત્યાનંદ પામ્યો.

વારતા ઈઠોતેરમી.

સોબત તેવી અસર.

કંચન કેરી ખાણુમાં, લોહ ન નિપજે લેશ;
સુઘડ પીતાના સુત સદા, હોયજ સુઘડ હમેશ.

એક સમય બીરબલ શહેનશાહ અકબર હજુર ગયો તે સમય પોતાના સાત આઠ વર્ષના છોકરાને સાથે લઇ ગયો હતો તેને જોઇ શાહે પુછ્યું કે, 'કેમ વજીરજાદા હીંદી બોલી આવડે છે? શાહની સમક્ષ હાથ જોડી બીરબલ પુત્રે કહ્યું કે, 'ખુદાવીંદ! થોડી ઘણી આવડે છે.' તે સાંભળી શાહે પુછ્યું કે, 'એનો મતલબ શું? તે સાંભળી બીરબલના બાળકે કહ્યું કે, 'સરકાર! થોડી ઘણી આવડે એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જેઓને હીંદી બોલી ઘણી સરસ બોલતાં આવડે છે તેનાથી મને થોડી બોલતા આવડે છે, અને જેઓને મારા કરતાં પણ થોડી આવડે છે તેનાથી મને ઘણી આવડે છે માટે થોડી ઘણી આવડે છે.' આ પ્રમાણેનું પ્રધાન પુત્રનું ખુબીદાર બોલવું સાંભળી શાહ આનંદ પામી સભાસદોને કહ્યું કે, 'જુઓ સોબતે અસરે અને તુકમે તાસીરનો તાજો દાખલો તમારી નજર સમક્ષ મોજુદ છે? જેમ વિદ્યા વીલાસી માલવપતી મહારાજા ભોજ આગળ એક વખત એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને ભોજે સરસ્વતી કુટુંબનો ચાંદ આપ્યો હતો તેમજ આ રાજાસાહેબ બીરબલનું કુટુંબ પણ અક્ષરપતી કુટુંબ છે. એમાં જરા પણ શક નથી

ધન્ય છે એઓના અને મારા નસીબવન્ત પુત્રને !'

સાર—પુર્વના સંસ્કાર વગર આખું કુટુંબ બુદ્ધિવાન નીપજી જગતમાં અચળ કીરતી પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી.

વારતા અગણ્યાએંશીમી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નથી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નહીં, પણ બહુ મુસ્કેલ.

એક સમય પ્રાતઃકાળે શેહેનશાહ અકબર યમુના નદીના કીનારા ઉપરના રાજમહેલના ઝરોખામાં બેસી નદીના ઘાટ-જળતરંગ અને મનુષ્યોની રમુજ જોતા હતા તે વખતે એક નવ યોવનના સુંદરી મનોહર સ્વરૂપવંત સ્ત્રી જમનાના ઘાટ ઉપર એક બારીક સ્વેત વસ્ત્ર પેહેરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઇ યમુનાના જળમાં સ્નાન કરી બહાર આવીને પલળી ગયેલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઇ ગયું હતું અને માથાની વેણી છુટેલી હતી તેથી ને ભીંજેલી વેણુને બન્ને હાથ વડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી વસ્ત્ર બદલતા તે બ્યીની છટા જોઇ શાહે એક ઇંદ્રવીજય છંદના ચોથા ચરણનું અરધ ચર્ણ બનાવ્યું અને ત્યાર પછી જ્યારે કચેરીમા પધાર્યા ત્યારે સર્વ મુત્સદી વર્ગ કિંવા અમીર ઉમરાવ અને નવ રત્નો વગેરને પુછયું કે ' નીકસ્યો રવી કોડી ;પાહાડકી નાઇ' એટલે શું ? આ પાદ પુરતી સમસ્યા જલદીથી પુરણ કરી આપો." આ પ્રમાણે શા-

હતું પ્રશ્ન સાંભળી સર્વે કોઇ પોત પોતાની મતી અનુસાર પાદ પુરતી કાવ્ય બનાવ્યા પરંતુ જે તાદ્રસભાવ આવવો જોઈએ તે કોઈના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો. છેવટે બીરબલને તે પાદ પુરતી માટે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કેઃ—

રાત સમે રમ કેલી કીયો આલી ભોર હી મંજન પાઇ,
નીરકે છીરમેં હેં ડુબકી યમુના જલમે—જેસેં ચંદનકી છાઇ;
તે ડુબકી જલસે ઉસકી ભરી અલકે મુખ ઉપર આઇ,
દોઉ કર કેશ સંવાર લીયો નીકશો રવી ટોડ પાહાડકી બાઇ.

યમુના કીનારા ઉપર શાહે જે સોના દેખાવ વીગેની સમસ્યા ગોઠવી હતી તેજ તમામ બીના ઉપરની કવીતામાં સમાયલી જોઇ શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

વારતા એંસીમી.

અધર લટકતો મહેલ.

એક એકથી અનીક છે. અકળ અંત જગમાંય;
બહુ રત્ન ધારીણી ધરા, કરો ન ગર્વ કાંઇ.

એક સમે દરબાર ભરાયું આનંદની વારતાઓ ચલાવી અકબર-ના મનને રંજન કરી રહી હતી, આ આનંદની લહેરમાં મહેલ ઊંચે

બીરબલને કહ્યું કે, ' અહો સુજ્ઞ બીરબલ ! મારે માટે એક અધ્ધર લટકતો મ્હેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ નતો જમીન ઉપર રહે કે નતો આકાશમાં અડે. શાહનો આ ચમત્કારીક સવાલ સાંભળી વીવેકી બીરબલે કહ્યું કે, 'જેવું હજુરનું ફરમાન કરી દરબાર દરખાસ્ત થયા પછી બીરબલ પોતાને ઘેર આવ્યો અને આ સંબંધી તે મહા વીચારસાગરમાં ડુબી ગયો. તેને કંઇ પણ વીચાર ન સુઝવાથી તે મહા ખેદ પામવા લાગ્યો. આ ખેદથી બીરબલના મુખપરની લાલી સફેત પુણી જેવી થયેલી જોઇને તેની પુત્રીએ ધીમે સ્વરેથી કહ્યું કે, 'અહો સુજ્ઞ પીતાજી ! આજ આપ કેમ શોકસાગરમાં ડુબી ગયા છો ? શી આફત આવી પડી છે ! હોય, મહાન પુરૂષો પણ કોઇ વાર આફતોમાં ઘેરાઇ જાય છે તોપણ તે માટે તેઓ ઝાઝો શોચ કરતા નથી માટે શોચ તજી મને કહેવામાં હરકત નડતી ન હોય તો મને તમારા દુઃખથી વાકેફ કરસો. જેમ દરેક કુવાના દરેક પાણીમાં જુદો જુદો સ્વાદ રહેલો છે, તેમ દરેક માણસની બુદ્ધી પણ જુદી જુદી હોય છે જેમ જુદા જુદા દેશોના આચાર વીચાર પણ જુદા જુદા હોય છે, અને માણસો વચ્ચે જુદા જુદા પ્રકારના જે ફુર્ખાઓ રહેલા છે, તેમજ મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી વ્યાધી માટે આપણાથી ચઢતી બુદ્ધિવાળા અથવા હુંકી બુદ્ધિવાળા માણસની પાસે જો આપણા મનની વ્યાધી જ્યાં સુધી કહીએ નહીં ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. પોતાનું દુઃખ બીજાને કહેવાથી દુઃખનો બોજો ઓછો થાય છે, મનને આરામ મળે છે અને મનની ચિંતાના નાશ કરવાનો ઉપાય પણ સુઝી આવે છે.

પોતાની પુત્રીના આ ધીરજવાળા અને નીતિયુક્ત વચનો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'વહાલી પુત્રી ! તું જે કહે છે તે સર્વ ખરૂં

છે ! પુછતાં પંડીત થાય છે એમાં જરા પણ શક નથી. એમ કહી દરબારમાં બનેલી હકીકતથી વાકેફ કીધી. આ સાંભળી છોકરીએ કહ્યું કે, 'એમાં શી મોટી વાત છે? આ બીસાત વગરની વાત માટે આટલો બધો શોક? હવે જરા પણ ઉદાસ થશો નહીં. આજથી પંદર દીવસની અંદર તે વાર્તાનું સમાધાન કરીશ! પોતાની દીકરીની વીસાળ બુદ્ધિની ખાત્રી થવાથી બીરબલ શોક રહિત બની દરબારી કામમાં રોકાયો.

બીરબલની છોકરીએ જુદી જુદી જાતના પોપટો ખરીદી તેને શીખવવા લાગી. પોપટ બરાબર બોલતા શીખી હુંશિયાર થયેલા જાણી પોતાના કામમાં આવે એવા શબ્દો મુખપાઠ કરાવવા લાગી કે, 'ઈંટો લાવ, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ.' આ પ્રમાણે પોપટને પ્રવીણ થયેલો જાણી છોકરીએ બીરબલને કહ્યું કે, 'પિતાજી! કોઇ જાણી ન શકે તેમ હવાવાળા એક મહેલના ઉંચા મજલવાળા ઓરડામાં આ પોપટોને યુક્તિથી છુટા રાખી બાની બારણાં બંધ રાખજો. જે શાહના મેહેલ માટેનો આ પોપટોજ ખુલાસો કરી દેશે. પરંતુ આ વાત કોઇના જાણવામાં ન આવે આ બાબતની ખુબી તો આપે જાણી લીધી હશે એટલે વધુ જણાવવાની હું જરૂર જોતી નથી. એમ કહી પોપટો બીરબલને દીધા.

આ પોપટોને બીરબલે શાહના એકાંત મહેલના પાંચમે માળે છુટા મુકી દીધા. મહેલમાં છુટા થતાંજ ઉડી ઉડી મહેલના ઉંચા ભાગપર બેસી શીખવવા પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. આ જોઇ બીરબલે શાહ આગળ જઇને કહ્યું કે, 'હજુર! અધર લટકતો મહેલ બાંધવા માટે કારીગરો અધર જઇ ઉતાવળા થઇ કહે છે કે ઈંટો લાવો, ચુનો

લાવો લાકડાં લાવો. એમ વારંવાર બુમો મારે છે. માટે હવે જરા પણ ઢીલ ન કરતાં જલદીથી કડીઆ સથારો અને મજુરોને ઈંટો ચુના સાથે અધર મોકલી આપો. શાહે કહ્યું કે, 'જ્યાં સુધી મીસ્રીનું આવું બોલવું હું સાંભળું નહી, ત્યાં સુધી હું કશો હૂકમ કરી શકતો નથી.' આ સાંભળતાંજ બીરબલે તરત શાહને એકાંત ભુવનમાં લઇ જઇ શાહના મનની ખાત્રી કરી આપી.

ઉપરા સાપરી અવાજ થતા સાંભળી શાહ, અચરત પામી મન સાથે વીચાર કરીને બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! કડીયા સુથાર મજૂર અને ઈંટ ચુનો લાકડાં વગેરે અધર શી રીતે પહોંચાડવાં ?

બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! જો તેઓ પહોંચતા કરી ન શકે તો અધર લટકતો મહેલ કેમ તૈયાર થઇ શકશે ? આ મહેલ બાંધવાનાં સાધનો અધર મોકલી શકતા નથી તો પછી મારે ક્યાં સુધી બેસાડી પગાર આપવો ? આ બધો ખરચ રાજની ત્રીજોરીની માથે છે તેમાં લાભ શો ? માટે જેમ ફરમાવો તે પ્રમાણેનો બંદોબસ્ત કરૂં ? આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેની વિશાળ બુદ્ધિની તારીફ કરી દરબાર સમક્ષ બીરબલને મોટી બક્ષીશ આપી,

સાર—રત્નોની ખાણમાં રત્નોજ પાકે છે તો પછી બીરબલની છોકરીમાં શાની કચાશ હોય ?

વારતા એકાશીમી.

કવીની બલીહારી.

બુદ્ધિ તણી સીમા છે કવીતા, ક્ષમા છે ગુણની સીમા,

એક સમે શાહ રંગભુવનની અટારીએ બેસી રાજ મારગમાંઆવતા જતા લોકોની રીતભાતનો અનુભવ લેતા હતા. એટલામાં એક મહા સ્વરૂપા જોબનવંતી રંભા પોતાના માથા ઉપર પાણીથી ભરેલો પીતળનો ઘડો મુકી જતી હતી તે પાણીથી ભરેલા ઘડામાં પાણી હાલતું જોઇ શાહે એક પાદપુરંતી સમસ્યાનું અરધું ચરણ રચ્યું કે, ' કહી કારન ડોલમેં ડોલત પાની ?

આ અરધું ચરણ રચીને શાહ તરત કચેરીમાં આવીને બેઠેલા સુજ્ઞ સભાસદોને કહ્યું કે, ' કહી કારણ ડોલમેં ડોલત પાની ? ' એના ચાર ચરણ પુરા કરી આપો. આ પ્રનાણે શાહનું બોલવું સાંભળી સકળ સભા દાગમૂંઢ બની ગઇ, પછી દરબારમાં બેઠેલાકવીઓએ પોતાની શકતી પ્રમાણે ચાર ચરણો બનાવી શાહને સંભળાવ્યા પણ શાહના મનના ભાવ પ્રમાણે તે ચાર ચરણો ન બનવાથી શાહે તે સમસ્યા પુરી કરી આપવાને બીરબલને સુચનાકીધી સુચના થતાજ બીરબલે તરત નીચે પ્રમાણે કવીત રચી સંભળાવ્યું

એક સમે જળ લેને કુવેપર છેલ છબીલી ગઇ હરખાની,
ગાત સંકેલમેં ડોલ, ભરન જળ ખેંચતીથી અગીયાં મસકાની,
દેખી સભી છતીવાં ઉઘરી તબ વારીફકી મનસા લલચાની,
હાથ બીના પછતાત રહા, યહ કારન ડોલમે, ડોલત પાની.

શાહના મનના ભાવ પ્રમાણે બનેલી કવીતા સાંભળી શાહના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. દેવના વરદાએ પુત્રોજ પરના મનનો ભાવ જાણી શકે છે? ધન્ય છે! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવા રત્નો સાંપડયા છે! એમ ગર્વાનંદી બની શાહે બીરબલને એક અમુલ્ય હીરાની ભેટ આપી.

વારતા બાયાસીમી.

શું પ્રીયા રીસાઇ જાય છે?

બુદ્ધિ તણું હજુ તોલ કોઈ, કરી ન શક્યો જગ માંય.

એક વખતે શાહ રંગભુવનમાં રાણી સાથે પ્રેમ ક્રીડા કરતો હતો. પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ પોતાની પ્રિયાંગનાને પ્રેમભાવથી એક પાન બીડું પોતાને હાથે ખવરાવ્યું તેથી પોતાના પ્રાણનાથને માન આપવા બીચારી ઉભી થઇ, પણ શાહના મનમાં કાંઇ વીચક્ષણ પ્રકારનો વીચાર સુઝી આવ્યો કે, શું પ્રીયા રીસાઇને ચાલતી થાય છે! એમ વીચારી એકદમ તેને પ્રેમાલિંગન આપી તેણીના ચંદ્ર સરખા મુખનું ચુંબન કરી પોતાનો પ્રેમ પ્રદરશીત કર્યો. અને પોતાના ખોળામાં બેસાડી શશીવદનીના મુખ તરફ જોયું. તે નિહાળી રાણીએ તીરછી નેણથી મંદ હાસ્ય કરયું, તે વખતે તેણીના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડયું, તે લાલ રંગનું બુંદ ગોરા મુખને અત્યંત શોભાવતું હતું તેથી તેજ વખતે એક પાદ પુરતા સમસ્યાનું અરધું ચરણ રચ્યું કે, 'માનો ચંદ્રકો ચીર કસુંબ ચુવાયો.'

પ્રેમ રંગની મોજ લુટી શાહ દરબારમાં દાખલ થઇ સકળ સભાને ઉક્ત સમસ્યાના અરધા ચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા કહ્યું. પણ દરબાર મધેના કોઇ પણ વિદ્વાને રાજાના મનના ભાવ પ્રમાણે પાદ પુરતી કવીતા નહીં કરી શકવાથી શાહે બીરબલને કહ્યું. બીરબલે તરત નીચે પ્રમાણે પાદ કવીતા કહી સંભળાવી.

એક સમે પિયુને મુખમેં કર ખોલકે આપ તંબોળ ખવાયો;
ચંદ્રમુખી મુખરે અપના કર હાંકે જોરસી શીશ નમાયો.
લોહનલાલ જીયે હિતસો ઉમંગી છતિયા જીયરા હુલસાયો,
મુસયાતે ગીરી મુખપે પીકસૌ માનો ચંદકો ચીર કસુંબ ચુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલના વખાણ કરી બીરબલને ઉત્તમ પ્રકારનો પોશાક ભેટ આપ્યો.

સાર=–વિદ્વાન રાજાઓના દરબારમાં વિદ્વાનોજ પુજાય છે. પણ અકલહીણ રાજાઓના દરબારમાં સાક્ષરોનું અપમાન થાય છે. પણ અકબર તેવો નહોતો. સારાસારનો વિચાર કરનારો, અને જ્ઞાની અજ્ઞાનીને ઓળખનારો હતો તેથી તેણે ભરતખંડમા કીરતી સંપાદન કીધી હતી.

વારતા ત્યાસીમી.

ચોરની ચતુરાઇ ચતુર આગળ ચાલે નહીં.

ફોગટ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં ?
તોપણ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમા.

એક સમે એક વહાણમાં ચોરી થઈ તેથી તે ચોરી કરનાર ચોરને શોધી કાઢવા માટે તે વહાણના માલીકે બહુ બારીકીથી તપાસ કરવા છતાં ચોરનો પતો નં લાગવાથી આખરે તે વહાણના નાખુદાએ સઘળા સફદાર માણસોને લઇ શાહની દરબારમાં હાજર થઇ શાહ સમક્ષ ચોરીની ફરીયાદ કરી આ નાખુદાની સઘળી બાબદ ધ્યાનમાં લઇને શાહે બીરબલને ચોરને શોધી કાઢવા માટે સુચના કીધી. સુચના થતાંજ બીરબલે ઘહુનો લોટ મંગાવી એકેક મુઠી ભરી દરેક સફદારોના હાથમાં આપીને કહ્યુ, કે, આ લોટનો ફાકડો મીરી પોતાના થુકવડે ગોળો વાળી દરેક જણ બતાવો એટલે કોણ ચોર છે? તે મારા ઇલમના જોરથી તરત પકડાઇ આવશે.' બીરબલનો આ હુકમ સાંભળતાંજ દરેક સફદારોએ તે મુજબ કીધુ, પરંતુ તે સઘળા સફદારોમાંથી એક જણ શીવાય દરેકના મુખમાં પુષ્કળ અમી હોવાથી લોટના ગોળા બની શકયા હતા પણ જે ચોર હતો તેના મોઢામાંથી તો આ ઇલમની વાત સાંભળતાજ અમી સુકાઇ ગયું હતું તો અમી વીનાનો લોટનો ગોળો બંધાયજ કયાંથી હવે ગોળો વાળવો કેવી રીતે? જયારે આવો બનાવ બીરબલે જોતાજ તે ખરા ચોરને પકડી ખુબ ચાબકાથી ફટકાવીઓ. મારથી ભુત પણ નહાસે, મારના ભયથી તે ચોરે લઇ ધેલો માલ વહાણના માલેક આગળ રજુ કીધો આ અપરાધને માટે તે ચોરને પચાસ ફટકા મારવાનો હુકમ કીધો.

સાર—એમ તેના કઠણ છાતીવાળા ચોરને બુદ્ધિશાળીજ પોતાની ચાલાકીથી પકડી શકે છે હાલના જમાનાની પોલીસ આવી યુક્તીથી ચોરને પકડી શકવાનું જ્ઞાન ધરાવતી નથી. એજ મ્હોટી ખેદની વાત છે.

વારતા ચોરાસીમી.

મીઠી મસ્કરી.

તુરત તરક શક્તિ વડે, રચે યુક્તિ અભિરામ,
તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

બીરબલ અપવિત્ર વસ્તુને હાથ અડાડતો નથી, એટલુંજ નહીં પણ તે બધાની મશ્કરી કરી બધાને બનાવે છે માટે એને આજે બનાવવો એવા હેતુથી શાહે થોડાક મુરઘીના ઇંડા સાથે લઇ પોતેપોતાના શાહજાદાને અને બીરબલને યમુના નદીમા નહાવા ગયા. શાહજાદો વજીરજાદો અને બીરબલ નદીમાં નહાવાને પડયા આ બધો તમાસો શાહ નદીના ઘાટ ઉપર બેસી જોયા કરતો હતો. પ્રથમથી કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ શાહજાદો અને વજીરજાદો યમુનામાં ડુબકી મારી કુકડીનું ઇંડુ લાવી શાહ પાસે મુકતા હતા. હવે જ્યારે બીરબલનો વારો આવીઓ ત્યારે બીરબલે મનમાં કહ્યું કે, 'આતો કેવળ ધર્મ વિરૂદ્ધ છે.' તે કેમ બની શકે? આની કાંઇ પણ બીજી યુક્તિ કરવીજ જોઇએ? આવો વીચાર કરી નદીમાં ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનનો આકારે પોતાના હાથની આકૃતિ કરી બોલ્યો કે, ' કુકડુક ' તે જોઇ શાહે પુછ્યું કે, બીરબલ! એ શું?' બીરબલે હાથજોડી કહ્યું કે, 'હજુર કુકડા વગર મુરઘીઓ ઇંડા મુકી શકતી નથી? માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજ છું, માટે મુરઘો મુરઘીઓને ઇડાં આપે છે તે જોઇ ખુસીમા આવી કુકડે કુ બોલ્યો.' આવી મીઠો મશ્કરી વાળું બીરબલનું બોલવું સાંભળીને શાહ ખડખડ હસવા લાગો. આ જોઇ બંને

જાદાઓ બહુ શરમાઇ જઇને નીચું ધાલી ઉભા. રહી ને બનાવવા જતાં બની ગયા. પણ મસ્કરી કરવી અને રીસ ચઢાવવી એ તે કેમ બને ? માટે કોઇ પણ ન બોલતા પોતાના ખેલમાં ગુંથાયા.

સાર=—ધર્મને બાધ ન આવવા દેતા પોતાના ઉપરી અમલદારને કેમ ખુશ રાખવા, તે યુક્તી જાણનાર માણુસ આ જગતમાં જશના કરી શકે છે.

વારતા પંચ્યાસીમી.

લક્ષમીપતી તે લાખેણો.

મનુષાકૃતી સહુની છે સરખી, પણ બુદ્ધિ નથી સહુમાં સરખી.

એક વખતે શાહે અમીર ઉમરાવો અને સભાસદોને સવાલ કર્યો કે ' પુરૂષોમાં અધિક માનવંતો વૃદ્ધ પુરૂષ કોણ છે ? ' તે સાંભળી બધાઓએ પોત પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે નીચે મુજબ કહેવા લાગ્યા—

૧—જે મહોટો હોય તે બધા પુરૂષોમાં વૃદ્ધ અને અધીક માનવંતો કહેવાય છે ?

૨—વયમાં બુઢો હોય તે બુઢો અધિક માનવંતો ગણાય.

૩—જે પુત્ર પૌત્રાદિ પ્રૌઢ પરિવારવાળો હોય તે કુલીન અને માનવંતો ગણાય.

૪—જેમાં અધિક જ્ઞાન હોય એવો બુઢો માણુસ બધાથી વધારે માનવંતો ગણાય.

૫—જે ગુણ રૂપમાં સંપન્ન હોય તે બધામાં મ્હોટો અને માનવંતો ગણાય.

આ મુજબ દરબારમાં પેતાઓએ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ સવાલોના જવાબો દીધા, પણ તે જવાબો શાહને બરાબર ન લાગવાથી તરત શાહે તેનો ખુલાસો બીરબલ પાસેથી માગ્યો. બીરબલે કહ્યું કે, 'બધાનું બોલવું બરોબર છે, તે ઉપરાંત હું કહું છું કે, જેની પાસે અખુટ ખજાનો છે તેજ મ્હોટો ગણાય છે. પછી તે ગમે તેવી જાતનો કાં ન હોય? તે કઠોર વચન બોલનારો, દુરગુણથી ભરેલો અને અકલનો અંધો, અને સદગુણીઓનો દુશ્મન કાં ન હોય? તો પણ ગુણવાળા સદાચરણી, સત્યને ચહાનારા પણ ધનને ખાતર ધનાઢ્ય આગળ જઇ ઓશીયાળો થઇ બંને હાથ જોડી અપમાન સહન કરતો સલામ કરી મદદ માંગશે તેથી હું માનું છું કે ધનાઢ્યજ બધામાં મ્હોટો ગણાય છે. ગમે તેવા ચતુર ડહાયા અકલવંત બહોળા કુટુંબવાળા હુન્નરી ફાંકડા નરો હોય પણ તે ગરથ વિનાના પાંગળા, વસુ વિના નર પશુ કહેવાય છે. માણસ મનમાં મ્હોટી આશાઓ રૂપી ઇમારતો બાંધે છે. પણ ધન વગરની તે આશા રૂપી ઇમારતો મનમાંજ ભાંગી મનમાંજ સમાઇ જાય છે. કહ્યું છે કે, 'કયા કરે નર ફાંકડા કે થેલીકા મોં સાંકડા કે જેની પાસે દામ રૂપી રામ છે તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે. માટે તે ધનાઢ્ય બધામાં મ્હોટો અને માનવંતો ગણાય છે.' શાહે બીરબલની આ વાત કબુલ રાખી બીરબલના ગુણની તારીફ કીધી.

સાર—જો આ જગમાં મ્હોટાઈનું માન મેળવવું હોય તો ધન સંપાદન કરવાની પ્રમાણીકપણેથી પેરવી કરવી.

વારતા છાઆશામી.

સવાલ જવાબ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા છે. તેવામાં શાહ બીરબલને નીચે મુજબ સવાલો પુછવા લાગ્યો.

શાહ—કયો દુશ્મન કોઇથી ન જીતાય?

બીરબલ—મોત,

શાહ—કોનું ઓસડ નહીં?

બીરબલ—સ્વભાવનું.

શાહ—કયો માણસ સાલસ સમજવો!

બીરબલ—જેની આંખમાં શરમ હોય તેને.

શાહ—કોણ બળવાન છે?

બીરબલ—વખત બળવાન છે.

શાહ—કેમ માણસ બળવાન નહીં વારુ?

બીરબલ—સાંભળો ત્યારે.

કહત વખત બળવાન હે, નહીં [illegible] બળવાન,
અરજુનકું કાબે લુંટગો, [illegible] એઇ બાણ.

અરજુને એક વખતે આખા બ[illegible]ડના રાજનો રાજા થયો હતો તે એક સમે દ્વારકાથી ભગવા[illegible]ી રાણીઓને લઇને હસ્તિનાપુર જતાં કાબાએ તે રાણીઓને લુટી લીધી, એ વખતે પણ એના એ ધનુષ અને બાણ હતાં પણ કાંઇ કામમાં આવીઆ નહીં, માટે સમો બળવાન છે.

શાહ—કળયુગ કયાં સમજવો ?

બીરબલ—જયા કુસંપ હોય ત્યાં.

શાહ—કોણ આંધળો છે ?

બીરબલ—ઇશક

શાહ—લંપટ થવામાં શું દુખ ?

બીરબલ—શરીરમાં વ્યાધિ વધે, અને ઈશ્વરનો ચોર થઇને નરકમાં જવું પડે.

શાહ—વગર પાદશાહીએ પાદશાહ કોણ ?

બીરબલ—એતમા વાળો.

બીરબલના આ હાજર જવાબો સાંભળી શાહ અને દરબાર આનંદમાં તલ્લીન બની ગઇ.

વારતા સત્યાશીમી.

આ બેમાંથી ચોર કોણ ?

એક સમે શાહ અને બીરબલ ગરાસીઓના ગરાસ સંબંધી તકરાર ચલાવી રહેલા છે એટલામાં ઝવેરચંદ નામનો વાણીઓ આ-વીને શાહ સમક્ષ ફરીયાદ કરી કે, ' સરકાર ! કડવી અને મીઠીના-નામની મારે બે બાયડીઓ છે. આ બંનેને ઘરમાં મુકી અને ઘરની એક પેટીમાં રૂપીઆ બસો મુકી કમાવાને ખાતર બહાર ગામ ગયો હતો. બહાર ગામથી આવતા પેટી ઉઘાડી જોયું તો રૂપીઆ ગુમ થએલા જણાયા. આથી મેં મારી બંને બાયડીને પુછ્યું કે આ પે-

ટીમાંથી કોણે રૂપીઆ લીધા છે? તો કડવી કહે કે મીઠીએ લઇખા-પરી ખાધા છે, અને મીઠી કહે કે કડવીએ ખોયાં કીધા છે. હવે આ બેમાથી ચોર કોણ? ને તમે મહેરબાની કરીને મને પકડી આપો.' આ સાંભળી શાહે બંને ઓરતને કચેરીમાં બોલાવીનેશાહે કડવીને પુછ્યું કે, 'પેટીમાંથી રૂપીઆ કોણે લીધા છે?' કડવીએ કહ્યુ કે, 'રૂપીઆ કેવા ને વાત કેવી? પુછો મીઠીને? મીઠીને પુછતા મીઠીએ કહ્યુ કે, 'મહારાજ! આપતો સારા નરસા માણુસની પરીક્ષા કરનાર છો! એથી વધારે શું કહું? કડવી નાહક મારૂ નામ લેછે' શાહે તરત સીપાઇને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આ બે ઓરતોને કોરડાનો માર મારો, એટલે જે ચોર હશે તે તરત માની જશે.' આ સાંભળી બીરબલે શાહને કહ્યું કે, ' સરકાર! માર મારીને મનાવવું એતો અનીતી કહેવાય? શાહે કહ્યું કે, ' તો પછી આનો ઇનસાફ શી રીતે કરવો?' બીરબલે કહ્યું કે, 'એ ઇનસાફ તો એક માસ પછી થશે. એટલું કહી બીરબલે શાહના બાગમાંથી સાઠ દાડમ મંગાવી તે બે ઓરતોને સરખે ભાગે વેંચી આપી તેમને કહ્યું કે, 'આ દાડમ ઉપર એક માસ સુધી નીરવાહ ચલાવજો. પછી તમારો ઇનસાફ થસે.' આ પછી બે ઓરતો પોતાના ભરથારની સાથે પોતાને ઘેર આવી. એ વાતને એક માસ વીતી ગયો એટલે એ બે ઓરતોને કચેરીમાં બોલાવી બીરબલે પુછ્યુ કે,બોલો તમે એ, દાડમનું શું કીધું? કડવીએ કહ્યું કે, 'સાહેબ તમારા કહેવા મુજબ મેં દરરોજનું એકેક દાડમ ખાઇને ત્રીસ દીવસ સુધી ગુજરાન ચલાવ્યું છે. મીઠીને પુછતાં મીઠીએ કહ્યું કે, ' ન્યાયાધીશ સાહેબ! દરરોજનું એકેક દાડમ ખાઇને બેસી રહીએ તેથી પેટનો ખાડો બરાબર ભરાય નહીં, માટે એક રૂપીઆના પાંચ લેખે વેંચી નાંખ્યાં

તો રૂપીઆ ૭ આવ્યા, તેમાંથી રૂપીઆ ત્રણના દાણા લીધા ને બાકીના ત્રણ વધ્યા છે તે આ રહ્યા. એમ બીરબલની ટેબલ ઉપર મુકો દીધા બીરબલે ઝવેરચંદને કહ્યું કે, 'આ તારી મીઠી ઓરત સાચી છે, અને કડવી જુઠી છે, માટે રૂપીઆની ચોરી કરનાર કડવી છે, કેમકે આખા દહાડામાં અન્ન ખાધા વગર એકજ દાડમ ખાઇને રહી શકાય નહીં' આમ કહીને પેહેલી કડવીને ખુબ ધમકી આપી તેથી તેણીએ માની દીધું, અને કહ્યુંકે, 'મેં એ રૂપીઆ ઉડાવી દીધાછે, કડવીને શારી શીખામણ આપી, તેણીના પતી ના કહેવા મુજબ વરતવાનો બોધ આપી જવા દીધી. બીરબલનો આ ચમત્કારીક ઇનસાફ જોઇ તમામ દરબાર છક બની ગઇ.

વારતા છઠીઆશીમી.

ચીઠીઓ મુકવાની યુકતી

પલંગના પાયા તળે, મુક ચીઠીઓ કોય,
ઓળખી કાઢે તરત તે, હાજર જવાબી હોય.

શરીરની વ્યાધીને લીધે બીરબલ બે ચાર દીવસ સુધી કચેરીમાં જઇ શકયો નહીં. તેથી શાહ તેને જોવા સારૂ, છડી અસ્વારીએ બીરબલના પલંગ આગળ ખુરશી હતી તે ઉપર બેઠો અને સુખ સતાના સમાચાર પુછ્યા એટલામાં બીરબલને હાજત થઈ આવી. તેથી બીજા ઓરડાની ખાળમાં ગયો. આ તકનો લાભ લઇ શાહે મનમાં વીચાર કરયો કે બીરબલની હુશયારી મંદવાડને લીધે કાંઇ ઓછી થઇ છેકે

નહીં, તેની પરીક્ષા કરૂં એમ ધારીને બીરબલના પલંગના ચાર પાયા નીચે કાગળની અકેકી ચીઠી મુકીને ખુરશી ઉપર બેઠો. હાજતથી બીરબલ પાછો ફરી પલંગ ઉપર આવી સુતો એટલે રાજાએ બીરબલને પુછ્યું કે, ' તમારો પલંગ લગારે આઘો પાછો ખસ્યો હોય એમ તમને કાંઇ જણાય છે કે નહીં' શાહના આવા શબ્દો સાંભળતાંજ બીરબલે ઉપર બાંધેલી છત સામુ જોઇને કહ્યું કે, 'મને એમ લાગે છે કે કાંતો મારો પલંગ કાગળના ઉંચો થયો હોય, કાંતો આ ઉપર બાંધેલી છત કાગળના નીચી આવી હોય એવું મને લાગે છે.' બીમાર છતાં બીરબલની શક્તી જોઇને તેવી છે તે જાણી શાહ અને શાહ સાથે આવેલા અમલદારો અજાયબીમાં ગરકાવ થઇને કહ્યું કે, ' આવી અકલ તો બીજા કોઇનામાં હોય નહીં.' શાહે બીરબલને કહ્યું કે, ' તમારી ચાલાકી જોવા માટે મેં તમારા પલંગના ચાર પાયા નીચે અકેકી ચીઠી મુકી છે. ' એટલું કહી સ્વારી પાછી ફરી.

વારતા નીવાસીમી.

ગળે પડી ચાકરડી.

જુઠું ટકે જરીવાર, પાર ન પહોચે પ્રવીણુ નર.

એક વખતે રસ્તેથી જતાં એક ગૃહસ્થનો હાથ પકડીને એક સ્ત્રીએ કહ્યું કે, ' અલ્યા લુચ્ચા ! ઉભો રહે, જાય છે કયાં ! પારકી

સ્ત્રી પર બલાત્કાર ગુજારી લાજ લુટી માટે શરમાતો નથી. ચાલ તારા પાપની શિક્ષા કરાવું?' એટલું કહી તે ગભ્ભે પકડી ચાકરડી દરબારમાં જઇ ફરીયાદ કરી. આ ગભ્ભે પકડુ લોંડીની સઘળી હકીકત સાંભળી લઇને શાહે તેથી તે તોહોમતવાળા માણસને દરબારમાં બોલાવી તેની બારીક તપાસ કરીને તે લોંડીને શાહે હસીને કહ્યું કે, 'તારામાં ડહાપણ બહુ છે; માટે તારી ડહાપણ ભરેલી ડાહ્કી ચતુરાઇ જોવાની મને ઇચ્છા થઇ છે, તે માટે આ સોયમાં તું દોરો પરોવી આ રૂમાલમાં એક નમુનેદાર બુટો ભરી આપ. બાદ તારા કેસનો ચુકાદો આંપીશ.' એમ કહી બાદશાહે સોય ચપટીમાં પકડી દોરો તે લોંડીના હાથમાં આપી પરોવવા કહીને શાહ સોયને ચપટીમાં ફેરવવા લાગ્યો.' આ જોઇ તે લોંડી બોલી કે, 'ખુદાવીંદ! સોય ફેરવવી બંધ રાખશો તોજ મારાથી દોરો પરોવાઇ શકાશે?' આ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, વાહ! ઠગારી! જ્યારે તું આ ફરતી સોયમાં દોરો પરોવવા અશક્ત છે ત્યારે આ માણસે તારી ઉપર બલાત્કાર ગુજાર્યો તે તું કેમ સહન કરી શકી? માટે આ દાખલા ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે તારી ઇચ્છાથીજ આ માણસ તારી સાથે રતી રંગ રમ્યો છે, પણ તારા મનની લાલચને પુર્ણ ન કરવાથી તેં આ ફરીઆદ માંડી ને પૈસા ઓકાવવાની માત્ર યુક્તી રચી છે. તે યુક્તીમાં તું ખોટી પડી છે. ફરીથી તારા જેવી હલકી જાતની સ્ત્રીઓ બીજાઓની આબરૂ ઉપર હુમલો ન કરે તેટલા માટે તને બાર માસ સુધી અંધારી કોટડીમાં પુરી રાખવાનો હુકમ કરૂં છું.' શાહનો આ તાત્કાલીક ઇનસાફ જોઇ તમામ દરબાર શાહના ઉંચા પ્રકારના ન્યાયની ખુબીને વખાણવા લાગી.

વારતા નેવુંમી.

બીરબલ અને ગંગ કવી.

બીરબલ અને ગંગ એક ગુરૂની નીશાળે શીખ્યા હતા. અને અભ્યાસ કરતી વખતે બંને જણ એકમેકના મીત્ર બન્યા હતા. ભણતા તે મોટા થયા ત્યારે તે બંને જણ જુદા પડયા, અને કમાણી કરીને પોત પોતાનું પેટ ભરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તેઓ કોઈક વખતે મળતા હતા. પણ બીરબલ જયારે પ્રધાનપદપર નેમાયો ત્યારે પાછો તેમનો મેળાપ થયો. તે વખતે તેને પોતાની જુની મીત્રતા યાદ આવવાથી કવી ગંગે એક દોહરો કરીને બીરબલને મોકલ્યો. તે સાથે પોતાના ઘર પાસે એક બોરડી હતી તેમાંથી થોડા બોર તોડીને મોકલ્યા. સાથે મોકલેલો દોહરો આ પ્રમાણે હતો.

દોહરો.

આગું સુદામા કિસ્નતે, ગંગ બીરબલ ફેર,
તા દિનમેં તાંદુલ હતે, યહ દીનનમેં બેર.

બીરબલ પણ પોતાની આગલી મીત્રતા સંભારી આનંદ પામ્યો.

તે પછી બંજે દીવસે સભામાં એકઠા મલ્યા તે વખતે બીરબલે ગંગને કહ્યું કે, 'બારોટજી! આપણા નામદાર બાદશાહ સલામતનો સમય તો વર્ણવો?'

ગંગે કહ્યું કે, 'ખમા! સરકાર!

દોહો.

તાનહદ મીયાં તાનસેન, હદ બુદ્ધિબળ બીર;
શાહ કહાં શા' અકબરાં, ટોડરમલ વજીર.

આ સાંભળી શાહ આનંદ પામ્યો અને ગંગને સરપાવ આપવા હુકમ કીધો.

બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર! આ ભારત ભુમીમાં ભાટ અને બારોટોએ પ્રથમથીજ પોતાની નામના મેળવી છે. ગંગજી, એકાદ ભાટની સ્તુતિનું કવિત સંભળાવસો?'

ગંગે નમન કરીને કહ્યું કે, 'ખુશીની સાથે, અહી ના કયાં છે!

કવિત.

પવનકો તોલ કરે ગગનકો મોલ કરે,
રવિસે બંધે હિંડોલ એસે નર ભાટ હૈ;
પથ્થરસો કાંતે સુત બાંઝનકો બઢાવે પુત,
મસાનમેં બસત હે ભુત તાકો ઘર ભાટ હૈં.
બીજલકો કરે લેવા દવનીસું રાખે દેવા,
રાહુકું ખવાવે મેવા એસો સદ્ધર ભાટ હૈં;
મેઘનકું રાખે ઠેરા તખ્તકા લુટાવે ડેરા.
મનકા સંભારે ફેરા એસો નર ભાટ હૈ.

બીરબલે કહ્યું કે, 'શાબાશ, બારોટજી, શાબાશ! ભલી બજાવી.'

આ સાંભળતાંજ શાહે વધારે આનંદ પામી બીજો સરપાવ મંગાવી ગંગને આપ્યો.

ભાગ ૧૨ મો.

વારતા એકાણુંમી.

વાણી—વિનોદ ૧

એક વખતે સભા ભરાઇ હતી તે વખતે અગત્યનું કામ આટોપી લીધા પછી વાણી વિનોદની શરૂઆત થઇ. ગંગ વગેરે કેટલાક કવીત વગેરે કહ્યા પછી એક દરબારીએ કહ્યું કે 'હજુર! ગરજ બડીબાત હે, ગરજ બીન કોઇ કીસીકે સામને નહીં દેખના. ગરજ, હીબીબી ગુલામકું જાવે' યહભી ઉસ્સે કહ્યા જાતા હય.'

આ સાંભળતાંજ શાહે કહ્યું કે, 'ગરજકી બાબી ગુલામકું જાવે એ પાદપરતી ઉપર કોઇ કવી પોતાનો પાયો રચીને બોલે તેમ છે. ?'

આ સાંભળતાંજ કાંઇ પણ વીચાર કર્યાં વગર ગંગ ઉઠીને બોલ્યો, 'હજુર ? એમાં તે શું ? બારોટને મન તો એવી કવીતા એક બચ્ચાની રમત જેવી છે. જુઓ સાંભળો:—

ગરજકી અરજુન હીજ ભયો,
અલી ગરજકી ભીમ રસોઇ બનાવે;
ગરજકી દ્રોપદી દાસી ભઇ,
અલી ગરજકી ગોવીંદ ધેન ચરાવે;
ગરજ બડી તઇલોકનમેં,
અલી ગરજ બીના કોઇ આવે ન જાવે;
કવી ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર,
ગરજકી બીબી ગુલામકું જાવે
'હજુર! સારી દુનીઆ ગરજકી હૈ'

શાહ તેની આવી ઉત્તમ કાવ્ય શકતીની શીઘ્ર કવીતા સાંભળી આનંદ પામી કહ્યુ કે 'ધન્ય છે, ગંગ ધન્ય છે! ભલી બજાવી તેં તો! તારા જેવો બંદીજન ભાટ આ જગતમાં હાલ તો મળવો કઠીણ છે. પણ રાજને જેવો ચંદ બારોટ હતો તેવોજ મારી દરબારમાં તુ પણ છે.'

ગંગે ધીમેથી કહ્યું કે, 'સરકાર! એમાં મેં કાંઇ વધારે કર્યું નથી. બારોટ કાંઇ શીખને થવાતું નથી. એતો માના પેટમાંથી જન્મ લેતાજ બારોટ જન્મે છે.'

ગંગનાં આ વાકયો સાંભળતાંજ શાહ તો વિસ્મય પામ્યો, પણ એક દરબારીએ જરા વધારે રસ લાવવા માટે કહ્યું કે. 'નામદાર! મારા ધ્યાનમાં તો આવી વાત ઉતરતી નથી. એ તો બારોટોએ પોતાની કાંઇ દંતકથા ચલાવી હોય તેવી વાત લાગે છે.'

ગંગે જરા આંખ ચઢાવીને કહ્યું કે, 'શું આ દંતકથા જેવી વાત છે? બારોટનો છોકરો જન્મથી શું બારોટ નથી જન્મતો? નહીં, નહીં, એ વાતજ ખરી છે!'

એક દરબારી જાણે ગંગની દયા ખાતો હોય તેવો બહારથી દેખાવ કરી પણ અંદરથી તેની સામે શાહને વધારે ઉશ્કેરી મુકવા જેવાં વાકયો કહ્યાં કે, 'હજુર! પણ ગંગ બારોટ પોતે કયાં ના પાડે છે? એ તો એ વાતનો પ્રત્યક્ષ દાખલો બતાવવાને તત્પર છે.'

શાહે કહ્યું કે, 'હા, જો ગંગ એ બાબતનો દાખલો મને બતાવી મારી ખાત્રી કરી આપે તો હું એ વાત સાચી માનુ.'

એક દરબારી જે ગંગના કુટુંબના માણસોને ઓળખતો હતો અને તેમની સાથે પરિચયમાં હતો તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર! ગંગની દીકરી હાલ ગર્ભવતી છે. તે બાઇના જુજ સમયમાં છુટા છેડા થશે.

તે વખતે આપની ખાત્રી કરવી હોય તો આપ કરી શકશો.'

આ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'જો એમજ હોય તો પછી આપણે તેની ખાત્રી કરીશું. ગંગની છોકરી મારી છોકરી સમાન છે તેથી જેમ ગંગને ત્યાં એ હોય તેમ મારે ત્યાં સુવાવડ કરશે. જો એને છોકરો અવતરશે તો પરીક્ષા કરી ખાત્રી કરવા માટે હું મારા તાબામાં તેને રાખીશ અને છોકરી થશે તો હું તેને દાએજો આપી પાછી મોકલીશ.'

બધાને આ વાત પસંદ પડી. ગંગે પણ વગર વાંધે તે વાતને સ્વીકારી. પછી સભા બરખાસ્ત થઇ. શાહે તરત ગંગની છોકરી માટે પોતાના મહેલમાં તૈયારીઓ કરાવી અને પછી તેને લાવીને ત્યાં રાખી.

વારતા બાણુંમી.

વાણી વીનોદ–૨

એક વખતે શાહ અને બીરબલ ઘોડે બેસીને જમુના કીનારે ફરતા હતા. તે વખતે ત્યાં કેટલાક ગધેડા ચરતા હતા. તેમનો ધણી કુંભાર ત્યાંથી થોડે છેટે ઝાડ નીચે પડીને ઉંઘતો હતો.

કુતરાની પુછડી ઝાડે બાંધતા છતાં સીધી ન રહેતાં વાંકીને વાંકી રહે છે. તેમજ આ ગધેડા છે. એમને ગમે એટલા પાણીમાં નવરાવી સાફ કરે તોપણ તે ધુળમાં લોટયા વગર રહેતા નથી.

કુંભારે પોતાના ગધેડાઓને થોડીવાર પહેલાંજ નવરાવ્યા

હતા. તેથી ભીને શરીરેજ ગધેડાઓ જમીન ઉપર આલોટયા હતા તેથી તેમના શરીરે ધુળ વળગી રહી હતી. તે જોઈ શાહે કહ્યું કે, ' બીરબલ ! આ ગધેડાઓના જેવું ખરાબ પ્રાણી એકે ન હોય. એના માલેકે થોડીવાર પહેલાંજ એગને નવરાવી સાફ કર્યાં હશે પણ આટલીવારમાં એ તો પાછા શરીરે ધુળ ચોપડી ઉભા છે. '

તેના ઉત્તરમાં બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર ! એતો એમનો મુળ સ્વભાવ છે. બધાનું ઓષડ છે, પણ એક સ્વભાવનું ઓશડ મળતું નથી. એક કવીએ કહ્યું છે કે:—

પાવકકું જળ બીંદુ નીવારન, સુર્ય તાપકું છત્ર કીયો હે;
બ્યાધીકું વૈદ, તુરંગકું ચાબુક, ચોપગકું વૃક્ષ દંડ દીયો હે.
હસ્તી મહાવદકે સાર અંકુશ, ભુત પીશાચકું યંત્ર કીયો હે.
ઓષડ હે સબકો સુખદાયક, સભાવકા ઓસડ નાહી કીયો હે.

તેથી ખુદાવાંદ ! બધાનું અઉષધ છે, માત્ર એક સ્વભાવનું ઓશડ નથી.'
શાહ બીરબલની આવી સમયસુચક વાણી સાંભળી આનંદ પામ્યો.

વારતા ત્રાણુંમા.

વાણી વીનોદ—૩

એક વખતે જંગળ બાગમાં દરબાર ભરાઇ હતી. ખુબ ગાન તાન ચાલી રહ્યું હતું. તે વખતે એક પરદેશી પંડીત જે કેટલાક

દહાડા થયા દીલ્હીમાં આવી રહ્યો હતો તે રજા મેળવીને દરબારમાં દાખલ થયો. કેટલીકવાર સુધી દરબારની ગમત જોયા પછી તેણે કહ્યું કે, ' સરકાર ! કેટલાક સવાલો મારે આપના દરબારીઓને પુછવા છે. જો રજા આપો તો પુછું.'

બાદશાહે કહ્યું કે, ' ખુશીથી પુછો '

પંડિતે કહ્યું કે, ' આપના દરબારીઓમાંથી એકેક જણે જવાબ આપવો. એક પણ સવાલનો જે જવાબ આપી ન શકે તેણે બીજા સવાલનો જવાબ આપવો નહીં',

શાહે કહ્યુ કે, ' ભલે, તેમ કરશે '

પંડીતે સવાલ પુછયો, 'જુવાનીમાં માણસે શું કરવું ? '

કેટલાક દરબારીઓએ વીચાર કર્યો કે, કદી આપણે જવાબ આપવા જઇશું અને ખોટા પડશે તો આબરૂ જશે માટે ચુપચુપ બેસી રહેવામાંજ શોભા છે એના બધા જવાબો કાંતો જગન્નાથ પંડીત કે કાંતો બીરબલ આપી શકશે. તેમના વગર બધા સવાલોના જવાબો મળનાર નથી. જ્યારે કોઈ બોલતું નથી, અને જગન્નાથ પંડિત ત્યાં હાજર નથી જાણી બીરબલે જવાબ આપવાની પોતાની ફરજ વિચારી, તેણે તુરત જવાબ આપ્યો કે, ' વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખથી રહેવાનો ઉપાય. '

પંડીત—એવું શું છે જે, પાછળથી આવે છે અને પહેલાથી જાય છે ?

બીરબલ—દાંત, માણુસનો જન્મ થયા પછી આવે છે અને મરણ પામ્યા પહેલાં જતા રહે છે.

પંડીત—નાશ ન થાય એવું શું ?

બીરબલ—અચલ કીર્તી.

પંડીત—એવી કઇ બે વસ્તુઓ છે કે જે એક બીજાની પાસે છે છતાં તે મળી શકતી નથી.

બીરબલ—આંખો. બંને એક બીજાની પાસે છે છતાં વચ્ચે નાક રહેલું છે તેથી તેમનો મીલાપ થતો નથી.

પંડીત—સુખી રહેવાનો રસ્તો કયો!

બીરબલ—સંતોષી રહેવું તે સંતોષી સદા સુખી અને અસંતોષી સદા દુઃખી.

પંડીત—કંઇ ચીજ વધારે કીંમતી અને વખાણવા લાયકહોયછે

બીરબલ– કારીગરી

પંડીત—મુર્ખ કોને કહેવો ?

બીરબલ—જે પોતાનો સ્વાર્થ સમજતો નથી તેને.

પંડીત—એવું શું છે જે પોતાના પાડોસીઓને કરી મુકે છે ?

બીરબલ—એતો સુથડ.

પંડીત—કામ સંતોષકારક ક્યારે થાય!

બીરબલ—જ્યારે પોતાને હાથે કરયું હોય ત્યારે.

એક પછી એક પોતાના સવાલોના બીરબલે જવાબ આપ્યો તેથી તે પંડીત ઘણોજ ખુશી થયો.

શાહ પણ બીરબલની જીત થએલી જાણી બહુજ આનંદ પામ્યો. તેથી તેણે બંનેને સારો શીરપાવ આપ્યો.

પંડીતે પણ પણ બીરબલનાં બહુ વખાણ કર્યાં અને પોતે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેની સ્તુતી કીધી.

વારતા ચોરાણુમી.

બહુ તરનારો પાણીમાં ડુબે.

સહુ સહુના દુઃખને રડે, પર દુઃખે ન રડે કોય.

એક સમે શાહ રાતે નગરે ચરચા જોવા નીકળ્યો હતો. ફરતો ફરતો તે જમુનાના કીનારા પર આવ્યો, એટલામા તેણે ત્રણ સ્ત્રીઓને રડતી દીઠી. આ ત્રણે સ્ત્રીઓનું રૂદન સાંભળી શાહ તેની પાસે જઇ તેણીઓને પુછ્યું કે, 'તમે શામાટે રડો છો ? તે જો કહેવામા કશી હરકત ન હોયતો મને કહો.' આવી વખતે અહીં આવી આમ કોણ બોલે છે તે સાંભળીને તે સ્ત્રીઓએ તરતજ પોતાની આંખ ઉઘાડીને જોયું તો, કોઇ દેવાંશી નરને ઉભેલો દીઠો. આ દેવાંશી નરને જોતાંત બે હાથ જોડી, શીશ નમાવી પહેલી સ્ત્રી બોલી કે, મારો સ્વામી આ જમુના નદીના પેલીપાર ખેતીનું કામ કરે છે તેથી તે દર રોજ તરીને પેલેપાર જાય છે અને આવે છે, પણ તે કોઇક દીવસે તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે. તેથી હું રડું છુ.' બીજીને રડવાનું કારણ પુછતાં તેના ઉત્તરમાં બીજી સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'મારો પતી રોજ ચોરી કરવા જાય છે, જેથી તે કોઈક દીવસે કરોળીઆની પેઠે પોતાની જાળમાં ફસાઇ મરશે તેથી હું રડું છું.' તેજરીતે પુછતાં ત્રીજીએ કહ્યું કે, 'ન્હાના પતીને લાધે એળે જતાં યોવનને માટે રડું છું.' આ પ્રમાણે ત્રણેનું રડવાનું કારણ સાંભળી શાહ પોતાના મહેલમાં ગયો અને ગંગ કવીની રાહ જોતો બેઠો. એટલામાં ગંગ કવી આવ્યો તે જોઇને શાહે ગંગ કવીને કહ્યું કે, 'રાતે સ્ત્રીઓ શામાટે રોતી હતી ?' આ પ્રમાણેનો શાહનો સવાલ સાંભળી ગંગ કવીએ કહ્યું કેઃ—

નદી પાર ખેતો કરે, અર પરઘર ચોરી જાય;
બાલે કથંકી કામની, (યહ) તીનુ બુરી બલાય.

માટે રોતી હતી.' આ પ્રમાણે ગંગ કવીનો ઉત્તર સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી ગર્વાનંદી બન્યો

વારતા પંચાણુંમી.

બે ભેદ ભરેલા મુસાફરો.

એક દીવસે શાહ દરબાર ભરીને પોતાના મનોહર બાગમા બેઠો હતો તેવામાં ત્યાં બે મુસાફરો આવીને હાજર થયા. અને તેઓ કોણ હતા તે પારખી કાઢવા માટે શાહને અરજ કીધી. તેમની આ અરજ સાંભળી શાહ અને દરબારીઓ તેઓની તરફ આશ્ચર્ય પામીને જોવા લાગ્યા. તે એક મેકને મળતાં આવતા હતા તેથી તેઓ કોણ છે તે ધારવું બહુજ કઠીણ કામ હતુ.

નીમીશવાર વિચાર કર્યા પછી શાહે તમામ દરબારીઓને કહ્યું કે આ મુસાફરો કોણ છે તે પારખી કાઢો ! હવે કેમ કરવું તેના વિચારમાં બધા પડયા. આખરે બીરબલે તેમ કરવાની હામ બીડી બીરબલે બને મુસાફરોને આસન આપી બેસાડયા અને પછી એક મુસાફરને કહ્યું કે, 'હું પુછુ તેના ખરા જવાબ આપશો !'

પેહલા મુસાફરે હા પાડી.

બીરબલ—તમે કયાં રહો છો ?

પહેલો મુસાફર—હું દરેક ઠેકાણે રહું છું છતાં મારૂં એક ચોકસ સ્થાનક નથી.

બીરબલ—તમે શું કરો છો ?

મુસાફર—હું દોડનાર છું. અને આખી દુનીયાના દરેક ભાગમાં હું દોડું છું. જ્યાં બીજા કોઇનો પણ પ્રવેશ થઇ ન શકે એવા સઉથી ખાનગી ભાગમાં પણ વગર અટકાવે હું દાખલ થઇ શકું છું.

બીરબલ—તમારી સત્તા કેટલી છે તથા બીજું પણ તમારે વિષે જેટલું જણાવી શકતા હો તેટલું મને કહી દો.

મુસાફર—મારી સત્તા ઘણી છે. હું માત્ર આં દુનીઆ ઉપરજ ફરતો નથી પણ આકાશમાં પણ ફરી શકું છું. મને જોતાંજ સાગર અને ભુમી કંપવા મંડી જાય છે, અને જંગલના મોહોટા ઝાડો જડમુળથી ઉખડી જાય છે. હું જ્યારે ફરવા નીકળું છું, ત્યારે દરેક જણને મારતો જઉં છું. પણ મને પકડી રાખવાની કોઇ સત્તા ધરાવતો નથી. દરેક જણ મારૂં નામ જાણે છે, છતા કોઇએ મને દીઠો નથી. મારા વડેજ બધું છે. હું ન હઉં તો આ ભુમીમાં ઘણી ઉથલ પાથલ થઇ જાય.

બીરબલે વીચાર કરીને કહ્યું કે, 'ઠીક'

બીરબલ—જરાક ઉભા રહો. આ તમારા ગોઠીયાને સવાલ પુછવા છે તે પુછી લઉં. પછી બંનેને એક સામટો જવાબ આપું. પછી બીજા મુસાફરને પગથી તે માથા સુધી તપાસીને બીરબલે પુછ્યું કે, 'તમે ક્યાં રહો છો?

બીજો મુસાફર—હું દરેક સ્થળે રહું છું. મારા વગરનું કોઇ પણ સ્થળ ખાલી નથી.

બીરબલ—તમારી સત્તા કેટલી છે?

બીજો મુસાફર—પહેલા મુસાફરના જેટલીજ મારી સત્તા છે.

બીરબલ—તેના જેટલા તમે નુકશાન કરતા છો કે નહીં?

બીજો મુસાફર—હું નુકશાન કરૂં છું, પણ લોકો મને પાપી તરીકે ગણતા નથી. તેમ મને શીક્ષા પણ કરતા નથી,

બીરબલ હજી તમારે કાંઇ વધારે કહેવું હોય તે કહી દો.

બીજો મુસાફર—મારે માટે કહેવું થોડુંજ છે. આ મારા ગોઠીયા મુસાફર વગર હું જીવીજ શકું. જેટલી એની ગતી છે તેટલી મારી પણ ગતી છે. મારા વગર મનુષ્ય પ્રાણી કોઇ પણ ખાલી નથી, તેમજ જીવી ન શકે. મને પાંજરા જેવી વસ્તુમાં પોપટની પેઠે બંધ કરી રાખવામાં આવે છે આ મારા ગોઠીયો મુસાફર મને દરેક રીતની મદદ કરે છે. એનો આભારી છું.

બીરબલ—ઠીક. સમજ્યો. આ સીવાય બીજું કાંઇ જણાવવા જેવું છે?

બીજો મુસાફર—ના, હવે કાંઇ વધારે જણાવવા જેવું. રહ્યું નથી માટે કહો જોઇએ હું કોણ છું?

હવે આ બંનેને બીરબલ શો જવાબ આપે છે તે જાણવાને દરેક દરબારીઓ આતુર થઇ રહ્યા. બીરબલે શાહ તરફ જોઇને કહ્યું કે, 'હજુર! હવે આપ હુકમ કરો તો બંને મુસાફરો કોણ છે તે હું જાહેર કરૂં.'

શાહ—બીરબલ ! ખુશીથી કહો.

બીરબલ—આ પહેલો મુસાફર પવન છે અને બીજો મુસાફર મન છે.

પોતાના સવાલનો જવાબ મળતાંજ બંને મુસાફરો 'વાહ ! વાહ !' કરતા ત્યાંથી ઉઠીને ચાલતા થયા. પણ શાહ તેઓને એમને એમ જવા દે એવો નહતો. શાહે સીપાઇઓને આજ્ઞા કરી કે, 'આ બને મુસાફરોને પાછા અહીં લાવો.' પેલા મુસાફરો, જેઓ હજી દરવાજા સુધી ગયા હતા તેમને બાદશાહના હુકમથી પાછા લાવવામાં આવ્યા. શાહે તેમને સત્કાર પુર્વક બેસવા કહ્યાથી તેઓ બેઠા. પછી શાહે કહ્યું કે, 'તમે મારી દરબારમાં આવી એમને એમ ચાલ્યા જાઓ તે ઠીક નહીં. તમે હવે અહીંજ રહો.

એક મુસાફરે કહ્યું કે, 'અમે ઘણા શહેરોમાં ફર્યા, પણ અમારા સવાલનો જવાબ કોઇએ ન આપ્યો તે આપની દરબારમાં મળ્યો. આ ભુમીમાં પણ બીરબલ જેવાં રત્નો પડયાં છે એવી અમારી ખાત્રી થઇ તેથી અમે અમારે સ્થાને જઇએ છીએ.'

શાહે પુછ્યું કે, તમે કોણ છો ? અને કયાંના રહીશ છો ?'

એકે કહ્યું કે સરકાર ! દક્ષિણના રહીશ છીએ. પણ બાલપણમાંથી અમારે કાશીમાં રહેવું થયું હતું અને ત્યાંજ રહી ભણ્યા છઇએ. અમે બંને ભાઇઓ છઇએ, અમારા પીતા અમારે માટે થોડીક પુંજી મુકી ગયા હતા. પીતાના મરણ બાદ અમે સ્વદેશ તરફ ગયા. ત્યાં અમારા સંબંધીઓ વીષે શોધ કીધી પણ કોઇ ન જણાયાથી અમે પવન તથા મનના નામ ધારણ કરી મુસાફરીએ નીક-

છય અને ગામેગામ અને નગરે નગર ફરતા અમે કોણ છઇએ તે કોષે સવાલ પુછતા બે વરસ ફર્યા. પણ કોઇએ અમારા સવાલનો જવાબ ન આપ્યો. પણ આજરોજ આપના દરબારમાં આ પુરૂષ રત્નથી અમે જવાબ મેળવ્યો. હવે અમે કાશીમાં જઇને રહેશું.'

શાહે તેમને બીજા કેટલાક સવાલ પુછી તેઓ પંડિત છે એવી ખાત્રી કરી પોતાની પાસે રાખ્યા.

વારતા છનુમી.

હથેલીમાં હાથી ડુબ્યો.

એક દીવસે એક બેગમ સવારના પહોરમાં ઉઠી મુખ ધોતી હતી તે વખતે કપાલ ઉપર ચોડેલો રત્નજડીત ચાંદલો તેના હાથમાં આવી પડયો. બેગમ સાહેબ પોતાના કપાળમાં ચાંદલો ચોડેલો છે એવી વાત ભુલી ગઇ હતી તેથી મોઢું ધોતાં તે પાણીમાં પડયો. આ ચાંદલામાં હાથીનું ચીત્ર હતું. તેથી જાણે હથેલીમાં હાથી ડુબ્યો ન હોય? એવો ભાસ થતો હતો. આ વાત બેગમે શાહને કહી. થોડીવાર પછી ગંગ વગેરે ત્યાં આવ્યા તેમને શાહે પુછયું કે, હથેલીમાં હાથી કેમ ડુબ્યો!

ગંગે કહ્યું કે, સરકાર! એમાં તો કાંઇક રસાલંકાર જણાય છે.

સાંભળો:—

સવૈયા

સોલ સિંગાર સજી અતિ સુંદર. રેન રમી સો પિયા સંગ રાની,
ઉઠ પ્રભાત કમલમુખ ધોવત, ટીકી ખસી હથેલી લીપટાની.
નામે ચિત્ર હતો ગુજરાજ, અજીવક ચુંબક કાહું પીછાની,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, ફુબત હાથી હથેરીકે પાની.

ગંગનું બોલવું સાંભળી આનંદ પામી શાહે કહ્યુ કે બારોટજી! કાંઇક બીજું સંભળાવો.

ગંગે કહ્યું કે, જેવો માલેકનો હુકમ.

સવૈયા.

જ્ઞાન ઘટે કોઇ મુંઢકી સંગત, ધ્યાન ઘટે બીન ધીરજ લાએ
પ્રીત ઘટે કોઇ મુંગકે આગે, ભાવ ઘટે નિતહિ નિન જાએ.
શોમ ઘટે કોઇ સાધુકી સંગત, રોગ ઘટે કુછ ઓખડ ખાએ.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, દારિદ્ર કટે હરિ ગુણ ગાએ.

આ વાણી સાંભળતાંજ શાહ બહુ ખુશી થઇ ગંગને શાબાશીઆપી,

બીરબલ આ લાગ જોઇ વધારે વાણી વિનોદ કરાવવાના વિચારથી કહ્યું કે, ' હજુર! ગંગ બારોટ તે કાંઇ જેવા તેવા છે! બારોટમાં શિરોમણી છે'

ગંગે ધીમેથી કહ્યું કે, ' એ બધો પ્રતાપ નામવર શાહનો છે

બીરબલે કહ્યું કે, 'પણ એમાએ પોતામા રતિ જોઇએ. રતિ વગરનું કાંઇ નથી.'

ગંગે કહ્યું કે, ' પુરૂષમાં જ્યાં સુધી રતિ ન હોય ત્યાં સુધીતે

નકામો છે સાંભળો.

સવૈયા.

રતિબિન રાજ રતિબિન પાટ, રતિબિન છત્ર નહિ એક ટીકો.
રતિબિન સાધુ રતિબિન સંત, જોગ ન હોય જતીકો.
રતિબિન માત રતિબિન તાત, રતિબિન માનસ લાગત ફીકો.
કવિ ગંગ કહે સુનો શાહ અકબ્બર, નર એક રતિબિન એક ગતિ કો

હજુરાં રતિ વગર બધુંજ ફોકટ છે. આ સાંભળી શાહે તેને શાબાશી આપી.

દુહો.

સબ નદીઅનકો નીર હે, ઉજ્વલ રૂપ નિષાન,
શાહ પુછે કવિ ગંગકું જમુના કયું ભઇ શ્યામ ?

કેટલીકવાર સુધી કેટલોક વિનોદ ચાલ્યા પછી શાહે પુછ્યું કે, 'ગંગજી ! નદીઓના પાણી ઉજળા છે છતાં આ જમુનાનદીના પાણી કેમ કાળા છે ?'

ગંગે કહ્યુ કે, 'ખાવીંદ ! અબ સુનીએ.

સવઇયા.

જા દિનતેં જદુનાથ ચલે, બ્રજ ગોકુલમેં મથુરા ગિરધારી.
તાં દિનતે બ્રજનાયિકા સુંદર, દંપતિ ઝંપા કંપત પ્યારી.
ઉનકે નેનનકી સરિતા ભઇ. (જેસે) શંકર શીસ ચલે જલધારી.
કવિગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, તાં દિનતે જમુના ભઇ કારી.

શાહ આ સાંભળી વધારે આનંદ પામ્યો. અને એક કીમતી સરપાવ ગંગને આપ્યો.

ભાગ ૧૩ મો.

વારતા સતાણુંમી.

દાંત આપ્યા છે તે ચાવણું આપશેજ.

એક દીવસે સાંજના શાહ અને બીરબલ છુપે વેશે ફરવા નીકળ્યા. તેમને સાદા વેશમાં ગંગ સામો મળ્યો. ગંગે શાહ બીરબલને ન ઓળખ્યા, પણ શાહનું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચાયું તેણે બીરબલને કહ્યું કે, 'સામેથી ગંગ આવે છે તેને આપણી સાથે લઈએતો વધારે આનંદ થશે.'

બીરબલે શાહની મરજી જોઇ ગંગને બોલાવી તેને પણ પોતાની સાથે આવવા કહ્યું. ગંગે તે નોતરૂં ઘણી ખુશીથી કબુલ કર્યું. આ ત્રણે જણા ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. તેઓ એક સાંકડી ગલીમાં પેઠા. આ ગલી બહુજ સાંકડી હતી અને ત્યાં ગરીબ હાલતના લોકો વસતા હતા. તેમાંનો એક માણુસ ખુણામાં બેશીને હાય અફસોસ કરતો હતો. તેને રડતો જોઈ ગંગે પુછ્યું કે, 'કેમ ભાઇ, તું શા માટે અફસોસ કરે છે? તને શું દુઃખ છે?

પેલા દુઃખી માણુસે કહ્યું કે, 'હું બે દહાડાનો ભુખ્યો છું, તેથી મારા નશીબ ઉપર અફસોસ કરવા બેઠો છુ. હું આ શહેરમા થોડા વખત પહેલાં આવ્યો છું. મારી પાહે થોડાક પૈસા હતા તેમાંથી આટલા દીવસ કાઢયા. મેં નોકરી અને ધંધો કરવાના બહુ ફાંફાં માર્યાં પણ હું તેમાં ફાવ્યો નહીં. આજ બે દહાડા થયા મારી પાસેના બધા પૈસા પુરા થઇ રહ્યા છે. હવે આ અંગ ઉપરના પડા

સિવાય બીજું કાંઈ પણ મારી પાસે રહ્યું નથી. ભીખ માગીને જીવવા કરતાં હું મરવું વધારે પસંદ કરૂં છું.'

તેની દયાજનક વાત સાંભળી ગંગે કહ્યું કે, 'જો ભાઇ સાંભળ.

મોર મેરૂ પર ચુંગે, ચુંગે હંસા જલ સરવર,
શેર જંગલમેં ચુંગે, ચુંગે પછી જલ સરવર;
ગજ કદલીબન ચુંગે, ચુગે પાતાળ ભુજંગ,
મછ કછ સબહિં ચુંગે, ચુંગે ધર બધે તુરંગમ;
જીવ જંત સબહિં ચુંકે, વાકી ગાંઠ કયાં ગર્થ હે,
ચિંતા મત કર નિશ્ચિંત રહે, પુરનહાર સમર્થ હે.

હે માનવી! ધીરજ રાખ. જેણે દાંત આપ્યા છે તે ચાવણું આપશેજ. એ વાતની તારે ખાત્રી રાખવી.'

તેણે કહયું કે, 'ધીરજ રાખે રહેતી નથી? હવે તો મારાથી ઉઠીને ચલાય તેમ નથી. આજ છ છ રોજ થયા ભુખ કરતાં અરધુંએ ખાવાનું મળતું નથી. કટકો રોટલો મળે તો હું આખો મલ્યો સમજી સબુરી રાખું છું, પણ હવે તો મારી સબુરી રહે તેમ નથી. આજ રાતમાં મારો દેહ પાડીશ.'

આ વાત થતી હતી તેથી આ કોઈ ખરેખરોજ દયાને પાત્ર છે એવી શાહ અને બીરબલની ખાત્રી થઇ. તેથી શાહે બીરબલને ઇસારત કીધી એટલે બીરબલે પોતાની પાસેના પૈસા કાઢી એક કપડામાં લપેટી આપીને કહયું કે, 'આ લે, એમાં થોડાક પૈસા છે, એનાથી તું તારૂં જોઇ લેજે. જીવ આપ્યાથી કાંઇ જીવવાનો નથી. જીવતો નર ભદ્રા પામશે.'

આટલું કહી આ ત્રણે જણ ત્યાંથી ચાલતા થયા. પછી પેલા માણસે કપડું છોડી જોયું તો અંદરથી સોનાની વીસ અસરફી નીકળી. આટલા પૈસા તો તેને મન એક મોટી પુંજી જેટલા હતા. તેણે મરવાનો વીચાર છોડી દીધો, અને પોતાને આવી અણી વખતે મદદ કરનારને હજારો આશીર્વાદ આપતો તે પોતાને ઠેકાણે ગયો અને બીજા દીવસથી થોડો થોડો માલ ખરીદી આબરૂ અદબથી પોતાનું પુરૂ થાય એટલું કમાવા લાગ્યો.

આવી રીતે ગુપ્ત ધર્માદા કરી શાહ અને બીરબલ હજારો ગરીબ માણસોના ખરા અંતઃકરણના આશીર્વાદ મેળવતા હતા.

વારતા અઠાણુંમી.

ભાટનો દીકરો જન્મથીજ ભાટ.

થોડા દીવસ પહેલાં શાહ આગળ વાત થઇ હતી કે, ભાટનો દીકરો માતાના ગર્ભમાંજ શીખીને ભાટ થાય છે અને તે ઉપર ગંગ કવિએ સરત પણ કીધી હતી. તે પ્રમાણે ગંગની પુત્રી ગર્ભવંતી હતી તેને શાહે પોતાના જનાનામાં રાખી હતી થોડા દિવસ વીત્યા પછી ગંગની છોકરીને પાલખીમાં બેસાડીને તેને ઘેર મોકલી દીધી અને તેના છોકરાને પોતાને ત્યાં રાખી તેની સારી રીતે બરદાસ્ત લેવા માંડી એમ કરતાં તે છોકરો સાત વરસનો થયો. પણ શાહ આ વાત ભુલીજ ગયો હતો.

એક સમે શાહ મહેલમાં બેઠો હતો ને વખતે બીરબલ, ગંગ વગેરે પાંચ સાત દબારીઓ આવી ચઢયા, ગંગને જોઇ જરા ગમત કરવાના વીચારથી બીરબલે કહ્યું કે, 'કેમ બારોટજી હવે પેલું પારખું કયારે બતાવશો ?'

ગંગ—ખુદાવીંદના હુકમનીજ વાર છે.

શાહ—ત્યારે આવતી કાલેજ એ બાબતનું આપણે પારખું જોઇશું.

ગંગ—એમ નહીં, એને માટે તો આઠ દિવસ પહેલાં તૈયારી થવી જોઇએ.

શાહ—તેમ કબુલ છે. આજથી આઠમે દિવસ આપણે એ માટે કરાવીએ. બીરબલ બાદશાહી બાગમાં એ માટે મોટા માંડવો નંખાવો અને તે દીવસ જાહેર તહેવાર તરીકે પળાવો.

બીરબલે તે માટેના જોઇતા હુકમ અમલદારોને આપી દીધા. આઠમો દિવસ થતાં સહવારના રાજબાગમાં ખુબ ધામધુમ મચીરહી લોકો સારાં કપડાં પહેરી ટોળાબંધ ત્યાં જવા નીકલ્યા. એક બાજુ શાહ અને તેના દરબાર માટે ગોઠવણુ કરવામાં આવી હતી. બીજી બાજુ જનાના માટે પરદાઓ બાંધી લીધા હતા. તેમાં બાદશાહી જનાનાની સ્ત્રીઓ ઉપરાંત દરબારીઓ તથા શ્રીમંતોની સ્ત્રીઓ આવીને બેઠી હતી. એક તરફ શહેરના અમલદારો માટે બેઠકો હતી. પ્રજાને માટે સઉથી વધારે જગા રાખવામાં આવી હતી ત્યાં લોકો કીડીની પેઠે ભરાઇ જતા હતા. વચ્ચે રાખેલા ચોકમાં અઢાર ભાટોને લઇને ગંગ બેઠો હતો. ગંગની છોકરીનો છોકરો જે સાત વરસનો બાળક હતો

સેને લાવીને તેમની સામે બેસાડગો. આ બાળક બાદશાહી જનાનામાં ઉછરી મોટા થયો હતો તેથી તે બધી મુગલાઇ રીત શીખ્યો હતો.

બાદશાહ અને દરબારીઓ આવી બેઠા પછી બાદશાહે ગંગને કહ્યું કે, 'ગંગ! હવે ભાટનો છોકરો જન્મથીજ ભાટ જન્મે છે એ વાત ખરી કે ખોટી, તે હવે પ્રત્યક્ષ પુરાવા રૂપજ થશે.'

ગંગે કહ્યું કે, 'હુજુર! આ છોકરાને અમારી નાતના કોઇ પણ સંસ્કાર થયા નથી. માટે પ્રથમ એના સંસ્કાર કરી અમે અમારી નાતમાં લઇએ તોજ સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન થઇ એની જીભે આવી બેસે.'

શાહ—એમ કરો.

ગંગે તે છોકરાનો સંસ્કાર કરી ભાટનો પોશાક પહેરાવી ચોતરફથી ઘેરી લઇને બધા ભાટો કવિત લલકારવા લાગ્યા.ગંગે સૂર્યને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, 'હે સુર્ય દેવ! મારા વંશની લાજ રાખજો

કવિત લલકાર્યા પછી ગંગે શાહને કહ્યું કે, 'સરકાર! થોડીસી સુનીયે!

સુનરે શાહ અકબ્બર દિલ્યનકો,
યેહી હેત પ્રીત ક્રિયા ભાટનકી;
એક ચંચલ અંક બસેહે વંશમે,
દેખ ગર્ભમે લડકે પઢયનકી;
પરનર પાસ ન રહે પરઅમેં,
દે મુખમો જાત કલ્યનકી;
કવિ ગંગ કહે યેહી ભાટકો જાયો,
અસલ સ્વરૂપ જાત મન્યનકી

આમ બોલતાની સાથેજ ગંગે પોતાના વંશની ધ્વજા છટાથી ફેરવી અને પછી તેનો હાથ પકડી શાહ આગળ લઇ જઈ કહ્યું કે બોલ બેટા તારી મરજીમાં આવે તે.' આમ કહેતાંની સાથે તેના કંઠમાં માળા અરપણ કીધી.

તેજ ઘડીએ પેલા સાત વરસના ભાટના છોકરાએ સભા ગજાવી મુકી.

અકબરશાહ બાદશાહ હુમાયુંકે નંદન,
ભાટકે રંગણ, એક થોરાશા એક થોરાસા;
દો જંજર દે, દો પંજર દે, એક ચાંદીકા એક સોનેકા.
દો બેલ દે, એક તીસકા એક બતીસકા,
દો ઘોડા દે, એક કચ્છકા એક ભુજકા,
દો ઉંટા દે. એક લાહોરકા મુલતાનકા;
દો હાથી દે, એક સંગલકા એક દીપકા,
દો મુરગે દે, વો બોલે રાત મુજારકા,
દો પોપટદે, વો લેવે નામ કીરતારકા,
દો કુતે દે, વો છોટે છોટે કાનકા;
દો ભાટણી દે, જેસા ફુલ ગુલાબકા.
દો ગઉવા દે, ગોવાલણ ગોવાલ લાલકા,
દો ભેંસા દે, હાંકનવાળા સાથકા,
દો કુનબી દે, વો ખેડે ગાંના ભાતકા,
દો પલંગ દે, છત્તર આછા સંગાતકા,
દો ગોલી દે, કામ કરે ઘર સમાલકા,
ઝાટક ઝુટક પલંગ બીછાવે, સોવે લડકા ભાટકા.

સાત વરસના આ ભાટના છોકરાની વાણી સાંભળતાંજ જોવા આવનારાઓએ શાબાશીના પોકારોથી તેને વધાવી લીધો. આ જોઇ શાહે તરત પોતાના ગળામાંનો હાર કાઢીને તે ભાટ પુત્રને પહેરાવી દીધો એટ શોગાદોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો જ્યારે પોકારો કરતા બધા બંધ થયા ત્યારે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ! ગંગનું કહેવું સાચું છે. ભાટનો દીકરો માના પેટમાંથી ભાટ જન્મે છે.' બીરબલે કહ્યુ કે, 'એમાં જરાએ જુઠું નથી.' આમ કહી બીરબલે પોતાની સાલ ગંગને ઓઢાડીને માનથી તેને પોતાની પાસે બેસાડયો. પછી મેળાવડો હસતો રમતો બરખાસ્ત થયો.

શાહ પણ તે દીવસથી ગંગ ઉપર પ્રસન્ન રહેતો અને તેનીછોકરીના છોકરાને વારંવાર પોતાની પાસે બોલાવી, તેની મધુરીવાણી સાંભળી આનંદ પામતો અને તેને મ્હોટી બક્ષીસો આપતો.

વારતા નવાણુંમી.

સવા ગજની ચાદર,

એક વખતે શાહે સવા ગજ લાંબી પહોળી ચાદર તૈયાર કરાવી તે ચાદર થઇ આવી એટલે પોતાના કેટલાક હાજી હા કરનાર દરબારીને પાસે બોલાવીને કહ્યુ કે, 'હું બીછાના ઉપર સુઇ જઉં છું ,આ ચાદર મને ઓઢાડી દો. એનાથી મારૂં આખુ શરીર ઢંકાવું જોઇએ.' આમ કહી શાહ બીછાના ઉપર સુતો, અને એક દરબારીએ આવીને અંગ ઉપર ચાદર ઓઢાડી, જો પગની તરફ ચાદર ખેંચી

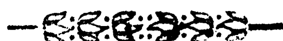
તો છાતી અને મોઢું ઉઘાડું રહી ગયું અને માથા તરફ ખેંચી તો પગ ઉઘાડા રહી ગયા, તરેવાર યુક્તીઓ કરી બીજા દરબારીઓએ હીકમત કરી જોઇ પણ કાંઇ વળ્યું નહીં, આ અરે બીરબલ આવ્યો તેને એક દરબારીએ કહ્યું કે, 'શાહને આ ચાદર ઓઢાડવી છે તેનું શુ કરવું ?

બીરબલે થોડીવાર વીચાર કર્યાં પછી કહ્યું કે. 'એ ચાદરમારા હાથમાં આપો એટલે હું પણ જરા મહેનત કરી જોઉં.'

જેના હાથમાં ચાદર હતી તેણે બીરબલને આપી. પોતે આટલી મહેનત કીધી તે છતાં ચાદર શાહને ઓઢ ડી ન શકયા તો આબી-રબલ તે શી રીતે ઓઢાડશે તે વાશે તેમને વીચાર થયો.

બીરબલે પોતાના હાથમાં ચાદર લઈ શાહના પગ એવડા વાળી વાળી દીધા અને ચાદર ઓઢાડી દીધી. તેનાથી શાહનું આખું અંગ ઢંકાઇ ગયું પછી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ ! મારા પગ વાંકા કેમ વાળ્યા ? એનું કારણ શું ?

બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ? એતો પગ જોઇને પાથરણું તાણવું જોઇયે ! લાંબે પગે કાંઇ ટુંકી ચાદર ઓઢાય ?' બીરબલની આ યુક્તી જાણી શાહે તેને ખુબ શાબાશી આપી

વારતા એકસોમી.

મુર્ખની મીત્રતાઇ.

એક સમે શાહ જુજ દરબારીઓ સાથે બેસી ગામ ગપાટાની

વાતો ખલાવી રહ્યા હતા. તેમાં મુર્ખની મીત્રતાઇ વીશે વાત નીકળતાં ગંગે કહ્યું કેઃ—

સવૈયા

ગંગ તરંગ પ્રવાહ ચલે ઔર, કુપકો નીર પીઓ ન પીઓ,
અબ રદે રઘુનાથ બસે તો, ઓરકો નામ લીઓ ન લીઓ.
કર્મ સંજોગ સુપાત્ર મીલે તો, કુપાત્રકો દાન દીઓ ન દીઓ,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, મુરખ મીત્ર કીયો ન કીયો.

શાહે તેને શાબાશી આપીને કહ્યું કે, 'રંગ છે ગંગ તારા વીચાર રૂપી તરંગને ? તારા વગર બીજો કોણ આવા સમયસુચક વાકયો કહી સંભળાવે ?'

ગંગે કહ્યું કે, 'સરકાર ! જરાક બાકી રહ્યું છે તે સાંભળો.

કવિત.

ધન દેવે ધામ બાતકો બિશ્રામ દેવે,
રાજકી લગામ દેવે એસો મીત્ર પેખ્યો હે;
સમયાનુકુળ રવે ભુલ થાપ નહિ દેવે,
નિષ્કપટ ન્યારી કુડકપટ જીને છેકયો હે,
બાત ગુપ્ત રાખે દાખે બોલ ના કદી ઉથાપે,
પ્રકૃતિ પિછાની જાની લાયક મન લેખ્યો હે;
કહત હે કવિ ગગ સુનો મેરે દિલ્લીપતી,
સમયપેં સીસ દેવે એસો કોઇ દેખ્યો હે ?

શાહે તુરત એક કીંમતી શાલ મંગાવી ગંગને ઓઢાડી દીધી.

ભાગ ૧૪ મો.

વારતા એકસો એક.

વ્રજ ભાષાની બલિહારી.

એક સમે શાહ પોતાના એકાંત ભુવનમાં બેઠો હતો તે વખતે તાનસેન ત્યાં હાજર હતો. તેણે કેટલાક પદો ગાવા પછી સુરદાસજીનું પદ ગાયું.

જસોદા બાર બાર યું ભાખે,
હય કો બ્રજમેં હેતુ હમારો,
ચલત ગોપાલકી રાખે.

શાહે આ પદ સાંભળીને તાનસેનને પુછ્યું કે, 'આ પદનો ક્યો અર્થ થાય છે તે તો જરા કહો?

તાનસેને કહ્યું કે, 'ખાવીંદ! જસોદા વારંવાર કહે છે કે, આ બ્રજમાં કોઇ અમારો એવો હેતુ છે કે, ગોપાળને જતા અટકાવે?' આ પ્રમાણે શાહને સમજાવી થોડી વાર પછી તાનસેન સલામ ભરી ચાલતા થયા.

એટલામાં બીરબલ આવ્યો. તેની સાથે શાહે નહીં જેવી વાતો કરી. કારણ કે તેનું લક્ષ તો સુરદાસના પદમાં ભરાયું હતું. તાનસેને સમજાવેલો અર્થ તેના મગજમા બરાબર બેઠો ન હતો તેથી તેણે બીરબલને તે પદ સંભળાવી તેનો અર્થ પુછ્યો. બીરબલે કહ્યું કે 'હજુર! બાર બાર એટલે ઘેર ઘેર. જસોદા ઘેરઘેર ફરીને એમ કહે છે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઇ હેતુ છે કે, ગોપાળને જતા અટકાવે?'

બીરબલના કહેવા પછી થોડા વારે રાજા ટોડરમલનું ત્યાં આવવું થયું. તેને પણ શાહ આ પદનો અરથ જાણવા લાગ્યો તોડરમલે કહ્યું કે, 'હજુર! એનો એવો અર્થ થાય છે કે, 'બાર એટલે પાણીનો દરવાજો જસોદા ઘાટે ઘાટે ફરીને એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઇ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે.'

આ પ્રમાણે એક બીજાથી થોડા જુદા પડતાં અરથ સાંભળીને શાહ વીચારમાં પડયો. એમાંથી કયો અરથ સાચો તે વીશે તેને કાંઇ નીશ્ચય થયો નહીં. એટલામાં કવિ અણુ કૃષ્ણજીનું ત્યાં આવવું થયું. શાહે તેને પણ તેજ પદનો અરથ પુછયો, અણુ કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે, 'ખલેક ખાવીંદ! બાર એટલે પાણીનો દરવાજો અરોવા આંખમાંથી પડતાં આંસુ, જસોદા રડતી રડતી એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં મારો એવો કોઇ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે?'

આતો વળી ચોથો અરથ નીકળ્યો. કોઇનો અરથ એક બીજાના અરથને મળતો આવ્યો નહીં. આમ વીચાર કરતા હતા એટલામાં સોદાગર ખાજા જંગ આવ્યો, તેને શાહે આ પદ પુછતાં તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર! બાર એટલે મહેલ. જસોદા મહેલે મહેલે ફરીને કહે છે કે, આ બ્રજમાં કોઇ એવો અમારો હેતુ છે કે ગોપાલને જતા અટકાવે!'

તે સાંભળી શાહ પાછો વીચારમાં પડયો. આમાંથી કયો અરથ સાચો માનવો તે તેને સુઝયો નહી. એટલામાં નવાબ ખાનખાનાની સ્વારી ત્યાં પધારી. નવાબ સાહેબ એ પદનો અરથ કેવો કરે છે તે જાણવાનું શાહનું મન થયું તેથી તેણે તેને પણ એ પદનો અરથ પુછયો. શાહનું પદ સાંભળી નવાબ સાહેબે થોડીવાર વીચાર કરીને

પુછયું કે, 'હજુર! આ પદનો અરથ મને પહેલાં પુછયો છે કે, બીજા કોઇને પુછયો હતો?'

શાહે કહ્યું કે, 'તમારા પહેલા બીજાઓને પણ તે પુછવામાં આવ્યો હતો.'

નવાબે પુછયું કે, 'તેમણે શો અરથ કર્યો હતો?'

શાહે દરેકનો અરથ કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળીને નવાબ ખાનખાનાએ કહ્યું કે, 'સરકાર! સહુ સહુ પોત પોતાની જાત ઉપર ગયા છે. તાનસેન જાતે ગવૈયો. તેના ગાયનની અંદર વારંવાર ટોમ ટોમ થયા કરે છે તેથી તેણે બારબારનો અરથ ઘડી ઘડી કીધો. બીરબલ જાતનો બ્રાહ્મણ તે ઘરોઘર ફરનારો તેથી તેણે બારનો અરથ ઘર કીધો. રાજા ટોડરમલ્લ મુત્સદી પડયો તેથી બારનો અરથ ઘાટ કીધો. પછી તો આપણા શાહેર ફૈઝી. કવિને કરૂણા વધારે પસંદ હોય છે તેથી તેને તો રડવુંજ યાદ આવે છે. સોદાગર ખાજાજંગ તો આખો દીવસ અમીર ઉમરાવો અને શાહના મહેલમાં જનાર તેથી તેણે મહેલ અરથ કીધો. એનો અરથ તો જુદોજ છે.'

શાહે કહ્યું કે, 'ત્યારે તુ કહે.'

નવાબે કહ્યું કે, 'બાર એટલે શરીરના બાલ-રવાં થાય છે. જસોદાના રૂંવે રૂવાં એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે?'

અકબરે કહ્યું કે, 'નવાબ સાહેબ? એતો બ્રજ ભાષાની બલીહારી છે. આ પદના બીજા પણ જેટલા અરથ કરશો તેટલા થશે આમાંથી કોઇનો અરથ ખોટો છે એમ કહેવાય નહી'

આમ કહી શાહ ત્યાંથી ઉઠીને જનાનામાં ગયો. અને ત્યાં પણ રાણીઓ આગળ વ્રજભાષાના ઉપલા પદના થયેલા અરથ સમજાવી તે ભાષાની બલીહારી ગાઇ.

વારતા એકસો બે.

વગર વિચાર્યું કરનાર પસ્તાય છે.

એક સમે મોહોરમની કતલની રાતે ઓલીયાની દરઘાહમાં બીરબલ પોતાના છોકરાને સાથે લઇ શાહના પ્યાર માટે પગે લાગવા ગયો હતો, તે વખતે બીરબલના છોકરાના પગમાં ઘણી કીમતી ઝીક ટપકીથી ભરેલી મોજડીઓ હતી તે દરઘાહમાં જતી વખતે પગમાંથી ઉતારી પગે લાગવા ગયો હતો, પગે લાગી પાછા ફરતાં એક મોજડી ગુમ થઇ ગયેલી જણાઇ, લોકોની બહુ ઠઠ હોવાથી મોજડીની સોધ લાગી નહીં. તેથી બીરબલ એક મોજડી લેઇ પોતાને ઘેર ગયો. મોજડી ઠોકર ખાતી ખાતી છેક ઓલીઆની કબર નજીક જઇ પડી. દરઘાહ બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પઇસા વગેરે સમેટી લેતાં મોજડી નજરે પડી તે ઉપાડીને જોઈ તો બહુ મુલ્યવાન લાગી. આ મોજડીને હાથમાં લઇ પગે લાગવાને આવનાર લોકોએ કહ્યું કે, 'આ મોજડી કાંઇ આદમ જાતની નથી. પણ નક્કી ઓલીઆ પીરની હોવી જોઇએ નહીં તો કબર નજીક કયાંથી હોય?

ખચીત ઓલીઆની આ પ્રસાદી છે. એમ માની ઓલીઆના મહા પ્રસાદને સર્વે મુસલમાનો તોબાહ સાહેબ એમ બોલતા માથે આંખે અડાડી ગાલે લગાડવા લાગ્યા. બાલ બચ્ચાને અને બીબી વગેરે તમામ લોકને માથે આંખે અને ગાલે ઉપરનો શબ્દ બોલતા અડકાડતાં હતાં. અને પોતાને બહુ ભાગ્યશાળી સમજતા હતા. સહવાર પડતાજ તે ઓલીઆનો મુજાવર તે મોજડીને લઇને શાહ પાસે જઇ રાતની બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી. તેથી શાહ ઘણો ખુશી થઇ પોતે તથા પોતાની હુરમ વગેરે તે મોજડીને માથે આંખે અને ગાલે અરાડી તોબા સાહેબ એમ કહી પાક પરવર દીગારનો આભાર માન્યો. આ ધામધુમ ચાલી રહી હતી એટલામાં બીરબલ કચેરીમાં દાખલ થયો. તે જાણીને શાહે તરત ઓલીઆની ચમત્કારીક પ્રસાદની વાર્તા કહી મોજડી બતાવી. તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! એતો મારા છોકરાના પગની છે, જો આપની ખાત્રી થતી ન હોય તો એની જોડીની બીજી મોજડી મારે ઘેરથી મંગાવી આપું. એમ કહી બીજી મોજડી મંગાવી મુકાબલો કરતા એકજ જાતની અને તેના છોકરાના પગની જણાઇ. આ બંને મોજડીનો મુકાબલો થતાંજ સાહ મુજાવર અને બીજા બધા મુસલમાનો શરમાઇ ગયા કે આપણે ઓલીઆનો પ્રસાદ સમજી અડાડી એ કેટલી બધી અણવીચારી ભુલ થઇ છે. હશે હવે સાંભળો બડી ચુપ!' એમ કહી મુગે મોઢે પોતપોતાને કામે લાગ્યા.

વારતા એકસો ત્રણ.

કાં પુતળું બાંહો કાં પુતળા લો.

બુદ્ધિ હિમ્મત શરમ સુબગી, રહે ન એકે કામ,
ઉત્તર એના આપવા, હાજર જવાબી કામ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠો હતો. દરબારમાં બીરબલ! જગન્નાથ, ગંગ, તાનસેન અને બીજા સાહેરો એકએકને સવાલ જવાબ કરી રહ્યા હતા. આ ચાલતા સવાલ જવાબથી તમામ દરબાર લીન થઇ ગઇ હતી. એટલામાં જેને પગે સોનાના પુતળાંઓ બાંધેલાં હતાં. હાથમાં વિજય પતાકા રહી ગઇ હતી. મહા સ્વરૂપવાન અને મજબુત શરીરવાળો એક બુદ્ધિશાળી બ્રાહ્મણ દરબારમાં આવીને ઉભો. દરબારમાં બેઠેલાઓને બે હાથે નમસ્કાર કરી બોલ્યો કે, 'હે શાહના શાહ અકબર! તારી દરબારમાં નવ રત્નો બીરાજમાન છે. અને તે રત્નોવડે તું શોભી રહ્યો છે. તારા તે નવ રત્નોને દુનિયાનો પંડીત જીતી શકતો નથી. એમ મેં મારે કાને સાંભળ્યું છે. મોટા મોટા પીસ્તાલીશ રાજાઓને જીતી અને તેઓની પાસેથી એકેકું સવાશેર સોનાનું પુતળું બંધાવીને તમારી દરબારમાં દાખલ થયો છું. માટે શાસ્ત્રના વાદ વિવાદમાં મારી સામે ટકર ઝીલે એવા તમારા એકાદ રત્નને ઉભો કરો. પણ મારી સરત એટલી છે કે, જો મને કોઈ સંવાદમાં જીતે તો હું આ ૪૫ પુતળાં છોડી દઈને મારે રસ્તે ચાલતો જાઉં, ને ન જીતે તો તમારે સવાશેર સોનાનું પુતળું કરીને મારે પગે બાંધવું પડશે.'

આ બુદ્ધિશાળીના વચન સાંભળતાંજ દરબાર વિસ્મય પામી. ક્ષણવાર શાંત રહી, એક બીજાના મોઢા સામું જોવા લાગી. પણ આ આની સાથે સંવાદ કરવાને ઉઠયું નહીં. આ જોઇ બાદશાહે ... ત બીરબલને ઇસારત કરી ઇસારત થતાજ બીરબલ ઉભો થયો ને કહ્યું કે, 'મહારાજ! કહો કે તમારે શું બાબત વીશે સંવાદ ચાવવો છે.' તેણે કહ્યું કે, મારે માત્ર ચાર સવાલ પુછવાના છે તેનાજ જવાબ આપો. જો જવાબ નહીં આપી શકશો તો સવાશેર સોનાનું પુતળું બાંધવું પડશે.' બીરબલે કહ્યું કે, 'તમારી શરત કબુલ છે. પણ તમે જો હારો તો આ તમારા બાંધેલા પીસ્તાલીસ પુતળા છોડી દેવા પડશે. એ શરત કબુલ હોયતો સવાલ પુછો.'

સવાલ પહેલો—તમારી શરત કબુલ કરતા પહેલો સવાલ પુછુ છું કે, 'આજ રાતે હું સુતો હતો તે વખતે પહેલા પહોરમાં કોઈ સ્ત્રીનો વેશ લઇને આવ્યું અને મને કહ્યું કે, ઉઠ ત્યારે મેં તેને પુછ્યું કે, તમે કોણ છો? તેણે કહ્યું કે, હું મતી છું. મે પુછ્યું તમે કયાં રહો છો? તેણે કહ્યું કે હું કપાળે રહું છું હવે એ કપાળે રહે છે તો ખરૂં પણ કોઈ વખતે તે આંધી પાછી જાય છે કે નહીં?

સવાલ બીજો—વળી બીજો પહોર થયો એટલે કોઇ સ્ત્રી આવી, તેને મેં પુછ્યું કે તું કોણ? તેણે કહ્યું કે, હું શરમ. તું કયાં રહે છે તો કહે કે હું આંખમાં રહું છું. તે તો ખરૂં; પણ તે ત્યાંથી કયારે આઘી પાછી જાય છે?

સવાલ ત્રીજો—ત્રીજા પહોરમાં હું આ બે વાતોનો નિશ્ચય કરતો હતો, એટલામાં વળી કોઇ સ્ત્રીને વેશે આવ્યું. તેને જોઇને મેં પુછ્યું કે, તમારૂં નામ શું? તો કહે કે મારૂં નામ હીંમત. વળી મેં તેને

પુછ્યું કે, તમે ક્યાં રહો છો ? તો કહે કે હું છાતીએ રહું છું. એ વાત ખરી; પણ એ કોઇ વખત ત્યાંથી ખસે છે કે નહીં ?

સવાલ ચોથો—ચોથા પહોરમાં હું આ ત્રણે વાતોનો નિશ્ચય કરી રહ્યો હતો; એટલામાં કોઇ તરેહવાર પોશાક પહેરીને આવ્યું. તેનો વેશ સ્ત્રીનો એ નહોતો તેમ પુરૂષનો પણ નહોતો તેથી મેં વીસ્મય પામીને પુછ્યું કે, તમે કોણ છો ? તો કહે કે હું બળ છું, ત્યારે કહ્યું કે તમે ક્યાં રહો છો ? તો કહે કે હું શરીરમાં તથા હાથમાં રહું છું. હવે આ વાત ખરી છે. પણ બળ શરીરમાંથી તથા હાથમાંથી કોઇ વખત આછું પાછું થાય છે કે નહીં ? આ મારા ચારે સવાલના જવાબ આંપો. તમારાથી આપી શકાય તેમ નહીં હોય તો પુતળું બાંધી ક્ષમા માગો.

બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! ધીરજ રાખો. અભીમાનના ઘર ખાલી છે. હુંપદ ધારણ કરનાર માણુસ આ જગતને જીતી શક્યો છે ? તો પછી શા માટે પાણીના પરપોટા પેઠે ફુલી ગયા છો. આ અકબરની દરબારમાં બેસનારા તમારા જેવા અંહંકારી નથી પણ વિદ્વાનોનું સન્માન કરનારા છે. તેલ જુઓ તેલની ધાર જુઓ પછી કુદકા મારજો. માટે હું તમારા ચારે સવાલોના જવાબ આપું છું તે સાંભળો.

તમારા પહેલા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'મતિ કપાળે રહે છે એ વાત તમારી ખરી છે પણ જ્યારે કાળ આવે છે ત્યારે મતિને ફેરવી નાંખે છે. તે વખતે ગમે તેવો સમજુ પુરૂષ હશે તેની પણ મતી મોત ફેરવી નાંખે છે.'

તમારા બીજા સવાલના જવાબમાં કહું છું, કે, 'શરમતો આં-

ખમાંજ રહે છે એ વાત તમારી ખરી છે, પણ જ્યારે માણસને કામ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાર તે શરમ તે વખતે આંખમાંથીએ જતી રહે છે.'

તમારા ત્રીજા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'હીંમત છાતીએ રહે છે એ વાત તમારી ખરી છે પણ જ્યારે બીક માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે, ત્યારે હીંમત ખશી જાય છે.'

તમારા ચોથા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'બળ શરીર તથા હાથમાં રહે છે, એ વાત તમારી ખરી છે, પણ જ્યારે માણસને ઘડપણ આવે છે ત્યારે તે બળ તેમાંથી જતું રહે છે.'

આ ચારે સવાલના જવાબ દીધા પછી બીરબલે તેને પુછ્યું કે, 'કેમ મહારાજ ! આ તમારા ચારે સવાલના જવાબ બરાબર છે કે નહીં ? ના હોય તો સાફ ના કહેજો ! અને બરાબર હોય તો તમારે પગેથી પીરતાળીશ પુતળા છોડી આપીને તમારે રસ્તે પડો, હવેથી કોઈ દીવસ મનમાં એવું અભિમાન રાખશો નહીં. આતો અદલ ઇનસાફી અકબર બાદશાહનું રાજ છે તેથી જીવતદાન આપી છોડી દે છે ?'

આ સાંભળી તે અભિમાની બ્રાહ્મણ શરમાઇ ગયો. અને તેનો મ્હોનો ચ્હેરો ફીકો પડી ગયો. આ સવાલના જવાબ સાંભળવાને એકઠેલી તમામ દરબારને બે હાથે આશીરવાદ આપીને તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, 'હે શાહના શાહ ! તમારો સદા જય થાઓ ! તમારી દરબારને આવી રીતે શોભાવી રહેલા રત્નોને જોઇ મને મહા આનંદ થયો છે. હું તર્કવાદી છું પણ શાસ્ત્રોવાદી નથી. શાસ્ત્રવાદીને જીતનાર તો દરેક સ્થળે મળી આવે છે. પણ તર્ક શાસ્ત્રી મળી આવતા નથી. તે તર્ક શાસ્ત્રીઓ તમારી દરબારમા છે તે જોઇ મારા ગર્વનો નાશ

થયો છે.' એટલું કહીને તેણે તરત પોતાને પગેથી પીસ્તાળીશ પુતળા છોડી તે ચાલતો થયો. બીરબલની આ મહાન સકતી જાણતાજ તમામ દરબાર બીરબલને હર્ષની ગર્જના કરી વધાવી લીધો.

વારતા એકસો ચાર.

ક્રીયા ન હોતો કર દેખો!

એક માલખાઉં ગામમા હરગોવન કરીને એક મહા ઠગ રહેતો હતો. તે કોઇ વખતે જુગારી બની જુગાર રમાડી પોતાનો શોક પુરો કરતો હતો જુગાર રમતાં ને રમાડતા ભાખરીના વાંધા પડતા તો કોઇ નવીન નીશાની વસ્તુઓ વેહેંચી લોકોને ફસાવી પૈસા હરણ કરતો હતો પણ તેના મનની મુરાદ પુરી થતી ન હોતી. પોતાની મુરાદ પુરી પાડવા માટે એક સારા ધનવાનને શોધતો હતો. થોડાજ દીવસમાજ તેજ ગામમાંથી મોહન નામનો એક ધનવાન તેના સપાટે ચડી ગયો. પછી જોઈ લીઓ તેની મજા! એક બાજુ જુગારખાનું! બીજી બાજુ નીશાની વસ્તુઓ વંહેચવાનું ખાતું ધમધોકાર ચાલવા લાગ્યું. રાત ને દીવસની કમાણી ઉછળવા લાગી. એટલામાં મોહન મૃત્યુ પામ્યો તે જોઇ હરગોવન ખુશી થયો તે ગામમાં ધમાશા કાકા કરીને એક માણસ રહેતો હતો તે હરગોવન અને મોહનની બધી વાત જાણતો હતો. એક દીવસે હરગોવન ગાડીમાં બેસી રસ્તેથી જતો હતો તે જોઇને ધમાશા કાકાએ તેને કહ્યું કે, 'શું હકનો માલ હરામખોરો ખાશે!' આ સાંભળતાંજ હરગોવીન મનમાં ગભરાયો અને તરત ઘેર આવી તેનો ઘાટ ઘડયો, જો આ

માણસને લાંબે રસ્તે મોકલાવીશ નહીં તો તે જરૂર મારૂં બોપાળું ફોડી નાખશે, તે ભોળા સ્ત્રી પુરૂષોને ફસાવવામાં હમેશા ઉન્મદ બનતો, આવો વીચાર કરીને એકદમ દીલ્લીમાં આવ્યો અને અકબરની સમીપ આવી ફરીયાદ કરી કે, 'સરકાર! ધમશા કાકા કરીને એક રખડતો બીનરોજગારી માણસ અમારા ગામમાં રહે છે તે મારે ઘેર આવી મારી સાથે વાતો કરવા લાગ્યો. આ તેની વાતો ધન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે સંબંધીની હોવાથી હું તેનો હાથ પકડી મારા ઓરડામાં લઇ જઇ ગાદી પર બેઠા. મેં ચા મંગાવી તેને પાઇ; પાન ખવરાવ્યું અને તેની વાતમાં વધારે તેજ લાવવા માટે મે તેને એક સફેત દવા ખવરાવી. જેનો નીશો આવતા તેણે તે વાતને આગળ ન ચલાવતા બંધ કરીને ચાલતો થયો. આ સમે રાતના દસ વાગ્યા હતા. તપાસ કરતાં જણાયું તો પેટી ઉપર રત્ન નથી, તેથી મને ધમાશા કાકા ઉપર શક ગયો, કે રખેને તે ચોરી ગયો હોય! એમ ધારીને હું તેને ઘેર ગયો તે વખતે તે પોતાના ઓરડામાં બેસીને મારૂં રત્ન તપાસતો હતો તે મેં જોયું. તે ઓરડો રસ્તે જતા માણસની નજરે પડે એવો છે.

પછી મેં તેને કહ્યું કે આ રત્ન મારૂં છે, અને તે તમે ચોરેલું છે, માટે મને આપો. નહીં તો હું તમારા ઉપર ફરીઆદ માંડીશ. ત્યારે ધમશાએ કહ્યું કે જાઓ સુખેથી ફરીઆદી કરો. તે વખતે તેના ઓટલા પર ચાર જણા બેસીને મીઠાઈ ખાતા હતા તેમને મારૂં રત્ન બતાવીને સાક્ષી રાખ્યા છે. માટે મહેરબાની કરી ને મારૂં રત્ન રૂ. ૫૦૦૦ નું છે તે અગર રૂપીઆ અપાવશો.

જેવો પોતે હતો તેવાજ સાક્ષીઓ હતા, તે ચારે સાક્ષીઓ એકમેકને કહેવા લાગા કે આપણે હવે ચોરી કરવાની કાંઇ જરૂર નથી.

દરબારમાં જઇ સાક્ષી પૂરી આવીશું એટલે આપણા અસલ ભાઇબંધ જે હમણા નવા લીબાસમાં છે તે આપણને રૂ ૫૦૦ આપશે. પછી આપણે પણ અસલ જુગારીઓને ધડીક ઝુકાવશું ! સાક્ષીઓને સમજાવીને હરગોવન પોતાને ઉતારે ગયો.

અંતે સત્યની જય છે. સત્યજ તરે છે. પાપ છાનું રહેતું નથી, છાપરે ચઢીને પોકારે છે અને તે દુરગંધની વાસ છે. માટે જેન દુરગંધ લેવા ચહાતું નથી. તોપણ તે સઉના નાક સુધી જઇ પહોંચે છે;-તેમજ પારકા પાપની વાત જઇ પહોંચે છે, છાની રહેતી નથી. તો શું બીરબલ જેવો ન્યાયધીશ આ સફેત ઠગની ઠગારી બાજીને ઉઘાડી કરી નહીં નાખે ?

બીરબલે તરત માણસ મોકલીને ધમાશાને બોલાવી મંગાવીને પુછ્યું કે, તમારી ઉપર નમારાજ ગામના રહીશ હરગોવને રત્ન ચોરી જવાનો આરોપ મુકયો છે. અને તે આરોપ સાબીત કરાવવા માટે તેણે ચાર સાક્ષીઓ રજુ કરેલ છે. તે સાક્ષીઓની મુખ જુબાની ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે તમે ખરેખર રત્ન ચોરેલું છે. તે રત્ન તમે લીધું નથી એનો કાંઇ પુરાવો તમારી પાશે છે. ધમાશા કાકાએ કહ્યું કે, 'બીરબલજી ! આ માણસ કેવો છે ! તેના સાક્ષીઓ કેવા છે ! તેનો વીચાર કરીનેજ ન્યાય આપજો. મારો પુરાવો સત્ય છે. તે સત્ય છે. તે સત્ય પ્રત્ય પ્રત્યક્ષ અંહી પ્રકાશી નીકળશે. તે સીવાય મારી પાશે પુરાવો નથી.' તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'ન્યાયધીશ સાક્ષીઓની જુબાની ઉપરથી ખરા ખોટાની તુલના કરીને ન્યાય આપ્યો પણ તમે તેના સાક્ષીઓને તોડનારી સાક્ષી રજુ કરી નથી તેથી તેના સાક્ષીઓની જુબાની ઉપરથી તમને અપરાધી ઠેરવવામાં આવે છે.' આ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે,

'હજુર! ન્યાયધીશોએ જુઆની ઉપર આધાર રાખી ન્યાય આપવાનો નથી. પણ સાક્ષીઓના લક્ષણ! સાક્ષીઓની રીતભાત! સાક્ષીઓની બુદ્ધિ! સાક્ષીઓની જાત ભાત! સાક્ષીઓનો ધંધો રોજગાર તપાસીને ન્યાય આપવાનો છે. હું આ વખતે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યો છું કે જે માણસ જણસ જણસ ચોરી જાય છે, તે ઘરમાં એકદમ હાથ આવે એમ મુકે નહીં. માટે આમાં હરગોવનની કાંઇ ઠગાઇ છે, આ ઠગાઇ પકડી પાડવા માટે ફરીથી સાક્ષીઓ તપાશવાની જરૂર છે.' શાહે કહ્યું કે, 'સાક્ષીઓને બરાબર તપાસવાથી સત્ય શું છે તે તરત જણાયા વગર રહેનાર નથી એમ મારી પણ ખાત્રી થઇ છે, માટે ફરીથી તપાસ ચલાવો.' શાહનો હુકમ થતાંજ બીરબલે હરગોવન અને ધમશાને એક બાજુએ બેસાડીને પહેલા મોચીને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'તું પ્રથમ કહી ગયો છે કે, મેં રત્ન જોયું હતું. પણ તે રંગમાં કેવું અને તે કેટલું મહોટું હતું? તે કહે.' આ સાંભળતાંજ મોચીતો વિચારમાં પડી ગયો, કેમકે રત્ન તો કોઇ દહાડો જોયેલું નહીં, અને પાંચશે રૂપીઆની આશાએ સાહેદી આપવા આવેલો; પણ મનમાં વીચાર કર્યો કે, મારો બાપ મને હમેશા કહ્યા કરતો કે આ વીંગડો સાચવીને વાપરજે, કારણ કે, તે રત્ન જેવો છે.' માટે રત્ન મારા વીંગડા જેવુંજ હસે. મારો બાપ કંઇ જુઠું બોલે નહીં. એમ ધારીને તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'સાહેબ, તે રંગે કાળું અને મારા વીંગડા જેવડું છે.' આ સાંભળી તમામ દરબાર ખડખડ હસી પડી. મોચીને એક બાજુ બેસાડીને દરજીને બોલાવીને પુછ્યું કે, બોલ. રત્ન રંગમાં કેવું અને કેવડું હતું.' દરજીએ વીચાર કરી ને કહ્યું કે. 'મારી કાતર જેવું છે,' હજામને બોલાવીને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'બોલ, રત્ન કેવા રંગનું અને કેવડું હતું.' હજામે પણ બીજાઓની

પેઠે તરત કહી દીધું કે, 'મારા અસ્સા જેવડું હતું.' તરત સુતારને બોલાવીને પુછ્યું તો તેણે કહ્યું કે, 'મારા વાંસલા જેવું હતું.' આ બનાવટી સાહેદીઓની મુખ જુબાની સાંભળીને તમામ દરબાર હસી પડી. પછી બીરબલે આ ચારે જણને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'હરામખોરો સાચુ કહો કે તમને ખોટી સાહેદી પુરવા આ હરગોવને કાંઇ લાલચ આપવા કહી છે.' આ મુવાલીઓએ તરત ભડ ફોડી નાખી. બીરબલે તરત હરગોવન તરફ મો ફેરવીને કહ્યું કે, 'તુ બડો બદમાસ છે, તારે માટે બહુ અરજીઓ આવી છે. તેની તપાસ કરવા માટે મે એક ખાસ અમલદારને નિમેલો છે, ધમાસાની તરફ મોં ફેરવીને કહ્યું કે બદમાસ સ્ત્રીઓ માટે તમે જે કહ્યું છે તે અને તે સિવાયનો બીજો કાંઈ પુંરાવોહોય તે તમારા ગામમાં આવનાર નવા અમલદારને બતાવી બીજો તે અને તમે આ દરબારમાં હાજર થજો.' પાછું મોઢું ફેરવીને બીરબલે કહ્યું કે, 'ખોટી ફરીયાદ કરવા માટે હરગોવનને બસો રૂપીઆનો દંડ કરૂં છું. અને ખોટીજુબાની આપનાર આ ચાર હરામખોરોને આઠ આઠ દીવસની સખ્ત કેદની શીક્ષા કરૂં છું.' બીરબલનો આ ઇનસાફ જોઇ તમામ દરબાર છક થઇ ગઇ.

વારતા એકસો પાંચમી,

ઈનસાફની ખુબી.

એક સમે એક સ્ત્રીએ શાહ આગળ આવી ફરીયાદ કરી કે 'હજામ ગલીમા રહેનાર મહમદખાન નામના એક પઠાણે બલાત્કાર

કરી મારી આબરૂ લુટી. માટે આપ જેવા અદલ ઇનસાફી શાહના અદલ રાજમાં એવા જુલ્મગારોને બરાબર શીક્ષા થવી જોઇએ છે.' શાહે આ સ્ત્રીની મુખ જુબાની સાંભળી લઇને શાહે તરત સીપાઇને મોકલી તે પઠાણને બોલાવી પુછ્યું કે આ સ્ત્રીની તમોએ આબરૂ લુટી છે, એવી અરજ મારી સન્મુખ કરવામાં આવી છે. તે માટે તમે તમારો બચાવ શું રજુ કરો છો !' તે પઠાણે હાથ જોડીનેકહ્યું કે, 'સરકાર ! હું તો એ વાતમાં કાંઈ પણ જાણતો નથી, તેમ આ સ્ત્રી કોણ છે ? અને તેણીએ શા માટે આવું ખોટું તોહમત મુકયું ? તે માટે પણ હું કાંઇ કહી શકતો નથી. પછી તો આપના લક્ષમાં આવે તે ખરૂં આ પ્રમાણે પઠાણનું બોલવું સાંભળી લઇને શાહે તેની મુખ ચેષ્ટા બરાબર નીહાળીને, મનમાં ઠરાવ કરયો કે, આ' અપરાધ તેણે કીધો નથી પણ ઇનસાફમાં બારીકીથી તપાસવાની ઘણી જરૂર છે. આવો વીચાર કરીને શાહે તે પઠાણને કહયું કે તમો દોષિત છો, માટે ૧૫ રૂપીઆ આ સ્ત્રીને આપી આ ફરીયાદ બંધ પાડો એમાંજ લાભ છે, નહીંતો ફજેત થસો.

શાહનો હુકમ થતાજ પઠાણે તરત રૂપીઆ તેણીને આપી દીધા તે જોઇ શાહે તેણીને રજા આપી. પછી શાહે પઠાણને કહયું કે જાઓ તમે એ રૂપીઆ તે સ્ત્રી પાસેથી પાછા લઈ આવો. શાહનો હુકમ થતાજ તે પઠાણ તે સ્ત્રીની પાછળ દોડયો અને રસ્તામાં 'પકડી પાડી રૂપીઆ પાછા છીનવી લેવા પઠાણે બહુ યુકતી વાપરી પણ તેની તે યુકતીમાં તે સ્ત્રીએ પઠાણને ફાવવા દીધો નહિ.

પાછી તેને શાહે પાસે ફરીયાદ કરી કે, 'સરકાર ! આબદ-માશ મારી પાછળ આવીને રૂપીઆ છીનવી લેવા માટે જુલ્મગુજારે

છે.' શાહે પુછ્યું કે, 'તે રૂપીઆ દીધા કે નહીં?' તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'હુજુર! શી તાકાત છે કે એ ગુલામ મારી કનેથી રૂપીઆ પાછા લઇ શકે?' આ શાંભળી શાહે તરત કહ્યું કે. જેમ આ પઠાણુ જબરીથી તારી પાસેથી રૂપીઆ લઇ શક્યો નહી તેમ તેણે તારી ઉપર બાલાત્કાર ગુજારી તારી આબરૂ લુટી શકયો નથી. કદાચ જે કાંઇ થયું હશે તો તારી મરજી વગર થયું નહીં હોય પણ અરસપરસમાં કાંઇ ખટપટ થવાને લીધે તેં આવો રસ્તો લીધો છે માટે એના રૂપીઆ પાછા આપી દે. અને દરબારને નાહક તસ્દીઆપી તે બદલ ૫૧ રૂપીઆ આપ નહી તો ત્રણ માસ કેદમાં જા.' આવો હુકમ થતાજ તે સ્ત્રી થરથર કંપવા લાગી અને પોતાનાપાપનો પસ્તાવો કરી ૫૧ ઉલટ દંડના આપી પછી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો.

ભાગ ૧૫ મો.

વારતા એકસો છઠી.

જાત વિના ભાત પડે નહીં.

એક સમે શાહે પોતાના ગુલામને પુછ્યું કે, 'અઇ આજ તું ખરેખરૂં કહે કે આ જગતમાં કોઇ પણ વસ્તુની તને ઇચ્છા બાકી રહી છે?' ગુલામે કહ્યુ કે, 'મારા મનની ઉમેદ આપ નામવરે પુરી પાડી છે. પણ તેમાંની કંઇક બાકી રહી ગઇ છે માટે આપ હુકમ કરોતો વીદીત કરૂં.' શાહે કહ્યું કે, 'મારા જાન બાકી રહેલું હોય તે ખુશીથી માગી લે, હું આપવા કબુલ છું' ગુલામે કહ્યું કે, માત્ર અહીંથી ભાગી જવાની ઉમેદ મારા મનમાં બાકી રહી છે.' શાહે

કહ્યું ઉમેદ છે તો પુરી કરો' શાહનો આ હુકમ થતાજ ગુલામ તોત્યાંથી નહાશી પોતાના એક મીત્રના ઘરમાં જઇ ભરાઇ બેઠો. પોતાના પ્રાણુ સરખા ગુલામનો વિયોગ સહન નહીં થઇ શકવાથી શાહઘણો બે ચેન થઇ જઇને હજુરીઆઓને હુકમ કર્યો કે અઇઆજનેશોધી લાવી મારી સમીપ હાજર કરો. શાહનો હુકમ થતા બીજા કારબારીઓ તે ગુલામને મનાવવા ગયા. બહુ સમજાવ્યો પણ તેણે તો ઉહુંજ ઉહુંજ કર્યા કીધું. લોકો થાકી પાછા આવ્યા શાહતો તેના વિયોગથી વધારે પીડાવા લાગ્યો. શાહે ખાસ મંડળને કહ્યું કે, જે અઇઆજને મનાવી લાવશે તેને અમુલ્ય હીરાનો હાર આપીશ !' શાહનું આ વચન સાંભળી બીજા કોઇએ હા પાડી નહીં. પણશાણા બીરબલે કહ્યું કે ' હુજુર ! હમણાં મનાવી લાવું છું જરા પણઅકળાશો નહીં !' એટલું કહી બીરબલ તે ગુલામની પાસે ગયો અને કંઇ પણ કહ્યા વગર તેણે લાત મુકીઓની ગરમા ગરમ મીઠાઇ ચખાડવા માંડી. આ ગરમા ગરમ મીઠાઇથી ગુલામતો ગભરાઇ જઇતરત ઉભા થઇને કહ્યુ કે, ' શાહેબ ? શા માટે મને મારો છો ? હું આવવા કયાં ના પાડું છું !' બીરબલે કહ્યું કે, ' ત્યારે ઝટપટ આગળ ચાલ; ગુલામ અને બીરબલ તરત ત્યાંથી નીકળા શાહ આગળ આવી ઉભા. ગુલામને આવેલો જોઈ શાહ તેને ભેટી પડયો અને પુછ્યું કે, ' વ્હાલા અઇઆજ ! તુને બીરબલ કયા ફેરબથી મનાવી લાવ્યો તે તું મને જણાવ. 'ગુલામે બનેલી હકીકત કહી બતાવી જે સાંભળી શાહ બીરબલની ઉપર એટલો તો ખુશી થઇ ગયો કેએહને બદલે બે હીરા આપી દીધા.

સાર—મોટા પુરૂષો કદી પણ કોઇની સાથે સ્નેહ બાંધી મારી કરી લેતા નથી અને કરે છે તો પ્રાણાંત સુધી તેને છોડી દેતાનથી.

વારતા એકસો સાતમી.

રાજાનો હજામ પણ ચાલાક હોય છે.

એક દીવસે શાહ કચેરી ભરી બેઠા હતો પણ કેટલીકવાર સુધી કાંઇ પણ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કર્યા વગર એક ટસે જોયા કરતો હતો તે જોઇ તમામ કચેરી અજાયબીમાં ડુબી ગઈ હતી તે જાણી શાહે એક કાગળ કાઢી દરબારીઓને પુછયું કે, 'આ ઉ છે કે જુ છે. કચેરી તેનો નિર્ણય કરી શકી નહીં એટલે હજામે ઉઠી તે શબ્દ જોઇ કહ્યું 'હુજુર ! જુ નથી પણ ઉ છે. જો જુ હોત તો હાલ્યા ચાલ્યા વગર રહેત નહીં.' આ સાંભળી સભા ખડખડ હસી પડી.

વારતા એકસો આઠમી.

પાંચ સવાલના જવાબ.

નવલપુર નગરના ચતુરસીંહ નામના એક રાજાએ એક વખત શાહના નવ રત્નોની અક્કલ ચાતુરી જોવા માટે એક પત્રમાં પાંચ સવાલ લખી મોકલી તેનો જવાબ માગ્યો કે, 'આંખ છતાં આંધળો દયાનો સાગર. હાથનો હીરો, બજારની ખાટ, અને નરકની વાટ, આ પાંચે સવાલોનો જવાબ ચાર માસની અંદર લખી મોકલો, નહી

તો મારી સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થવું એપીઆના હાથમાંથી શાહે આ પત્ર લઇ વાંચી વીચારી કરી મનમા કહ્યુ કે, 'મારા બુદ્ધીવાન નવ રત્નો જેવાં છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે ચતુરસીંહ રાજાએપાંચ સવાલ લખી મોકલ્યા છે તેનો જવાબ તેજ રત્નો પાસેથી માગવો જોઇએ ! તેઓ પોતાની બુદ્ધિ રૂપી ઘોડા કયાં સુધી દોડાવે છે !' આવો વીચાર કરીને તેણે વળતે દીવસે કચેરી ભરીને પોતાના દરબારીઓને કહ્યું કે, આંખ છતાં આંધળો, દયાનો સાગર, હાથનોહીરો, બજાવની ખાટ, અને નરકની વાટ, આ પાંચે સવાલો જવાબ એક માસની અંદર નહીં આપો તો તમને બધાને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરવામાં આવશે.' આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તમામ કચેરી ભયભીત બની ગઈ અને તેઓએ ગામોગામ અને દેશોદેશમાં તેની શોધ ચલાવી પરંતુ કોઇ ઠેકાણેથી તે વસ્તુઓ મળી શકીનહી શું આ વસ્તુઓ ઝાડ ઉપર કે જમીન ઉપર પાકતી હશે ? કે શું દુકાનેથી મળતી હશે ? તે પણ કોઇના સમજવામાં આવી નહીં, અહીંતો મુદત પુરી થવા આવી પણ પાંચેમાંથી એક ચીજ હાથ લાગી નહીં, તેથી દરબાર મંડળ ગભરાયું અને બીરબલને વીનવીને કહ્યું કે; આપ વગર આ પાંચે વસ્તુઓ મળી શકનાર નથી. જો આપ કૃપા કરશો તોજ અમારો બચાવ થશે. આપનો ઉપકાર નહીં ભુલીએ.' આ લોકોની આવી દીનવાણી સાંભળી બીરબલે શાહની હજુરમાં જઇને કહ્યું કે, 'સરકાર! આપ જે પાંચ વસ્તુઓ દરબારીઓપાસેથી માગી છે તે નવલપુરમાં ગયા વગર મળવી કઠણ છે માટે હુકમ કરોતો નવલપૂર જઇ ચતુરસીંહને આપી આવું બીરબલની આ વાત સાંભળી શાહ બહુ ખુશી થયો. અને માલ ખજાનો અને સાથે નોકર ચાકર

આપી બડી ધામધુમથી શાહે બીરબલને નવલપુર તરફ જવાને રવાના કીધો. તે સમે શાહે પોતાની મહોર છાપનો પત્ર એવી મતલબનો લખી આપ્યો કે, 'આપની મંગાવેલી વસ્તુઓ મારા પ્રધાન સાથે મોકલી છે, તે મળેથી વળતી પાછી પહોંચ લખી આપશો.'

થોડાક દીવસ પછી બીરબલે નવલપુર જઇને એક સુંદર બંગલો ભાડે લઇ તેમાં નીવાસ કરવા લાગ્યો. આ નગરના લોકોની રીતભાતથી તથા ચતુર લોકોની ચાતુર્યતાથી જાણકાર થયા બાદ પુર દમામથી બીરબલ નગરમાં ફરવા લાગ્યો. જે તેને પુછતું તેને તે કહેતો કે, 'હું કાસ્મીરના રાજાનો પ્રધાન છું. મહોટા રાજાનો પ્રધાન જાણી ત્યાંના અમીર ઉમરાવો અને સરદારો મહોટા માન મરતબા સાથે મેજબાનીઓ આપતાં હતા અને તેની સાથે મીત્રાચારી બાંધી.

એક દીવસે બીરબલ સાથે ચાર સીપાઇ લઇ એક સાધારણ માણસની પેઠે દયારામ નામના વેપારીની દુકાને ગયો. આને જોઇ તે વેપારીએ તેને માન આપી ગાદી પર બેસાડી આવવાનું કારણ પુછયું. તેના જવાબમાં બીરબલે કહ્યું કે, શેઠજી ! કાશ્મીર રાજાની કન્યા તમારા રાજાના કુમારને આપવાનો ઠરાવ કરેલ છે, તે માટે ચાંદલાના રૂપીઆ આપવાનો જે ઠરાવ થયો છે તે સઘળી રકમ તમારો રાજા આગળથી માગે છે પણ તેટલી રકમ મારી પાસે નથી માટે પુરી કરવા માટે મેં મારા રાજા ઉપર કાગળ લખી હુંડી મંગાવી છે, પણ તે હુડીને આવતા લગભગ છ દીવસ લાગશે. અને તમારો રાજા તો આજને આજ પહેરામણી માગે છે માટે હમણા આપવીજ જોઇએ. જો તે રકમ હમણા ન ભરાયતો કામમાં ખલેલ પડે. તે ખલેલને દુર કરવા

માટે આપની પાસે આવ્યો છું. જો મને રૂપીઆ દશ હજારની મદદ ૭ દીવસના માટેજ આપશો તો મહોટી મહેરબાની! હું વ્યાજ સાથે મુદત પ્રમાણે આપને પાછા નાંણા આપીશ, પ્રથમથીજ કાશ્મીરના પ્રધાનના વખાણ સાંભળેલા હોવાથી તે વેપારીએ વગર અચકવે તેની માગણી સ્વીકારીને કહ્યું કે; જેટલા જોઇએ તેટલા રૂપીઆ લઇ જાઓ. એમ કહી તેને દશ હજાર રૂપીઆ ગણી આપ્યા. તે લઇ બીરબલ પોતાને મુકામે ગયો.

થોડા દીવસ વીત્યા પછી એક બીજા પૈસાની મદથી અંધ બનેલા શેઠને ત્યાં બડા ઠાઠમાઠની સાથે બીરબલ ગયો છતાં તે પૈસાના અભીમાની દેવે કાંઇ પણ આવકાર ન દેતા જાણે કશુ એ જાણતો ન હોય તેવું ડોળ કરી બેસી રહ્યો. અંતે બીરબલે પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવીને રૂપીઆ પંદર હજારની માગણી કરી શેઠે ઓળખાણ માગી. બીરબલે બીજી રીતે સમજાવી શેઠને ઠંડાગાર કરી દીધા. બીરબલના શરીરપરના દાગીના જોઇ મનમાં સલચાયો અને સરકારી કામ માટે આવેલ છે તેથી પણ કાંઇ ફાયદો થશે. માટે આ વખતે તેનું કામ કરીશ તો તે મારા તાબામાં રહેશે. આવો વીચાર કરીને શેઠે તેને કહ્યું કે, જો કે તમારૂં કામ હું તમારા માનની ખાતર કરવા કબુલ કરૂં છું. પણ વ્યાજતો પ્રથમથીજ કાપી લઇશ. તેની સાથે લેખ પણ લખી આપવો પડશે. બીરબલે તે મુજબ કરી આપી સાડાનવ હજાર રૂપીઆ લઇ પોતાને ઠામે ગયો.

આ નગરમાં એક રૂપીઆ નામની ગુણકા બહુજ પ્રમાણીક અને એકવચની હતી તેની તે પરીક્ષા કરવા માટે બીરબલે પોતાના એક સીપાઇને રૂપીઆ પચાસ આપીને કહી મોકલાવ્યું કે,

'આજ રાતે તમારે ત્યાં આવનાર છું. માટે સઘળી પ્રકારની ગોઠવણુ કરી રાખજો.' સીપાઈ તેને ત્યાં જઇ તેના હાથમાં રૂપીઆ આપી સઘળી હકીકત કહી. આ હકીકત સાંભળી લઇ તે ગુણુકાએ તે સીપાઇને કહ્યું કે 'તમારા સરદારને કહેજો કે આજની રાત્રીએતો આપનીજ છું વેચાણુ થઇ ચુકીછું માટે મરજીમાં આવે ત્યારે પધારવું.' પછી તે ગુણુકાએ બધી ગોઠવણુ કરીને બારીએ બેસી નવા પ્રેમની આવવાની રાહ જોતી બેઠી. અગીઆર વાગી ગયા તોપણ નવો શેઠ આવ્યો નહીં. ગુણુકાને ઉંઘ આવવાથી તે પલંગની નીચે શુતી. એટલામાં બીરબલે આવી દરવાજા ઠોકયા, ગુણુકાએ તરત ઉઘાડી તેનો હાથ પકડી માન સહીત પલંગ ઉપર બેસાડયો હવે આ ગુણકા કેવા ગુણુવાળી.અને કેવા ખાનદાનવાળી છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે બીરબલે તરત ગુસ્સો કરી ચાબુક હાથમાં લઇને એક ફપાટો લગાવ્યો. તે જોઇ તે ગુણુકાએ કહ્યુ કે નાથ! મારા અપરાધને ક્ષમા કરો.' છતાં પણુ તેનો પરવા ન કરતાં તેણે બીજા દસ ફટકા સપાસપ ખેંચી કાઢયા, તોપણુ તે પ્રમાણીક ગણુકાએ બીરબલનું મન દુખવ્યું નહીં. અને જેમ ઘરની સ્રી પતિસાથે વરતે તેમ બીરબલ સાથે હાવભાવથી વરતી વીલાસાદી રંગોમાં રમાડી બીરબલના મનને આનંદ આપી સહવાર પડતાં બીરબલને જવાની રજા આપી.

ચોથે દહાડે ફરતો ફરતો બીરબલ એક કુલટા નામની ગુણુકાના ઘરની નીચે આવી લાગો તે જોઇ ગુણીકા લલચાણી અને આ કોઇ માલદાર છે તેથી લુટવાને ઠીક બનશે આવો વીચાર કરીને તેને બીરબલને આંખ મારી. બીરબલ ઉપર ગયો. વાતચીત કરતાં તે કુટીલ ગુણુકાએ કહ્યું કે, 'માત્ર રાતના વીસ રૂપીઆ લઉછું પછી આપ આપો તે ખરા.' બીરબલે તેના હાથમાં દસ રૂપીઆ

આપીને કહ્યું કે, 'આજ રાતે હું આવીશ?' એમ કહી તે પોતાને મુકામે ગયો. રાત પડી, બીરબલ તે કુલટાને ત્યાં ગયો, તેના ઘરના બારણા બંધ જોયા, તેણે ખુબ જોરમાં ઠોકયાં, તે આ સમે પોતાના યારોને સમજાવતી હતી, બીરબલને આવેલો જાણી તરત તેણે પોતાના યારોને એક બાજુ સંતાઇ જવાને કહીને કહ્યું કે, 'હું ઇસારત કરૂં એટલે આવજો' એટલું કહો તેણે તરત દરવાજો ઉઘાડી બીરબલનો હાથ ઝાલી પલંગપર લઇ જઇ કાળી આંખ નચાવવા લાગી. નખરાથી નાચી રહેલી તે ગુણકા નાચતી નાચતી અને પહેલા સંતાડી રાખેલા આશકોને ઇસારો કરતી ઘરની બહાર નીકળી ગઇ. આ જોઇ તે આશકો વરૂઓની પેઠે બીરબલના અંગ ઉપર ધસી આવ્યા અને તેના બધા દાગીના ઉતારી લઈ તે ગુણકાને આપી નહાસી ગયા ગુણકાએ તે દાગીનાઓને એક બાજુ સંતાડી દઇને મહોટેથી બુમો મારવા લાગી કે, 'કોઇ દોડોરે દોડોરે! મારા ઘરમાં ચોર પેઠો છે મને મારવાથી મારો જીવ બચાવીને હું બહાર નીકળી આવીં છું મારી દોલત લુટી જશે માટે કોઈ પકડોરે પકડો! આ દુષ્ટાની બુમ સાંભળી આસપાસના લોકો અને સપાઇઓ ઉપર ચઢી આવીને કહયું કે, 'ચોર શી રીતે દાખલ થયો? છે કે પલાયન થઇ ગયો છે?' તે ગુણકાએ કહયું કે, 'હજી ઘરમાંજ છે.' તરત સીપાઇઓ ઘરમાં દાખલ થઇ બીરબલને બાંધી લઇ ચબુતરા ઉપર લઇ ગયા. બીજે દીવસે કોટવાળ બીરબલને લઇ રાજા સમીપ ઉભો કરીને કહયું કે, આ ચોરે રાતે ચોરી કરી છે તે માટે આપ શું કહો છો? તેની કાંઈ પણ તપાસ ન કરતાં રાજાએ તેને શુળીએ ચડાવવાનો હુકમ કીધો. હુકમ થતાજ કોટવાળ બીરબલને શુળી દેવા લઇ ચાલ્યો. પછી કોટવાળે બીરબલને કહયું કે,

'જો તમે મને હું કહું તે ઠેકાણેથી લઇ જશો તો તેના બદલામાં તમને રૂપીઆ સો આપીશ.' કોટવાળે તેની વાત કબુલ કરી. બીરબલે તરત તે અંધ શેઠની પાસે જઇને કહ્યું કે, 'બીન અપરાધે રાજાએ મને શુળીની શીક્ષા કરી છે. તેનું મને જરા પણ દુઃખ લાગતું નથી, પણ તમારૂં દેવું રહી જશે તેનુંજ મને દુઃખ લાગે છે. જો તમારે તમારા રૂપીઆ મેળવવા હોય તો બીજા બે હજાર રૂપીઆ રાજાને આપી મને છોડાવો.' આ સાંભળતાંજ શેઠે આંખ ચઢાવીને કહ્યું કે, 'સરસ પોશાકકી દેખકે, કબુન ધરીએ પાય, પીછે સોબત કીજીએ, પહેલી દેખ સ્વભાવ. મિત્તસે ચિત્ત મિલાવે; નહીં તો ખત્તા હજાર પલકકે બીચમેં ખાવે, કથે સો કવિયું કાન હીન દીજે ત્યાગી કબુ ન ધારીએ પાવ દેખકે સરસ પોષાકકી.' એટલું કહી તે શેઠે બીરબલને ધક્કા મારી બે ઇજત કરી કાઢી મુકયો. બીરબલ ત્યાંથી નીકળી દયારામ શેઠની પાસે જઈ રડી પડી આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું કે 'જો તમે બે હજાર રૂપીઆ ખરચ્ય કરશો તો મારા પ્રાણ બચશે! તમારા ખોટાં થતાં નાણાં તમને મળશે? ત્રીશ હજાર રૂપીઆની હુંડી પણ આવી ગઇ છે તેનું પણ શું થશે તે પણ કહી શકતો નથી?' શેઠે વીચાર કરીને મનમાં કહેવા લાગો કે "મારા કીસ્મતમાં જો તે લખેલા હશે તે ગમે તે રીતે મળશેજ! માટે બીજા બે હજાર ખરચી એને છોડાવવો જોઇએ! કારણ કે તે મારે આશરે આવી આશરો માગે છે. માટે તેને નીરાશ કરી કાઢી મુકવો એ મારા જેવાને લાંછનરૂપ છે.' આવો વીચાર કરીને તેણે કોટવાળના હાથમાં પચાસ રૂપીઆ મુકીને કહ્યું કે, હું રાજા પાસે જઈ આવું નહીં ત્યાં સુધી તમારે તેને શુળીએ "હીં" કોટવાળે તે વાત કબુલ રાખી. એટલે દયારામ

રાજા સમીપ આવીને કહ્યું કે, 'આપે તપાસ કર્યાં વગર જે માણસને શુળીની શીક્ષા કરી છે તે શું ધર્મ ન્યાય નીતીથી ઉલટી નથી? તેની તપાસ કરી ન્યાય કરો. ન્યાયમાં તે અપરાધી ઠરશે તો તેનો દંડ આપવા તત્પરછું.' આં શેઠના આવા શબ્દો સાંભળતાંજ રાજાએ અપરાધીને પાછો બોલાવવાનો હુકમ કીધો. હુકમ થતાંજ સીપાઇઓ છુટયા. ઝપાટા બંધ વધસ્થાને દોડી જઈ અપરાધીને બોલાવી લાવી રાજા સમીપ ઉભો કીધો. બીરબલે તરત અકબરના હાથનો લખેલો પત્ર રાજાના હાથમાં આપ્યો. રાજાએ તે પત્ર વાંચીને બીરબલને પૂછ્યું કે, 'તે પાંચે વસ્તુઓ કયાં છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! ધનના મદથી અંધ બનેલા શેઠને, કુટીલ ગુણકાને અને રૂપવંતીને આપ બોલાવી મંગાવો એટલે સઘળી વસ્તુઓ તૈયાર છે.' રાજાએ તરત ઠામ ઠેકાણું આપી ત્રણેને બોલાવી મંગાવ્યા. તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! આંખ છતાં આંધળો એ આપની પહેલી વસ્તુ તે આ ધનના મદથી અંધ બનેલા ધનજી શેઠ, જેણે સારાસારનો વીચાર ન કરતાં અઢળક ધન મેળવ્યું છે તે લક્ષ્મીના મદથી આંખ છતાં આંધળો બન્યો છે. તે તપાસી લો. દયાનો સાગર એ આપની બીજી વસ્તુ તે આ દયારામ શેઠ છે. જેની સાથે મને કદી પણ ઓળખાણ નહોતી છતાં એક શબ્દ ઉપર દશ હજાર રૂપીઆ કાઢી દીધા. એટલુંજ નહીં પણ મને છોડવવા માટે બે હજાર રૂપીઆ લઈ આપની હજુરમાં હાજર થએલ છે જેણે પ્રમાણીકપણે વહેપાર ચલાવી કુળને દીપાવે છે. જોઇ લો હાથનો હીરો ત્રીજી વસ્તુ આ રૂપવંતી ગુણકા છે, છતાં એક વચની છે અને પોતાની કબુલાત પ્રમાણે વરતી પૈસા દેનારને આનંદ આપે છે ખાત્રી કરવી હોય તો તપાસી જુઓ તેની પીઠપર કેટલા ચાબુકના ફટકા પડેલા છે ને છતાં તે

બોલી નહોતી. તેથી ખરેજ આ સ્ત્રી હાથનો હીરોજ છે ! તપાસી લો જે ચોથી વસ્તુ જે બજારની ખાટ તે આ કુટીલા ગુણકા જેની સાથે મેં ઠરાવ કરીને એક રાતના દશ રૂપીઆ આપેલા હતા અને જ્યારે હું રાતે તેને ઘેર ગયો ત્યારે તે પોતાના આશકો સંગે બેસી રંગ ઉરાડી રહી હતી. મેં જ્યારે બહુ જોરથી દરવાજા ઠોકયા ત્યારેજ તેણે દરવાજા ઉઘાડયા આપસ્વાર્થી પ્રેમ બતાવી નાચી કુદીને બહાર નીકળી ગઇ. કે તરત તેના બદમાશો અથવા તે રાંડના ભડવાઓ એકદમ મારા અંગ ઉપર ધસી આવી મારા દશ હજારના દાગીના ઉતારી લઇ તે આ રાંડને આપીને પલાયન થઇ ગયા. પછી આ રાંડ મને ચોર ઠેરાવીને આ દશાએ પહોંચાડયો માટે તે બજારની ખાટ છે. બીરબલની આ વાતની ખાત્રી કરવા માટે રાજાએ તે રાંડને ખુબ મેથીપાક જમાડી વાત કબુલ કરાવી. આથી આ સંબંધીની શંકા દુર થઇ. આ જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર ! પાંચમી વસ્તુ આપજ છો. કારણ કે મારો ઇન્સાફ કર્યા વગર એકદમ શુળીએ ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો. માટેજ આપ નરકની વાટ છો. આ પાંચે વસ્તુઓ આપની હજુરમાં હાજર કરી માટે તેની પહોંચ લખી આપો.'

બીરબલની અક્કલ જોઇ તમામ દરબાર છક બની ગઇ. રાજાએ છતી આંખે અંધ બનેલા શેઠને અને તે કુટીલા રાંડ અને તેની રાતં કમાઇ ખાનારા દાદાઓને સજા કરી. દયાના સાગરને અને હાથના હીરાને માન આપી વીદાય કીધા. દયારામ શેઠને પોતાની ત્રીજોરીમાંથી દશ હજાર રૂપીઆ ગણું આપી બીરબલને ખુશ કીધો. બીરબલને પહોંચનો પત્ર લખી આપી મહોટા ઠાઠથી રવાના કીધો. બીરબલ દીલ્હી આવી તે પહોંચનો પત્ર શાહના હાથમાં દીધો. અકબરે તે પત્ર વાંચી બીરબલને શાબાશી આપી.

ભાગ સોળમો.

વારતા એકસો નવમી.

અક્કલ ઇનસાફને હુરતાલના પાણીમાં ધોઇ નાંખો.

વખત વિચારી જે વદે, પામે સદા સન્માન;
દહે શોક દુઃખ દરિદ્રતા, રહે નેક રસ વાન.

એક વખતે અકબરે ચોરને ફાંસીએ લટકાવવાનો હુકમ કીધો. તેથી તે શાણા ચોરે જરાપણ હીંમત ન હારતાં બંને હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'હજુર ! આ એક વખતનો મારો અપરાધ માફ કરો. જો આપ આ વખતે મને માફી બક્ષશો તો, હું એક અજાયબી ભરેલો હુન્નર આપ આગળ પ્રકાશ કરીશ. તે હુન્નર આજ દીન સુધી મારા વગર હાલમાં કોઇપણ જાણતું નથી. જો મારો નાશ કરવામાં આવશે તો તેની સાથે હુન્નરનો પણ નાશ થશે. પછી જેવી સરકારની ઇચ્છા.'

ચતુર ચોરનું આ વાકય સાંભળતાંજ આતુરતાથી શાહે પુછ્યું કે, 'જે કોઇ જાણે નહીં એવો તો તું કેવો હુન્નર જાણે છે તે તો જરા જણાવ ?' ચોરે કહ્યું કે, 'સરકાર ! હું સાચા મોતી ઉગાડી જાણું છું !' ચોરની આવી અજાયબ જેવી વાત સાંભળી શાહ આશ્ચર્યતા પામીને મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'મોતી તે વળી કેવે પ્રકારે ઉગતાં હશે ? શું તે મંત્ર જંત્રથી કે સાધુની સીદ્ધાઇથી કે વનની જડી બુટ્ટી-ઓથી અનાજની પેઠે ઉગતા હશે ? જગતના પિતાએ આ જગતમાં એક એકથી અધીક બુદ્ધિશાળી, એક એકથી વધારે કળાવાન અને ઇલ્મી માણસોને ઉત્પન્ન કરેલાં છે. વળી કપાળે કપાળે પણ જુદી જુદી

મતી હોય છે, જેમ કુવાનાં પાણીઓ જુદા જુદા ગુણવાળાં હોય છે દેશો દેશના આચાર વીચાર પણ જુદા જુદા હોય છે અને જણ જણના મુખથી વાણી પણ જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે, તેમ આ ચોરમાં ઇલ્મ કાં ન હોય? હોવોજ જોઇએ। અકલ અંધારે વેહેંચાયલી છે. જો સોનું વિષ્ટામાં પડયું હોય તોપણ તેને લેવા કહ્યું છે આવો વીચાર કરીને શાહે ચોરને કહ્યું કે, 'તે મોતી કેવા પ્રકારે ઉગે છે તે તું જો બરોબર બતાવીશ તો તારા હકમાં મોટો લાભ થશે.'

આ સાંભળી તે ચોરે કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર। મને જે જેતે બાબતમાં મસાલા જોઇએ તે પુરા પાડવાનો બંદોબસ્ત કરી આપશો એટલે તરત આપને મોતી ઉગાડવાની કળા બતાવી દઉં.' ચોરે ઉતારી આપેલા મસાલા પ્રમાણે મસાલો મંગાવી ને શાહે ચોરની આગળ મુકયો. જે લઇને તે ચોર બહાર ગયો. અને એક સ્વચ્છ ભુમી શોધી જેમ ખેડુત અનાજની વાવણી કરવા માટે પ્રથમ ખેતરને ખેડે છે તેમ આ ચોરે તે સ્વચ્છ ભુમી ને ખેડીને તેમાં તે મસાલો વેરી દીધો. અને પછી શાહ આગળ આવીને શાહને કહ્યું કે, 'કીબલે આલમ। બધું બરાબર કરી ચુકયો છું. હવે માત્રમોતી વાવી દેવા એટલુંજ કામ બાકી રહયું છે, પરંતુ હું ચોરછું તેથી મારે હાથે વાવીશ તો ઉગશે નહીં, કેમકે જેણે કોઇ દીવસ ચોરીકરી હોય તેવો માણસ આપવાની મહેરબાની કરશો.

આ પ્રમાણેનું ચોરનું બોલવું સાંભળીને પોતાની હજુરમાંઉભેલા અમીર ઉમરાવોને શાહે પુછયું કે, 'આ ચોર કહે છે જેણે કોઈ વખત કોઈ પણ પ્રકારની ચોરી કરી ન હોય તેવા માણસના હાથ

થીજ મોતી ઉગે. માટે તમે એ કામથી પવીત્ર છો, જેથી ગમે તે એક જણ એની સાથે જાઓ.' શાહના આ વચન સાંભળીને અમીર ઉમરાવોના હોંશકોશ ઉડી ગયા. અને અમીર ઉમરાવો મનમાં વીચારવા લાગ્યા કે, કદાચ બાળપણામાં કંઇક લાલચને માટે ચોરી કીધેલી પણ હોય તેની શી ખાત્રી! અને કદાચ હામ ભીડી પવીત્ર બની મોતી વાવવા ગયા અને મોતી ન ઉગ્યા ત્યારે આ ચોર શું કહેશે! આ પણ મારા જેવો ચોર છે તેથી મોતી ઉગ્યાં નહીં? ત્યારે આપણી શી દશા થશે? હાથે કરીને શા માટે હજારો માણસની વચમાં પોતાનું ડહાપણ ડોળી પોતાની વીના કારણે ફજેતી કરાવવી જોઇએ? માટે નહીં બોલવામાં ત્વ ગુણ છે. આમ વીચારીને તેઓ કંઇ પણ જવાબ દીધા વગર છાના માના બેસી રહ્યા આ બનાવ જોઇ તે ચતુર ચોરે કહ્યું કે 'સરકાર! તમારી દરબારમાં મારા જેવા ચોરોજ છે? શાહુકાર હોય એમ તો જરા પણ જણાતું નથી. તો જ્યારે આટલા બધા ચોરોને આપે પોતાના માનીતા ગણીને મહોટી મહોટી જાગીરો બક્ષી છે. અને મહોટા મહોટા હોદ્દાઓ આપેલા છે ત્યારે મારા જેવા અલ્પ ચોરને અલ્પ ચોરી કરવા માટે શું શુળીની શીક્ષા! કારણ કે આપ જેવા અદલ શાહના અમલમાં નીષ્પક્ષપાતપણે અદલ ઇનસાફ ન મળવો જોઇએ? અને જો હું શીક્ષાને પાત્ર છુ તો સઘળા ચોરોને શીક્ષા તેજ પ્રમાણે થવીજ જોઇએ. નહી તો અદલ ઇનશાફ મળે છે એ શબ્દ ઉપર હરતાલ લગાડી રદ કરવો ઘટે છે.'

ચોરનું આવું યુક્તીદાર બોલવું સાંભળી શાહ બહુ પ્રસન્ન થયા અને તેનો અપરાધ માફ કરી યોગ્ય ઇનામ આપી તેને રવાના કીધો

વારતા એકસોદસમી.

શહાણાઓની પરીક્ષા.

સમજુ તણા મત એક સદાય, મુરખ તણા મત જુદા જુદા થાય.

એક વખતે અકબરે બીરબલને પુછયું કે, 'સો શહાણાનો એક મત હોય છે એ વાત ખરી છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર તે વાર્તા ભોજરાજાના સમયમાં પણ પ્રકાસમાં આવેલી છતાં જોઆપને તે માટે શંકા થતી હોય તો હપણાજ અજમાવી લો.' શાહે તેજ વખતે શહેરના સારા અકલમંદ ગણાતા સો શહાણાઓને બોલાવીને કહ્યુ કે, 'આજની અડધી રાતે તમારામાના બધાઓમાંથી એકપછી એક મારા હમામખાનાના હોજની અંદર એક એક ઘડો દુધનોભરી રેડી જવું? શાહનો આવો વીચીત્ર હુકમ સાંભળી સો શહાણાઓએ કહ્યું કે જેવો હજુરનો હુકમ'

અડધી રાત પડતાજ સો શહાણાઓએ એક પછી એક પોતાને ઘેરથી નીકળી હમામખાનાનો રસ્તો લીધો, આ બધાંઓમાંથીપહેલા જનારાના મનમાં એવું ઉગી આવ્યું કે જ્યાં નવાણું ઘડા દુધનાહોજમાં રેડાસે ત્યાં હું એક ઘડો પાણીનો જો રેડી દઇશ તો તેમા તેની શું ખબર પડવાની છે? આવો વીચાર કરીને પહેલાઆવનારે પાણીનો ઘડો ભરી હોજમાં ઠાલવી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો. આપ્રમાણે એક પછી એક આવતા ગયા અને ઉપર પ્રમાણે વીચાર કરી પાણી રેડી રસ્તો માપતા ગયા કેમકે એક બીજાની વાત કોઇ જાણે નહી

અને એવા હેતુથીજ તે બધા શાહાણાઓ પણ એક બેકને નહીં મળે માટે અલગ રહી પોતાનું કામ કરી પોતાને ઘેર ચાલી જતા હતા.

જ્યારે સવારે અકબરે જઇ હોજમાં જોયું તો તેમાં પાણી ભરેલું દીઠું તે જોઇને આશ્ચર્ય પામી એકદમ તે સો સહાણાને તેડાવીને પુછ્યું કે, 'મારા કહેવા મુજબ ન કરતાં પાણીના ઘડા કેમ રેડી ગયા ? સત્ય કહો. નહીંતો શીક્ષા કરવામાં આવશે ?' શાવનો સખ્ત હુકમ સાંભળીને તેઓમાંના એકે કહ્યું કે, ગરીબ પરવર ? હું પ્રથમ ગયો ત્યારે હોજને ખાલી જોવાથી મેં વીચાર કીધો કે મારા પછી તો નવાણું ઘડા દુધના રેડાશે તો હું એક પાણીનોઘડો રેડી જાઉં તે શુ વરતવાનું છે? એવા વીચારથીજ પાણી રેડી ચાલતો થયો. એવીજ રીતે એક પછી એકને બોલાવી પુછ્યું તો બધાએ પહેલા પાણી રેડનારની પેઠેજ કહ્યું. આ બધા શાહાણાઓની વાત સાંભળી શાહે કબુલ કીધુ કે 'સો શહાણાનો એકજ મતહોય એવી કહેલી વાર્તા માત્ર સાંભળી હતી પણ તે વાતને મારી નજરેથી સીદ્ધ થએલ જોઉં છું તેથી ખાત્રી થઇ છે કે સો શાહાણાનો એક મત હોય એમ બીરબલનું કહેવું છે તે સત્ય છે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવુ નથી.

વારતા એકસોઅગીઆરમી.

બીન અકકલી હજામ.

સમજુ સમજે સહેલમાં, વાક્ય વિનેના ભાવ;
પણ શુ સમજે અબુઝ નર, યુકતી યુકતીના દાવ,

એક વખત એક હજામને બીરબલે કહ્યું કે, 'તમે બહુ સારા કારીગર છો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. માટે જો તમે મારી હજામત સારી બનાવશો તો હું કાંઈક તમને આપીશ. બીરબલના આ વચનો સાંભળી હજામ તો બહુજ ખુશી થઇ ગયો કે કાંઇક તે શું વસ્તુ છે? એમ વીચારી ખુશી થતો હજામ હજામત કરવા બેઠો, અને જેટલી પોતાનામાં કારીગરી હતી તેટલી અજમાવી. તેથી બીરબલે પણ ખુશી થઇ એક રૂપીઓ હજામને આપવા માંડયો એટલે હજામને કહ્યું કે, 'આપનો કરાર શું હતો? એક રૂપીઆનો હતો કે હું કાંઇક આપીશનો હતો? માટે મને એ રૂપીઓ જોઇતો નથી.' હજામની અકલ જોવા માટે બીરબલે કહ્યું કે, 'લે ત્યારે આ બે રૂપીઆ.' અકલના બુડા અને અંધ પાશળીઆ હજામને તે બે રૂપીઆ ન લેતા પાછા ફેંકી દઇને કહ્યું કે, 'મારે રૂપીઆની સરત નહોતી ફકત કાંઇકની જરૂર છે માટે તેજ આપો!' હજામનો આવો હઠ જોઇને ઠઠ સાહય સમાચરેત એ માણુને ધ્યાનમાં લઇને, હજામ ન જાણી શકે તેવી રીતે એક પાણીના ભરેલા ઘડામાં બે રૂપીઆ નાંખી દીધા અને થોડીવાર પછી તે હજામને કહ્યું કે, 'પહેલા ઘડામાંથી પાણીનો ગલાસ ભરી લાવ.' હજામ તે ઘડામાંથી જેવો પાણીનો ગલાસ ભરવા જાય છે તેવો તેમાં અવાજ થયો એટલે ઘડામાં નજર કરી જોતાં બોલ્યો કે, 'બીરબલજી! આમાં તો કાંઈક પડેલું છે.' હજામનો આસવાલ સાંભળીને બીરબલે હજામને પુછ્યું કે, એક કાંઇક છે કે બે?' હજામે કહ્યું કે, 'દીવાન સાહેબ! બે છે.' બીરબલે કહ્યું કે, 'ત્યારે તું તે લેઇ લે.' આવો હુકમ થતાજ હજામે તે પાણીના ઘડામાં

હાથ નાખી બહાર કહાડી જોયું તો બે રૂપીઆ જણાયા બાદ બીરબલ ગુસ્સે થઈ કહ્યું કે, 'અલ્યા બેવકુફ! મેં એક કાંઇક આપવાની સરત કરી હતી કે બેની? છતાં તે બે કાંઇક ઘડામાંથી કેમ કહાડી લીધા?' આવો પ્રશ્ન સાંભળતાંજ હજામ ગભરાઇ ગયો અને પોતાનીજ જબાનથી પોતે બંધાઈ ગયો જેથી મુગે મોઢે પોતાનો રસ્તો લીધો.

વારતા એકસો બારમી.

કાળી અને બીરબલ.

એક વખતે કાલીકા દેવીએ બીરબલને ડરાવવાનો વીચાર કીધો. પોતાના હજાર માથાવાળું ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી દેવી બીરબલ પાસે આવી. બીરબલે કાળીકાને પોતાની સમીપ આવેલી જોઇ તરત ઉભો થઈ હસીને નમન કીધું, અને પછી દીલગીર થયો. પોતાના ભયંકર સ્વરૂપથી બીરબલ ન બીહનો, તથા પ્રથમ હસ્યો અને બાદ દીલગીર થયો એ જોઇ દેવી વીચારમાં પડી પણ તેનો ખુલાસો સમજાયો નહીં, તેથી તેનો ખુલાસો કરવા બીરબલને કહ્યું બીરબલે મસ્તક નમાવી કહ્યું કે, હે, દેવી! આપે આપના દર્શન દીધા, તેની ખુશાલીમાં હું હસ્યો, પણ દીલગીર થવાનું કારણ કાંઇ કહેવા લાયક નથી, માટે તે વીષે મને માફ કરો.

આ ઉપરથી તો દેવીને જાણવાની વધારે આતુરતા થઇ, તેથી વધારે આગ્રહ કીધો. એટલે બીરબલે કહ્યું કે, 'માતા! મારા બે

હાથ અને એક નાક છે. તે પણ જ્યારે મને સરકમ થાય છે ત્યારે નાક સાફ કરી કરીને મારા હાથ દુઃખી આવે છે. ત્યારે આપના હાથ તો બેજ પણ એક હજાર માથા ઉપર નાક તો એક હજાર છે તે જ્યારે આપને શલેખમ થતું હશે ત્યારે આપ બે હાથથી કેમ પહોંચી શકતા હશો ! આપને તેથી મહા દુઃખ ભોગવવું પડતું હશે એમ જાણી હું દીલગીર થયો.'

બીરબલને આવો હાજર જવાબી જાણી દેવી તેને આશીરવાદ દઇ અલોપ થઇ ગઇ.

વારતાં એકસો તેરમી.

લંપટ વ્યસની.

એક વખતે સાંજને સમે શાહ અને બીરબલ છુપા વેશમાં ફરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં આ બંને જણ એક ગલીના નાકા ઉપર આવી ઉભા તે ગલીના નાકા ઉપર કંગાલ દેખાવની એક ભીખારણ ઉભી હતી. આ ભીખારણના હાલ એવા તો હતા કે, તેના હાથના કોઇ બે બોર પણ ન ખાય. તેનો આવો દેખાવ છતાં તે ગભરાણી હતી આ જોઇ શાહ અચંબો પામી બીરબલને કહ્યુંકે, 'કામદેવની સત્તા કેટલી બધી મહોટી છે ! જે સ્ત્રીની બાજુમાંથી પસાર થતાં પણ કમકમાટ ઉપજે તેની સાથે વીલાસ કરનાર કોણ હશે?'

બીરબલ—સરકાર ! જે માણસને વ્યસન પડયું તે છુટતું નથી ભુખ્યો જેમ એઠા ભાત, અને ઉંઘ જેમ ભાંગેલો ખાટલો જોતી

નથી તેમ કામી માણસ જાત કે કુજાત જોતું નથી એવાં કંઇક એશકી ફાંકડાઓ પડયા છે, જેઓને જોતાં તેઓ સુઘડ છે એમ જણાય, પણ અંદરખાનેથી તેઓ સહુથી ગંદે ઠેકાણેના ફરનાર હોયછે

શાહ--બીરબલ! તું કહે છે તેમ કદાચ હશે. પણ આ સ્ત્રીના ભોક્તાને તું શોધી કહાડીશ.

બીરબલ—હજુર! આપણે થોડીવાર અહીં ફરતા રહીશું તો કદાચ તેમ બની શકશે.

થોડીવાર તેઓ ત્યાંથી થોડે દુર જઇ ફરવા લાગ્યા. પણ તે વખતે બીરબલની નજર તો પેલી સ્ત્રી તરફજ હતી. શાહ બીજી બાજુએ જોતો હતો, એટલામાં એક ફાંકડો માણસ ત્યાં આવી લાગો. તે સારા ખાનદાનનો હતો, બીરબલની નજર તેની તરફ જતાજ બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'માલીક! આ કંગાલ સ્ત્રીનો યાર આ માણસ હોવો જોઇએ એમ મને લાગે છે.'

શાહ—કેવી રીતે?

બીરબલ—જાણે જાણતા ન હોઇએ તેમ તેના તરફ જોવા કરશો તો માલમ પડશે.

તેમને તે રીતે થોડીવારમાં ખાત્રી લાયક પુરાવો મળ્યો તે ફાંકડો આશક તે સ્ત્રીના આગળ આવીને તેને કાંઇક ઇશારત કરી ત્યાંથી ઝડપમાં ચાલી ગયો. આશકના ગયા પછી તે માશુક પણ ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

આ જોઇ શાહની ખાત્રી તો થઇ કે, તે સ્ત્રીનો ભોક્તા તેજ માણસ હોવો જોઈએ.

વારતા એકસોને ચઉદમી.

અવલોકનની ખુબી.

ઉપલી વાત બન્યા પછી શાહ અને બીરબલ આગળ કુચ કરી તે વખતે શાહ નીમીશવારતો વીચારમાંજ ચાલતો હતો ક્ષણવાર પછી શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! જે ઈરકી ફાંકડાને તેં મને બતાવ્યો હતો તેને તેં કેવી રીતે ઓળખી કાઢયો.

બીરબલ--ખલકે ખાવીંદ! એ ખુબી અવલોકનની છે. મને અવલોકન કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. જે વખતે તે આપણે બંને ત્યાં ઉભેલા હતા તે વખતે તે માણુસ દુરથી આવતો હતો. તેના હાથમાં તમાકુ હતી પણ તેને લગાડવાની ચુનાની શોધમાં હતો. એ-ટલામાં એક સંડાસખાનાને ચુનો તાજોજ લગાડેલો હતો, તેની ઉ-પરથી તે માણુસે આંગળીવતી ચુનો ઉખેડીને તમાકુને લગાડયો. જે માણુસ તમાકુ વાસ્તે સંડાસખાનાને લગાડેલો ચુનો લે, તે બીજી વસ્તુ કાં ન કરી શકે? આવી રીતે મેં દીઠો તેથી મારી ખાત્રી થઈ કે, તે લંપટ અને વ્યસની હોવો જોઈએ.

શાહ--હે દાનેશમંદ બીરબલ! અવલોકનથી આ પ્રમાણે લાભ તો થાય છે.

બીરબલ--હે ન્યાયવંત! અવલોકનની ખુબી તો ઓરજ છે. આપે પેલા અવલોકન કરનાર ફકીરની વાત તો સાંભળી હશે?

શાહ--હે બુદ્ધીવંત! હા, એ વાત મેં આગળ સાંભળી હતી ખરી પણ હમણા તે ભુલી ગયો છું. માટે ફરીથી તને યાદ હોય

તો સંભળાવ.

બીરબલ—ગરીબ પરવર ! ચાલો આપણે પહેલા હોજ આગળ બેસી વાત કરીએ.

બંને જણા ત્યાંથી થોડે દુર આવેલા એક પાણીના હોજ આગળ જઇ બેઠા. ત્યાં બીરબલે અવલોકન વીષે ફકીરની વાત તેને સંભળાવી.

એક ફકીર એક સમે જંગલમાંથી ચાલ્યો જતો હતો તેને બે વેપારીઓ સામે મલ્યા. તેઓ કાંઇ વસ્તુ શોધતા હોય એમ લાગતું હતું. તેમને જોઇ ફકીરે પુછ્યું કે, 'શેઠજી ! તમારૂં એકાદ ઊંટ ખોવાયું છે ?'

પહેલા વહેપારીઓએ કહ્યું કે, 'હા ! અમારૂં એક ઊંટ ખોવાયું છે.

ફકીર—તે જમણી આંખે કાણું છે ?

વેપારી—હા.

ફકીર—એનો આગલો એકાદ દાંત પડી ગયો છે ?

વેપારી—હા.

ફકીર—એનો પાછલો પગ લંગડાય છે ?

વેપારી—હા.

ફકીર—તેની એક બાજુએ મધ અને બીજી બાજુએ ઘઉં ભરેલા હતા ?

વેપારી હા. પણ તેની ઉપર ઝવેરાત હતું તે ક્યાં છે !

પોતાના ખોવાયલા ઊંટ વીષે તે ફકીરે આટલી બધી એંધાણીઓ આપી તેથી વેપારીઓને શક ગયો કે, 'આ ફકીરેજ ઊંટ ચો-

રેલું હશે અને તેથી આટલી બધી હકીકત કહી શકયો છે એમ જાણીનેજ તેમણે તેમની પાસે ઝવેરાત માગ્યું.

તે સાંભળી ફકીરે કહ્યું કે, 'શેઠ, મેં તમારૂં ઝવેરાત લીધું નથી તેમ તમારા ઊંટને નજરે પણ દીઠું નથી.

વેપારી—તું ફકીરના વેશમાં ચોર હોય એમ જણાય છે.

એમ કહી તેને પકડીને ત્યાંથી કોઇ નજીકના શહેરમાં તેને લઇ ગયા અને ત્યાં ન્યાયાધીશની દરબારમાં લઇ જઇને ઉભો કીધો. પછી તે વેપારીઓએ ન્યાયાધીશની આગળ પોતાના ખોવાયલા ઊંટની વાત કહી સંભળાવી વેપારીની આ વાત સાંભળી લઇને પછી ન્યાયાધીશે ફકીરને પોતાનો બચાવ કરવા કહ્યું.

આ ઉપરથી ફકીરે કહ્યું કે, 'નામદાર ન્યાયાધીશ સાહેબ! હું જંગલમાં ફરનાર ફકીર છું. મેં આ વેપારીઓનું ઊંટ જોયું નથી. પણ જંગલમાં ફરતાં મને અવલોકન કરવાની ટેવ પડી ગઇ છે તેથી મેં જે દીઠું હતું તે તેમને કહી સંભળાવ્યું. રસ્તે ચાલતાં મને ઊંટનાં પગલાં પડેલાં દેખાયા તે ઉપરથી મેં જાણ્યું કે, થોડી વારમાંજ ત્યાંથી કોઇ ગયેલું હોવું જોઈએ. તેની ડાબી તરફની વનસ્પતીનો ભાગ ખવાયલો હતો તેથી જમણી આંખે કાણો હોવો જોઇએ. તેણે ખાધેલી વનસ્પતીનાંથી કેટલોક ભાગ રહી ગયો હતો તેથી મેં એવું અનુમાન કીધું કે, તેનો એકાદ દાંત પડી ગયો હશે. તેના પાછલા એક પગનો આકાર જમીન ઉપર બરોબર પડયો ન હતો તેથી મેં ધાર્યું કે, તે એક પગે લંગડો હશે. રસ્તાની એક બાજુએ ઘઉં વેરાયલા હતા અને બીજી બાજુએ થોડું

મધ ઢોળાયલું હતું. ઘઉં લઇ જવાને કીડીઓ વળગેલી હતી. અને મધની ઉપર માખો ગણગણતી હતી તેથી મને જણાયું કે તેની એક બાજુએ ઘઉં અને બીજી બાજુએ મધ લીધેલું હશે તેમ વળી સાથે કોઇ માણસ નહિ હોય એટલે તે ઉંટ એકલું નાશી જતું હોવું જોઇએ. જો સાથે માણસ હોત તો ઘઉં અને મધ વેરાત નહીં આ અવલોકન ઉપરથી મેં તે અનુમાન કીધું છે. પણ મેં તે ઉંટને નજરોનજર જોયું નથી. તે બાદ હું આગળ ચાલ્યો તે વખતે આ બે વેપારીઓ કોઇને શોધતો હોય એવી રીતે મને સામા મળ્યા. તેમને જોઇ મેં અનુમાન કીધું કે. તેઓ ઉંટના માલેક હોવા જોઇએ, મને જંગલમાં ફરતાં આવી સેંકડો ચીજો નજરે જણાય છે. આ શહેરનું દરેક જણ મને ઓળખે છે.'

ન્યાયાધીશને ફકીરના બોલવાની ખાત્રી થવાથી તેણે તેને છોડી દેવાનો હુકમ આપી વેપારીઓને કાઢી મુક્યા.

ઉપલી વાત કરી રહ્યા પછી બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! રસ્તે ચાલતાં અવલોકન કરવા લાયક સેંકડો ચીજો મળે છે.'

બીરબલની આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો આનંદ પામ્યો અને ત્યાંથી ઉઠીને બંને જણ મહેલ તરફ વળ્યા.

ભાગ ૧૭ મો.

વારતા એકસો પંદરમી.

લાડ અને કપુર.

બાદશાહી ગવૈયામાં લાડ અને કપુર કરીને બે ગવૈયા હતા. તેમની ઉપર પણ શાહનો સારો પ્રેમ હતો. એક દીવસ તેમણે શાહનો અપરાધ કર્યો. શાહે તેમને કહ્યું કે, તમે અમુક ગુન્હો કીધો છે તે બદ્દલ શું કહેવા માગો છો?

લાડ અને કપુરને એવું અભીમાન હતું કે, આપણે શાહના માનીતા છીએ તેથી શાહ કાંઇ પણ આપણને સજા કરનાર નથી તેથી પોતાથી થયેલા ગુન્હાની માફી ન માગતા તેઓ શાહની સામે ખડખડ હસી પડયા. જો તેમણે માફી માગી હોત તો શાહ તે ક્ષમા કરત. પણ આતો ઉલટા સામે હસી પડયા તેથી શાહે પોતાનું અપમાન થયેલું માની લઇ તે બંનેને કહ્યું કે, 'તમે બને જણ મારા રાજની હદ છોડી જતા રહો.'

શાહનો આ હુકમ સાંભળી તે બંને ત્યાંથી ઉઠીને ચુપચુપ ચાલતા થયા. પણ દીલ્લી છોડી બીજે સ્થળે જતા તેમનું મન ન માનવાથી તેઓ સાંજ સવાર શહેરમાં ફરવા લાગ્યા. આમ છાની રીતે ફરતાં તેમને ૭ માસ થઈ ગયા. એક દહાડે તેઓ ફરવા નીકળ્યા હતા એટલામાં શાહની તેમની ઉપર નજર પડી. શાહે તેમને જો-

તાજ ઘોડો તેમની તરફ દોડાવ્યો. શાહને પોતાની તરફ આવતો જોઇ તેઓ એક ઝાડ ઉપર ચઢી ગયા. શાહે પોતાનો ઘોડો તે ઝાડ નીચે લઇ જઈ કહ્યું કે, કેમ મેં તમને મારા રાજની હદ છોડી જવા કહી હતી છતાં તમે કેમ રહ્યા છો?'

કપુરે કહ્યું કે, 'સરકાર! અમે તો આપના હુકમ પ્રમાણે અહીંથી ગયા હતા, પણ આપના રાજની હદ સીવાય બીજા રાજની હદ જણાઇ નહીં તેથી ક્યાં રહેવું તેનો વીચાર કરતાં કરતાં પાછા દીલ્હીમાં આવી રહ્યા. આખરે જ્યારે કયાંય પણ રહેવાની જગ્યા ન મળી ત્યારે હવે તો આકાશમાં જઇ રહેવા વીચાર રાખ્યો અને તેથી ત્યાં જવાનો રસ્તો શોધવા નીકળ્યા. અને તેથી આ ઝાડને રસ્તે આકાશ ઉપર જવાનું ઠીક લાગ્યું તેથી પહેલી મુસાફરી અહીંથી શરૂ કીધી છે.'

તેનું આવું બોલવું સાંભળીને શાહ હસ્યો અને તેમને નીચે ઉતાર્યાં નીચે ઉતરતાજ પોતાના અપરાધની શાહની પાસે ક્ષમા માગી એટલે શાહે તેમને માફી આપી પાછા દરબારમાં આવવા આજ્ઞા કીધી.

વારતા એકસો સોળમી.

દુરીજનના દુષ્ટતા.

દુરીજનની દુષ્ટતા ઉપર વાત નીકળતાં ગંગ કવિએ કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર! જરા સાંભળો.

કવિત.

અકારણ કલેશ કરે ઇષારમેં અંગ જલે,

રંગ દેખી રીઝે નહીં દ્રષ્ટિ દોષ ખડે
આપકો ન કરે કાજ પરકો કરે અકાજ,
લોગનકી છોડી લાજ અસુયામેં અડયો હે;
મન બાની કયા કૂર ઓરકું બનાવે શુર,
કામ ક્રોધ હો હજુર ખીંચીને કયું ધડયો હે;
કહત હે કવી ગંગ શાહનકે શાહ શુરા,
દુનીયામેં દુઃખ એક દુરીજનકો બડો હે.

દુરીજન માણુસ પોતાની દુષ્ટતાનો કદી પણ ત્યાગ કરતો નથી'

શાહે આ કવીત સાંભળી બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! ગંગ જેવા કવી રત્નો વીનાની દરબાર કદી પણ શોભતી નથી?'

બીરબલ! ખાવીંદ! ગંગ જેવા બારોટોની સહાયતાથીજ કેટલીક વેળા તો યુદ્ધમાં ફતેહ મળે છે. લશ્કર થાકી ગયું હોય તે વખતે આવા કવી રત્નોજ પોતાની કવીતા કહી સંભળાવી તેમનો થાક ઉતરાવી નાખે છે એટલુંજ નહીં પણ નામદારને પણ મદદ આપે છે.

શાહે બીરબલને ધીમેથી કહ્યું કે, 'ગંગ સાથે વધારે વીનોદ થાય એવું કરો.'

બીરબલ—'સરકાર! આપના હુકમનીજ ખોટ છે.

શાહ—મને એક ચરણ યાદ આવ્યું છે તેની પાદપુર્તી કરવી છે. તે ચરણ.

કર્મ છુપે નહીં ભભુત લગાયે

આ ખાનગી દરબારમાંથી કોઇ કરી આપો જોઈએ?

ગંગ—હજુર! એ પાદપુર્તી તો થઇ ચુકી છે. સાંભળો.

સવૈયો.

તારાકી જોતમેં ચંદ્ર છુપે નહીં,
સુર છુપે નહીં બાદર છાયો,
રણુ ચઢયો રજપુત છુપે નહીં,
દાતા છુપે નહીં ઘર માગન આયો.
ચંચલ નારકો નેન છુપે નહીં,
પ્રીત છુપે નહીં પુઠ દીખાયો;
કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબર.
કર્મ છુપે નહીં ભભુત લગાયો.

જેમ તારાના તેજથી ચંદ્રનો પ્રકાશ ઝાંખો પડતો નથી, વાદળાથી કાંઇ સુરજ છુપાઇ જતો નથી, ખરો શુરવીર રજપુત છુપાઇ રહેતો નથી, દાતાર પુરૂષ દાન દેતી વખતે છાનો રહી શકતો નથી, ચચલ સ્ત્રીની નેણો પણ સંતાઇ શકતી નથી, પીઠ બતાવેથી સ્નેહ છુપાવી શકાતો નથી, કવી ગંગ કહે છે કે, હે અકબર શાહ સાંભળો કે, તેથજ ભભુત લગાડવાથી કર્મ છુપાઇ શકતું નથી.

આ સાંભળી શાહે ગંગને કહ્યું કે, "હે ગંગ! કર્મ વગરનું બીજું બધુંએ છુપાવવું હોય તો છુપાવી શકાય કે નહીં?

ગંગે કહ્યું કે, 'નામવર! એવો પણ વખત હોય છે કે, એક કર્મ વગર બધુંએ સંતાડી શકાય છે માટે જરા સાંભળો.

સવૈયા.

દીન છુપે તથિવાર ઘટે,
ઓર સુર છુપત હે ગ્રહનકો છાયો;
ગજરાજ છુપત હે સીંહકે દેખત,
ચંદ્ર છુપત અમાસ આયો,

પાપ છુપે હરી નામકો જાપત,
કુળ છુપે હે કપુત કો જાયો,
કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબર,
કર્મ ન છુપેગો છુપો છુપાયો.

અર્થ--તીથી ઘટવાથી એક દહાડો ઘટી જાય છે તે છુપાયા સમાન છે, ગ્રહણના યોગથી સુરજ પણ છુપાઇ જાય છે, સીંહને જોતાંજ હાથી છુપાઇ જાય છે. અમાસને દહાડે ચંદ્ર પણ છુપાઇ જાય છે, અને ખાનદાની કુળમાં કોઇ કપુત ઉત્પન્ન થાય તો તેનું ખાનદાની નામ બદનામીમાં છુપાઇ જાય છે. કવી ગંગ કહે છે કે, 'હે શાહ! આટલા બધા છુંપાઇ શકાય છે, પણ કર્મને છુપાવી શકાતું નથી.

શાહ ત્યાં હાજર રહેલા બધા દરબારીઓ ગંગની આવી અદભુત કવિતા સાંભળી આનંદ પામ્યા, અકબરે તેને તેના લાયક સરપાવ દીધો.

વારતા એકસો સત્તરમી.

રંડીયોંકા યાર સદા ખુવાર.

એક વખતે શાહ અને બીરબલ બાગમાં બેસી આનંદની વાતો ચલાવી રહ્યા હતા. વાતપર વાત નીકળતાંજ શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'હે બીરબલ! માણુસ પોતાના મન ઉપર કાબુ ન રાખતા વિષય વાસનામાં લપટાઇ જાય છે તે સમે તેને પોતાના શરીરનું પણ ભાન રહેતું નથી, અને તેની સાથે પોતાની તમામ માયા મીલકતનો નાશ કરી નાખે છે.'

બીરબલ—સરકાર ! ઇશક આંધળો છે. આસપાસની ચીજો જોઇ શકતો નથી. ઇશકને વશ થયેલો માણુસ સારા નરસાનો વીચાર કરી શકતો નથી. તેનો એક દાખલો થોડા સમય ઉપર મારા દીઠામાં આવ્યો હતો તે જો આપ રજા આપો તો કહી સંભળાવું.

શાહ—ખુશીની સાથે સંભળાવ.

બીરબલ—સાંભળો ત્યારે સરકાર ! ચંચલ નગરીમાં કરમચંદ કરીને એક ધનાઢય રહેતો હતો, તે પોતાની પાછળ અઢળક દોલત જગુ નામનો એક પુત્ર વારસ મુકી ગયો હતો બાપના મરણુ બાદ તેના હાથમાં બધી દોલત આવી એટલે તેણુ વેપાર રોજગાર ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે રાંડના નાચ ગાયન અને તમાસા ઉપર મોહી પડીને બાપના ચાલતા રોજગારને તજી દીધો. સંગ તેવો રંગ તે પ્રમાણે તેને મીત્ર પણુ મળ્યા હતા. તે રંગમાં ભમતાં ભમતાં તે એક વેસ્યા ઉપર આશક પડયો. તે ઇશ્કમાં એવો લીન થઇ ગયો કે, તેના વગર તેને જરા પણુ ચહેન પડે નહીં. થોડે થોડે કરીને તેની તમામ માયા મીલકત તે ધુતારી રાંડે હરી લીધી તે એટલા સુધી કે એક વખતના ખાધા જેટલું પણુ તેની પાસે રહ્યું નહીં. તે ધુતારી રાંડે જોયું કે, હવે પાસે રાતી પાઇ પણુ રહી નથી તેથી હવે તેને પોતાને ત્યાં રાખવામાં લાભ નથી ત્યારે તેને કાઢી મુકવા માંડયો.

શાહુકારની હવે આંખો ઉઘડી, પોતાનું કેવું સત્યાનાશ વળ્યું. હતું તે તેણે હવેજ જોયું. તેણુ તે ગુણકાને કાલાવાલા કરીને કહ્યું કે, 'અરે ! તે મારી તમામા દેલત અને માયા પુંજી હરી લઇને તું મને કાઢી મુકે છે તો હવે હું કયાં જાઉં ?

ગુણકા—તેમાં હું શું કરૂં ? તને ગમે ત્યાં જા.

શાહુકાર—તારા વગર મારે બીજું એકે ઠેકાણું રહ્યું નથી.

ગુણકા—નથી તો જહાનમાં જા,

શાહુકાર—અરે! મેં તને આવી દગાબાજ ધારીને મારી તમામ દોલત આપી દીધી નથી, પણ તું મને સદા તારી પાસે રાખશે એવું ધારીને આપી દીધી છે, તેથી તું મને કાઢી મુકવાને તત્પર થઇ છે.

ગુણકા—વેશ્યા તે કોઇની સગી થતી હશે? વેશ્યા તો માત્ર એક પૈસાનીજ સગી છે. માટે ચાલ હવે બહુ થયું. અહીંથી જતો રહે.

શાહુકારે તે રાંડના બહુ કાલાવાલા કર્યા ત્યારે તે રાંડ તેને કહ્યું કે, 'જો મારે ત્યાંજ રોટલા ખાઇને પડયા રહેવું હોય તો સરત કબુલ કરે તો રાખું.'

શાહુકાર—કહે જોઇએ.

વેશ્યા હું જ્યાં જઉં ત્યાં મારા જોડા સંભાળીને તારે બેસવું આ સરત જો તારે કબુલ હોય તો રોટલો ખાઇને પડી રહેજે.

લાચારીને લીધે સાહુકારે તેની આ શરત કબુલ રાખી. પોતાની આવી હાલતને લીધે તેને વૈરાગ ઉત્પન્ન થયો હતો, જે ધણીએ સુખ જોયલું તે આવી હાલતમાં આનંદથી કેમ રહી શકે? તેનું શરીર બગડતું ગયું, અને તેની સાથે તેના ચેહેરાનો રંગ પણ ગયો.

એક દીવસે તે ગાનારી રાંડ આ નગરમાં આવી અને કોઈ બીજા શાહુકારને ત્યાં નાચવા ગઇ તેની સાથે આ શેઠ પણ ગયો. વેશ્યાએ જોડા ઉતાર્યા તે લઇને તે એક બાજુએ બેઠો. પેલા શેઠને ત્યાં મ્હોટા મ્હોટા લોકો હાજર થયા હતા. તબલચીએ તબલા ઉપર થાપ મારી સારંગીવાળાએ સારંગીના સુર મેલવવા માંડયા અને વેશ્યા નાચવા માટે ઉભી થઇ; એટલે આ ભીખારી થઇ ગયેલા

શેઠે પોનાના હાથના જોડા વગાડવા માંડયા. બીજા શેઠની નજર આની ઉપર પડી એટલે તે મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, 'અરે! આ કેવો બેવકુફ છે? એને એવી તે શી ગમત પડે છે કે, એ જોડા વગાડીને ખુશી થાય છે?'

થોડીવાર પછી એક નાચ પુરો થયો અને ગાનારી બેસી ગઇ કે બીજા શેઠે જોડા વગાડનારને પોતાની આગળ બોલાવીને પુછ્યું કે, 'અરે ભલા માણુસ, તને એવી તે શી ગમત પડે છે કે, તું જોડા વગાડવા મંડી પડયો છે?'

વેસ્યાના યારે કહ્યું કે, 'એ વાત જો તમને કહીશ તો મારો રોટલો જશે, માટે પુછશો નહીં. હું તે કહેનાર નથી.'

બીજા શેઠે કહ્યું કે, 'થોડા વખત ઉપર આ રાંડ ઉપર મોહીત પડી તેને આધીન થઇ ગયો. થોડા વખતમાંજ મારી તમામ માયા મીલકત મેં એને ખવરાવી દીધી. અને હું ભીખ માગતો થયો. આ ધુતારી રંડા મને પાળશે એમ હું માનતો હતો. પણ જ્યારે એક દીવસ શું પણ એક વખતના ખોરાકના ઢીંગલા મારી પાસે ન રહ્યા ત્યારે એણે મને કાઢી મુકવા માંડયો. જ્યારે મેં બહુજ આજીજી કીધી ત્યારે પોતાના જોડા ઉપાડવાની મારી પાસે કબુલાત કરાવી લઇ મને પેટવડીએ રાખ્યો. હમણા જ્યારે આ સારંગી તબલાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો ત્યારે એક કવિનું કહેલું કવિત મને યાદ આવ્યું.'

શાહુકાર—તે શું છે?

ઇશ્કી ભીખારીએ કહ્યું કે, સાંભળો.

કવિત.

પરી પુરણ પાપકે કારણ તે,
ભગવંત કથા ન રૂચે જીનકો,
તીન વેશ્યાકો પાસ બુલાય લઇ,
નચાવત હેં દીનકો રેનકો,
મૃદંગ કહે ધીકહે, ધીકહે,
સારંગી કહે કીનકો કીનકો,
તબ હાથ ઉઠાયકે નારી કહે,
ઈનકો ઇનકો ઇનકો ઇનકો.

જ્યારે પાપ બરાબર ભરાઇ રહ્યા હોય ત્યારે ભગવાનની કથા ગમતી નથી, એટલે રાંડને બોલાવી રાત દહાડો નાચ કરાવે છે. તે સમે તબલા કહે છે કે ધીક છે, ધીક છે, એટલે સારંગી વાગે છે કે કીનકો કીનકો, એટલે કોને કોને, તે વખતે આ રાંડ લાંબો હાથ કરી પોતાનું ગાયન સાંભળવા બેઠેલા તરફ ફરીને કહે છે કે આ લોકોને, આ લોકોને.

માટે આ બધું યાદ આવતાં હું જોડા વગાડીને કહું છું કે, મારી ગતી થઇ તેવી તમારી પણ થશે, આટલોજ મારો ખુલાસો છે.'

બીજા શાહુકારની ઉપર આથી ઘણી અસર થવાથી તરત તેણે તે રાંડને કાઢી મુકાવી અને આ ભાગ્યહીણ શેઠને પોતાની પાસે રાખી લીધો. તે સમેથી ત્યાં હાજર રહેલાઓએ રાંડની સોબત કરવી મુકી દીધી.

આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

ભાગ ૧૮ મો.

વારતા એકસો અઢારમી.

શીપાઈ રૂપ શીશી.

પ્યાર યારથી રાખવા, ગણે ન પતિનું કહેણ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા હતા તે વખતે એક માણુસે આવી હાથ જોડી અરજ કરી કે, 'સરકાર ! કોઇ જાર માણસ ઘરમાં હમેશાં આવે છે, એમાં તો જરાએ શક નથી. પરંતુ તેને મેં હજી સુધી જોયો નથી અને જાણતો પણ નથી કે કોણ છે? તેને હવે પકડવા ચાહુંછું, જેથી આપ આગળ આવ્યોછું કે, તેને કોઇ પણ પ્રકારે પકડી આપવાની યુક્તી બતાવવા કૃપા કરશો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે.' તે સાંભળીને શાહે કહ્યું કે, હું એક સરસ અત્તરની એક શીશી આપુંછું તે લઇજા અને તે તારી નારીના હાથમાં મુકાને કહેજે કે આ શીશીમાંથી જરા પણ અત્તર વાપરીશ નહીં.' એમ કહી તે સરસ અત્તરની શીશી આપી તેને રવાના કીધો અને તે માણુસે પણ તેજ પ્રમાણે કીધું.

શાહે તે માણુસના ઘરની ચોતરફ ચોકી બેસાડી દીધી અને ભલામણ કરી કે જે માણુસના કપડામાંથી આપેલી શીશીમાંના અત્તરની વાસ આવતી જણાય કે તરત તેને મારી પાસે પકડી લાવવો.

જયારે પેલો જાર પુરૂષ ફરીયાદ કરવા જનારની સ્ત્રીને મળવાને

આવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીએ અનામત તરીકે સોંપેલી જે અત્તરની શીશી હતી તેમાંથી અત્તર કાઢી પોતાના યારને છાંટયું, અને કહ્યું કે, 'મારા આંખોના તારા ! મારા કંઠના પ્રાણ ! આ ઉમદા અત્તરની શીશી મને મારા પતીએ અનામત તરીકે સોંપીને ખાસ ભલામણ કરીને કહ્યું છે કે, આમાંથી તું જરા પણ અત્તર વાપરતી નહીં. પણ દીલોજાન ! તે ભલા માણસની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં મેં આપના ઉપયોગમાં લીધું. કેમકે એવી ઉમદા વસ્તુથી આપને સ્વાદ ન ચખાડું ત્યારે પછી બીજા કોને ચખાડું ? ભલેને ધણી જે કરનાર હશે તે કરી લેશે તો, તે તમારે માટે સહન કરી લઇશ.' આવા અત્યંત પ્યારની વાત સાંભળી તેના યારે કહ્યું કે. 'રંગ છે મારા કાળજાની કોર ! તારા પાર વગરના પ્રેમ ઉપર મારો પ્રાણ કુરબાન છે !!' કેટલોક વખત ગયા બાદ એસ આરામ કરી તે યાર પોતાને પંથે પડયો, એટલે તે અત્તરની ભભક રાજના અનુચરોને આવતાંજ તે જાર માણસને એકદમ પકડી શાહ હજુર લઇ ગયા એટલે શાહે સદરહુ ફરીયાદ કરનાર માણસને બોલાવીને કહ્યું કે, તારી કુલટા સ્ત્રીનો આ યાર છે, કેમકે આ અત્તરની શીશી તેં અનામત તરીકે તારી સ્ત્રીને સોંપી હતી છતાં તે શીશીમાંનું અત્તર પોતાના યારને છાંટયું છે તેની ખુશબો તું તપાસી લે એટલે તારી પણ ખાત્રી થશે અને ઘેર જઇ તારી ઓરત પાસેથી તે અત્તરની શીશી માગી તપાસીશ એટલે એથી પણ વધુ ખાત્રી થશે.' શાહના કહેવા મુજબ તપાસ કરતાં ખરૂં જણાવ્યું.

વારતા એકસો વાસમી.

સોનીની ચાલાકી.

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'એ બીરબલ કારીગરો માટે લોક વાયકા એવી ચાલે છે કે ગમે તેટલી ચોકસા રાખો તોપણ કારીગરને હાથ થાપ ખાઇ જવાય એ વાત ખરી છે કે ખોટી ?'
બીરબલ—સરકાર ! પોત પોતાના હુન્નરમાં સર્વ કોઇ ચાલાક હોય છે.
શાહ—શું દરજી સોની વગેરે દરેક જાતના કારીગરો કસબ ચોર હોય છે?
બીરબલ—હજુર ! હું એમ નથી કહેતો કે દરેક કસબી ચોર હોય છે. સોની સોનું ચોરવાના કસબ માટે એવી વાતો કહેવાય છે કે બરોબર ધ્યાન દઇને પાસે બેઠેલા ધરાકના સોનામાંથી ધરાકની આંખમાં ધુળ નાખીને તે સોનું ચોરે છે. જે પોતાની બેન છોકરીનાં દાગીનામાંથી પણ થોડું ઘણું સોનું ચોર્યાં વગર બનાવતાં નથી. અને તેવી એક વાત મારા સાંભળવામાં આવેલી છે.

શાહ—તું જે કહે છે તે ખરી વાત હશે. પણ મારે પોતાને સોનીઓની ચતુરાઇનું પારખું જોવું છે.

બીરબલ—ઠીક છે. આપને નજરો નજર બતાવીશ.

થોડા દહાડા વીત્યા બાદ બીરબલે ગામમાંથી ચાલાક સોનીઓમાંથી દશને તેડાવી મંગાવી એ બધાઓને શાહ સામે હુકમ કીધો કે, સોની મહાજન ! નામદાર બાદશાહને માટે પચીશ મણ સોનાના વજનનો એક હાથી બનાવવો છે. એકજ જાતનું પચીશ મણ સોનું તમને આપવામાં આવશે. હાથી વીસ દહાડામાં તૈયાર કરી આપવો

પડશે. આ હાથીના સોનામાં થોડું સોનું તમે ચોરજો. પણ જો સોનું ચોરતાં પકડાયા તો મોતની સજા કરવામાં આવશે અને હાથી બનાવી રહેતાં સોનું નહીં ચોરો તોપણ તમને સજા કરવામાં આવશે. આ કામની મજુરી તમને પુરેપુરી આપવામાં આવશે. આ કામ કરતી વખતે તમારી ઉપર સખત ચોકી પેહેરા પણ રાખવામાં આવશે.

બીરબલનો આ હુકમ સાંભળતાંજ સોનીઓના હોંસ કોસ ઉડી ગયા. થોડીવાર પછી તેઓના બે મુખી આગેવાનોએ હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'ખલકે ખાવીંદ! હાથી બનાવવાનો હુકમ કરોછો તે માથે ચઢાવીએ છીએ, પણ ચોરીતો અમારાથી બનવાની નથી. જોઇએ તો બાપજી, બીજા કોઇને બોલાવીને એ કામ સોંપો.'

બીરબલ—નહીં પ્રથમ કહેવા મુજબ એ કામ તમારેજ કરવું જ પડશે.

સોનીઓએ બીરબલને બહુ સમજાવ્યો, પણ બીરબલ ન સમજતા સોનીઓને તે કામ કરવાની ફરજ પાડવાથી બીજે દહાડે હથીયારો લઇ કામે આવવાનો વાયદો કરી સોનીઓ ત્યાંથી જતા રહ્યા. એજ દહાડે બધા 'હવે કેમ કરવું' એ માટે મસલત કરવા એકઠા મળ્યા. શાહે બરાબર જોખાવી કસ કઢાવી આપેલું સોનું, તેમાં વળી ઉપર હથીઆરબંધ શાહના ભરોસાદાર સીપાઇઓની ચોકી. આવી રીતનો મામલો છતાં સોનું કેમ ચોરવું તે માટે તેઓને મ્હોટો વીચાર થઇ પડયો. ઘણી ઘણી યુક્તિઓ કરતાં આખરે એક યુક્તી બધાને પસંદ પડી અને તે પ્રમાણે કરવાને બધા એકમત થયા.

બીજે દહાડે સમય થતાં બધા સોનીઓ પોતાને ઉપયોગના હથીયારો લઇ દરબારી મહેલમાં હાજર થયા. સોનું જોખી અને તેનો કસ કઢાડીને તેમને સોંપવામાં આવ્યું. શાહના ખાસ ભરો-

સાહાર અમલદારોની તેમના ઉપર ચોકી રાખવામાં આવી. અમલદારોને ખાસ હુકમ હતો કે, જો કોઇ પણ સોની સોનું ચોરતાં પકડાય એટલે તેને તરતજ કેદ કરવો. પણ સોનીઓ કાંઇ કાચા ન હતા. તેઓ આવી રીતે સોનું ચોરે શા માટે ? આખો દહાડો બધાએ કામ કીધું. સાંજ પડતાંજ બધા રજા લઇ પોતાને ઘેર ગયા. પોતાને ઘેર આવીને જમ્યા અને રાતના પોતાને કામે વળગ્યા. દીવસના જેટલો ભાગ બધાએ મળીને સોનાના હાથીનો બનાવ્યો હતો તેટલોજ ભાગ પીતળના હાથીનો બધાએ થોડાક કલાકમાં બનાવ્યો આ પ્રમાણે શાહના મહેલમાં દીવસે જેટલું કામ કરતાં તેટલુંજ કામ રાતના એક મહોટા સોનીના ઘરમાં કરતાં આ પ્રમાણે બંને હાથી ઓગણીસમેં દહાડે બનાવી તઇયાર કીધા. પીતળના હાથીને પાલીસ કરી ચલકદાર કરવામાં જરાપણ કચાસ રાખી ન હતી. હવે પીતળના હાથીને રાતના ગુપચુપ ઉચકીને જમના નદીમાં એક ઠેકાણે દાટી આવ્યા. બીજે દહાડે સવારના પહોરમાં દરબારમાં હાજર થઇ શાહ અને બીરબલને બોલાવી પેલો સોનાનો હાથી તઇયાર કરેલો દેખાડયો. રાજાએ તરત પોતાના સોનીને બોલાવી તેનો કસ કઢાવ્યો તો બરોબર નીકળ્યો. તેમજ વજન કરતાં હાથી તેમજ વધેલું સોનું પણ બરોબર નીકળ્યું આવી રીતે વજન તથા કસની રાજાની ખાત્રી કર્યા પછી એક બુઢ્ઢા સોનીએ કહ્યું કે, 'સરકાર ! હવે આ હાથીને પાલીસ કરવો છે માટે એક ગાડામાં ભરી જમના નદીને કાંઠે લઇ જવા હુકમ કરો. ત્યાં પાણીં તથા રેતીથી પાલીસ સારી થશે.'

રાજાએ તે વાત કબુલ કરી અમલદારોની દેખરેખ નીચે સોનાના હાથીને ગાડામાં ઘાલી નદીએ લઇ જવા હુકમ કીધો. નદી ઉપર

આવતા ગાડામાંથી સોનાનો હાથી ઉતારી જ્યાં પીતલનો હાથી દાટયો હતો તેને બહાર કાઢી તેને ઠેકાણે સોનાનો હાથી દાટી દીધો. પીતલના હાથીને ખુબ ચલકતો કરી સાંજના ગાડામાં ઘાલી દરબારમાં લાવી રજુ કીધો. તમામ દરબાર એકઠી થઇ આ બનાવટી હાથીની કારીગરી જોઇ આનંદ પામ્યા. બાદશાહે સોનીઓના મુખીને કહ્યું કે 'સોની મહાજન ! હવે ખરૂં કહો કે કેટલા સોનાની ચોરી કીધી.'

સોની– શું અમો ચોર છઇયે કે ચોરી કરીએ ? આપે કરી આપેલા વજન અને કસ બરોબર માલ મગી રહ્યો. મહેનતના પ્રમાણમાં મજુરી મળે એટલે બસ.

શાહ—તમો જે કહોછો તે ખરું છે. પણ આપણી શરત શી છે તે તો તમને યાદ હશેજ.

સોની—હજુર ! તમારા ચાલાક અમલદારોની હાજરીમાં અમારાથી ચોરી કેમ કરી શકાય ?

શાહ—તે હું કાંઇ જાણતો નથી. હું તો મારી સરત મુજબ વરતનારશું. જો સોનાની ચોરી કરી નહીં હોય તો તમને મોતની સજા કરવામાં આવશે. માટે તમે કહો કે કેટલા સોનાની ચોરી કરી છે. તમારો અપરાધ માફ છે.

બીરબલ સોનીઓની કાંઇક ચતુરાઇ જાણી ગયો હતો તેથી તે એટલી વાર સુધી ચુપચુપ ઉભો હતો તેણે કહ્યું કે, 'મહાજન ! માલીક કયાં કહેછે કે, તમે થોડા સોનાની ચોરી કરી છે ? તમે તો વધારે સોનાની ચોરી કરી હોય એમ લાગે છે.'

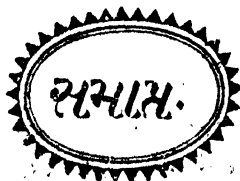
સોની—અમને ક્ષમા કરો. અમે વધારે ચોરી કરી નથી.

શાહ—તમારા અપરાધની ક્ષમા કરવા છતાં તમે તમારો અપરાધ કબુલ નહીં કરો તો પછી તમને વધારે સજા ખમવી પડશે. કારણ કે મેં પહેલાંજ કહેલું છે ચોરી કરતાં પકડાશો અને નહીં કરશો તો પણ સજા થશે. માટે તમારા બોલવા ઉપરથી બધુ એ બરોબર છે તેથી એમ લાગે છે કે તમે શીક્ષાને પાત્ર થયા છો, માટે સજા ભોગવવા તત્પર થાઓ.

હવે વધારે રીકઝીક કરવામાં સાર નથી એમ જાણી પેલા બુઢ્ઢા સોનીએ કહ્યું કે, 'તમારા ચંચલ અમલદારોએ અમારી ચોરી પકડી શકયા નથી પણ અમેતો આખા હાથીની ચોરી કરી છે. ખાત્રી કરવી હોય તો તપાસો કે એ સોનાનો છે કે પીતળનો ?

સોનીના આવા શબ્દો સાંભળી શાહ ચમકયો, તેણે પોતાના સોનીને બોલાવી મંગાવી તેનો કસ કઢાવ્યો તો હાથી તો પીતળનો માલમ પડયો. શાહે આ કેમ બન્યું તે માટે સોનીઓને ખુલાસો પુછયો. સોનીઓએ બનેલી બધી વાત કહી સંભળાવો નદીમાંથી હાથી લાવી શાહને સ્વાધીન કીધો. શાહે સોનીઓને તેમની ચાલાકી માટે શાબાશી તથા ઇનામ આપી વીદાય કીધા.

ભાગ અઢાર

જાહેર ખબર.

સરકારી નિશાળના અનુભવી ગ્રેજ્યુએટ શિક્ષ-
થકી આવી જાતનું કોઈ પણ પુસ્તક લખાયું હોય તો તે
ફક્ત આજ છે

ધી ગાઈડ ટુ ઈંગ્લીશ ટીચર.

પોતાની મેળે ઘેર બેઠાં વગર માસ્તરે થોડા વખતમાં
અને થોડી મેહેનતમાં રિતસર અંગ્રેજી શીખવું હોય તો ધી
ગાઈડ ટુ ઈંગ્લીસ ટીચર. જરૂર ખરીદવી. અક્ષર જ્ઞાન
તાર, કાગળ, અંરજીઓ વગેરે લખતાં, વાંચતાં શીખવા સા-
રૂં આ પુસ્તક ઘણુંજ ઉમદા સાધન છે. આ પુતકની અં-
દર દરેક વિષયની સમજ ઘણીજ સાદી અને સરળ રીતે
આપવામાં આવી છે કે ગમે તેવા શિખાઉ માણસને પણ
સમજતાં જરાએ મહેનત પડતી નથી. બીજાઓની મ
આ પુસ્તકના જુદા જુદા ભાગો કર્યા નથી પણ એકજ પુ
સ્તકની અંદર જરાએ જરા ઉપયોગી બાબતોનો સમાવેશ
ઘણીજ બાહોશીથી કરવામાં આવ્યો છે. વધુ તારીફ ન કર-
તાં એકવાર ચોપડી મંગાવી ખાતરી કરવા અમો ભલામણ
કરીએ છીએ કી. રૂ. ૧। પોષ્ટેજ માફ.

બીજી કોઇ પણ જાતની ચોપડી જોઇની હોયતો અડધા
આનાની ટીકીટ બીડી અમારૂં મ્હોટું સૂચીપત્ર મંગાવો.

બુકસેલર—સાકરલાલ બુલાખીદાસ.

ઠે. રીચીરોડ—અમદાવાદ.